

Şakir Qabıssanlı

**MUĞAMAT
VƏ
İBRAHİM PEYĞƏMBƏR**

(I hissə)

Bakı – 2010 – “Müəllim”

Redaktor: Malik Rəcəb	<i>Təhsil problemləri qəzetinin baş redaktoru, yazıçı</i>
Rəyçilər: Siyavuş Kərimi	<i>Milli Konservatoriyanın rektoru, professor</i>
Əlibaba Məmmədov	<i>Respublikanın xalq artisti, Şöhrət və Milli İstiqlal ordenli</i>
Eldar Mansurov	<i>Əməkdar incəsənət xadimi, bəstəkar</i>
Alim Qasımov	<i>Respublikanın xalq artisti, Şöhrət ordenli</i>
Arif Babayev	<i>Respublikanın xalq artisti, Şöhrət və Milli İstiqlal ordenli</i>
Zamiq Əliyev	<i>Respublikanın xalq artisti, dosent</i>
Ağaxan Abdullayev	<i>Respublikanın xalq artisti, Şöhrət ordenli</i>
Səkinə İsmayılova	<i>Respublikanın xalq artisti, dosent</i>
Vamik Məmmədəliyev	<i>Respublikanın əməkdar artisti, dosent</i>
Fikrət Nəbiyev	<i>AMEA, fəlsəfə doktoru, hüquqşünas</i>
Əhliman Rəhimov	<i>Sənətsünaslıq elmləri doktoru, aşığı</i>
Veysəl Nərimanlı	<i>Fəlsəfə doktoru</i>

Şakir Qabıssanlı (Həmzəyev). “Muğamat və İbrahim Peyğəmbər” – Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2010. – 312 s.

§ $\frac{401706 - 2010}{9952 - 410}$

© Şakir Qabıssanlı (Həmzəyev), 2010

**İbrahim Peyğəmbərin Rəbbə
üz tutmağından doğuldu
MUĞAMAT!**

**Qan yaddaşımız, milli irsimiz olan muğamatı
ümumbəşəri səviyyəyə qaldıran YUNESKO-nun
xoşməramlı səfiri, H.Əliyev fondunun
prezidenti, ölkəmizin birinci xanımı
hörmətli Mehriban Əliyevaya
ithaf edirəm**

Yazdığım “Muğamat və İbrahim Peyğəmbər” əsəri “Qurani Kərim”in bu ayələri daxilindədir!

Bəqərə 140

1) Deyirsiniz ki, İbrahim, İsmayıl İsak Yəqub (Yəqubun nəvələri olan) Əsbat yəhudi ya da xaçpərəst olublar.

De: siz daha çox bilirsiniz yoxsa Allah (ki onların yəhudilik və xaçpərəstlikdən uzaq olduğuna şəhadət vermişdir və siz bunu bilir və gizlədirsiniz)? Allah tərəfindən yanında olan (hər hansı) bir şəhadət gizlədəndə daha çox zalım kim ola bilər? Allah etdiyiniz əməllərdən əsla qafil deyildir.

Hədid – 26

2) Həqiqətən Biz Nuhu və İbrahimi göndərdik və peyğəmbərlik (məqamını) və (səmavi) kitabı o ikisinin nəslində qoyduq. Beləliklə onların bəziləri doğru yola düşdülər, çoxu isə itaətsiz idilər.

(Sual olunur haradadır bu kitab, harada axtaraq bu kitabı!?)

Bəqərə - 130

3) İbrahim dinindən öz qədir – qiymətini bilməyən və özünü nadanlığa vurandan başqa kim üz döndərər?! Şübhəsiz biz onu bu dünyada (peyğəmbərlik, imamlıq və hikmət üçün) seçdik və onu axirətdə (də) mütləq saleh (bəndə) lərdən olacaqlar.

(sual olunur hanı bu din nə üçün üzə çıxarılmayıb!?)

Bəqərə 142

4) Tezliklə səfeh insanlar deyəcəklər: “Onlar (müsəlmanları) öz tutduqları qiblədən (Beytül müqəddəsdən Kəbəyə tərəf) nə döndərdi”?

De: “Şərq və Qərb Allahındır, istədiyi şəxsi (bəşər cəmiyyətinin xeyrinə olan) doğru yola hidayət edir”. “Bir Qüdsə üz tutmaq məsləhət idi. Ondan sonra isə Kəbəyə üz tutmaq məsləhətdir”.

Bəqərə 150

5) (Bəli) və haradan çıxsan (namazda) üzünü məscidi Hə-rama tərəf döndər. Harada olsanız özünüzü ona tərəf döndərin ki, insanların zalımlardan (məntiqsiz söz danışdıqlarından) başqalarının sizə (irad tutmağı) bir dəlil olmasın müşrəklər deməsinlər ki, “İbrahimin dininin iddiasını etdiyi halda onun qibləsi ilə müxalifdir” və ya kitab əhli gəlməsi vəd edilmiş peyğəmbər qibləsi Kəbə olmalıdır, deməli bu şəxs həmin peyğəmbər deyil deməsin.

Bəqərə 144

İşin baş vəməsini gözləyən adam kimi, göydə o tərəf bu tərəfə çevrilmənizi görürük və indi səni razı qalacağı bir qibləyə tərəf göndəririk. Odur ki, üzünü Məscidi – Hərəmə tərəf döndər. Harda olsanız üzünüzü ona tərəf döndərin. Həqiqətən (səma) kitab (1) verilmiş kəslər bilirlər ki, şübhəsiz, bu (Kəbəyə üz tutmaq) onların Rəbbi tərəfindən olan haqqdır (Çünki onların kitabına İslam Peyğəmbərinin iki qibləyə namaz qılacağı vardır). Allah onların etdiklərindən (muxalifətlərindən) qafil deyildir.

Qibləm Məkkədir. Peyğəmbərim Məhəmməd Hümmeətimdir. Üzümü qibləmə tutmaqla, tarixin haqqına çatdırmaq istəyirəm.

(Ş.Qabıssanlı)

Muğamat dünyanın ilkin vahid dininin, vahid dinin əsasında yaranan ilkin dövlətçiliyin mənəvi ideologiyasıdır.

İBRAHİM P. Ə.

İbrahim dininin məkanı hardadır, harda?
Nə üçün müqqədəs ali din qalıbdır darda?
Nədəndir dünyanın bu dini salınmır yada?
Aradım, Rəbbimin müqəddəs səs ilə bu dini,
Andırdım dünyaya din İmamı İbrahimi!

Peyğəmbərlər İmamıdır İbrahim bunu bil!
Ocağına dünya ziyarətə gəlmiş hər il!
Allaha meracda ilkin qaldırmışdır o, əl!
Bunları müşrük tək nə üçün unutmuşuq biz?
Qaynar, müqqədəs hissimizi soyutmuşuq biz?

Baba dağında şeytana bil, daşı o atdı!
İsmayıl onunla birlikdə arzuya çatdı!
Haqq-ədaləti! məhfumunu onlar yaratdı!
Bunları söyləyin nə üçün danmalıyıq biz?
Nə üçün cəhənnəm odunda yanmalıyıq biz?

RƏY

Muğam yaşıl işığın yandığı, onun xalqımızın milli sərvəti olduğunu sübut edildiyi və YUNESKO - da təntənəli şəkildə qeyd edildiyi bir zamanda bu xalq sənətinin yaranma tarixi və fəlsəfəsinin araşdırılması, onun nəsildən - nəsilə ötürülməsi misilsiz əhəmiyyət kəsb edir. Muğam ifaçılarının zəngülələrində istifadə etdikləri hər bir kəlmələrinin mənşəyi etimologiyası və yaranma tarixinin öyrənilməsi, Muğam aləminin sirrinin öyrənilməsinə, onların milliləşdirilməsinə yardım edir və ifa tərzinin uğurlu - milli alınmasına zəmin yaradır.

Göstərilənlərlə əlaqədar olaraq Şakir Qabıssanlının Muğamatın yaranma tarixi və fəlsəfəsi haqqında qələmə aldığı "Muğamat və İbrahim p.ə dastanı" kitabı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Muğamın Zərduşların dövründə yarandığı, ritmlərin Qabıssan Qaval daşlarında əksini tapması bu füsunkar melodiyların Azərbaycan ərazisində yaranmasına sübutdur. Şakir Qabıssanlının muğamlarımızın fəlsəfəsi, ayrı-ayrı guşələrinin möcüzələri və eləcə də adlarının etimologiyasını çox məharətlə təhlil etməsi və İbrahim peyğəmbərin təkallahlığa pərəstiş dövründən başladığını ustalılıqla açması bu dünyəvi musiqinin təməlinin nə qədər qədim və həm də yalnız odlar yurduna məxsus olduğuna sübutdur.

Müəllifin araşdırmalarının özəl cəhətlərindən biri də hər bir "Muğam"ın ifasında istifadə edilə bilən və onun guşələrinin bədii ədəbiyyatda işıqlandırılan nümunələri ilə zənginləşdirməsidir. Əsəri oxuduqca qədim tarix göz önündə canlanır, doğmalaşır və qürur hissi doğurur. Belə bir əsərin yaradılması gənc nəslin "Muğam" aləminə münasibətində kəskin dönüşün yaranmasına səbəb olacaq, bu musiqinin bəşəri olduğuna, onun yarandığı coğrafi ərazinin Odlar yurdu olduğuna inam və bu musiqi janrının soy kökünə ehtiram yaranacaq. Əsərin çap olunması təqdirəlayiqdir, muğam ifaçılarımız, eləcə də musiqişünaslar bu mənbədən bəhrələyə biləcəklər.

Siyavuş Kərimi
Azərbaycan Respublikasının Xalq Artisti Professor
Milli Konservatorianın Rektoru

RƏY

Xalqımızın ən qədim, dəyərli və əvəzedilməz folkloru olan muğamlarımızın tarixi, onun yaranma mərhələlərinin tədqiq edilməsi, varisi olduğumuz bu sərvətin ümumbəşəri miqyasda təbliği üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Ş.Qabıssanlının muğamların etimologiyası, onların ifası və tərənnüm tərzləri ibtidai dövrdən yarandığı məkanlar haqqında mülahizələrini qələmə alması təqdirəlayiqdir. Dərin fəlsəfi mənalar daşıyan ecazkar xalq mahnılarımızın orijinal təhlili, onların milli koloritinin açılması müasirlərimiz üçün maraq kəsb edəcəkdir.

Son zamanlar Azərbaycanın Muğam mərkəzinə çevrilməsini müəllif etimoloji, topoloji və eləcə də mifoloji cəhətdən bir daha əsaslandırmışdır. Odlar yurdu olan Azərbaycanın dünya muğam musiqisini ilk yarandığı ərazi olduğu və bu ərazidən dünyanın digər bölgələrinə yayıldığı şərh edilən bu kitabın çap olunması bizim tarixi sərvətimizin təsdiqi və təbliği üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Eldar Mansurov
*Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı İdarə Heyətinin katibi,
Əməkdar İncəsənət xadimi, bəstəkar*

RƏY

Ş.Qabıssanlının yazdığı “Muğamat və İbrahim Peyğəmbər” kitabı tarixi məzmun baxımından məni qane edir. Onun yazdıqlarına görə Muğamat istər lüğəti baxımından, istər tarixi-fəlsəfi baxımdan Azərbaycan xalqının yaradıcılığının mənəvi məhsuludur. Dünyaya Muğamı məhz Azərbaycan Muğamının köklərindən qaynaqlanıb ayrı-ayrılıqda öz yerlərini tapmışdır. Müəllif tarixi mənbələrə söykənərək sübut etmək istəyir ki, Başəriyyətin şəcərəsi olduğu kimi, Muğamatın da şəcərəsi vardır. Bu mənəvi şəcərənin kökü Azərbaycana bağlıdır. Muğamat Azərbaycana məxsus olan, Atəşpərəstlərin yaradıcılıq sərvəti kimi dünyaya paylanmışdır. Muğam sözünün mənası da onun araşdırmalarına görə bunu təsdiq edir. Buna görə də, müəllifin yazdığı əsəri qənaətbəxş sayıram.

Əlbaba Məmmədov
Azərbaycan Respublikasının Xalq Artisti
Şöhrət və Milli İstiqlal Ordenli

RƏY

Şakir Qabıssanlının “Muğamat və İbrahim Peyğəmbər” kitabı ilə tanış oldum. Bu tanışlıq məndə bu təəssüratları oyatdı. Müəllif Muğamı sanki Muğamın öz dili ilə açır; onun tarixini, Muğam dünyasının gizli sirləri ilə açmağa yönəlir. Nədir bu sirlər? A Dad, Bey Dad, Ay Aman, Yar Aman. Bəli, tarixin dərinliklərinə vardığında bunlar Peyğəmbərlərin İmamı İbrahimin sözləri və onun fikir və arzularının avazla ifadələridir. Tarixdən bəllidir ki, dünyaya səslə, avazla, Rəbbə üz tutma başlanğıcda “Qaval daşı” və Yallı rəqsi ilə meydana çıxmışdır. Bu avazlar və səslər Muğama qədər olan ilk səs notları idi. İlk sivilizasiyaya qədəm qoyan “Həzərlər” (Xəzərlər) dediyimiz “Zərduşlar”. das – oraq, çin Tan – Tən (can) mənasını daşıyan dastanlarla ilk fundamental musiqi dünyasını meydana gətirdilər. Zənd Əvəstada qeyd edildiyi kimi, “Rəbbim, mənə güc ver, sizin peyğəmbəriniz sitayiş üçün nəğmələr qoşsun”. Avesta səh 40. Bəli, bu tarixi sözlər, fikirlər sübut edir ki, Rəbbə nəğmələr qoşmaq istəyən ilk peyğəmbər İbrahim olmuşdur. Zənd Əvəstaya görə İbrahimin rəvan nitqi və gözəl səsi olmuşdur. A Dad, Bey Dad (Bey Günəş deməkdir) sözləri məhz İbrahimin dilindən süzülüb dünyanın mənəvi xəzinəsinə düşmüşdür.

Şakir Qabıssanlının Muğamatın lüğəti mənasını açması ilə heç cür razılaşmamaq olmur. Bəli Muğamatın ilkin sədalarının ağıllarla başlanması, əlbəttə, dini ziyarətgahlar olan Atəşgah və Qabıssanın Ümbakisində (Qabıssan qayalarındakı yazılı sözlər bunu təsdiq edir) Yegah və Dügah, Segah, Çahargah və b. şöbələrin fəlsəfi və tarixi baxımdan təhlili qənaətbəxşdir. Həmçinin başqa şöbələrini də lüğəti terminlərlə açması oxucunu qane edir.

Müəllifin qırxa qədər klassik alimlərə və Dini kitablara istinadən açmaları çox məqamlardan xəbər verir. Müəllifin 353 xalq mahnısından yüzə qədərini arayıb ortaya çıxartması və bu mahnıların İbrahim Peyğəmbəri vəsf etməsini sübut etməsini yenilik kimi, bəşəri xidmət kimi qəbul etmək lazımdır, başqa bir şey ola bilməz. Bütün bunlar Muğamın, ilk mahnıların beşiyinin Azərbaycan olmasını tam sübut edir. Muğam dünyasına atılan bu ilk böyük addımı rəğbətlə qarşılayıb ona təkən vermək hər bir vətəndaşın borcu olmalıdır. Bu araşdırmaları rəğbətlə qarşılayıb ona dəstək verməyi özümə borc bilirəm.

Zamiq Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Xalq Artisti,
Dosent

ÖN SÖZ

Bəzən bir kəlmə sözdəki enerji, yaxud informasiya yükü o qədər çox olur ki, on min kilometr uzaqlıqda olan bir adamın telefonda dediyi bircə kəlmə söz dəstəyin bu başındakı adamı hönkür-hönkür ağladır. Bəzən də əksinə olur, ömrü boyu qol götürüb oynamayan yaşlı bir insan uşaq kimi atılıb-düşür, sevincindən qışqırır, yanındakı yad bir adamı qucaqlayıb öpür. Adi hesab etdiyimiz elə sözlər var ki, onlardakı enerji, yaxud informasiya yükü qalın-qalın kitablardakı informasiya yükündən qat-qat çoxdur. Belə adi sözləri insanların böyük əksəriyyəti bilsələr də, onların dərinliyinə varmır, təhlil etmir, hətta barəsində belə düşünməzlər.

Kifayət qədər çox işlətdiyimiz, lakin mənasını heç vaxt araşdırmadığımız sözlərdən biri də «Muğamat» sözüdür.

Az qala hər birimizə ana laylası qədər doğma və əziz olan «Muğamat»ı hər birimiz sevir, böyük zövq ala-ala dinləyirik. Bəlkə də elə «Muğamın möcüzəsi» onun dinləyicidə sevinc, kədər, yalvarış, imdad, ümid, sabaha inam, özünə güvənmə, gözəllikdən zövq alma və deyə bilmədiyim digər hiss və duyğuları oyatmasıdır. Mənə görə «Muğamat»dan savayı elə bir musiqi növü yoxdur ki, o, dinləyicidə bu qədər müxtəlif hiss və duyğular oyada bilsin. «Muğamat»ı dinlədikdə insanın emosional halı elə dəyişir ki, sanki o başqa bir aləmdədir. Onun hər pərdəsi dağ şlaləsini xatırladır. Gah zilə qalxan, gah da bəmə enən bu ecazkar səs insanı öz dünyasından qopararaq qanadlı bir quşa döndərir. İnsan küləksiz havada səmədan asılı qalmış bulud parçası kimi xeyli müddət hara gedəcəyini, nə etməli olduğunu unudur.

Bizə bu qədər doğma olan «Muğamat» harada və necə yaranıb?! Onun ilk ifaçısı kim olub?! Nəyə görə o bu qədər ecaz kardır? Niyə onun sözləri bu qədər şirin, ifası isə bu qədər rəngarəngdir?

Bu suallara cavab verməzdən əvvəl «Muğamat»ın nə olduğunu araşdırmağa çalışaq.

«Muğamat» sözünün ilk mükəmməl şərhini Şakir Həməzeyevin «Muğamat və İbrahim peyğəmbər» kitabında oxudum.

Kitab az qala unudulmaq üzrə olan «Muğ» sözünü yenidən yadıma saldı.

Cəmi birçə hecadan ibarət bu sözdə təkçə «Muğamat»ın deyil, haradasa elə tariximiz öz əksini tapıb. Bu birhecalı sözdəki mənə tutumu və informasiya yükü məndə heyrət doğurdu.

Mənim dini təhsilim yoxdur. Odur ki, əvvəllər Ulu Tanrının: - Ol! – deməklə bu nəhənglikdə dünyanı yaratması barədə fikirlərə qəlbimdə bir inamsızlıq vardı. Lakin fəlsəfədəki «İlk təkən»in şərhində elmin aciz qalması, Laplas, Kant və Şmit kimi böyük alimlərin planetlərin yaranması və hərəkəti barədə verdikləri nəzəriyyələrdə məhz «ilk təkən»da aciz qalmaları və nəzəriyyələrin mükəmməl olmaması məni bu qənaətə gətirdi ki, burada dərk etmədiyimiz nə isə var. Hərəkətsiz heç nə mövcud deyil. Deməli, mövcud olmaq üçün hər şey hərəkətdə olmalıdır. Hərəkət isə enerji sərfidir. Bu boyda Yer kürəsini saniyədə otuz kilometr sürətlə Günəşin ətrafında fırlatmaq üçün nə qədər böyük enerjinin lazım gəldiyini nədənsə düşünürük, yaxud düşünmək istəmirik.

Xanəndə «Muğam» oxumağa başlayır: «Yar Aman! Yar Aman!» «Ay Aman! Ay Aman! Ay Aman», yaxud «Daley, Daley, Daley».

Nədir bu «Yar Aman», «Ay Aman!» ? «Daley» nə deməkdir? Bilmirik. Bildiyimiz isə odur ki, gərəksiz yerə heç nə yaranmır. Mənasız söz yoxdur, fərq sadəcə sözlərin daşdığı informasiyanın az-çoxluğunda, yəni informasiyanın miqdarındadır.

«Muğ», «Muğam», «Muğamat», yaxud elə yuxarıda qeyd etdiyim «Yar Aman», «Ay aman», «Daley» sözlərini hər birimiz eşitmişik. Lakin onlardakı informasiya yükünü, yaxud daşdıqları enerjini heç birimiz düşünməmişik. Məhz Şakir Həməzəyev ilk dəfə olaraq «Muğam»la bağlı yüzlərlə belə sözün şərhini və daşdığı informasiya yükünü təyin etməklə hər birimizi tamam yeni formatda düşünməyə və olduqca tanış sözlərə tamam başqa rakusdan baxmağa sövq edir.

Niyə «muğ» sözünə son vaxtlar danışığ dilimizdə təsadüf etmirik? Axı keçən əsrin 30-40-cı illərinə qədər bu söz rəsmi dövlət dilində işlədilib. Məsələn, professor Yəhya Kərimovun «Yəhya Kərimov necə varsa» kitabında («Pedaqogika» nəşriy-

yatı, Bakı-2007) yazılır: «1934-Qax Muğal orta məktəbin I sinfinə daxil olub» (səh.5)

Burada «gizli bir əl»in olduğunu düşünürük, çünki hədəfdə nəyin durduğunu bilmirik.

Fikrimi daha sadə şəkildə şərh etməyə çalışacağam. On minlərlə mahnımız var. Ermənilər bu on min mahnının içindən ciddi-cəhdlə «Sarı gəlin»ə sahib çıxmaq istəyirlər. Niyə? Məgər «Sarı gəlin»dən güclü, oxunaqlı, heyranedicə mahnılarımız yoxdurmu? Əlbəttə ki, var! Elə isə niyə məhz «Sarı gəlin»?!

Çox vaxt «Sarı gəlin» barədə düşündüklərimiz olduqca bəsit olur, yəni mahnının qəhrəmanını «rəngi sarışın olan gəlin» kimi təsəvvür edirik. Bütün bu və ya digər məsələlərin izahı, tarixi, mifoloji və s. baxımından açılışı Ş.Həmzəyevin təqdim olunan kitabında çox ustalıqla verilmişdir. Azərbaycanın az qala hamısı qaraşın olan insanların «Sarı gəlin»in şərəfinə mahnı qoşmaları təəccüblü deyilmi?!

Ermənilər tariximizi bizdən yaxşı bilirlər. Odur ki, «qədim xalq» olduqları barədə yaydıqları cəfəng fikirləri sübuta yetirmək üçün «Sarı gəlin»ə sahib çıxmaq istəyirlər. İlk baxışdan bunu duymaq olmur, erməni hiyləgərliyi bunu ustalıqla gizlədir. Lakin mahiyyətə vardığında hər şey aydınlaşır – «Sarı gəlin» çox qədim, zərduşların Günəşə xitabən söylədikləri mahnıdır. «Səni mənə verməzlər, Sarı gəlin!» Əgər primitiv qaydada düşünsək mənə mücərrədləşir. «Məşədi İbadın sözü olmasın, axı gəlini ərə verərlər də! «Hamıya adət olan bir şeyə «Sarı gəlin»də qadağa qoyulur! Çünki «Sarı gəlin» - Günəşdir! Günəş- atəşpərəstlərin səcdə etdiyi Allahdır. Atəşpərəstlik –zərduşların dinidir. Zərduş – peyğəmbər adı deyil, sivilizasiya deməkdir. Oturaq həyata keçən və əkinçiliklə ilk dəfə məşğul olanlar zərduşlardır. Oda (Günəşə) sitayiş büt-pərəstliyə zərbə idi. Günəşə sitayiş, onu tək Allah hesab etmək ilk mükəmməl din idi. Bu İbrahim dinidir. Vətəni Azərbaycan olan İbrahim dini! İslamdan, xristianlıqdan, xaçpərəstlikdən və iudizmdən də qabaq mövcud olan İbrahim dini! Müqəddəs «Qurani-Kərim» də İbrahim dininə dəfələrlə işarə edilmişdir.

Başlanğıc məlum olmadıqda hər şey mücərrəd olur. Hara-dan gəldiyini bilməyən insan hara gedəcəyini təyin edə bilərmi?

Məhz buna görə dünya dinlərinin, o cümlədən İslamın tədqiqatçıları İbrahim dinini araşdırmağa cəhd etmirlər. Halbuki, Quranın özündə gördüyünüz kimi bu din və onun peyğəmbəri İbrahim haqqında kifayət qədər məlumat var. Hətta Quranda İbrahim peyğəmbər «peyğəmbərlərin imamı» kimi təqdim olunur. Ona Allah tərəfindən dini kitabın bəxş edildiyi (Həqiq, 26) bildirilir. Belə isə o dini kitab hansıdır?

Söz yox ki, zərduşların (atəşpərəstlərin) dini kitabı çoxumuzun «Avesta» kimi qəbul etdiyimiz «Zənd-Əvəsta»dır.

Dəyişdirilmiş, təhrif olunmuş, lakin atəşpərəstlərə məxsus olduğu hər cümləsindən bilənən «Zənd- Əvəsta»nın ali məramı «Düzgün düşüncə, düzgün danışmaq və düzgün əməl»dir. İnsanlığın simvolu olan bu cümlədəki informasiya yükü, tərəddüd etmədən deyərəm ki, bütün dinlərin birlikdə daşdığı informasiya yükü qədərdir.

Düşünürəm ki, yuxarıdakı amillər üzündən unudulmaqda olan «Muğ» kəlməsini, onun əsasında yaranan «Muğam» və «Muğamat» sözlərini, həmçinin «Muğamat»ın başlanğıcı olan «YAR Aman!», yaxud «Daley» sözlərini təhlil edib onlardakı informasiya yükünü öyrənə bilsək, nəinki bir çox qaranlıq mətləblərə aydınlıq gətirər, həmçinin Sovet və erməni tarixçilərinin labirintə saldıqları qaranlıq tariximizə də aydınlıq gətirə bilərik.

İbrahim peyğəmbəri bütün dinlər qəbul edir. Hətta onu «özəlləşdirirlər» də!

Məsələn, İbrahimi yəhudilər «Avram» kimi qəbul edib öz peyğəmbəri kimi təqdim edirlər.

İncildə yazılır: «Avrama vəh gəldi»: (İbrahimə) Arvadlarından birini, oğlanlarından birini götür, get Kəyana (İrana). Orada sənə böyük nəsil və var-dövlət verəcəm...» Belə də oldu, İbrahim Qubadan Saranı və İsakı götürüb (Həcərlə İsmayıl İsmayılıda – Qəbələdə qaldı) Kəyana getdi. Allah dediklərini bəxş etdi İbrahimə. Ona böyük nəsil, var-dövlət verdi. Bununla da bəşəriyyətə böyük yol, İbrahim yolu açıldı. Bu yolun bir qolu da Allaha bağlı, onun dərğahında sonluğa çatan «Muğamat»dır.

Məhz bu baxımdan Şakir Həməzəyevin «Muğamat və İbra-

him peyğəmbər» kitabı bu vaxtdək heç kəsin araşdırmadığı incə mətləblərə toxunur. Şakir Həmzəyev digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq ayrı-ayrı şəxslərin fikir və qənaətlərinə deyil, «Quran», «Zənd-Əvəsta», «Bibliya», «Dədə-Qorqud» kimi mənbələrə istinad edir. Şifahi xalq ədəbiyyatı və xalq mahnıları kimi müəllifi bəlli olmayan, amma xalqın dilində minlərlə il yaşayan mənbələrə istinad edir. Digər tərəfdən, müəllif ümumbəşəri prinsiplərə əsaslanaraq elə məntiqi nəticələrə gəlir ki, onlara heyran qalırsan.

Şakir Həmzəyev digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq eyni hadisəni tarixi, coğrafi, psixoloji və digər prizmalardan təhlil etməklə kifayətlənmir, o daha uzağa gedərək bəzi sözlərin, yer adlarının, mahnıların, rəqslərin, fikirlərin və s. fəlsəfi mahiyyətini verir, harada və necə yarandığını şərh edir. Yaranmanın səbəblərini təhlil edir. Bu fikirlərin əsasında müəllif olduqca maraqlı bir nəticəyə gəlir: - «Muğamat» muğların peyğəmbəri İbrahimin Allaha yalvarışlarından başlanıb. «Muğam»lar insanların ilk mahnılarıdır. Zərduşların (atəşpərəstlərin) simvoludur.

Şakir Həmzəyevin «Muğamat və İbrahim peyğəmbər» kitabını oxuduqca Sovetlərin siyasətinə uyğun yazılmış tariximiz gözümün önündə canlanır. Şakir Həmzəyevin fikirləri ilə yaxın keçmişdəki tariximiz arasında paralellik axtaraq.

Sovet ideologiyası ayrı-ayrı millətləri kökündən ayırıb mücərrəd «Sovet xalqı» yaratmaq istəyirdi. Bazis olmayan bir yerdə üstqurum yaradılırdı. Haradan gəldiyini bilməyən insan hara gedəcəyini təyin edirdi, yaxud milli olmayan insan beynəlmiləl edirdilər.

Eyni fikir soy-kökümüzə də yönəlib. V.İ.Lenin bizi «Qafqaz tatarları» adlandırırdı. Tatarlar türk xalqlarının bir qoludur, amma biz tatar deyilik. İ.V.Stalin bizi «qədim miqyalılar»a aid etməklə tarixin silinmiş bir səhifəsinə atdı. Stalinin türklərə zahirən dost, daxilən düşmən münasibətdə olması, onun hətta Türkiyəni bir dövlət kimi məhv etmək arzusu artıq hamıya bəllidir.

Türk xalqlarının I qurultayından sonra Stalinin soy-kökü türk olan insanlara tutduğu divan hamıya bəllidir. Elə bunun nəticəsidir ki, yüz il ərzində əlifbamız dörd, adımız və soyadımız

isə üç dəfə dəyişilib. Bu düşünülmüş siyasətin ali məqsədi bizi soy-kökümüzdən ayrı salmaq idi.

Məqsəd qabaqcadan planlaşdırılmışdı. Ermənilər tariximizi bizdən yaxşı bilirlər. «Qədim xalq» iddiasında olan ermənilər Alban dövlətinə məxsus hər şeyi öz adlarına çıxmaq üçün hiyləgərliyə əl atdılar. Burada mövcud olmuş din (İbrahim dini) və ona sitayiş edənlərin (atəşpərəstlər) tarixi, etnoqrafiyası, mədəniyyəti və s. elə labirintə salınıb ki, düzgün istiqaməti seçmək praktik olaraq mümkün deyil. Şakir Həmzəyevin «Muğamat və İbrahim peyğəmbər» kitabının mənə görə ən böyük əhəmiyyəti odur ki, müəllif Yer kürəsində ilk sivilizasiyanın Qafqazdakı zərduşlara məxsus olduğunu sübut edir. İlk sivilizasiya oturaq təsərrüfata və əkinçiliyə keçiddir. Elə «zərduş» sözünün mənası da «zər» - yəni taxıl, «duş» - taxıl səpmək mənasını verir. Zərduşlar – atəşpərəstdir, onlar oda, Günəşə sitayiş ediblər. Büt-pərəstlikdən təkallahlığa ilk keçid atəşpərəstlərə məxsusdur. İlk mükəmməl din – İbrahim dini onlara məxsusdur.

Təkallahlığı qəbul edən ilk peyğəmbər də (İbrahim) onlardır. İlk dini kitab –Zənd-Əvəsta (Avesta) onlara məxsusdur.

Görürsünüzmü, soy-kökümüz hara gedib çıxır? Bax, ali məqsəd bunu gizlətməkdir. Tarixçilər hardasa bu fikirin üstündən sükutla keçmək istəyirlər. İnsanların hamısı tək allahlılığı qəbul edir, amma anlaşılmayan məsələ odur ki, heç kəs İbrahimin dinini dilinə gətirmək istəmir.

Bəqərə 130

İbrahim dinindən öz qədir-qiymətini bilməyən və özünü nadanlığa vurandan başqa kim üz döndərər?! Şübhəsiz biz onu bu dünyada (peyğəmbərlik, imamlıq və hikmət üçün) seçdik və onu axirətdə (də) mütləq saleh (bəndə)lərdən olacaqlar.

Deməli bu din var və onun peyğəmbəri də İbrahimdir.

«Muğamat» isə məhz İbrahim peyğəmbərin Allaha müraciətlə dediyi sözlər, Allahı vəsf edən, onun şəninə qoşulmuş nəğmələrdir. Deməli «Muğamat» ən qədim müsiqidir. «Muğamat» bizimdir, bizə məxsusdur. «Muğ» soy-kökümüzü tapmaq üçün dilimizdə olan ən qədim sözdür.

Fikir verin, coğrafi baxımdan kiçik bir ölkə olan Azər-

baycanda yaşlı adamların hər biri «muğ» sözünü eşidib, az-çox mənasını bilirlər. Bu gün dünyanı heyrətə gətirən «Muğam» və «Muğamat» onun əsasında yaranıb.

Eləcə də «Yar aman!», «Ay dad!», «Ay Aman», «Ay yar», «Ala güzlü ceyranım», «A daley, daley» sözlərini elə bir xanəndə yoxdur ki, min dəfələrlə təkrarlamasın! Lakin heç bir xanəndə muğam oxuyarkən niyə «Yar aman, Ay aman, ay aman» yaxud «Ə daley, a daley»i dediyini özü də bilmir.

Yaranma tarixini bugünədək heç kəsin araşdırmadığı muğamlardakı İbrahimin kim olduğunu da heç kəs bilmir. Bir qisim insanlar hətta onu hansısa şeirin müəllifi kimi də qəbul edirlər. Halbuki naməlum İbrahim adında şairin adı yüzlərlə mahnıda işlənsə də, belə bir şair heç kəsə məlum deyil.

Xalq mahnıları kimi qəbul etdiyimiz yüzlərlə mahnı və müğam var ki, onlarda İbrahim adına rast gəlmək olur.

Söz də adam kimidir – doğulur, yaşayır və gərəksiz olduqda ölür. Adı fərqləndirmək üçün qoyurlar. Gərəksiz, vacib olmayan şeylərlə ümumiyyətlə heç bir ad qoymurlar. Bu qədər yerdə İbrahimin adı təsadüfən çəkilə bilməz.

İlk din-İbrahim dini – gizlədilib. Odur ki, bütpərəstlikdən təkallahlığa keçid zamanı meydana gələn ilk din - İbrahim dini heç yerdə şərhini tapmır.

Muğam İbrahim Peyğəmbərin Rəbbə üz tutmasından yarandı. Üzünü Günəşə tutan İbrahim peyğəmbər dedi:

- «Rəbbim, sənin şərikin yoxdur». «Muğam»dakı «Yar aman, A dad, Bey dad, Ay-Aman, Yar-Aman, Ey dad» kimi sözlərin hər biri Allaha müraciət, imdad, kömək onu vəsf etmək və s. mənaları daşıyır.

Zərduşların Peyğəmbəri İbrahimin vətəni Azərbaycandır.

Muğam Al (ocaq) məkanında yaranmışdır. Alca – Qopuz dediyimiz musiqi alətinin də vətəni Qabıssandır. Alca Qopuz sözünün də tədqiqata ehtiyacı var. Bəli, «Şəmə» Günəşə ilk dəfə atəşpərəstlər üz tutublar. Dünyanın ilk Kəbəsi olub «Safi-Həmid» (Səngəçal) Ümbaki-Atəşgah (Məşhəd, Kəbə ilkin olaraq bura olub, İbrahim ocağı adlanıb. Nəhayət, son intəha «Baba dağı» (Həzrət baba). «Şeytana daş atma» mərasimi ilkin olaraq məhz orada olub (dörd kilometr yuxarıda - dağın zirvəsində).

Dünyanın ilk əzanları «Şikəstə» üstündə, «Muğam» üstündə bu yerlərdə oxunub. Dünyanın musiqi fəlsəfəsi buradan başlayır.

Beləliklə, Ş.Həmzəyev öz tədqiqatında «Zərduş»ların mahiyyətinə xeyli işıq saçmaqla İbrahim dininin, kamil bir dinin varlığından xəbər verir ki, onun da ilkin sözləri «Muğam» dünyasına sanki bir qapı açır. Məhz bundan sonra sivilizasiya ilə yanaşı, sivilizasiya mədəniyyəti başlayır ki, bu mədəniyyətin qollarından biri də «Muğam»dır. Xalq mahnılarından 100-ə qədəri məhz təkallahlığa, İbrahimin dini yoluna, onun vəsfinə yönələn mahnılardır ki, bunu da Şakir Həmzəyev ayrıca təhlil edir. Beləliklə, İbrahim dininin yaranma tarixinə, onunla yanaşı «Muğam» tarixinə nəzər salsaq (Bax: Avesta səh.10) görərik ki:

* İbrahim (Zərduşların peyğəmbəri) İsadən 5000-6000 il əvvəl yaşamışdır.

* İbrahim (Zərduşların peyğəmbəri) filosof Platondan 6000 il əvvəl yaşamışdır.

* İbrahim Troya müharibəsindən 5000 il əvvəl yaşamışdır.

* İbrahim Makedoniyalı İsgəndərdən 258 il əvvəl yaşamındır (Bax: Avesta 1995-ci, səh 10-13.).

Muğamın formalaşmamış ilk sözləri, yəni hər qəbiləyə məxsus «Qəbail daşı», onunla bağlı «Yahu» rəqsinin yaranıb yayılması müddətini də bura əlavə etsək «Muğam»ın tarixi təqribən səkkiz min il olur. Onun ilk oxunuşu ağıllarla olmuşdur ki, vətəni məhz Qabissan və Abişurundur.

Şakir Həmzəyevin «Muğamat və İbrahim peyğəmbər» kitabını diqqətlə oxuyan hər kəs çox maraqlı bir ümumiləşdirmənin şahidi olur. Belə ki, sadədən mürəkkəbə doğru gedən inkişaf «Muğam»a da aiddir. Bir vaxtlar qəbilələrdə birləşən insanlar sevinc və kədərlərini «Qaval daşı» (Qəbail daşı, yəni qəbilə daşı) ətrafında dövrə vurub «Yallı» getməklə «Ya hu» («Ya Allah») deməklə fikir, arzu, niyyət və sitayişlərini bildirirlərdisə, «Muğam»da artıq bunlar daha geniş mənə kəsb edir.

«Muğam» artıq bir qəbilə dairəsindən kənara çıxır, köçəri-likdən oturaq həyata keçən, əkinçilik mədəniyyəti olan zərduşların (atəşpərəstlərin) ideologiyasını yayan, (yaxud) təbliğ edən bir vasitəyə çevirilir. Artıq «Muğam»ın meydanı genişlənir, bir

tayfanın həyatını yox, bəşəri hisləri təbliğ edir. İnsanları çoxsaylı bütlərə yox, tək Allaha sitayiş etməyə çağırır. İnsanın aliliyini təbliğ edir, onun Allaha qovuşması istiqamətində pislə yaxşını, sevinclə kədəri, işıqla qaranlığı, ümidlə məyusluğu tutuşdurur. Deməli, «Muğam» adi bir musiqi deyil, o bir tərəfi yer və insanlar, digər tərəfi isə sonsuzluq – dərk edə bilmədiyimiz göy olan kainatı əhatə edən duyğuların inkasıdır.

Düşünürəm ki, Şakir Həməzəyevin «Muğamat və İbrahim peyğəmbər» kitabı oxucularda böyük maraq doğuracaq, bəşəri dəyərlərdən olan «Muğam»ın daha geniş spektirdə tədqiqi üçün çox geniş perspektivlər açacaqdır.

Malik Rəcəb, yazıçı,
«Təhsil problemləri»
qəzetinin baş redaktoru

“Müqəddimə”

Təqdim olunan “Muğamat və İbrahim Peyğəmbər” kitabı iki hissədən ibarətdir. I hissədə Muğamın tarixi və fəlsəfi mahiyyətlərini, mənalarını açmağa səy göstərmişəm. Bu doğma mövzuya qayıt-mağım tam tarixi zərurətdən doğulan bir istəkdir. Kitabda əsas məsələ Quranda qeyd edilən İbrahim dini və Nuha, İbrahimə Rəbb tərəfindən bəxş edilən səmavi kitabdır. Tarixin qapısını açan bu məsələlər nədənsə lazımi səviyyədə araşdırılıb ortaya çıxarılmayıb. Min illər bəşəriyyətə xidmət edən bu din, onun əvəssiz Rəhbəri İbrahimin (Peyğəmbərlərin İmamı) həyatı lazımi şəkildə işıqlandırılmayıb. Min illərdir ki, bu din Azərbaycanın xalq mahnılarında, dastanlarında vəsf olunub, xalqların şöhrətini qazanmış, qəlblərdə müqəddəscəsinə hakim kəsilmişdir. Əsərdə açıqladığım yüzə qədər xalq mahnısı inkaredilməz bir şəkildə bunları tam təsdiq edir. Hətta elə qədim mahnılar vardır ki, Türk dünyasına, həmçinin bütün bəşəriyyətə məxsus olan mahnılarda İbrahimin rəsmən adı çəkilir. O cümlədən; “İbrahim qurbandır gülün üçünə”.

Mahnılarda, dastanlarda İbrahim dininin ana məkanları aydın şəkildə işıqlandırılır. Onu keçdiyi əzablı həyat yolları, bütperəstlərə qarşı apardığı ölüm-dirim mübarizəsi tam aydınlıqla özünü göstərir. Nədənsə bu qiymətli mənəvi sərvətlər lazımi səviyyədə cilalanılıb ortaya çıxarılmayıb. Müqəddəs ulu babalarımız ruhən bunları yazıb-yaradıb bizə yadigar qoyub getmişlər. Bunları biz ortaya qoymamaqla, əlbəttə işıqlandırmamaqla sanki onların ruhuna zidd getmişik. Başqa bir tərəfdən onlarla, hətta mən deyərdim ki, yüzlərlə xalq mahnısı Günəşi vəsf etməklə Dünyanın təkəllahlığının rəmzi olan müqəddəsliyi, onun rəhbəri İbrahimi təbliğ etmişlər. Bunlar bizə miras qalan mütləq həqiqətlərdir. Təkəllahlığın meydana gəlməsi həmçinin Dövlətçiliyin meydana gəlməsinin tarixi baxımından ilkin ən vacib şərti olmuşdur. Belə şəraitdə necə ola bilər ki, ilkin mifoloji ideologiya olmasın. Məhz bu baxımdan ilkin mahnılar, dastanlar, bayatılar, muğamlar yaranmağa başladı ki, bunların da vətəni Odlar diyarı (Günəşə ilkin səcdə edənlər) Azərbaycandır. Bu baxımdan bütün Türk dünyasına məxsus olan bu mahnılar, dastanlar, muğamlar, bayatılar bir məqsəddən doğulmuşdur. Bu ulu məqsəd İbra-

him dini, bu dinə xidmət edən dövlətin və ya dövlətlərin ideologiyası olmuşdur. Bütün bunları bacardığım qədər işıqlandırmaya çalışmışam. Muğama, onun tarixinə gəldikdə min illər keçməsinə baxmayaraq muğamın ilkin sözləri dəyişilmədən olduğu kimi bizə gəlib çatmışdır ki, həmin sözlər də, onun tarixini açmaq heç də çətin olmamışdır. Muğam sözünü açmaqla onun hansı mahiyyət daşıdığını, bu mahiyyətin hansı məkanda yaranması tarixi dini mifoloji baxımından asanlıqla açılır. Mahnılarda, dastanlarda elə sözlər vardır ki, onlar tarixin ən qədim sözlər olduğunu tam bürüzə verir. Kitabda qeyd etdiyim bir neçə bayatılar da sanki fikrimizə təsdiq gətirməklə bayatılar aləminin bir daha dəqiqləşdirilməsinə, araşdırılmasına ehtiyac olduğunu zəmin yaradır. Bütün yazdıqlarımız yaxın keçmişin deyil, qədim, ən qədim tarixin yollarını keçib bizə gəlib çatmağına işarələr verir. Bu araşdırmalar nəticəsində gəldiyim qənaət ondan ibarətdir ki, muğamın tarixinin, onun dərinliyi baxımından nə qapısı açılmayıb, nə də pəncərəsi döyülməmişdir. Bütün bunlara nail olmaq üçün araşdırdığım məsələləri söz baxımından bir-bir süzgəcdən keçirib, cilalayıb sanki müqəddəslik rəmzi olan bir təsbəhə düzmüşəm. Nəyə nail olmuşam, nə dərəcədə həqiqətə xidmət etmişəm? Bunu əziz oxucular siz qiymətləndirəcəksiniz. Onu bilirəm ki, bunlar heç də asanlıqla ortaya çıxmayıb. Kitabda bəzi yerlərdə təkrarçılığa yer vermişəm. Oxuculardan rica edərdim, bunu nöqsan kimi yox, məsələnin təsdiqinin sübutu kimi qəbul etsinlər. Keçid dövrünün bütün əziyyətlərinə tab gətirib bu əsəri yazmışam. Əgər nöqsanlarım varsa bu başdan sizdən üzr istəyirəm. Sonda B.Şirvaninin bir beyti ilə fikrimi tamamlayıram:

Bilal Şirvaninin yazdığı “Leyli və Məcnun” əsəri təəssüflər olsun ki, lazımı şəkildə işıqlandırılıb xalqa çatdırılmamışdır. Onun yazdığı əsər M.Füzuli, İ.Nəsimi, S.Ə.Şirvani kimi dahi şairlərin davamçısı kimi özünü əks etdirmişdir. Bu əsərə görkəmli elm xadimləri rəy vermişlər. O cümlədən f.e.d. Əsədulla Qurbanov, akademik F.Qasımzadə, professor R.Azadə, f.e.d. T.Hacıyev, sənətşünaslıq doktoru R.H.İmrani, f.e.d. T.Quliyev B.Şirvaninin əsərində istifadə etdiyim şeir parçaları mənim yazdıqlarıma xeyli təsdiq gətirmişdir.

Sən ey Muğamdan bixəbər, gəl əl dəymə kitabə,
Çün eşq işi ahü-fəğandır, ahı çatmış fəryada.

Muğama sevgi, Allaha olan sevgidir!

Dünyanın ilk dini kitabı və Atəşpərəstlərin müqəddəs kitabı olan, “Zənd Əvəsta”da dünyanın əvvəli və sonuna xitabən yazılıb:

“İki dünya iki gövhərdir”. 1-ci gövhəri bu dünyada elə cilala ki, onu o biri dünyada boynundan asa biləsən. Bəli 1-ci gövhərin cilalanması mənəvi dünyamıza, ruhu dünyamıza olan hesabatımızdır. Yadda saxlamalıyıq ki, bizim dünyamızı Allah Təala bizə bəxşeyiş edib.

Dünyamızı və biz insanları zərrələrdən Vahid Allah Yekbədən etdi. Yəni zərrələr birləşib Yekbədənə çevrilir və sonda Yeksanla qovuşur. Yəni tozdan, torpaqdan yaranan dünya, insan sonda ona qovuşur. Budur ömür karvanının keçdiyi yollar. Yaranan hər bir canlıya ömür bəxş edilib, lakin dünyanın şərəfi, mənalı incisi insan bu canlılardan fərqlənir. Allahın ən sevimli bəndələridir yaşadan insanlar. Bəli o, insanlar yaşayırlar ki, onlar bəşəri xidmətlər göstərirlər. Bunlara deyirlər Allahın sevimli bəndəsi. Bu zirvəyə Rəbbin özünün dediyi kimi, minlərdən biri sahib olur. Bəşəri xidmətlərə çox insanlar sahib olur, lakin elə anlar da olur ki, bəşəri insanlar özləri də ali zirvəyə sahib olan, əlbəttə ali əməllərinə görə, insana qibtə və səcdə edirlər. Bu cür bəşəri əməllər min illərdən bir doğulur. Cümlə bəşəriyyətin diqqətini özünə cəlb edir. Allahın həqiqi mənadada xoşbəxt, əlçatmaz bir bəndəsinə çevrilir. Nədir bu əlçatmaz duyğulara malik olan iş, əməl? Bu əməl dünya mədəniyyəti sahəsində özünə xüsusi yer tutan Muğamatdır. Ona görə ki, muğam dünya musiqisinin əcdadı, əcdadlarımızın yaratdığı, sonu ərşi fələkdə mələklərə qovuşan musiqi dünyasıdır. Mənbələrə əsasən muğam hələ 8-9 minilliklərdən dünyanın, cümlə bəşəriyyətin fəlsəfi baxımından yaranmasının avazda ifadəsidir. Bəs nə üçün dünyanın ilkin mənəvi aləminin təcəssümü olan dünyəvi abidəsi yaradılmayıb? Deməli bu müqəddəsliyi Allah sevdiyi insana bəxş edəcəyini gözləyirdi. Bəli, yetişdi gəldi o zaman. Bu insan Allahın sevimli bəndəsi H.Əliyev fondunun prezidenti Mehriban xanım oldu. Ona qədər çox insanların, əlbəttə, maddi imkanı var idi bu abidəni ucaltmağa. Ancaq ucaltmadılar. Ona görə ki, Allah belə bir əvəzsiz qüdrəti, gücü, milyonlardan birinə, sevdiyi bəndəsinə verir. Tarixi mənbələrə görə

Muğamın ilkin sədələri ərşi fələyə 7-9 min illər bundan əvvəl yol açmışdır. Bu sədələrin ilkin ocaqları Ümbaki və Baki oldu. (Baki ağlayan, ağı deyilən, ələm, hüzn yeri deməkdir. Ümbaki – isə Ana Baki deməkdir). Zamanında bütün dünyadan bu yerlərə ziyarətə gələrdilər. Dahi şairimiz N.Gəncəvinin dili ilə desək (bax. İsgəndərnamə).

Nilin mənəbəyindən ta Gərdə qədər,
Çin dənizindən ta Zəndə qədər.
Elçilər axışdı xərac verməyə,
Taxtına, tacına alqışlar deyə.

Zənd də Azərbaycan idi, Gərd də (Gərd – gərdişi dövrən, Girdimana işarə) Azərbaycan idi. Azərbaycana dünyanın bir çox şəxsiyyətləri İskəndər, XII Legion, e ə 96-84-cü illərdə (bax Qabıssan qayaları) Pompey və b. ziyarətə gəlmişlər.

Qədim Zənd-Əvəstada yazılır (Avesta səh 30) müqəddəs adam o şəxslər sayılır ki, o üç əsas prinsipə sahib olsun. Uğurlu düşüncəyə, uğurlu danışığa və uğurlu əmələ inansın və onları həyata keçirsin. Bəli Muğam ocağında, ona münasibətdən dünyada yüksək düşüncə, əməl, danışıq yoxdur. Ona görə ki, Muğam dünya musiqisinin əvəzsiz əcdadır. Bakıda bu ocağın (Muğam mərkəzinin) yaradılması, heç də təsadüfi deyil. Ona görə ki, dünyada ilk musiqi sədələri məhz Qabıssan qayalarında qaval (qəbail, qəbilə) daşı ilə onun ətrafında dövr etməklə əllər yuxarı qalxmaqla “Yahu” – Ya, Ya Allah, Aman Allah, əllər aşağı salınmaqla, Yarai, yəni mənə güc ver qüvvət ver Ya Allah demək sədələri dünyanın ilk musiqi sədələri olmuşdur. Bu sədələrin tarixi hələ 8-10 min illər bundan əvvəl başlayır. Həmin illərdən də Ana Qabıssan və Abişirun (“Qobustan”, “Apşeron”) dünya musiqisinin əcdad məkanı sayılmaqla dünya ziyarətəgahına çevrilmişdir. (Qabıssan qayaları və Qabıssan xalçalarındakı işarələr bunları tam təsdiq edir). Bəli bu müqəddəs sözlər Avropa tarixçilərinin “Kəbiristan – Kəbistan” dediyi (Qədim Qabıssan) ulu məkanda olmuşdur. 1947-ci ildən ulu məkənin adını dəyişib “Qobustan” etdilər. Bu ilk sözlər və səslər bu məkandan dünyaya yayılmışdır. Nədir bu avazla səslənən səslər ki, İbrahimin dilindən süzölmüşdür. “A, Dad”, “Bey Dad”, “Yar Aman”, Dalay –

Dalay (Daley – Daley). Mənaları “Haqqa ədalətə gəlin ey büt-pərəstlər Rəbbimiz cansız bütlər yox, ərşi – fələkdə dərgahında oturan Allahdır”. “Bey – Dad” İbrahim Günəşə - Beyzəyə üzünü tutmaqla haqqa çağırırdı insanları. Yar – Aman (Yar – Allah, Aman – camaat deməkdir). Rəbbim mənə güc ver Qövmümü haqqa, paklığa çatdırıb, cəhənnəm əzabından qurtarım. Nəhayət İbrahim oddan salamat çıxdıqdan sonra Daley – Daley sözləri ucaldı səmaya. Yəni dəlillərlə, sübut etdi büt-pərəstlərə, insanlara Rəbbinin varlığını. Bəli İbrahim dilindən süzülən bu müqəddəs sözlər bəşər musiqisinin ilkin sədalarının, musiqi sədalarının əsası olmuşdur. Həmçinin elmin Adəmi olan Fəlsəfənin ilk qızıl kərpicləri olmuşdur. Budur mənim təyin etdiyim Muğam fəlsəfəsi, danılmaz muğam tarixi. Bəli, muğam musiqi dünyasının ana beşiyidirsə, məkanı Ana Qabıssan – Abişurundur.

Bəli, muğam mərkəzinin yaradılması dünyanın mənəvi incisi, mənəvi möcüzəsi sayıla bilər. “Zənd – Əvəstada” (Avesta səh 43) qeyd edilir: bu zaman iki gövhər bir-birinə rast gəldi, dünyada ilk olaraq varlıq və yoxluq təməlini qoydular. Yoxluq Muğamın tarixi izlərinin itməsi, varlıq isə Muğamı dünyaya göstərmək oldu. Belə xidmətlərin əvəzinin verilməsi əlbəttə Rəbb tərəfindən “Zənd – Əvəstada” xüsusi qiymətləndirilir.

“O zaman o adamlar vəd edilmiş mükafata çatacaq, Bəhmən (müqəddəs), Məazın (Allahın ocağı) behiştin xeyirli sarayında yerləşəcəklər ki, yaxşı ad qazanmışlar. Ona görə ki, onlar müqəddəsliyi yaradanlardır.

“Muğam mərkəzinin” yaradılmasını Allahın sevgisindən, doğulan zərurət kimi qiymətləndirirəm. Fikrimi təsdiq etmək üçün “Zənd Əvəstaya” nəzər yetirək (Avesta səh 59 Yəsna 46 ayə 10):

“Ey Əhura”, (Ahu – Məaz sığınacaq, müqəddəs yer) dünya üçün ən yaxşı hesab etdiyiniz işləri mənim təlimatım üzrə yerinə yetirən kişi və qadına doğruluq tərəfdarı olduqlarına görə behişt (nəsim edilsin). Sizə sitayiş etməyə sövq etdiyim adamlarla birlikdə çinvət körpüsündən keçəcəyik.

“Ayə 13. İnsanlar içərsində öz hazırlığı ilə Zərdüştü sevindirən kimdir, o adam ki, eşidilməsinə (Tərifinə) layiqdir, Ahura – Məazda (Ahu – Məaz olmalıdır) ona əbədi həyat verəcək. Bəhmən (müqəddəs)

dəslük) onun həyatını uzadacaqdır. Biz onu doğru dinimizin yaxşı dostu kimi tanıyırıq və tanıyacağıq”.

Muğam və onun tarixi indiyə qədər açılmayıb, öz həllini tapmayıb. İndiyə qədərki tarixi axtarışlar və araşdırmalar bu mənşəyin məkanını müxtəlif yerlərə şamil etdiklərindən ortaqlıq bir məxrəcə gəlməyiblər. Muğam musiqi dünyasının beşiyi, əcdadırsa, deməli sivilizasiyanı da o məkanda axtarmaq lazımdır. Rəssamlığın ilk cizgiləri Qabıssan qayalarında çəkilibsə, mifoloji xalça ipləri diş və dırnaqla ilə burada ayrılıbsə, İbrahimin vəsfinə qoşulan yüzürlə mahnının vətəni Qabıssandırsa, Muğamın ilk sədaları ağular, ələmlər, hüznədirsə bunları yaradan Muğlar və ya Parslar dediyimiz Atəşpərəstlədirsə, səcdə etdikləri göy aləminin inciləri ulduz, Ay, Günəşdirsə, yer məkanında səcdəgah ocaqları Qabıssan qayaları, Safi Həmid, Bibiheybət və Atəşgahdırsa, bundan arxaya tarix yoxdur axı?! Budur dünyamızın ilkin mənəvi xəritəsinin mənzərəsi. Şair Bilal Şirvaninin dili ilə desək;

Adi görünməsin sənə o “ Aləm”,
Bir saman çöpünün öz miqdarı var.
Var tarın, kamanın gecə əzanı,
Səsi Qabıssandı, dəf – qabalı var.

Qabıssanın mənəvi, ilkin incisi (həm də dünyanın) Qaval (Qəbail) daşından qabaq, bu daşla bağlanan söz, səs, avaz, rəqs olmayıb. Təxminən on min ildən sonra siz “Muğam Mərkəzi”ni yaratdınız, bütün Muğam dünyasının insanlarını bu müqəddəs ocağa ziyarətə gətirdiniz, bu gözəl yeri Muğamın ana vətəni Bakidə müqəddəs ocağa çevirdiniz. Bunları Allaha sevginiz kimi qiymətləndirirəm. Bütün bunları siz dünyaya bəxş etdiniz, Mehriban xanım. Bəli, siz yaratdınız bu mənəvi möcüzəni! Sivilizasiyanın mənəvi zərini on min ildən sonra ilk dəfə siz cilalamısınız.

Möhtəşəm saraylar xarab olacaq,
Tufandan, borandan hər şey solacaq.
Sən qurdun Muğamdan yüksək bir bina,
Yağışlar, tufanlar toxunmaz ona.

Çox Hörmətli Mehriban xanım, bütün səmimiyyətimlə deyirəm: “Müqəddəs Muğam ocağını” yaratmağınız Allaha olan sevginiz və o böyük Yaradana hesabatınızdır. Bu hesabatı yer məkanında milyonlarla insandan biri sahib olur. Bu yaradıcılıq incisi Rəbbə göstərdiyiniz sədaqət şəhadətnaməsidir. Bu böyüklüyün qarşında baş əyirəm.

MUGAMIN AÇILMAMIŞ SİRLƏRİ

Məni çoxdan düşündürdü sirli-sehirli muğam dünyası. Mə-nəvi dünyamızın xəzinəsi olan, musiqi dünyasının incisi sayılan muğamın sirli aləmi hər an, bu ana mövzuya bağlılığı artırırdı mən-də. Muğam avazı ilk dəfə nə zaman harada başlanmışdır? Nə üçün dünyamıza, musiqi dünyasına o hakim kəsilmişdir? Ona görə ki, muğam dünyamızın bir musiqi janrıdır. Tarixi baxımdan, fəlsəfi ba-xımdan dünyaya bağlanan bir musiqidir. N.Gəncəvi, M.Füzuli poeziyasının şah əsəri olan “Leyli və Məcnun” əsərinin ilkin tarixi qaynağıdır muğamat. “Leyli və Məcnun” dünyası, düşündüyümüz Şərfin iki gəncinin nakam məhəbbətinin simvolu yox, ilkin dünya-mızın, mənəvi aləminin, ruhi aləminin allah tərəfindən, onun nidala-rından yaranmışdır. Araşdırmalar, axtarışlar təsdiq edir ki, ilkin ila-hi eşq yolu allahın eşqindən doğulan hədsiz əzab, məşəqqət yolla-rından keçib allahın özünə bağlanan müqəddəs eşq yoludur ki, mu-ğamda əksini tapır. Dünyanın ilk Leylisi Rəbbin dərgahı olan göy dünyasına, Məcnunu isə bu ilahi sevgini bəxş etdiyi yer məkanına aiddir. Bəli təəccüb doğursa da bu belədir! Əsərin ərsəyə gəlməsinə səbəb də, bu ilahi eşqə vurğunluğumun təcəssümüdür. Bu vurğun-luqdan doğulub mənim yazacağım “Muğamat və İbrahim peyğəm-bər” dastanı. Məhz bu ülviyyətə söykənib ülvi duyğularımla yaza-cam, dünyaya hələ sirrini açmayan muğam dünyasını. O, Muğam-Muğamat ki, dünyada yeganə musiqi janrıdır ki, əvvəli var, sonu yoxdur. Çünki onun sonu insana, bəşərə yox, Allaha bağlıdır. Mu-ğam mələklər tərəfindən bizə çatdırıldığı üçün sonu da onlara məx-susdur. Bu baxımdan sualla müraciət edək. Kim olub dünyanın ilk Leylisi? Haradan yaranıb mənəvi dünyamızda özünəməxsus yer tutan leyli sözü?

Leyli-leyl-gecə (dünyamızın iki möcüzəsindən biri gecə və gündüz) sözünü araşdıraq.

1. Leylätüləsra-əsra gecəsi
2. Leylätülhicr-ayrılıq gecəsi, fəraq gecəsi, hicran gecəsi
3. Leyli-gecəyə mənsub gecəlik
4. Leylicəmal-Leyli üzlü, Leyli kimi gözəl.Bəli, budur müqəd-dəs gecənin vəsfi. (bax. ə.f.lüğ. 313)

Məcnun isə:

1. Məcnun - 1) Dəli, divanə 2) Eşqə tutulmuş, vurğun.

2) Məcnunanə - 1) dəlicəsinə, dəlilərə yaraşacaq bir halda; 2. Məcnun kimi, Məcnuncasına

3. Məcnunsifət - 1) dəli kimi, divanəyə oxşayan; 2) Məcnun kimi

4. Məcus - 1) Zərdüşti, atəşpərəst; 2) Zərdüşt dini kahini, Muğ.

5. Məcusi - Zərdüşt dinində olan, atəşpərəst.

Bəli, bu sözlər tənliyi sanki qeybdən xəbər verir, agah ol, ilk Məcnun zərdüştərdə, atəşpərəstlərdə olub. Sual olunur kimdir bu Məcnun? Kimdir onun Leylisi? Bəli, dünyanın, bəşəriyyətin ilk Məcnunu İbrahim Peyğəmbərdir. Onun Leylisi isə Günəşdir. Dünyada ilk dəfə Günəşə beyət etməklə yaratdı dünyanın ilk dinini. Mənim yazdığım bu kitab isə İbrahim peyğəmbərin vəfsidir.

Bəli, Muğam bir dənizdir, ümmandır ki, hər kəs bu dənizdən bir fincan götürüb, dadına baxıb, duyduqlarını xalqa, bəşəriyyətə çatdırmış, lakin bu duyumlar bəşəriyyətin təminatı ola bilməmişdir.

Muğamın qayəsi, mayası səbrdir. Bəli, bu səbr yolundan doğulur. O, Səbr ki, sonda öz siratı var.

1) Sirat - 1) Yol, 2) Dini əfsanəyə görə cəhənnəm üzərində qurulmuş nazik körpü.

2) Siratəlmüstəqim - düz yol.

Yığılıb cəm olun, siz o "Aləmə",

Dərdimin öz dərdi Muğamatı var.

Şikəstə mülkündən birtəhər çıxıb,

Söküyü, salxağı, salamatı var.

Dahi qibləsinin "Nur"udu "Dəstgah",

Bil Muğam əhlinin öz camaatı var.

B.Şirvani

Bəli, Muğam elə bir mənbədir ki, bütün musiqilərdə onun çarları var. Ona görə ki, musiqinin əcdadı muğamdır. Onun vətəni Azərbaycandır .

Muğama dünya musiqisinin əcdadı desək, yanılmarıq. Bütün bunları aram-aram, inşallah, sirat körpüsünə çatana qədər açacağıq.

İlk muğam, daha doğrusu, muğamın ilk sözləri məhz şikəstə üstündə qurulub. Mübaliğəsiz deyirəm Muğamın vətəni Azərbaycan, ana beşiyi isə Qabıssan və Abişirundur. Buradan yol Təbrizə, sonra Misirə, ən nəhayət, Hindistana gedib.

Fikrimizin təsdiqinə yönəlməmişdən qabaq şair Bilalın söz karvanına nəzər yetirək. Şairin fikirlərində ideyamız qismən də olsa öz əksini tapır:

Agah ol Muğamın şah mahalı var,
Beytullah evinin Beytulmalı var.
Nur içindədi gör, Muğam aləmi,
Zikr içrə şölədən qəm xəyalı var.
Neynəmək olar ki, cahil əqlindən,
Çatsın aliminə bir az kalı var.
Adi görünməsin sənə o Aləm,
Bir saman çöpünün öz **misqalı** var
Var tar - kamanı, gecə əzanı,
Səsi Qabıssandı, dəf qavalı var.

Təhlil edək şair Bilal Şirvanın söz dünyasını. Onda dünyalar içində taparıq Muğamın öz dünyasını:

Necə başa düşək Beytullah evinin Beytulmalı var? Biz bilirik ki, müqəddəs ocağımız "Beytülhəramdır" (Məkkəyə (Kəbəyə) verilən ad).

Beytülhəram - Beytülləhin 8-ci adıdır. Ona qədər yeddi adı olub. Sual olunur - VII əsrə qədər dünyanın qibləgahı olmayıb-mı? Olub. Olubsa bu müqəddəs yer hara olub? Nə üçün bu 8 müqəddəs adın hamısı Beylə başlayır. Bey-Beyt ilk dəfə nə vaxt, harada, kim tərəfindən səslənib. Demək harda səslənibsə, kim tərəfindən səslənibsə qədim Kəbə oradır. Başqa Kəbələrədən onun fərqi ondadır ki, məhz bütün dünya ilk dəfə ora ziyarətə gəlib.

Beləliklə, bu sirri açmağa yönələk.

1) Bey-Beyt - ev. Beyti Xudavənd, Allahın evi (Kəbənin digər bir adı)

2) Beyət - 1) Birinin hakimiyyətini qəbul edib ona tabe olma, 2) itaət etmə, tabe olma, boyun əymə (Təkallahlıq)

3) Beyzə - Beyzəyi Xurşud - günəşin dairəsi.

Bəli, bu üç söz tənliyini ümumiləşdirib Quranın bir neçə surəsinə müraciət edək

Ənam, 78

"Elə ki, Günəş çıxan və (üfüqlərdə) işıq saçan halda gördü dedi: "Bu mənim rəbbimdir. Ey mənim qövüm (nəslim) həqiqətən mən sizin (Allaha) şərik qoşduqlarından deyiləm. Dünyada bütperəstliyə əks getmə yarandı İbrahim tərəfindən".

Bəqərə - 150

(Bəli) və haradan çıxsan (namazda) üzünü məscidi Hərəmə tərəf döndər. Harada olsanız özünüzü ona tərəf döndərin ki, insanların zalımlarından (məntiqsiz söz danışdıqlarından başqalarının sizə (irad tutmağı) bir dəlili olmasın (Müşrüklər deməsinlər ki, İbrahim dininin iddiasını etdiyi halda onun qibləsi ilə müxalifdir. Və ya kitab əhli "gəlməsi vəd edilmiş" peyğəmbərin qibləsi Kəbə olmalıdır. Deməli, bu şəxs həmin peyğəmbər deyil deməsinlər.)

Bəqərə - 130

İbrahim dinindən öz qədr-qiyətini bilməyən və özünü nadanlığa vurandan başqa kim üz döndərər?! Şübhəsiz biz onu bu dünyada (Peyğəmbərlik, imamlıq və hikmət üçün seçdik və axirdə mütləq saleh (bəndə) olaca.)

Bəqərə - 142

Tezliklə səfeh insanlar deyəcəklər: "Onları (müsəlmanları) öz tutduqları qiblədən (Beytul müqəddəsə Kəbəyə tərəf) nə döndərdi?"

De: - "Şərq və Qərb Allahındır, istədiyi şəxsi (bəşər cəmiyyətinin xeyrinə olan) doğru yola hidayət edir". Bir müddət Qüdsə üz tutmaq məsləhət idi, ondan sonra isə Kəbəyə üz tutmaq məsləhətdir".

Bəli, bu surələrdən aydın olur ki, İbrahimin Beyə-Beyətin-

dən (Günəşə) yarandı dünyanın ilk dini, ilk qibləgahı. Qədim Kəbə. Beytüllətiq məkanı Ümbəki, Atəşgah və Baba dağı və onun ətrafı oldu.

Beytüləhzan hüzn evi 2) Əsatirə görə Yaqub Peyğəmbərin öz oğlu Yusifin həsrəti ilə qapanıb yaşadığı ev (Kəyanda - İran).

Beytüllah - Allahın evi (Kəbə və Məkkəyə verilən ad).

Beytül müqəddəs - Qüds (Yerusəlim) şəhərinə verilən ad. Nəhayət, **Beytülhəram** - Məkkəyə (Kəbəyə) verilən ad.

Bunları misal çəkməkdə məqsədim odur ki, Muğamın ilkin yaranışını bunlarsız açmaq olmur. Ona görə ki, Muğamat məhz İbrahim p.ə. Rəbbə üz tutmağından yaranmışdır ki, izahını aydınlıqla verəcəyik.

İbrahim p.ə. Günəşə üz tutub “Rəbbim, sənin şərikin yoxdur” dedi. Buna görə bütperəstlər onu xam gönə sarıyıb döydülər. Nəhayət, əl çəkməyib onu oda atdılar. Od yanıb qurtarandan sonra baxıb gördülər ki, İbrahim əli qucağında sağ və sağlam oturub. Ətrafı da gül və çiçəkdir. Ondan sonra ona səcdə etdilər. Bununla da təkallahlılıq yarandı. Sual verə bilərsiniz bunun Muğama nə aidiyyəti var. Möhtəşəm və müqəddəs şəkildə bunların Muğama aidiyyəti var. Açaq və göstərək bu sehirlə müqəddəs səhnənin işıqlarını. Muğamın ilk sözləri min illər keçməsinə baxmayaraq, bir hərfini də itirməmişdir. Hansıdır bu sözlər?

1) A dad, A dad, A dad

2) Bey dad, Bey dad, Bey dad

3) A- Yar, A- Yar, A- Yar

4) Ay -Aman, Ay -Aman, Ay -Aman

5) Yar- Aman, Yar- Aman, Yar- Aman

6) Ey dad, Bey dad. Bu sirləri açılmayan sözlər hamısı Allaha xitabdır. Tarixin müəyyən pilləsində, əlbəttə İbrahimin oddan salamat çıxmasından sonra qəbul edilmişdir.

1) A dad - İbrahim üzünü Ulduza, Aya, Günəşə tutmaqla bu sözü işlətmişdir.

Dad - 1) ədalət insaf; 2) ədalət məhkəməsi; 3) qarşılıq əvəz; 4) cəza; 5) aman, haray, yardıma çağırın.

1-cidə İbrahim insanları bütlərdən uzaqlaşdırmağa, təkallahlığa çağırır. Cansız əşyalara sitayiş etməyə dəyməz, deyə yalvarır.

2-ci bənddə İbrahim başda Atalığı, əmisi Azər olmaqla ətrafındakıları bütләrdən uzaqlaşdırmaq üçün mühakimə edirdi.

3) Qarşılıq əvəz kimi bütperəstliyin tək allahlıqla əvəz olunmasını iddia edir.

4) Buna görə də İbrahim bütperəstlərin qəzəbinə düşər olmuş, döyülüb, oda atılmışdır.

5) İbrahim haray qopardaraq Allahı yardıma çağırmış, son anda Allah tərəfindən bəraət almış və qalib çıxmışdır. Budur adi baxdığımız, söz kimi qəbul etdiyimiz “Dad”-ın müqəddəs mənası.

Dadın sinonimləri:

- 1) Dadbəxş - ədalətli, insafli
- 2) Dad-gər - ədalətli, **adil**, Hakim
- 3) Dadrəs - fəryada yetişən, dada çatan, arxa, kömək
- 4) Dadxah - fəryada çağıran, haqqqa çağıran; şikayətçi, şikayət edən; iddiaçı, **müjdəçi**.

5) Dai (Yə) dua edən, duaçı; səbəb, bais; iddia; arzu, dilək. Bütün bunların müqəddəs addımları İbrahimplə bağlıdır. Dünyanın ilk fəlsəfəsi Zəng Əvəstada verilmişdir Zənd - **çaxmaqdaşı**, od. Əvəsta-əvvəl, başlanğıc (Təhrif olunmuş “Avesta” yox).

A Dad, A Dad, A Dad, A Dad. İstər söz baxımından, istərsə də, düzülüş baxımından xalq mahnılarında da öz əksini tapmışdır. Belə mahnılardan biri, “Yad Aldı Məni” xalq mahnısıdır. (Xalq mahnıları II cild.)

Kişmiri şalın ollam,
Dad aldı məni.
Ağ üzdə xalın ollam,
Yad aldı məni.
Anama yalvar oğlan,
Dad aldı məni.
Dad ey, Dad ey,
Dad ey, Dad ey.
Dad aldı məni.

Burada dörd eyni formalı, lakin müxtəlif mənalı söz kimi,

Dad sözü öz yerini tutur. Ayrı-ayrılıqda bu sözü təhlil edib bir-birinə bağladıqda fikrimiz öz təsdiqini tapmış olacaqdır.

Dad - 1) ədalət, insaf, 2) qarşılıqlı əvəz, 3) cəza, 4) yardıma çağırma. ə. f. lüğ. səh.134.

1- ci mənada ilkin olaraq tarixi baxımdan insanları ədalətə, haqqa, Allahu tanımağa çağırma.

2- ci mənə büt-pərəstliyi, təkallahlıqla əvəz etməyə çağırma.

3- cü ona görə də cəzalara, haqsızlığa məruz qaldı İbrahim.

4- cü mənə Aman, Aman. xalqı haqqa çağırır, Allaha mü-raciət etməklə bu haqqın yerinə yetirilməsinə yardımçı olmağa çağırır.

Dad aldı məni.

Yəni ədalətsizlik haqsızlıq incidir məni.

Yad aldı məni .

Allaha üz çevirməyən, Allahu danan büt-pərəstlər incidir məni.

Kişmiri şalın ollam isə, əslində Kişmiri şahın ollam sənin. Yəni sən dininin rəhbəri olmaq istəyirəm.

Kiş - din, məzhəb bax ə.f.lüğ. səh. 291.

Mir – 1) Din başçısı, rəis, hacılıq ziyarətinin din rəhbəri deməkdir (bax. ə.f.lüğ. səh.389).

Kiş isə (bizim dediyimiz Keşiş) - dini icra edən rəhbərə deyilir. Kişiş xristian sözü adı yox, qədim dağlı (Pars) sözüdür. Büt-pərəstlərin dini rəhbərlərinə deyilib, xristianların rəhbərinə deyilməyib. Qədim tariximizə zərbə vuran, anlaşılmayan sözlərdən də biri və ilkin budur. A Dad sözünə məhz bu tarixi mənə baxımından yanaşmaq lazımdır. Bundan əlavə Dadla bağlı sözlər də vardır ki, Muğamın demək olar ki, şah notlarıdır. Sanki onun davamıdır. Hansıdır bu sözlər?

1) A Yar, Ey Yar - Allahu, Rəbbi çağırma, ona işarə və üz tutmadır.

2) Bey Dad, - Günəşə üz tutmaqla, Rəbbi çağırma.

3) Yar, Yar, Yar – Allahı çağırma və ya ona üz tutmadır.

4) Yar Aman – Allahı çağırmaqla insanları, xüsusi ilə Şahları haqqa ədalətə çağırma, əlbəttə tarixin ilkin mərhələsində.

Bu baxımdan dünyanın ilkin fəlsəfəsi də məhz İbrahim dinindən, onun vəhlərindən doğulmuşdur. “Avesta” dediyimiz, “Zənd Əvəsta” dünyanın ilkin dini kitabı olmaqla dediklərimizə sübutdur.

Bəli, demək olar ki, dünyanın ilkin fəlsəfəsi İbrahim vəhlərindən doğulmuşdur.

Ağıllı düşüncə, düz danışmaq, düz əməl. Budur dünyanın ilk fəlsəfəsi. **Məkan** Azərbaycan (Azərbaycan yox), yurdu Qabıssan və Abişurundur (Apşeron yox).

"Zənd Əvəstaya" istinad etsək, məlum olur ki, İbrahimin gözəl nitqi və gözəl səsi olmuşdur. Beləliklə, Muğam dünyasının ilkin pəncərəsi “A- dadla” başlayır ki, bunun da mənasını açıqladıq. İlk dəfədir ki, bu pəncərə döyülür və açılır. Baxın adı görünən bu müqəddəs sözdə nə böyük tarix və müqəddəs mənə vardır:

2) Bey - Dad. - Beyzə - Günəş, dad yardıma çağıran, ədalətə çağıran. Bəli, İbrahim məhz Günəşə üzünü (beyzəyə) tutmaqla Rəbbim, şərikin yoxdur demişdir. Avazla, uca səslə. Ərafa çıxmaqla bu sözləri demişdir (əraf - 1) yüksək yer. Dünyanın ilkin ərafı Bibiheybət dağı və Baba dağı olmuşdur. Şeytana ilk dəfə daş məhz Baba dağında atılmışdır. Əl dəyilməyən, təbii, Allah tərəfindən istiqamətlənən dağ. Bu daş atılan məkanın da öz möcüzəsi var. Daşı üz bəüz ata bilməzsən, qarşıda dərin uçurum var 4 km aşağı. Başını yana əyməklə ata bilərsən. Bunlar hamısı tarixi şərtlərdir. Dünyanın ilk ziyarətگاهیdır Bibiheybət, Safi Həmid. Bunlar adlanır Ümbəki - yəni Ana Bəki, Bəki - isə Atəşgahdır. Bura həm Bəki deyilib, həm də Bəki deyilib. Bəki ağlayan, ağı deyilən yer, Hüzn evi, Atəşgaha görə deyilib. Bəki saf, təmiz, müqəddəs yer. Zamanında bütün dünyanın möminləri bura ziyarətə gəlib. Ərəblər, hindlilər, yunanlar, romalılar. Qabıssan qayalarındaki işarələr və müqəddəs sözlər buna şahiddir.

Dünyanın ilkin iki od məkanı – ATƏŞGAH

ATƏŞGAH

Dünyanın ilkin üç müqəddəs odu

Zərduşların dini ədəbiyyatında deyilir: “İlk yaranışda od yarandı və üç hissəyə bölündü”, bir hissəsi Gəzən yerinə düşdü. Bu şahların və döyüşçülərin odu hesab edilirdi. (İlkin müqəddəs od və ona səcdə edilən yer). Bu odun adı Azərbgəşəsp adlandırıldı.

2- ci od. Azərfənbəğ adlandırıldı ki, bu da kəryaha aid edildi (İran). Əslində bu Kəryah yox Kəyan olmalıdır. Qədim Azərbeycanın şahlıq mərkəzi.

3- cü od. Rivənd adlandırılırdı. Əslində bu Rivənd yox Rifət olmalıdır. (Yüksəklik, böyük rütbə deməkdir). Əslində bu odları böyük şahlıq Kəyanda olduğu üçün Dara başda olmaqla Kəyan şahları sünü şəkildə oraya tətbiq etmişlər. Həqiqətə var-dıqda dünyanın ilkin müqəddəs odları Azərbeycana aid olmuşdur. Fikrimizi təsdiq etmək üçün bu üç odun təhlilini verək.

1-ci od Avestaya görə Gəzənə düşdü. Gəzən üç mənalı sözdür.

1) Gəz - yolğun (Yəni yolğunluq olan yer). Bu Azərbeycanın qədim, ən qədim Atəşgahıdır. Onun ərazisi bəli dəniz sahilində pak yerdə yolğunluqla əhatə olunmuşdur.

2) Gəz – uzunluq ölçüsü. (Genişliyə işarə) fikirlər üst-üstə düşür.

3) Gəz – dəfə, Kərə (Yəni fasiləsiz gediş – gəliş ziyarəti). Bax ə.f.lüğ. səh 297. Gəzən odu öz mənalı ilə bunlardır, vətəni Azərbaycan məkanı Atəşgahdır. Atəş - od deməkdir, Gah isə məkan. Demək müqəddəs Od məkanı. Dünyanın ilkin təbii adlarındanıdır.

2- ci od. Azərfənbəğ sayılmışdır. (Avesta səh 9). Din başçıların odu. Əslində bu ad Azər - Fərfənbəxş olmalıdır. (Yəni Azərilərin fərəh yeri deməkdir).

1) Fərr - parlaq, işıq, Nur, aydınlıq (Təbii ki, Atəşgahın nuru sayılmalıdır)

2) Fərid - tək misilsiz taysız (Bəli Atəşgahın dünyada əvəzi yoxdur. Qədimliyinə və təbiiyyətinə görə).

3) Bərhəbəx - Yəni sevinc gətirən yer.

4) Bəhrəm xatir - xatircəm (Yəni ziyarətdən sonrakı, rahatlıq arxayınçılıq. Bu od isə Pir – Allahlıya aiddir. Zamanında dünya ziyarətgahlarından biri olmuşdur.

Pirallahı

Pirallahı həm də Pürallahı formasında ifadə oluna bilər. Buna görə də həmin sözləri ayrılıqda təhlil edək. Sözün (adın) kökü Pir və ya Pürdür. (Hər iki söz bəşəri ada işarədir).

1) Pir- İnsanların müqəddəs sayaraq ziyarət etdiyi qəbir, ağac və s. yerlər ocaq.

2) Pira – bəzək, bəzəyən, ziynət.

3) Piramun - ətraf (Pak ərazi)

4) Piranəsər - qoca, çox qoca

5) Pirü cəvan – qocalı cavanlı hamı. Ziyarətə gələnlərə işarə bax. ə.f. lüğ. səh. 500- 501.

Ş.Qabıssanlı dostları İlham Vəliyev və Abgül Qasımov, Zahid Tağıyev
Pirallahıda (Neft buruqlarına görə 1990-cı illərdən od söndürülüb).

Pür

1) Pür – dolu, dolğun, çox.

2) Pürab – çox sulu, su ilə dolu. (Dənizə işarə)

3) Püratəş – odlu, odla dolu; çox kədərli, qəmli (dini mənada)

4) Pürbəha – çox bahalı, qiymətli.

5) Pürnur – çox nurlu, çox işıqlı bax ə.f. lüğ səh 504- 505.

Bəli, bu söz tənlilikləri də, bu od yerinin müqəddəsliyinə işarələr verir.

6) Bəraxur - layiq, münasib (oda sitayiş üçün).

7) Bəramuşxanə - Dərvişlərin görüş yeri, təkyə xanə. Bax ə f l səh 669- 670.

Bu söz tənlilikləri təsdiq edir ki, Azərilərin (Atəşpərəstlərin) fərəh yeri, Nur yeri, qədim od məkanı, ziyarət yeri, nəinki Azərbaycanın hətta dünyanın müqəddəs yeri, olmuşdur. Yunanlar, Hindlilər, Romalılar, Çinlilər, ərəblər bu yerlərə ilkin olaraq ziyarətə gəlmişlər. İndi də ziyarətə gələn və gəlmək istəyənlər var. Mərhum Hindistanın Baş Naziri İndira Qandi buna əyani misaldır.

3-cü oda gəldikdə bu yer, bu od məkanı Yanar dağdır Bakinin Məhəmmədli kəndində. Bu yeri Avesta Rivənd adlandırır. Əslində bu od təhrifdən kənarda Yüksəklik dağ mənasındadır. Yəni Rifət mənasındadır. Fikrimizi təsdiq etmək üçün Məhəmmədli sözünü təhlil edək.

1) Məhəmməd - bəyənilmiş, mədh edilmiş dini mənada. Bax. ə.f. lüğ səh 376.

2- ci tərəfdən “Mədli” sözünün özünün ayrıca təhlili də, fikirlərmizə tam təsdiq gətirir. Bu baxımdan “Mədli” sözünün təhlil edək. Bu sözün təhlili sonluqda “Mədinə” adına bağlanır. Hər bir adın özünün ilkin bağlantıları var ki, bunu yaddan çıxarmaq olmaz.

1) Məd - id - uzun, çox sürən davam edən (əbədi).

2) Məd – in (ə) tərifə layiq, Mədn olunmağa layiq sifət.

3) Məd – rək (Bax Bey – rək adının təhlilinə) sübut olunan təsdiqini tapan.

4) Məd – xəl - başlanğıc . Bax ə.f. lüğ səh 340.

Məyər bu söz tənlilikləri sübut etmirmiş ki, ilkin odlar məkanı Azərbaycandır. (Atəşgah, Məhəmmədli Yanar dağ). Bax bunlara görə Azərbaycan od yox, odalar diyarı adlandırılmışdır. Rus və Avropa mifologoyisana görə. Avesta yazılan Azərgəşəsp

Yanar dağ

Ş.Qabıssanlı dostları İlham Vəliyev və Xəlil Bağirovla Yanar dağı ziyarət edərkən

əslində bu ad, Azərkəşp olmalıdır. Yaxud Azərkiş olmalıdır. Mələk, İldırım, Od. Yəni Mələklərin istəyi ilə İldırımın çaxma-

sından yerdən təbii çıxan qaza toxunmaqla yaranan ilkin odlar. Budur Odlar diyarı sözünün məntiqi, sübutlu mənası. Bunlardan əvvəl müqəddəs odlar olmayıb axı. Bunları necə danmaq olar, müqəddəslik naminə. Məhəmmədli adına məhz iki od baxımından yanaşmaq lazımdır.

1) Məhəmməd.

2) Məddid.

Bütün bunlar ümumilikdə (Avestada) Zənd - Əvəstada yazılan ilkin üç oddur.

İstər Bibiheybət dağından, istər Baba dağından səhər-səhər baxanda elə bilirsən Günəş dənizdən çimib çıxır. Çox gözəl görünür. İldə bir dəfə bura ziyarətə gəlinib, yay aylarında. Dünyanın ilk hacılığı burada qəbul olunub. Hacıqəbul xanəgahı və Qəbələ, ensiklopediyada təhrif olunmuş Xalkedan əslində Xanəgah deməkdir, təhrif olunub. Bütün bunlar dediklərimizə şəhadət verir. Azər (od), Bey - Günəş (od allahı), Can isə Ruh verilən məkan.

Azər - Bey - Can buradan yaranıb. Budur Azərbaycanda olan Bey. Muğamın şah notlarından biri. Bey-dad. Müqəddəs mənə daşıyan fəlsəfi söz. İlk dəfə məhz bu sözləri İbrahim işlətməmişdir. Avazla, zil səslə. Dinşünaslar Davudun səsini müxalifsiz verirlər. Bu səslə bağlı heç bir ifadəli söz işlətmirlər. Nədənsə İbrahimin möcüzələrini üzə çıxartmırlar. Mənim araşdırmalarıma görə dünyanın mənəvi möcüzələri məhz ilkin olaraq Azərbaycanda baş vermişdir. Bunun üçün istənilən qədər faktlar vardır. Təkcə xalq mahnılarının (Azərbaycanın) 60-ı buna əsas verib, tərəddüdsüz, açılıb bu mahnıların sirləri. Açılıb Allahın verdiyi güc əsasında.

3) A-Yar, A-Yar, A-Yar.

Dünyada İbrahim tərəfindən Allaha xitab oldu bu söz. Yar - xalq mahnılarında işlədilən bu müqəddəs söz Allah deməkdir.

Yar - Yardımçı köməkçi, dost yoldaş...Sevgili.

Allaha xitab ilk dəfə iki hərflə olmuşdur. Ya - Ey! Ay! A! Səninləyəm.

Bəli, bu Ey! Muğam! A! Söz və hərfləri bizi ruhən qəbilə tayfa münasibətləri dövrünə aparır. Tarixin ən qədim dövründə işlədilmişdir bu sözlər! Nəhayət sonralar Muğamın tərkibinə keçmişdir. Musiqinin, əlbəttə dünya musiqisinin əcdadı olmuşdur ki, bütün dünya musiqiçiləri bunu axtarır. Əlbəttə, bu ideya heç bir tarixi musiqi mənbələrində öz əksini tapa bilməmişdir.

Dünya musiqisinin əcdadı qaval (əslində qaval yox, qəbail daşı, yəni Qəbilə daşı olmalıdır). Daşdan səs çıxar, insandan səs çıxmaz kəlamı da buradan götürülmüşdür. Həmin daşı çalmaqla insanlar Ya! Ay! A! Ey! Səninləyəm. Deyə Allaha müraciət etmişlər. Əlbəttə dini mərasimlərdə. Sonra əllərini göyə qaldırmaqla Yahu! Yahu! Yahu! Yəni 1) **Ya Allah!** Ay allah! Aman Allah! 2) Ey bura bax! Səninləyəm! (nida) etmişlər, söyləmişlər. Budur təhrif olunmuş şəkildə dediyimiz və rəqs etdiyimiz Yallı. Əslində bu Yahudur. Yahu dünyada ilk dəfə Allaha xitabdır. Dünyanın ilk musiqi notları və ilk rəqs mədəniyyəti idi ki, vətəni Qabıssan, xalqı, əhli, camaatı Muğlar (Atəşpərəstlər) idi. Sonra əllərini aşağı endirməklə Yarai - 1) qüvvət, güc, qüdrət; 2) cürət, cəsarət.

2) Yari - 1) dostluq, yoldaşlıq; 2) Yardım kömək deməkdir.

Yəni, Ay Allah mənə yar ol! Mənə cürət ver! Mənə qüvvət ver! Mənə cəsarət ver deməklə əllərini aşağı salırdılar. Dünyanın bu ilkin sözləri və musiqi notları Muğamın qapılarını açmağa yönələn ilk addımlar idi ki, bunun da vətəni Azərbaycan və Ana Qabıssan - Abişurundur (Ümbakidir). Klassik Muğam oxuyanlar oxumağa başlayanda məhz Ya-Ya-Ye-ye səsləri ilə oxuyardılar. Bunun da tarixi azı 8-10 min ili əhatə edir. Qabıssan qayalarındakı cansız şəkillərdə dediklərimiz canlı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Mətləbdən bir az uzaqlaşıb bir haşiyə çıxmaq istəyirəm: 2008-ci il iyul ayında Rəbbin verdiyi istiqamət ilə on yeddi qaval daşını tapıb AMEA-nın “Tarix və Etnoqrafiya İnstitutu”nun direktor müavini Nəcəf Müseyibova, Mədəniyyət Nazirliyinin şöbə müdiri Rizvan Bayramova və Qalada “Səma altında” muzeyin direktoru Fikrət Abdullayevə şəxsən təhvil verdim. (Bu haqda maraqlı və təəccüb doğuran şəxsi video-görüntülərim də var). Nədənə mən müəlliflik hüququmu ala bilmədim. Bundan başqa bu daşların gizli sirlərinin açılmasına şərait yaradılmasına nail ola bilmədim. İndi o daşların üçü “Muğam Mərkəzi”nə qoyulub. Qalanları Qaladadır. Bu daşların sirri açılrsa dünyaya yeni səs albomu bəxş etmiş olarıq... Bu daşların 15-17-si isə “Qobustanda” saxlanılır. Bu daşların mənəvi, tarixi baxımdan qiyməti yoxdur. Ona görə ki, bu daşların vətəni müqəddəs Azərbaycandır.

Sirri açılmayan on yeddi Qaval daşları
(“Lider” televiziyasının çekilişi – 8 iyun 2008-ci il)

4) Muğamın ilkin sözlərindən biri də Ay-Aman, Yar aman-
dır. Bu sözlər istər-istəməz Muğamın ilkin lüğəti mənasının açıq-
lamasına təkan verir. “Aman” sözü demək olar ki, muğam oxu-
nan ölkələrin hamısında vardır. Aman Muğamın mənasının de-
mək olar ki, açarıdır. Gəlin nəzər yetirək, sözün kökü Mu-
ğamdır. Bir hərf sözdə təhrif olunarsa, demək olar ki, naşı oxu-
cunu dərhal mahiyyətdən uzaqlaşdırar və ya çaşdırar. Mənanı
eybəcər və itkin bir şəkllə salar. Burada söz mütləq bölünməlidir.
Söz və ad bəzi hallarda bölünür və ya bəzi hallarda onu bölmək
olmaz və ya bölünmür. Bunları qarışdırmaq, mənanı itirmək de-
məkdir. Bu baxımdan Muğamat sözü bölünən söz kimi öz əksini
tapmışdır.

1) Gözün kökü Muğ-Müğ - Atəşpərəst, Zərdüş (Zərdüş) di-
ninə mənsub olan; 2) Yol göstərən öndə gedən; 3) Meyxanaçı,
meyxana sahibi. Ə.f.1.405.

2) Müğayirət - uymamazlıq, qeyrilik.

3) Müğanə - Atəşpərəstcəsinə, atəşpərəst kimi; 2) Atəşpə-
rəstlərin mərasim və ayini.

4) Müğənni - xanəndə, muğam oxuyan

5) Müğilangah - akasiya ağacları bitən yer

6) Müğilan - akasiya ağacı. (Burada da, işarə Qabıssana yö-
nəlir. Qabıssanın kölgəlik ağaclarındandır akasiya) demək 1-ci
variantda Müğ-Muğlar birbaşa atəşpərəstlərdən xəbər verir ki,
Atəşpərəstlərin ana vətəni Qabıssan-Abişurundur (Apşeron).
Buna görə də Təbriz sözünün mənası bunu tam təsdiq edir.

Muğ qədim Udin dilində və ya Arisaqilərdə səkkiz, səkkizlik
deməkdir (əslində Udin yox, Odi olmalıdır. T.Heyerdalın dediyi
Azer - Odi) Söz təhrif olunub hərf dəyişikliyi ilə, Səkkizliyə gəl-
dikcə, Qabıssan qayalarında əyri qayıq, başında Günəş şəkli və
altda daş üzərində səkkiz xətt var ki, bu da birbaşa Nuha işarə-
dir ki, onlar dünyada səkkiz nəfər qalmışlar (Nuh, arvadı, üç oğ-
lu (Yafəş, Hami və Samı, nəhayət üç gəlini). Dünyanın ikinci
Adəmi sayılan Nuhun övladlarından ilk təkanını aldı bəşəriyyət.
Tufandan sonra, Nuhun (Nöh) qayığının da dayandığı yerdə
Baba dağı (Həzrət baba) Xəzər yaxınlığında-İncildə deyilən Bəh-
reyin dənizidir (Əslində Xəzər yox, Həzər olmalıdır. Dünyada
ilk dəfə oturaq, təsərrüfata məhz Həzərlər keçmişlər). Yahudilər

öz tarixindən bunu hamıdan yaxşı bilirlər. Dediymiz Atəşpərəstlər də bu nəsil, yəni muğlar. Əvvəlki kitabımda bunu geniş şəkildə şərh etmişəm.

Muğ - Amat. (Muğ - Atəşpərəstdir demək) ə. f.lüğ. səh 21

Amm - at 1) kütlə, xalq 2) Ümumxalq, kütləvi, 3) avam qara camaat, 4) Seyid olmayan, Məhəmmədin nəslindən olmayan (dini). Bu söz tənliyi insanların tarixinin qədimliyindən və Məhəmmədin nəslindən olmayan dini isə, Sufilər və ya Zahidlər deməkdir ki, onlar qapı-qapı düşüb İbrahim dinini avazla təbliğ edirdilər. İsgəndər harada bir zahid görürdüsə, atını ona yaxın sürüb, qızıl pul verirdi. İsgəndər özü də İbrahim dininə səcdə etmişdir. Onunla bərabər səfərlərdə. O zaman dünyada 7 dövlət və 72 xalq olmuşdur (Bax: N.Gəncəvi "İsgəndərnaməyə"). Beləliklə, Muğam-Muğamat sözünün mənası Atəşpərəst, Atəşpərəstlərin dini mərasimlərindən doğmuşdur. Atəşpərəst kütləsinə, xalqına məxsus olan mənəvi varlıqdır Muğamat.

Muğamın başqa bir mənası isə Məqam deməkdir. İndi isə bu sözün mənasını açmağa yönələk. Məqam-Muğamın sanki təkanvericidir.

1) Məqam - 1) Bəyənələn yer, duracaq məkan; 2) Mənsəb, məsul vəzifə; 3) Muğam. Demək Muğam və Məqam bir-birinə bağlı sözlərdir.

2) Məqam-i - 1) Yerli; 2) Rütbəli, vəzifəli; 3) Kütləyə mənsub. Muğam əhali içrə ali rütbedə durmasına işarədir.

3) Məqal - 1) söylənən, söz; 2) mövzu; 3) atalar sözü, məsəl zərbüməsəl. Məna onu kəsb edir ki, Muğamın da yağı hər şeydən əvvəl sözdür, Muğamda işlənən atalar sözünün xüsusi dəyəri vardır.

Lüğəti terminlərdən aydın olur, müəyyən vaxtlarda xüsusi, təyin edilmiş yerlərdə, mənsəb sahiblərinin iştirakı ilə muğam məclisləri təşkil edilib, insanları, xüsusilə mənsəb sahiblərini feyziyab edirlərmiş. Təkcə muğam yox, nağıllar, atalar sözləri, dastanlar söyləyərmişlər. Bunun da əyani sübutu kimi daş səhnələri – qədimdən bizə miras kimi qalan səhnələri misal göstərə bilərik. Həmin səhnələr hal-hazırda Qabıssanın qışlaqlarında qədimliyini saxlamaqla göz oxşamaqdadır.

Qabıssanda qədim daş səhnələr

Qabıssanda qədim daş səhnələr

4) Nəhayət, sonuncu Məqalidüssəməvatdır - mənası göylərin açarıdır. Bəli, Muğamın ilkin oxunuşu Allahı, səmanı, kainatı vəsf etmək olub ki, bu da o dövrdən miras qalan, əksər xalq mahnılarında öz əksini tapır. Bundan əlavə Qabıssan qayalarında dediklərimizi təsdiq edən istənilən qədər işarələr və sözlər vardır.

Şəmin ocağıdır, isinin burda,
Ocaq Qabıssandır, külüyyatı var.
Özü yaratmışdır bağ- bağatını,
Adın şöləsində əslin zati var.

B.Şirvani

Şair məqamı qiymətləndirməklə, başqa bir məqama toxunur. Qabıssan Allaha yaxın məkan mənasını daşıyır. Rus tarixşünaslığı isə, 1947-dən bu adı təhrif etməklə müqəddəsliyi kənara tullayıb, Qobustan deməklə, Qobustan adını verməklə. Bu müqəddəsliyi Qobu - dərə, yarğan mənasını verməklə, dərəyə, yarğana tullamışdır. Tək Qabıssan yox, bu adlar siyahısına Baki-Bakı və ya Badu Kubə, Abışurun-Abşeron, Qəbələ əslində Qəblə (ən qədim) Qabilə (Ana qible) deməkdir. Dədə-Qədr (Dədə Qorqud) və yüzlərcə belə təhrif olunmuş adlar saymaq olar. Bütün bunlar dünyanın ən qədim və müqəddəs adlarıdır. Bunları təhrif etmək, azı-azı günahdır. Dərəyə, yarğana da stan demək olarmış. Xəzər əslində Həzər olmalıdır. Həzər dünyada ilk oturaq təsərrüfata, şəhər həyatına keçmək deməkdir. Sual olunur Xəzər hansı mənanı daşıyır. Yoxdur bu sözün mənası. Yoxdur belə ad. Sadəcə rus dilinə keçərkən "H-X" hərfi ilə əvəz olunub. Muğam və Məqam terminləri muğamın ana qayəsidir. Bunları bir-birindən ayırmaq olmaz. Birlikdə isə Muğamın tarixini və bu tarixin sırf Atəşpərəstlərin, Muğların halal malı olması ortaya çıxır. Demək Muğam bizim tariximiz ilə, hətta bəşəriyyətin tarixi ilə birgə doğulmuşdur. Muğamın ilk kərpici də məhz Qabıssan-Abışurunda hörülmüşdür. Muğamı ilk dəfə İbrahim dinini təbliğ edən Sufilər və Zahidlər oxumuşlar.

Allahın sizlərə öz səlamı var,
Dürri-ələm içrə "Nur" kəlamı var.

O güllü çəməndə bağça yaradan,
Bütün güllərindən öz Muğamatı var.

B. Şirvani

Bəli, Muğam Allahın mələklər vasitəsi ilə bizə bəxş etdiyi əvəzəlməz mənəvi bir nemətdir. Muğam Azərbaycanın hər bir guşəsinin halal malıdır. Ancaq onun da beşiyi var. Doğulduğu məkanı var. Biz hər birimiz müxtəlif rayon və kəndlərdə doğulmuşuq. Bakidə formalaşmışıq. Muğam isə Bakidə, Qabıssan-Abişurunda doğulub, özünün lazımi səviyyəsinə, yüksək zirvəsinə çatıb. Baki nəinki Şərqi, hətta dünyanın konservatoriyasıdır. Baki muğamının çalarları bütün dünyanın musiqisində öz yerini tutur. Əlbəttə, bunu yüksək duyğularla anmaq olur. Baki sözü, adı bunu təsdiq edir. Baki - ağlayan, ağı deyən, hüzn evi, ələm evi deməkdir.

Bəli, dünya musiqisi də bu duyğularla başlayıb. Oxuya bilməyən insan da bəzən oxuyur. Qəhər boğanda, dərd əlində əsir qalanda özlüyündə oxuyur. Başqa zaman heç cür oxumaz. B.Şirvaninin dili ilə desək:

Dünyanın canıdır Muğamı dəstgah,
Xanəsi, şöbəsi, tərkibatı var.
Bu doqquz aləmin sahibi Xaqan,
Qurmuş ərşin vaxtın, saati var.
“Aləm”i aləmdən ayırmış Memar
Çəkib çəpərləmiş, yeddi qatı var.
Dəlilə, sübuta ehtiyac yoxdu,
Yaratmış aləmin öz isbatı var.
İlkin yaranışda yaranmış Muğam,
Ta qədim binadan mövcudatı var.
Can deyib dövr edir, çevrəsində can
Gərdişin dövrəndə hərəkəti var.
Dörd ünsür yaratmış, məkanında can
Cəm etmiş Muğamda, Cahargahı var.

Şairin fikrinə istinadən onu deyə bilərik ki, Göy yeddi və yaxud doqquz qatdan ibarətdir. Yeddi qatla insan duyğularının

əlaqəsi var. Səkkizinci qatın üstündə mələklər durur.

Onlar sanki 9-cu qatla, yeddi qatın əlaqəsini bağlamayan körpüdür. Mələklər Allahın istəklərini yerə, yerdəki vəziyyətləri Allaha çatdırır. Yerin mənfilikləri 9-cu qata keçə bilməz. Onların qarşısını mələklər kəsir. Buna görə də göyə yeddi bəzən də doqquz qat deyilir. İsa Peyğəmbər göyün 4-cü qatına çatanda, mələklər onun üstünü yoxladıqda, onun üstündən bir iynə, balaca bir küp qırığı tapdılar. Onları rədd edəndən sonra onu Allahın dərghahına buraxdılar. Beləliklə, doqquzuncu qat Allaha məxsus saf bir məkandır. Muğam isə elə bir mənəvi peyğəmbərdir ki, onun yoxlanılmasına ehtiyac yoxdur. O, birbaşa Allah dərghahına bağlanan bir musiqidir. Avropa müğənnilərindən biri deyib ki, mənə cazın kralı adlandırırlar. Əgər Muğamı bilsəydim mənə cazın Allahı adlandırırdılar.

Muğam elə bir musiqi, ilkin musiqidir ki, ta qədimdən mövcudatı var. Bu, inkaredilməzdir.

Azər-bey-can sözündə üçüncü fundamental söz Candır. Başqa bir yerdə Can sözü yoxdur və ola da bilməz. Can ruh verilən məkan deməkdir. Məhz bu sözün dünya miqyasında təhlilə, araşdırmaya ehtiyacı var. Adəmdən əvvəl də məxluqlar, mələklər olub ki, onlara Can-bi-Can deyiblər. Yəni ruhu olmayan canlar, Mələklər. Bax: ə.f.l. səh 750.

Haşiyədən kənar bir misal çəkməli oluram. Övliya Çələbi (səyyah) yazır ki, "Xəzər (Həzər) dənizin sahili ilə gedərkən, biz dalğaların sahilə atdığı nəhəng bir balıq gördük. Onun uzunluğu düz yüz addım idi. Onun iki başı var idi - ilana oxşayan biri quyruğunun yanında idi, o birisi isə hamamın günbəzi boyda idi. Bu əcaib heyvan nağıllardakı əjdahalara oxşayırdı. Üst çənəsində yüz əlli, alt çənəsində isə yüz qırx diş vardı. Hər bir diş dirsək boyda, adam budu yoğunluğunda idi. Qulaqları fil qulağına oxşayırdı, gözləri dəyirmi miz boyda olardı. Bədəni donuz kimi tüklü idi. Sözün doğrusu, bu balıq dəhşətli idi və adamı qorxuya salırdı. Bütün Bakı, Şamaxı, Dəmir Qapı Dərbənd əhalisi onun tamaşasına yığılmışdı. Xəzər dənizi ilə səyahət edən Xoca Sarıxan adlı birisi danışdı ki, bu balıq ancaq Xəzərdə olur, balıqçıları onu "fil qulaqlı əjdaha" adlandırır." XVII əsr səyyahı Evliya Çələbi bunu öz gözləri ilə görüb.

Səllam Ət - tərcüməçi isə deyir: Səyahət zamanı biz Xəzər hökmdarının yanında beş gün qaldıq. Orada qərribə bir işin şahidi olduq. Bir dəfə yerli adamlar nəhəng bir balıq tutmuşdular, onlar balığın qulağını deşib, ona ip keçirdilər: ipi dartdıqda, oradan ağappaq, qırmızıyanaq, uzunsaç, qəşəng bir cariyə çıxdı (Cariyə - keçmişdə pul ilə alınıb satılan xidmətçi qız deməkdir). O, üzünə vurur, saçlarını yolur və çığırırdı. Allah onun bədəninin ortasında qalın paltara oxşayan bir şey yaratmışdı, "izar" (paltar) kimi göbəyindən dizinədək onu bürümüşdü. Bir qədər sonra o öldü. Maraqlı burasıdır ki, Zəkəriyyə əl-Qəzvinin tərcüməçi Səllama əsaslanaraq danışdığı bu rəvayət tədqiqatçı A.L.Monqaytın dediyinə görə, **Volqaboyu** xalqlarının balığın qulağından çıxan "su pərisi" əfsanəsi ilə səslənir. Başqa bir məlumatda "Qırmızı dənizdə" 1940-cı illərə qədər "su pəriləri" axşamlar sahilə yaxınlaşıb ecazkarcasına səs-səsə verib oxuyardılar. Hamı onların səsinə yığışardılar. Sonralar müharibələr başlayanda hamısı qaçıb-dağıldılar. Bir daha görünməz oldular. Bəli, dənizlərin su altı ilə bir-biri ilə əlaqəsi var. Sanki su altında su dünyası var.

Başqa bir misal: Bülbul bir neçə dəqiqədə üç yüz zəngülə vurur, lakin bu zəngülələrin heç biri üst-üstə düşmür, ayrı-ayrı xalqlardır bu zəngülələr. Bəli, ecazkar səslər içindədir, ecazkar Muğam.

Qəzəldir Muğamın ilahi eşqi,
 Ləli-cəvahiri gəl birgə düzək.
 Onun əzan səsi səbrdi, səbr,
 Cəvahir mülkündə oturmuş o "Tək".
 Laltək hecalayıb düşmə sən yola,
 Əruztek addım at, ya Haqq deyib çək!
 Dayağı Allahdı o qibləgahın
 Qiyamət gününü o görməyəcək.
 Onun guşələri ilahi bağıdır,
 Bəhrin içindəki ətirli çiçək.
 Hərənin öz yeri var bu dünyada
 Dünyalar içində o dünyalar tək.

B.Şirvani

1) Qəzəl, gəzəl - 1) Lirik şeir; 2) Qadınlara nəvaziş etmə (Mənə gəl qəzəl oxuma).

Bəli, şair çox düzgün buyurur. Qəzəl Muğama düz oturmursa, demək O hüsnü mələk oyaqdır, narahatdır. Bəli, gözəl Muğamda, muğamda olan gözəl sözlərdə insan sanki mələk olub göylərə çəkilir. Düz oxumayanda, sözlər yerində olmayanda insan çırpınır, narahat olur, şairin obrazlı dili ilə desək, sanki onu gürzə çalır. Bu baxımdan şairin fikirlərinə bir anlığa müdaxilə edək.

Qəzəl - Quran ayəsi kimidir. Müsəlman aləmində Quran necə yer tutursa, muğamatda da qəzəl elə yer tutur. Qəzəlin 8 bətinə sirli əllah dərğahında qıfılbənddi. Burada dərin idrakı məsələlər var. Yəni qəzəl - "Quran ayəsi" kimidi, necə ki, Onun mənasını dərk etmək aqillərə məxsusdur. Qəzəl insana düz yol göstərəndir. Haqqa çağırışdır. Mübarək səlamı dərk etməkdə. Onun "Sirat" körpüsü var, tərəzisi var. Onda əxlaqı idrak var. Onda Quran ayəsi var.

Bəli, qəzəl bizə haqqın aləmindən gəlir. Allah-təala istədiyi bəndəsi ilə qəzəl dili ilə danışır. Qəzəl məna etibarını ilə elə bir zəngin düşüncənin məhsuludur ki, onun baxçeyi bağında yetişib, ətrini bəxş edən qızılgülün, süsənin, nərgiz gülünün hil təkisi, ətrin gözəlliyində bal təkisi, nabat təkisi, xal təkisi yaranmış camalında hüsnü qənddir, o qurban olduğum.

Bəli, bu haqqın-haqq törəməsidir. Muğamatın odu xanəndənin nəfəsi - tar kamançasının da səsidir. Budur onun düstürü. Muğam aləmi - aləmlər aləmidir. Muğamatın şöləsi ahu ceyranın baxışdır. O, Allah-təala dərğahında ilahi qəzəlin odun və atəşin içində muğam vasitəsi ilə qaytarılır. Şeirin musiqisini bəstəkar yazır, muğamın avazını - qəzəlin eşqinə - Allah-təala özü yaradıb. Muğamatın yaranma avazı - ərşin aləmlərin tarazlığı yarananda yaranıb. Haqqın dərğahından gələn qəzəl kainat sirlərindən xəbər verir.

1) Ərşin - ərş - Qübbə, göy. 2) Ərşə - Minbərin ən yüksək pilləsi; 3) Ərşiyən - (ərşin cəmi) dindarlara görə - mələkələr göy aləmində yaşayanlar. Bax: ə.f.l. səh 193.

3) Köhnə beyyət elmində 9-cu, ən uca göy.; 4) Göy, səma. Ərşi əla, çox uca göy.

Azərbaycanın qədim mahnılarında və oxumalarında Ahu-Ceyran sözü çox işlənir. Ümumiyyətlə, klassiklərin şer və qəzəllərində, bayatılarda bu sözə çox rast gəlirik. Hamı bunu sadəcə Ceyran kimi təsəvvür etməklə kifayətlənir. Əslində bu belə deyildir. Qabıssan qayalarında da ceyran şəkilləri çoxluq təşkil edir. Tək halda, sürü halda. "Ahu-Ceyran" Zərdüşlərin müqəddəs bütü olub. Bu ad, Avestada (Zənd-Əvəsta) "Ahura-Məzda" kimi öz əksini tapır. Əslində bu "Ahu-Məazdır". İbrahim peyğəmbər məhz Ahurə-Məazla üzünü göyə tuturdu.

1) Məaz-sığınma, sığınacaq, pənah yeri (Atəşgah)

2) Məazüllah - dindarların "Allaha pənah!, Allaha sığınmalı!" mənasında işlətdikləri ifadə.

1) Ahu-ceyran. Ahuyi tila, qızıl ceyran (Məkkədə qızıl ceyran şəklində büt.)

2) Ahu - Bər(r)ə - Həməl bürcü. Bax ə.f.l. səh 28-332 Avestada (Zənd-Əvəsta) səh 5 qata 46 Ahura-Məzdaya (Ahu-Məaz) İbrahim peyğəmbər üzünü tutaraq deyir: "Üzümü hansı tərəfə çevirim, hara gedim? Din başçıları məni uzaqlaşdırırlar. Nə əkinçilər məni sevindirir, nə də dövlət başçıları. Ey Məzda (Məaz), mən səni necə sevindirə bilərəm?" Məhz buna görə də İbrahim Azərbaycandan İranın (Kəyanın) şərqinə getmək və dinini orada yaymaq məcburiyyətində qalmışdır. "Zənd-Əvəsta", (səh 4) iki dəfə təqiblərə məruz qalmışdır. 1-ci İsgəndər tərəfindən, 2-ci ərəb xilafəti dövründə. Sonralar isə Sovet hakimiyyəti "tarixi saxtalaşdırma" dövründə. İsgəndərdən sonra "Bombeydə" Zərdüşlər mərkəzi yaradılmışdır – Bam (dam, ev), Bey – Günəş deməkdir (Atəşpərəstliyə işarə). Qəzəl şərqə aiddir. Südün üzündəki qaymaq kimidir. Qəzəlin dövrəsi də, ərşin dərğahında dörd fəslin cəmi kimidir. Quran ətrindən qəzəlləri Allah-təala özü eşidir, onun mələkləri sevinir. Muğam Allahın düşüncələridir, qəzəlin dili ilə çatdırılır.

Muğamda hökm var! Muğam həyat kimidir, necə deyərlər, yazı, yayı, payızı və qışı var. Nəbadə fəsillərin yerin dəyişsən, hər fəslin öz gözəlliyi, füsunkarlığı, yazı, yayı, irəlidə isə onu gözələn payızı, qışı var. Bu Muğamdı. Muğamda şöbədən - şöbəyə keçəndə nəbadə gündüzü gecəyə döndərəsən. Onun orucunu, if-

tarını düz açmaq lazımdır. Muğamatın nəbzi ürək kimi vurmaldır. Bu ömrü rüzgarın qəlb evi şad olanda yolu baxçaya, pərişan olanda səhraya düşür. Muğamın zəhmətin çəkən əzabkeş xanəndə əbədidir. Onun ömrü əlli, yüz il deyildir. Onun ömrü Muğamın ömrü qədərdir. Allah-Təalanın xanəndəyə verdiyi səs əmanətdir. O səsin ibadəti - Allah hüzurunda itaətin əsasıdır. Həmin bu idabət sədəf içrə zikr edən Gövhəri dürdanədir. Əmanətin mayası, çəkisi, ölçüsü, həcmi toxunulmazdır.

Bəşərin "Aləmdə" inqilabı var.
İbrətəməz söhbət nur çırağıdı,
Yanır Qabıssanda "Şəm" Hübətə var.
"Səm" bir Şirvandı övliyadı o,
Qabıssan söyləyir şəhadəti var.

Şairin söz karvanına qoşulub bəzi qaranlıq məqamları açmaq istərdim. Tarixçilər Ptolomeyə, Strabona görə Şamaxının (Şəməxi olmalıdır) 2500 il tarixi, var. Şəməxi adının yaranması isə, VII əsr ərəb tarixçiləri ilə bağlayırlar, Suriyada "Şam" şəhərinin qardaşı kimi izah edirlər. Suriyadakı "Şam" isə əksinə, Azərbaycan Şəməxisinin qardaşı ola bilər. Bu qiymətlər təəssüf ki, məntiq naşılığından doğur. Dünyada Günəşə sitayiş məhz Qabıssanda olub. Nuhun Günəşi də Qabıssanla bağlıdır, tufandan sonra. Qabıssan qayalarında olan yüzdən çox əyri qayıq şəkilləri başında günəş, Qabıssan xalçalarında (Dünyanın ən qədim yazıları bu xalça işarələrindədir, Misir heroqlifləri də məhz, xalça işarələrinin davamıdır). Xalçalar Qabıssandakı daş işarələrinin sivil davamıdır.

Qədim "Dədə Qədr" (Dədə Qorqud) dastanında yazılır. Şamı-Şəmi günlüyü (əhli) bütün dünyaya səpələnmişdir. İnsanlar öküze (öküz bürcünün rəmzidir, Ulduz nəzərdə tutulur) sitayiş etdikdən müəyyən vaxt sonra Günəşə üz tutmuşlar. Əlbəttə, İbrahimin Günəşə üz tutmasından, buna görə döyülüb oda atılmasından, odun yanandan sonra gülüstana çevrilməsindən sonra insanlar (Atəşpərəstlər, Atəş özü Günəş deməkdir) Günəşə üz tutdular. Naşı tarixçilərə məntiqi bir sual verirəm. Əgər Şəməxi (Şam-Əxi) Suriya Şamının qardaşıdırsa, bəs Amerikadakı Hindu Şamanları kimin qardaşlarıdır? Məgər bu Şamanlar Qabıssan-

Abişurun şamını andıranlar deyilmi. Demək Şaməxi Qabıssanın qardaşıdır. Qabıssan ərazi, Şamaxı isə dünyanın ən qədim şəhərlərindəndir. Ola bilsin ki, bu ad Ptolomeyə, Strabona, Plutarxa min illər var olandan sonra bəlli olmuşdur. Azərbaycan tarixini, onun öz tarixi olan abidələri, daşları, daşlarında olan yazıları, xalça və xalçalarındakı işarələrilə (dünyanın ilk heroqlifləri) açmaq lazımdır. Azərbaycan tarixi, dünya tarixinin beşiyidir, anasıdır. Ondan qədim tarix yoxdur, ola da bilməz. Nuhun, İbrahimin, İsmayılın izləri burdadır. Banu Çiçək, Qazan, Uruz, Haruz, Burla xatun Qabıssanlıdır (Alyat-Ələt), Bayandır (Beyandır) Beyrək, Qar-qacar Xızı-Qubadandır, Şərqli (Şöklü Məlik) Dərbənddəndir. Demək tarixin də qədimliyini burada axtarmaq lazımdır. Dədə Qorquda açılan toponimlər, adların əksəriyyəti düz açılmayıb. Ona görə ki, bu müqəddəs dastan düz oxunmur. Bunların İsbatı var. Sadə və aydın şəkildə. Muğama dünyada bu insanlar ilk dəfə qulaq asıb, dinləyib. Muğamın əcdadları bu nəsillərdir.

Atila bu yerdən qüvvət almışdır,
Qazan Qılıncı bu torpağa sancmışdır.
Dədə Qorqud beyləri (boy) burdan almışdır
Qabıssan Qayası buna misaldır,
Alim qarşısında duran sualdır.

Məni düşündürən qoca cahandır,
Tarixi çox qədim çərxi zamandır,
Beşiyi tarixə bağlı Qabıssandır,
Bu yerin Al qəhrəman övladları,
Burla Xatun, Uruz, Salur Qazandır.

Ş. Q

Burada Al - ocaq deməkdir (Peyğəmbər ocağı). Salur (Salar) - başçı, rəis: komandan, komandır.

Bəli, yazdıqlarım araşdırmalara görə həqiqətdir. Təhlil meydanında qalib olmağa küllü imkanı var. Təcrübədə, elmi mübahisələrdə öz dəsti-xətti var. Respublikanın on üç qəzetində bunlar il boyu işıqlandırılıb. Həqiqət nazilər, amma üzülməz kəlamına riayət edək.

Bütün bunlar sübut etmirmi ki, Şamaxı Qabıssanın qardaşındır. Bir döşdən süd əmən mənasını daşıyan Təbriz də Qabıssan-Abişurun, Şaməxinin qardaşındır. Bəli, şair çox müdrikcəsinə deyib:

Adi görünməsin sənə o "Aləm",
Bir saman çöpünün öz misqalı var.
İbratamız söhbət nur çırağıdı,
Yanır Qabussanda Şəm Hübəti var.
Şəm bir Şirvandı övliyadı o,
Qabussan söyləyir şəhadəti var.

İslam dinindən çox-çox əvvəl, atəşpərəstlərdə hacı, həccə getmək olub. Dünya ölkələrindən hacılığa gələndə ilk hacılığı üç Xanəgahı olub.

Bu xanəgahlarda muğam üstündə zikrlər oxunub. Şikəstələr oxunub. Xanəgah - bir şeyx və mürşüdün rəyasəti altında olan dərvişlərin yaşadıkları və ibadət etdikləri yer. - təkyə.

Bu xanəgahlar Ümbakidə, Şəməxidə və bir də Qəbələdə olub.

Muğamı yaradıcısı İbrahimə ilk əvvəl sitayiş edən muğlardır. Muğamın ilk sözləri Allaha xitabdan doğub, Allaha bağlıdır. Muğam Min bir gecənin, zirvəsidir. Min bir gündüzün ən parlaq şöləsidir. Muğamı Allah insana ehsan olaraq bəxş etmişdir. Bizim birinci müqəddəs sözümüz Al olub, ocaq Ali Nəbi (Peyğəmbər ocağı). Al-a sözünün mənası "bu dünyanı Allah bizə ehsan, bəxşeyiş verib". Mahnıda deyilir Ala Güz yarım. Güz-Cilalayıb, nəqsləndirib, sonra bizə bəxş edib. Muğamın ilk notları məhz bunlara istiqamətlənib. Formaləşə-formaləşə bu günümüze çatıb. Məhz Muğam Allah tərəfindən bəxş edilən, müqəddəs, ali nemətdir. Muğam bizim şəhadətnaməmizdir. Biz onu qiymətli hədiyyə, zinət kimi qorumalıyıq. Muğam əkinçilik yaranandan (əkinçilik-sivilizasiya deməkdir) tədricən püxtələşməyə başlayıb. Dastan sözünün lüğəti mənası bunu tam təsdiq edir. Muğam və Dastan əkinçilik dövrünün (ilkin əkinçilər Zərduşlar olub), heç vaxt silinməyən, əksinə hər an zinətlənən mənəvi şah əsəridir.

Dastan

Dastan sözünün mənası da fikrimizi tam təsdiq edir.

Das - oraq, çin

Tən (tan) - can

Əkinçilik həyatından, onların gərdişi-dövrənindən bəhs edən rəvayət və əhvalatlar, əlbəttə, mahnılarla, oxumalarla. İlk əkinçilər dünyada məhz Zərduşlar olub.

Bu Muğam mülkünün öz dəryası var,

Dövləti-varı var, sərmayası var.

Qəbilə içində bərqərar olmuş,

Ahılı-cahili, çün tayfası var.

B.Şirvani

Bəli, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Muğamın əlifbası, bü-növrəsi, məhz qəbilə, tayfa münasibətləri dövründən başlanmışdır. Zaman keçdikcə cilalanıb, bu günümüzdə formalaşib öz zir-vəsini tapmışdır. Ümumiyyətlə, mahnı və Muğamlar Günəşi, Ayı, ulduzları vəsf etməklə, Allaha üz tutmaqla başlanmışdır. Bunu təsdiq etmək üçün, Zəna-Əvəstaya ("Avestaya") baxaq: (Avesta səh 40. (7 ayə, Yəsna-28))

“Ey ordibehişt, sən ey Sipərdərmüz (Hörmüz), Gəştəsba vəd etdiyin o mükafatı - uğurlu düşüncəsi, (uğurlu) davranışı, onun diləyini ver, ey Məzda, (əslində Məaz) ey padşah, mənə o qüvvəni (şəraitini ver ki, Sizin Peyğəmbəriniz sitayiş üçün nəğmələr qoşsun”. Tərcümədə Ayə tamam təhrif olunmuş şəkildə verilsə də ilkin məlumat almaq üçün şərtlər verir. Həmin ayəni hərf, söz təhriflərini aradan götürməklə istəyimizi təmin edək:

1) Ovtə (kitabda ordi) qayıtma, geri dönmə. (O biri dünyaya)

2) Behişt (behişt, cənnət)

3) Sipərdərmuz (əslində Hörmüz, Xeyir Allahı)

4) Gəştəsba (əslində Gəctəb - tərs, kəskin xasiyyətli)

Bəli, bu ayəyə görə İbrahim p.ə. Kəyan (İran) şahı Gəctəbə öz dinini qəbul etdirdikdən sonra (İnandırmaqla) bu din o zamankı 7 ölkəyə 72 xalqa yayılmışdır. Bu dinin yaranıb formalaşmasında onun mühüm rolu olmuşdur. Beləliklə, ayənin düzgün mənasını açıqlayaq:

“Ey ovdəbehişt, sən ey Hörmüz, Gəctəba (vəd etdiyin) o mükəfatı - uğurlu düşüncəni, (uğurlu) davranışı, onun diləyini ver ki, sizin peyğəmbəriniz (o zaman peyğəmbər ancaq və ancaq İbrahim idi) sitayiş üçün nəğmələr qoşsun”. Bu ayə, yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirləri təsdiq edir ki, Zərduşların oxumaları, dastanları, kainat ulduzlarını vəsf etməklə Allaha üz tutmaqdır. Zərduşlardan əvvəl isə, demək olar ki, mahnılar olmamışdır. Dünyanın bütün muğamlarında aşağıdakı elementlər var:

Ay Yar! A Yar! Yar Can! Yar Can!

Burada “A Yar” Allaha deyilir (Dünyada ilk dəfə Yar Allaha deyilib). "Yar Can!" isə Can-ruh, qəfəsə verilən ruhdur. mənə Ruh verdin deməkdir. Canın məkanı isə Azərbaycan-Candır. Heç vaxt bu sözlər, mayası fəlsəfələrlə dolu olan bu sözlər təsadüfdən üstü-üstə düşə bilməz.

Can və Azərbaycan (məhz türklər Azərbaycana, Can Azərbaycan deyə müraciət edirlər ki, bunun da xüsusi mənası vardır).

Nəsiminin dediyi kimi:

Dünyanın zətı isimlərdə,
Bəyani isə Hərflərdədir.

Avesta, Yəsna 28, ayə 8.

“Ey hamıdan yüksək, ay uğurlu doğruluqla birgə olan Əhura Fərəhbəxş (fərəh gətirən, sevinc gətirən) üçün, özüm üçün və sənənin bağışlayacağın hər adam üçün səndən ən yaxşı (neməti) əbədi uğurlu düşüncə və davranış istəyirəm.

Muğam məhz bu ayələrdən doğan mənəviyyat kimi ortaya çıxdı və bundan sonra Muğamın sədaları, nur sədaları, Allaha doğru yüksəldi. Şair Bilalın dediyi kimi:

Aləmə Nurdu o Muğam Aləmi,
Zülmət bir gecənin möcüzəsi var.
Dağın yamacı var, sərt bir yoxuşu,
Çıxanda aram çıx, çün zirvəsi var.
O hisli ləmpəsin yandırar hərdən
Zili orta bəmi, bir az pəsi var.

Muğam bəşərin Allaha doğru getdiyi səda yoludur desək heç də yanılmazıq. Muğamın əvvəli, başlanğıcı bizlə, cümlə bə-

şərlə bağlıdır. Sonu isə bizə çadırdığı haqq-nahaqqın Allah qarşısında hesabətı olacaq.

Muğam bəli, dünyanın ilk mənəvi möcüzəsidir. Təkallahlığın yaranmasından, onun vəsfindən yarandı Muğam. Dünya fəlsəfəsinin təməl daşdır Muğam. Dünyanın fəlsəfəsi Muğamın ilk sözləridir. Açılmayıb dünyaya aid olan bu fəlsəfə. Açılışdı Muğamın doğulduğu Azər-Bey-Cana Atropat və ya Atropatena deməzdilər. Bu təhrif olunma İbrahim dininin inkarı, Allaha zidd bir addımdır. Muğam ilkin mənəvi sivilizasiyasıdır desək, yanılmazıq.

Zərduş (Zərdüş) sivilizasiya deməkdir.

1) Zər - qızıl. (İlk dəfə qızıl taxıla deyilib)

2) Zər - əkmək, əkin, təkrar əkmək.

3) Zər - 107 sm (taxıl əl ilə 107 sm-dən səpilib)

(Düş, xəyal deməkdir. Zərlə heç bir əlaqəsi yoxdur, demək səhf fikirdir).

Əslində Duş olmalıdır.

1) Duş - çiyindən asılan torba (taxıl çiyindən asılan torbadan səpilib əl ilə, yüz yeddi sm-dən)

2) Duş - sağım, sağmaq, dübarə sağmaq.

Bu sözlər məgər sivilizasiyanın başlanmasından xəbər vermirmi? (Sivilizasiya sözünün mənası əkin, əkinçilik deməkdir) Məhz bu maddi sivilizasiyanın mənəvi tərəfi idi Muğam.

Zərduşların Peyğəmbəri İbrahim, vətəni Azərbeycandır.

Ə.Xəqaninin ili ilə desək:

Zərdüşün əvvəlidir “zər”

Zərə arxalanar atəşpərəstlər.

Zər nədir? Sönmüş bir atəşdir ancaq,

Ona mən deyərdim bir ölü torpaq.

Bir möhnət olubdur cana simu zər,

Düz olar qızıla deyilsə “azər”.

O, büt sındırmağı öyrənib çoxdan,

Atəşpərəstliyin qaçmış odundan.

Muğam Al (ocaq) məkanında yaranmışdır. Alca - Qopuz dediyimiz musiqi alətinin də vətəni Qabıssandır. Alca Qopuz sözünün də tədqiqata ehtiyacı var. Bəli "Şəmə" günəşə ilk dəfə atəşpərəstlər

üz tutublar. İbrahimin Peyğəmbərliyi qəbul olunandan sonra. Atəş-pərəstlərin vətəni Qabıssan - Abi Şürun və Təbrizdir (bax. L.Kərimovun "Azərbaycan Xalçaları" I-II cild əsərlərinə). Dünyanın ilk Kəbəsi olub "Safi-Həmid" (Səngəçar) Ümbəki-Atəşgah (Məşhəd, Kəbə ilkin olaraq bura olub İbrahim ocağı). Nəhayət, son intəha "Baba dağı" (Həzrət baba). Şeytana daş atma mərasimi ilkin olaraq məhz orada olub (dörd kilometr yuxarıda dağın zirvəsində). Dünyanın ilk əzanları bu yerlərdə oxunub. Şikəstə üstündə, Muğam üstündə. Dünyanın musiqi fəlsəfəsi buradan başlayıb. "Zənd əvəsta"da yazılır: Yəsna 30. Hat (Hadi) 11. Siz ey insanlar, Məaz (Sığınaq yeri, İnsanlar Ahu-Məazla Allaha xitab edirdilər qədimdə) göndərdiyi dini başa düşsəniz (İbrahim dini) ki, bir (tərəfdə) rifah, digər tərəfdə (məhnət) vardır, yalan tərəfdarları üçün uzun sürən ziyan və doğru tərəfdarları üçün xeyir vardır, o zaman gələcəyiniz arzu etdiyiniz kimi olacaqdır.

Muğam da dünya kimi, insan kimi çox keşməkeşlərdən keçən bir mənəvi varlıqdır ki, onun da sirlərini açmaq üçün böyük tədqiqata ehtiyac vardır. Muğamın mənbələr əsasında həqiqi tarixinə nəzər yetirək. Yuxarıdakı fikirlərimizdə irəli sürdük ki, Muğam Zərduşların, ilk sözləri isə İbrahimin təkallahlığa nüfuzundan yaranmışdır. Bu dinin (İbrahim dininin) maddi sübutlarından biri Arilərin Məbədi olan Udin məbədidir. (Buna kilsə deyirlər. Kilsənin də lüğəti mənası əhəng tozu ilə, kəric daşının qatışığına deyilir). Bu məbədin içərisində bu gün mövcud olan lakin təhrif olunmuş dua ilə Muğamın tarixinə nüfuz edə bilərik. Baxaq və təhlil edək bu duaların mahiyyətini. Bu dua Məbəddə (kilsədə) İsa Peyğəmbərin şəkli ilə birlikdə verilmişdir. (Bax şəkil) Xristianlığın tarixini irəli çəkmək üçün. Ancaq dualardakı müqəddəs sözlər Haqqı Nahaqqa vermir axı? Birinci olaraq təhrif olunmuş duanın sözlərindən başlayaq (Hansı ki, bu dua hal hazırda Udin kilsəsində var).

"Ala bakala beş bava"
 Göydə olan bizim babamız.
 (Sözlərlə dua qəti surətdə düz gəlmir)
 "Vi si ivelqan Baki"
 Sənin adın müqəddəs olsun.
 (Baki sözü tamamilə özünü göstərmir)
 "Vi padçahlıqan hari"
 Sənin padşahlığın olsun.
 "Vi Əitqan Baki oğala"
 (Yenə Baki Bakı yox)
 "Hetər ki, göynulə"
 Necə ki, göydədi.
 "Qulluq şuma yox hərgi tada"
 Gündəlik çörəyi bizə hər gün ver.

Ayələrin birində deyilir, insan Allahdan pul-para istədikdə acığı gəlir. Hər bir adamın çörəyi onun təfəkküründə və əməyindədir. Bu udinlərin duası sayılır...

İndi isə hər f bə hər f, söz bə söz tərcümə etdiyim həmin duanı sizə çatdırıram. Hansı ki, bu dua İbrahim duaları "Zənd

Əvəstanın" (Avesta) dualarıdır.

1. Ey Yaradan Xaliq, Allah ilkin olaraq bu səfəli, könül açan, göz oxşayan saf dünyanı ehsan, bəxşeyiş kimi (birinci dualda "ala" sözü budur) bizə bəxş etdin. Sən bizim dünyamıza bəxş olaraq qapı açdın (Baxın nə qədər fərq vardır).

2. Sənin varislərin kimi nəslimiz 30 günün hər günü, şeytanı kənar etməklə, pisləkləri uzaqlaşdırmaqla, namaz, dua ilə sənin müqəddəs adına sitayiş edirik, dua ilə sənin sığınacaq ocağına sitayiş edirik.

3. Əkinçi və rəncbərləri, çalışqan insanları, sənin mələklərin, keşikçilərin hişz etsin, qorusun. Şehirli qüvvəyə malik mələklərin bizi müdafiə etsin (Udinlərin ana xaçında bu sözlər və mənalar tamam əksini tapır). Xristianların xaçı sonrakı xaçdır. Həmişə sənin padşahlığın bizim üstümüzdə olsun. Bu ayədə Zərduş duaları, Zənd Əvəstada olduğu kimi (Avestada) tam əksini tapır. Çünki onların duaları yuxarıdakı dua kimi fərdi istəyə yox, məhz əkinçi və rəncbərlərə yönəlir.

Məhz bu dualar, Allaha xitablar avazla, zikir, ağıllarla oxunmuşdur. Xanəndə olmadan da bu nidaları hər bir şəxs avazla deyə və ya oxuya bilər. Muğamlar öz ilkin yolunu bunlardan götürmüş, cilalana-cilalana qəzəllərə keçməklə müasir kamillik dövrünə gəlib çıxmışdır. Bütün bunlardan min illər sonra qəzəllər yazılıb ortaya çıxarılıb, müxtəlif şairlərin qəzəllərində formalaşdırılıb bizlərə gəlib çatmışdır.

Fikrimizi təsdiq etmək üçün "Zənd Əvəstaya" (Avesta) müraciət edək.

Yəsna 29 Hadi 11

“Haradadır doğruluq, uğurlu düşüncə, davranış və hökmdarlıq? Belə isə ey insanlar, yüksək Muğ (atəşpərəstlər) dinini tanıtdırmaq üçün qəbul edin. Ey Məaz (Məaz sığınacaq, ələm Hüzni yeri)”

Ey Əharu (Əhura ceyran bütü), indi bizə yardım vaxtıdır, sizin kimi şəxslərə xidmət etmək üçün biz hazırıq. səh. 42 (Ala Güz Yarım Ahu-Ceyranım) (Zərdüşt (İbrahim) demək istəyir ki, Əhuri Məaz ona yaxşı səs, yaxşı nitq və şairlik istedadı vermişdir ki, onun doğru dinini təbliğ etsin.

İbrahim o zaman insanların doğru düşüncəyə tabe olmadıqlarından şikayətlənir. Yuxarıda göstərilən Muğların dini məhz Atəşpərəstlərin dini, İbrahim dini, Azərbaycanda yaranan ilkin təkallahlıq dinidir ki, ilk dəfə bu dini 7 ölkə (sonralar), 72 xalq qəbul etmişdir.

N.Gəncəvi bu ölkələri İsgəndərnəmədə gözəl təsvir edir:

Nil mənbəyindən ta Kəndə qədər,
Çin dənizindən ta Zəndə qədər,
Elçilər axışdı xərac verməyə,
Taxtına, tacına alqışlar deyər.

Kəndə, əslində Gərdə qədər olmalıdır. Gərdişi – dövrən, ilkin ziyarətəgah məkanı nəzərdə tutulur.

Bu təsvir İsgəndərin Rövşanə ilə evlənməsindən xəbər verir.

Nil mənbəyi Misir, ta kəndə qədər Kəyan (İran) Çindən, Zəndə qədər (Çin Zənd isə Azərbaycandır odlar diyarı. Zənd ilkin od mənasındadır).

Yunanıstan və Rumi ölkəsi olmuşdur. Bunları təmsil edən 72 xalq olmuşdur. İbrahim dini də bu xalqların ilkin dini olmuşdur. Ona görə də ilk din, mükəmməl bir din yaratdığı üçün İbrahimə Peyğəmbərlərin İmamı adı verilmişdir. Dövrünə görə bundan yuxarı dini zirvə olmayıb. 72-100 vəhi olmuşdur bu dinin. Qalanları sonradan əlavə olunub (saxtalaşdırılıb):

Atəşin vətənidir Qabıssan,
Onunla bağlıdır ad və san.
Dünya ondan almışdır bil "Can"
O ən qədim ulu məkandır
Dünyaya olan ilkin təkandır.

Çox təəssüf ki, İbrahim dini lazımı şəkildə araşdırılmayıb, üzə çıxarılmayıb. Allahın verdiklərini (dünyaya) gizlətmək, örtbasdır etmək haqq naminə yolverilməzdir. Necə başa düşək ki, "Peyğəmbərlərin İmamı" olan bir tarixi şəxsin vəhləri ilə bağlı kitabı olmasın? İbrahim vəhlərindən, Allaha nidalarından doğan dünyanın əvəzolunmaz sərvəti Muğam və onun fəlsəfəsini necə açmaq olar?

Muğam tarixinin səhifələrində

Bəşəriyyətin şəcərəsi olduğu kimi, muğamatın da şəcərəsi vardır. Bu mənəvi sərvətin kökü Azərbaycanla bağlıdır. Muğamat Azərbaycana məxsus olan mənəvi sərvətdir.

İndi isə Muğamın tarixinin haradan, necə doğduğunu, nə vaxt yarandığını tarixi baxımdan təyin edək. Qeyd etdik ki, Muğamın ilk sözləri olan "A dad, bey dad, Aman" sözləri məntiqi baxımdan İbrahimin Rəbbə üz tutduğu və dediyi ilkin svil sözlərdir. İbrahim isə Zərduşların, nəinki Zərduşların, hətta dünyanın ilk kamil dini rəhbəri, Peyğəmbəri olmuşdur. Bunu aydınlaşdırmaq üçün Avesta (Zəndə Əvəsta) səh 4. baxaq. "Qədim zamanlarda arilərlə hindlilərin dini və hətta dili bir olmuşdur". Həm Arilər, həm də hindlilər təbii mövcudatı, həm də bir sıra mənəvi anlayışları ilahiləşdirmiş, onlara sitayiş etmişlər. Beləliklə, Allahı andıran bir söz iki mənə: ümumi və xüsusi mənə kəsb etmişdir. Məsələn: "Mitranın" ümumi mənəsi "müqavilə", xüsusi mənəsi isə "Müqavilə allahı", "aryaman" sözünün ümumi mənəsi "sevinc", xüsusi mənəsi "sevinc allahı", vruna sözünün ümumi mənəsi "doğru danışmaq", xüsusi mənəsi "doğruluq allahı" idi. Burada sözlər təhrif olunub fikirlər qaranlıq şəkil almışdır. Burada "Aryaman" əslində "Aram" olmalıdır ki, bunun da mənəsi 1) Qərar tapma, sakit olma, 2) Bir yerdə durma, sakit olma. Bu da oturaq təsərrüfata keçmə deməkdir ki, ilkin svilizasiya və böyük sevinc deməkdir. Bütün bunları məhz ilk dəfə İbrahim və onun zahidləri təbliğ ediblər. Kitabda yenə qeyd edilir "Bu növ miflərin çoxunu arilər Qərbi İrana (əslində Kəyan olmalıdır və Hindistana gəldikləri zaman yaradaraq inkişaf etdirilmişlər. Zərduş (İbrahim) çoxallahlılığı rədd edərək "Əhura Məazi" (Atəşgah, Ümbaki) yeganə yaradan bilmiş, allahlara sitayiş edən, sitayiş mərasimində "Hum" və ya "Sum" adlı kefləndirici içki içərək, heyvanları allah qarşısında qurban kəsirdilər. Muğları (Atəşpərəstləri), dövlət başçılarını div və onların dinini divyəsna adlandırmışdır (Div padşaha, yəsna onların qanunlarına deyilirdi). Buna görə də fanatik və təəssübkeş din rəhbərləri, dövlət başçıları Zərdüştün əleyhinə çıxaraq, ona əzab-əziyyət vermiş, dinini

küfr saymış və onun yayılmasına mane olmuşlar.

Hadi 46. İbrahim üzünü Əhuri Məaza (Sığınacaq yeri) tutaraq deyir (şikayətlənərək deyir): "Üzümü hansı tərəfə çevirim, haraya gedim? Din başçıları məni uzaqlaşdırırlar. Ey Məaz, mən səni necə sevindirə bilərəm?" Məhz buna görə Zərdüşt (İbrahim) İranın şərqinə getmək və dinini orada yaymaq məcburiyyətində qalmışdır. Sual olunur Zərdüşt (Zərduş) (İbrahim) İranın şərqinə haradan getmişdir və necə, hansı yolla? Bu suallar araşdırılsa çox məramlar üzə çıxar bilər. Zərduşların kitabları müqəddəs ayələri iki dəfə məhv edilmişdir. 1-ci Makedoniyalı İsgəndərin hücumu zamanı, ikinci dəfə müsəlman ərəblərin İrana hücumu zamanı. İranda İslam dini yayıldıqdan sonra, Zərduş dininə inanmayanlar təzyiqa məruz qalaraq, dini mərasimləri açıq yerinə yetirmək imkanından məhrum olmuşlar. Buna görə də onların çoxu Hindistana mühacirət edərək fəaliyyətlərini orada davam etdirmişlər. Dini ədəbiyyatı da orada bərpa etməyə çalışmışlar. Məhz bu baxımdan Muğamın yolu da bu üç istiqamətdə olmuşdur. Azərbaycan-Kəyan, Misir, Hindistan. İkinci bir tərəfdən ərəb işğalı zamanı Qabıssan qayaları, Ümbaki ziyarətgahları, Atəşgah, Baba dağ ziyarətgahları dondurulmuş, üz Ərəbistanına tutulmuşdur (Qabıssan qayaları İslamdan sonra 1300 il dondurulmuşdur). Sonra Sovet hakimiyyəti dövründə gec də olsa araşdırılmışdır, əlbəttə, bəsit şəkildə fəlsəfi məntiqə söykənmədən. Beləliklə, bu görüntülər "Zərduş"ların mahiyyətinə xeyli işıq saçmaqla İbrahim dininin, kamil bir dinin varlığından xəbər verir ki, onun da ilkin sözlərini biz ortaya qoyduq. Bununla da Muğam dünyasına sanki biz qapı açdıq. Məhz bundan sonra sivilizasiya ilə yanaşı, sivilizasiya mədəniyyəti başlayır ki, bu mədəniyyəti qollarından da biri Muğam və dörd yüz xalq mahnısından 100-ə qədər məhz təkallahlığa, İbrahimin dini yoluna, onun vəsfinə yönələn mahnılardır ki, bunu da ayrıca kitabda təhlil edəcəyik. Beləliklə, İbrahim dininin yaranma tarixinə, onunla yanaşı Muğam tarixinə nəzər salmaq və ya istiqaməti götürək. Bax: Avesta səh.10.

1) İbrahim (Zərdüşt) İsadən 5000-6000 il əvvəl olmuşdur.

2) İbrahim (Zərdüşt) filosof Platondan 6000 il əvvəl olmuşdur.

3) Troya müharibəsindən 5000 il əvvəl olmuşdur.

4) Makedoniyalı İsgəndərdən 258 il əvvəl olmuşdur (Bax: Avesta 1995-ci il, səh.10-13).

Dövrünə görə ilkin olaraq bu dinə 7 dövlət, 72 xalq sitayiş etmişdir. Onların bel kəmərləri ağ və qara qoyunun yuynundan - 72 ipdən toxunmuşdur ki, bunun da rəmzi Göy və Yer, Gecə və Gündüz, Günəş və Ay olmuşdur. Demək, göstərdiyimiz bu tarixi xronologiya ilə Muğamın tarixini dəqiqləşdirmək olar. Əgər İbrahim İsadan 6000 il əvvəl olmuşsa yuxarıdakı faktlara görə, üstünə gələk iki min il Muğamın formalaşmamış sözlərini, yəni "Qəbail daşı" ilə bağlı olan "Yahu" rəqsi və onun sözləri. Bərabər olur 8000 ilə. Demək Muğamın tarixi təqribən səkkiz min ilidir. Onun ilkin oxunuşu ağıllarla olmuşdur ki, vətəni Qabıssan Abişurundur.

İbrahim 21 yaşında adamlardan uzaqlaşaraq guşənişin olmuş və 30 yaşında "Daitiya" (Araz-Ariz) çayı kənarında peyğəmbər olduğunu elan edərək təkallahlığa çağırmağa başlamış və təkallahlığı təbliğ etməyi "Əhura-Məaz" (sığınacaq, hüzn evi, ələm evi) tərəfindən ona tapşırıldığını bildirmişdir. Əzəli olan müqəddəs uğurlu düşüncə firistəsi (mələk) onu Əhuri-Məazın yanına aparmışdır. Bundan sonra Ari saqilər, turanilər (tur-yüksək deməkdir) arasında öz dinini təbliğ etmişdir. Bu təbliğin əsas formalarından, yollarından biri, məhz Muğam olmuşdur, dediyimiz xalq mahnıları olmuşdur. Məsələn:

Ay, Ala Güz Yarım,

Ahu-Ceyranım.

Bu iki sətir söz dediklərimizə tam təsdiq gətirir. İncildə yazılır: "Avrama vəh gəldi": (İbrahimə) Arvadlarından birini, oğlanlarından birini götür get Kəyana (İrana). Orada sənə böyük nəsil və var-dövlət verəcəm..." Belə də oldu, İbrahim Qubadan Saranı və İsakı götürüb (Həcərlə İsmayvl İsmayılı-Qəbələdə qaldı) Kəyana getdi. Allah dediklərini bəxş etdi İbrahimə. Onun böyük nəslə, qarışqanı saymaq olar, qoyunları sayıb qurtarmaq olmaz var-dövlətini verdi. Bununla da Bəşəriyyətə böyük yol, İbrahim yolu açıldı. Bu yolun bir qolu Allaha bağlı, onun dərgahında

sonluğa çatan Muğamat oldu (Müqəddəs musiqi). Onunçun da bu musiqi janrını tərəddüdsüz qəbul edir dünya, cümlə bəşəriyyət bütün bunların başlanğıcında İbrahim 40 yaşında olanda olmuşdur. Yunan filosofu Platon və onun şagirdləri, Zərdüştü Al-laha ən yaxşı sitayiş edən, yüksək düşüncəli din hesab etmişlər. Bu dinin ilkin şərtləri "ağıllı düşüncə, düz danışıq, düz əməl" olmuşdur ki, Muğamda bu müqəddəs fikirlər tam əksini tapmışdır. Amerikalı şərqşünas Riçard Bray deyir: "Hamı əksəriyyətlə təsdiq edir ki, "Zərdüşt" (Zərduş- İbrahim)" yüksək əxlaqi ideyalara və inandırıcı fikirlərə malik olan ilk həqiqi Peyğəmbərdir" ki, bu əxlaqi yüksəklik məhz Muğamda öz əskini tapmışdır və tapmaqdadır.

Zərdüş ədəbiyyatlarından birində dünyanın yaranmasından və bir sıra dini, tarixi və coğrafi məsələlərdən danışılır. Tarixi baxımdan əsərin əhəmiyyətli hissəsi Kəyana dəymiş ziyanlar adlı 33 fəsildədir. Burada Sasanilər dövrünün axırınadək böyük bir dövrün tarixi dastanı nağıl edilir. Əsərdə İbrahimin merac edərək behişt və cəhənnəmi görməsindən, mükafat və cəzalardan danışılır. Əsərdə Axirət əzabından, şeytana xidmətin acı nəticəsindən danışılır. Bu fikirlə bağlı şair Bilalın sözlərinə müraciət etsək pis olmaz:

Şeytan "müxalif"di, o tərsə çəkir
Əmma bu canımın "iqtidarı" var.
Əraqa düçardı əhvalın halı,
Çünki dünyasının qəsbkarı var.
Baxır o "Şur" səsin bir ahənginə
Avazi görməkçin öz siratı var.

Başqa bir bənddə deyir:

Tərkibinə çəkib "Şüştərdə" canı,
Ələm ocağının öz oxşarı var.
"Kəsmə şikəstə"dir, mənim bu halım,
Bətn iki yerdə, ahu-zar var.
"Kür" tək səbr edib, yoluna düşüb,
"Nöqtədə" birləşən Arazbari var.

Bəli, bu keşməkeşlərin nəticəsidir ki, Muğamın bütün şöbələrində Ay Yar, Ax Yar sözləri dövrən edir.

Bəli, Muğam dünyası elə bir müqəddəslikdir ki, oxunuşunda, pərdələrində, şöbələrində hər iki dünyadan xəbər verir. Peyğəmbərin **meracını** oxunuşunda əks etdirir. Ümumiləşdirərək bildirirəm, Muğam hər iki dünyanın yollarına düşən nurdur, işıqdır. Muğamın ona görə də bir adı Məqamdı. Məqamın Muğamın içində min bir məqamı var ki, bunu da kamil təfəkkürə söykənmədən görmək və duymaq olmur.

Hər iki aləmdən xəbərdar olan,
Dünyanı qandıran Muğamdır Muğam!
Aləmi şərh edib "Nur"a çatdıran,
Muğamdır Muğamdır, ali idrak bil
Ondan yaranıb bil sufi tək insan.

Bəli, şair B.Şirvaninin bədii obrazlarla verdiyi fikir təsdiq edir ki, bəşəriyyətə, formalaşmış bəşəri hissləri ilk dəfə Muğam vermişdir. Ona görə də Muğamın Allah dərgahında sorğu-sualı yoxdur. "Zənd Əvəsta" Yəsna 50 Hadi 50.

Ey Məaz (Ahu ceyran - Atəşgah) və ovdə behişt əlbəttə, sizdən bəhrələnəcəyəm. Çünki siz peyğəmbərinizə mehribansınız. Aydın-aşkar yardımınızla, bir əl işarəsi ilə (Məhz əl işarəsi ilə) bizə behişt nəsib olur.

Hadi 7. Budur sizin üçün iti yürüslü, çevik (atları) geniş sitayiş çölündə çapdırıram ki, Ey Məaz, ovdəbehişt və ey Bəhmən mənim yardımınıza yollanasınız.

Hadi 8. Ey Məaz Əhura və ovdəbehişt, əllərimi qaldıraraq üzümü sizə tutur, əməyimlə yaranmış, məşhur nəğmələrimi dindarların namaz və uğurlu davranış, yaradıcılığı ilə birgə sizə təqdim edirəm. Bəli oxunan xalq mahnılarının əksəriyyəti bu fikri tam təsdiq edir. Bu mahnıların yüzə qədəri məhz İbrahimin dini, özünü, onun keçdiyi keşməkeşli yolları özündə əks etdirir.

Hadi 10. Mənim görəcəyim əməllər, həm də ondan əvvəlki (işlər) ey müqəddəs ağıl, Günəşin işığı və günün səhəri kimi açıq dəyərli olan hər şey siz sitayiş üçündür, ey doğruluq (firiştəsi - Mələk deməkdir), ey Məaz Əhura xalq mahnılarımızın əksəriyyəti, məhz ayədə deyildiyi kimi, Günəşin, ayın, ulduzun, onların

timsalında Allahın vəsfi deyilmi? Bu vəsflər söyləyin dünyanın hansı mahnılarında var bu fəlsəfi mənalarla?

Misal üçün:

Aqca gülün qapısından baxmalı,
Qırmızı gülü Yar saçına taxmalı,
Sarı gülü tər buxaq altından taxmalı.

Təhlil edək bu ecazkar mahnını, onun sözlərini: (Aqca ayrı, bağlanmayan mənasındadır). Aqca gül burada aydır. Ayın qapıları həmişə kainata baxmaq üçün üzümüzə açıqdır (gecə və gündüz) (Ulduzlar gündüz, Günəş isə gecə görünür). Aqca bağlanmayan, tabe olmayan ayrı mənasındadır. Yəni Ay kainat ulduzlarından uzaq, insanlara isə ən yaxın planetdir. Qırmızı gülü (ulduzu - ulduz şəklində yar saçına taxılan çiçək) Yar saçına taxmalı. Sarı gülü tər buxaq altına taxmalı. Gəlinlər, qızlar aypara şəklində boyunbağı taxırlar ki, bu da tər buxaq altında olur. Bəli, belə əlçatmaz mənalara malik mahnılar idi Peyğəmbəri İbrahim olan Zərduşların mahnıları. Hansı ki, "Zənd Əvəstada" deyilən nəğmələr bunlardır məhz. Başqa mahnılar varsa, buyursunlar qoysunlar ortaya. Dünyanın fəlsəfi mənalarla zəngin olan mahnıları idi Zərduşların mahnıları. Hansı ki, bu mahnılar "Zəng Əvəstada" deyildi kimi, ağıllı düşüncəyə, düz əməl, düz danışığa, Haqqa söykənin ideyalarla səsləyirdilər insanları. Bütün bunlar Muğam və təsniflərdə özünü parlaq şəkildə əks etdirirdi. Muğamın ilkin şöbələrindən olan "Yegah və Dügah" tarixi baxımından dediklərimizin təzahürü kimi, özünün təsdiqini tapır.

Yegah, Dügah

Dünya ikiyə bölünüb yaranandan: maddi dünya, mənəvi dünya. Bu ikili dügahın aləmdə min bir dügahı görürük ki, onun da daxilində min bir dügah var. Açaq fəlsəfəsin Dügah dünyasının.

Yegah-dügah. – Bəli, bizə adi görünən bu iki söz demək olar ki, dünyanın yaranmasının qızıl açarıdır. Məhz söz şəklində işlətdiyimiz bu müqəddəs ifadələrdən dünya dediyimiz müqədd-

dəs aləm yaranmışdır. İlkin olaraq lüğgəti terminlər əsasında
açaq Yegah ilə Dügahın fəlsəfi mahiyyətini, açmazdan əvvəl isə
şair B.Şirvaninin düğah aləminə etdiyi söz səyahətinə baxaq.

Bu ərşi aləmin ənginliyində,
«Yek» «Cəm» yaratmış, öz düğahı var.
Çıraqdır yanır o, şöləsində eşq
Bu mənə ətrinin öz izzahı var.

Tamamilə düz qeyd edir şair, Dünya məhz Allah eşqindən
yaranmışdır. Dünya, bizim planetimiz, bizim varlığımıza hakim
olan yer və göy Allahın eşqidir, Allahın eşqi bağı-bağçasıdır,
sanki biz bu bağı bağbanlarıyıq. Bizim bu bağı-bağçaya bəslə-
diyimiz münasibət əsasında axirət məkanımız təyin olunacaq.
Onun çırağının şöləsi saçına qədər bu varlıq mövcud olacaq,
onun yaşı zaman daxilindədir ki, bu zamanın da vaxtı vədəsi
onun ixtiyarındadır.

Yek və dü, yegah və düğah varlığımızı əks etdirən çoxmənalı
sözlərdəndir.

Ye-gah, dü-gah. Ye-k - vahid Allah, du-gah - iki məkan
deməkdir.

Ya-ey! Ay! A! Allaha işarədir. Bax ə f 1 səh 266.

Yek – bir, tək, vahid.

Yekayək-bir-bir, tək-tək, bircə-bircə. Yəni Allah bu dünyanı
zərrələrdən yaratmış, hər bir yaranmış varlığın öz zərrəsi olmuş-
dur. Bu zərrələrin toplusundan yarandı Yekbədən sözü.
Yekbədən – bir bədən kimi birləşmiş. Bu birləşmələrdən yaratdı
Allah varlıqları. Yekbir – bir dəfə, 2) birdən, bir dəfədə. Yəni
Allah qəflətən, bir dəfəyə «var ol» deməklə dünya yarandı. İlkin
oxunuşlarda, indi də muğamlarda məhz bu nidalar var ki,
onunçün da Muğam bizə sehrli dünya kimi görünür. Yekdanə -
1) tayı olmayan, misilsiz tək; 2) çox az nadir. Bəli əvəzi olmayan
Allah, qəflətən yaratdı bu əvəzsiz dünyanı, bu dünyanın əvəzsiz
incisi olan insanı. Ancaq insanlar bilməlidir ki, onlara bəxş
olunan bu dünya, bəxşeyişdi. Yekruzədir - 2) ötəri, keçici, 3)
müvəqqəti. Yəni sən bu həyata, dünyaya imtahana gəlmisən.

Sonda bunun hesabı var. Məhz bu mənaya görə Allah təbiətdə xoruzu yaratdı. Ərşin xoruzu. Ərş-fələk deməkdir. Xoruzun banlamağı tək sə sabahın açılmağı demək deyildir. Xoruz gündə bir neçə insana xəbərdarlıq edir. Ey insan, ayq ol, bir günün də keçdi, hesabata doğru bir addım da yaxınlaşırsan. Nəhayət dünyanın sonuna işarədir dilimizdə işlənən Yeksan.

Yeksan – düz, bərabər. Quran ayələrinin birində yazılır, sonda biz elə edəcəyik ki, siz çəş qalıb deyə bilməyəcəksiniz ki, mən hara qaçım, deyəcəksiniz ki, mən hara sığınım. Bəli bu belə də olacaq. Dünyanı tozdan, zərrədən yaradan ulu tanrı, ehtimal ki, iki planetin toqquşmasından, dünyanı toza çevirəcək. Ərşin xoruzunun banlamağındakı mənə məhz buna işarədir. Ey dediyimiz kamil insan?! Ağah ol! Qafil oyan!

Yeksana qovuşan həyat

Bu gələn Arabadı,
Yol verin arabadı.
Dünənki gözəl həyat
Bax, bu gün xarabadı.

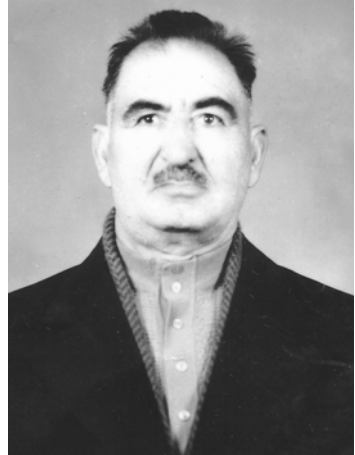
Dügah – İki məkan deməkdir. Baxaq görək dünyanın necə iki məkanı var? Yenə B.Şirvaniyə müraciət edək.

Aladır gözləri ahu ceyranın,
Ahu baxışının odlı ahı var.
Bu ərşi aləmin ənginliyində,
Yek «cəm» yaratmış «dügahı» var.

Ala-bəxşeyiş deməkdir. Yəni bu dünyanı Allah bizə bəxşeyiş etdi. Başqa bir sözlə bu dünyanı bizə ehsan kimi bəxş etdi. Bu mənalar ümumilikdə bir yerdə Ala-Güz adlanır. Əslində Ala-Güz Ceyran deməkdir. Göz rənginə görə ağ-qara, ağ göy və b. rənglərdə olur (Güz bəzəyib cilalayib yer məkanını bizə bəxş etdi). Güz-Ahu baxışının odlı ahı var.

«Zənd-Əvəstada» (Avesta) buna Ahu-Məaz deyilir (Ələm yeri, hüzn yeri, dini, sığınacaq yeri) (Ceyran – qızıl ceyran bütü olub ki, Ərəbistana aparıblar, ərəb işğalı zamanı) İbrahim p.ə. və onun qövmü məhz bu büt ilə Allaha müraciət edirdilər. Onunla əkinçilərə, çobanlara rifah, divlərə - (pis padşahlara) cəza arzula-yırdılar. Qabıssanda buna dair istənilən qədər işarələr və yazılı sözlər var. Açılmayıb bu işarələr, bu müqəddəs sözlər. Baxmayaraq Qabıssan haqqında (Qobustan adı altında) cildlərlə kitablar yazılıb. Əsasən bu işarələri və sözləri VIII əsrdə bura ziyarətə gələn ərəblər, onların şahı olan Məlik Saci olub. Ahu-Məazla ona sağlamlıq və ona qarşı çıxanlara lənətlər yazılmışdır.

Haşiyədən kənara çıxıb Qabıssan qayaları haqqında bizə ilkin məlumat verən xeyirxah insan haqqında məlumat vermək istəyirəm. C.Rüstəmovun məlumatına görə bu məlumatı Anatoli adlı bir rus vətəndaşı vermişdir. Anatoli, mənim həmyerlim, uzun müddət Qabıssan qayalarının nəzarətçisi işləmiş Araz kişinin dediklərinə görə (Araz kişi, İ.Cəfərzadəyə, C.Rüstəmovla Qabıssanın mükəmməl bilicisi kimi çox şeyləri məlumat vermişdir). İlkin məlumatı karxana müdiri işləmiş,

1911-ci təvəllüdü Nəbiyev
Həbib Cəbrayıl oğlu

əslən Ağdamlı 1911-ci təvəllüdlü Nəbiyev Həbib Cəbrayıl oğlu vermişdir. Əvvəlcə Anatolini (işçisi, sürücü təmirçi, ruhu şad olsun) göndərmiş, sonra isə özü gəlib Qabıssan qayalarında sirli tarixlərin olmasını məlumatlandırmışdır. Onun məlumatından sonra Qabıssan qayaları maraq dairəsinə düşmüş və şöhrət tapmışdır. Bunlar elmi kəşf kimi qiymətləndirilməlidir. Hal-hazırda Həbib kişinin bir oğlu, AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi, fəlsəfə doktoru, hüquqşünas Fikrət Həbiboglundur (Qarabağ müharibəsinin əvəzsiz döyüşçülərindən olub).

Düğah nalədi. Düğah göy və yer deməkdir ilkin mənada. Göyün qüdrətindən yarandı yer. Bununla da göyə ilk nalə qopdu. Adəm p.ə. Göydən Cənnətdən qovuldu. Dini fikirlərə görə 300 il, bəzi məlumatlarda 40 il Həvvasız gəzib dolandı. Bu idi ilk nalə yəni cənnət arzusu, həsrəti ilə qopan nalə, ikinci dünyanın ən çətin anı tək qalmaqdır, tənha qalmaqdır. Bu da ilk dəfə Adəmə nəsib olub.

Çatıb yer-yurduna məva cəm olub.

1) Məva – məskən, mənzil, yurd.

2) Məvalid – 1) doğulma, doğulma yeri.

3) Məvalid - 2) doğulmuş, doğulan, doğulma yeri –

Bəli, mən I cild kitabımda bu məsələyə geniş yer vermişəm. Azər-bey- can sözü, adı tam təsdiq edir ki, Ruh bu məkana verilib. Dünyada yeganə ölkədir ki, bu adda Can sözü var. Can-Ruh verilən məkan deməkdir. Sivilizasiya bu məkandan başlayıb. Başqa yerlər var ki, onların adlarının sonu Bi-Candır (Bi-Can ruhu olmayan deməkdir). Şairin dediyi məva bu deməkdir.

Tutub öz binasının, dəstmayəm olub. Dəstmayə – maya, sərmayə.

Mayə - 1) maddə zat. 2) Sərmayə-səbəb, təməl deməkdir.

Maü tin - 1) su ilə çamır, 2) İnsan bax: ə.f.e. səh 327, yəni insan su, çamır və torpaqdan yaradıldı. İnsan vulkan palçığından yaradılıb. Bax: Quranın möcüzələri kitabına.

Zaman olub ki, milyardlarla il kainat boş olub. Yer məhv olandan sonra müəyyən müddət kainat boş qalacaq. Zamanın saatında Yer başqa yerlə, Göy başqa göylə əvəz olunacaq. Həyat

yenə davam edəcək (Bax: Quran ayələrinə).

Xırda canlıların mərhələ-mərhələ yaranmaları arasında hər birinin, 400 milyon il fərqi olub. Yəni şairin dediyi kimi, bəxş etmiş düğahı filkakarı var.

Filakar – saat, həmin saat deməkdir. Yəni hər yaranışın öz saati, vaxtı olub. Kainatın boş xanələrini, bir canlı bağ yaratmaqla, Yer məkanını kainatı yaratdı Ulu Tanrı.

Bəli, düğah elə bir söz mayasıdır, yüküdür ki, bu sözün yükünü çəkmək üçün, qızıl zəncinlərdə bir-birinə bağlanmış uzun bir karvan çəkə bilər. Açaq addım ba addım bu karvanın getdiyi yolun izlərini. Onda görəcəyik ki, düğahın içində neçə düğah var ki; bunların hamısı açılıb Muğam dili ilə çatdırılsa, əlbəttə Muğamın sonu olmayacaq. Sonsuzluq dünyasına gedib çıxacaq.

Gecə gündüzün də qədrini bilmiş,
Yurdun-yuvasında «Şəmsi» «Mahı» var.

B.Şirvani

Bəli, düğahın ilkidi nübarıdı Gecə və Gündüz. Günəş ilə ay.
Nur ilə işıq.

Düğah – dü- iki.

1) Dübələ – iki qat, iki qat yüksəlmiş.

2) Dübarə - 1) ikinci dəfə, 2) Yenidən bir daha. Dünya sivilizasiyasına qədəm qoyan Xəzərlər dediyimiz «Həzərlər» olmuşdur. Həzərlər ilk dəfə dünyanın ilk möcüzəsi – çörəyi kəşf etməklə əkinçiliyə və maldarlığa sahib olmuşlar ki, Avropa dilində bu «sivilizasiya» adlandırıldı. Bu sivilizasiyanı daşıyanlar isə Zərdüşt dediyimiz «Zərduşlar» oldu. Dü sözü də onların dilində doğdu. Taxıl dü kimi iki-dən, iki dən əkilib. Dübarə yenidən, təkrarən. 2-ci dü – İnek sağmaq oldu. Dü – i ki dəfə səhər və axşam. Dübarə sabah, o biri gün. Taxılı mahnı oxuya-oxuya əkərdilər Zərduşlar:

Çək şumla yeri. (xalq mahnısı).

Çək! Şumla yeri, durma daha,

Qaşqa kəlim çək!

Dırmıxlayaraq toxumları,

Mən də səpim, çək!

Çək!
Çək! Başına mən dolanım,
Mən dolanım, çək!
Ölmə, ölmə yazığam,
Kölgəndə dolanım, çək!
Biçinçiyəm, işim – gücüm biçindir,
İşləməyim səadətım üçündür, ay,
Üçündür, ay, üçündür.

Düğah – Gecə-gündüz məkanı. Gecənin zinəti ay və ulduzlar, gündüzün zinəti Günəş oldu. Bəy gecə rəmzi (ay) olaraq qara libasda, Gəlin Gündüzün, Günəşin rəmzi kimi ağ libas geydi. Biri işıq, digəri Nur mənasını daşıdı.

Ağ üzdə o «Xal» tək, vermiş o «Dərgah»
Nuru nur içində qurub qoşan haqqa,
Yaratmış «Nur»undan, ətrindən sabah.
Tale qismətinin ruzisi tək o,
Yanmış ocağında şəm təki o ah
Eşqin bu ruhunu hüsnü-cəmal tək.
Çatdırmış yerinə dəlil nişangah,
Qaranlıq dünyanın işıqlı günü,
«Nur sərdi zülmətə, alışdı» Düğah.
Hüzurundla eşqin mələklər ilə,
Əyan etmiş Haqqa özü o, agah.
O Qədrin gecəsi yanmış o çıraq,
«Nuh»un bu tamından eylə Bismillah.

B. Şirvani

Canda olan Düğah

Düğah aləminin möcüzələrindən biri Dümu dediyimiz göz yaşlarıdır. ə.f.l. səh 159. İnsan bir can olsa da, bu candan gələn göz yaşları iki cür olur. Əgər insan sevincdən ağlayarsa onun göz yaşları şirin olur. Əksinə göz yaşları kədərdən olarsa onda, göz

yaşları duzlu, şor olur. Bir candan gəlir, ancaq müxtəlif mənalar bəxş edir.

«Abi Neysan» yağışı deyilən bir yağış var. Aprel ayında (Yaz yağışı). Bu yağış olanda sədəf balığı onun damcısını ağzına alır udmur. Bir müddət saxladıqdan sonra, həmin damcı onun boğazında sədəfə çevrilir. Sanki sədəf balığı bu damladan hamilə olur. Sonra həmin incisini balıqqulağının içərisinə qoyur.

Aprel damcısı ilanın boğazına düşəndə bir müddət sonra o, zəhərə çevrilir. Bütün bunlar göstərir ki, düğah sanki özü bir dünyadır. İnsanın mənəviyyatında da düğah oturub, daxili aləm Xeyir və Şərə xidmət edir. Gah Xeyir Şərə müxalif olur, gah da Şer Xeyirə. Budur Allahın yaratdığı düğah dünyası. Bu dünyanı şairin qızıl sözləri ilə sona çatdırıram.

Xeyrə yaxın ol ki, mayası haqqdı,
Ondan uzaq düşmə Haqq qisməti var.
Şərdən uzaq ol ki, axırı puçdu,
Ondan heç nə çıxmaz, pis niyyəti var.
Çün batildir o ki, haqq görməz onu,
Ayır, dərk elə, gör aqibəti var.
Xeyirdir dünyanın, İmanın Nuru,
Əslin kökü var, bil, nəcabəti var.
Allah eləməsin çatsın sənə o,
Qaranlıq gecənin bir zülməti var.
O bir vay şivənlə qopanda bil ki,
Çovğunun, qırğının müsübəti var.
İmansızın yeri Cəhənnəmdi bil,
İmanlı adamın axirəti var.
Sözü o mənaya çatdıran Allah,
Çatdırar haqqına möhübbəti var.
Əgər sənə çatsa idrakın tamı,
Yolun avand olsun, o cənnəti var.

Bəli, Yegah və Düğah sonda qeyd etmək lazımdır ki, maddi və mənəvi, maddi və axirət dünyasını özündə təcəssüm etdirən bir Muğamdır. Düğah haqq ilə nahaqqın mübarizəsidir. Xeyirən şər üzərində qələbəsinin təcəssümüdür. Düğah varlıqların yer

məkanının müəyyən zaman, Gərdişi – Dövrənindən sonra, göy məkanına qovuşmasının, ona bağlanmasının avazla ifadəsidir.

Segah

Arifin segahı qəmdi, kədərdir,
Dünyadan-dünyaya sanki səfərdir.
Bəminin, zilinin sadalarına
Nurunu paylayan Şəmsi-Qəmərdir.

Onun segahının üç aləmi var,
Avazında zili, orta bəmi var.
Səsinin o şirin yanqılarında,
Bəşərin qəm yükü, həm də dərdir var.

Segah klassik muğamlardan biridir. Demək olar ki, ilk muğamlardandır. Adın özü və addakı tərkibi mənə bunu təsdiq edir. Se-üç deməkdir, gah isə məkan. Fikrimizi açıqlamamışdan qabaq kökü se ilə bağlı bir neçə sözləri təhlil edək:

1) Seyyid – ağa, cənab, nəslicə guya Məhəmməd peyğəmbərin adlarından biri (dini). ə. f. l. səh. 538

2) Seyidi- kövneyn – dünya və axirətin ağası. Bəli ağa, cənabdan qabaq Həzrət deyilən müqəddəs ad olmuşdur.

3) Seyyiə - pis iş, yamanlıq, günah; bir pis əməlin nəticəsi və cəzası çəkilən zəhmət və əziyyət. ə. f. l. səh 539.

Bəli bu söz tənliyini mənalandırısaq onda görürük ki, Segahın mahiyyətini doğuran fikir ortaya çıxacaq.

Ağa, cənab, Həzrəti Adəm idi. İlkin olaraq Allahın istəklərinə zidd gedib, yamanlıq dünyasına ayaq basdı. Bu Allah qarşısında insanların əcdadı Adəmin ilk günahı idi. Bəli, babamız Adəm bunun əvəzində cənnət kimi müqəddəs bir məkandan qovulub özünü və gələcək nəsillərini iki yol arasında qoydu. Bu yol arasında cənnətə zidd gedən şeytanın oturmasına səbəb oldu. Dünyada, əbədiyyətə qədər olan zaman daxilində ilkin əzablı yola qapı açıldı.

Se – yr – cənnət küləyini (axirətə gedən yolu) sanki ikiyə

bölüb, cəhənnəm küləyini yaratmış oldu. Bu küləyin qovuşdurduğu varlıq Seyl oldu.

Seyl – sel. Yəni sirat körpüsündən keçməyənlərin qızmar (qırmızı) dəmir selinə atmasına zəmin yaratdı. Bu selə düşmə isə şeytanın istiqamətləndirdiyi Seyf, yəni qılıncın zərbindən bir anda yarandı. Bütün bunlar Seyri – fələkin hərəkətindən doğulur ki, cənnətə gedən yolu kəsib seyrə qiblə qarşılaşdırır.

Seyrəqib – it xasiyyətli, qapağan; özgənin işinə qarışan. Yəni şeytanın, insanı haqqın dərğahına (cənnət məkanına) gedən yolunu kəsib, şərləyib cəhənnəmə istiqamətləndirməyə işarədir. Bəli bütün bunlar mifoloji baxımdan Segah muğamının kədər doğuran hissələrini özündə əks etdirir. Bundan əlavə Segah, “Yetim Segahı” kimi də yaddaşlara hakim kəsilmişdir. Sual olunur kimdir yetim? Əlbətdə burada gizli bir hikmət var ki, adi yetimdən söhbət gedə bilməz. Bu yetimlik bəşəri mənə daşıyan yetimlikdir. Üzünü Rəbbə tutmaqla, dünyanın yetiminə çevrildi. Tək qalması ilə İbrahim. Uşaqlıqdan o, yetim qalmışdır. Əmisi Azər ona atalıq etmişdir. Sonrakı peyğəmbərlərdən Məhəmməd, bu halı yaşamışdır. Allaha üz tutduqdan sonra, bütperəstlər ona qənim kəsildilər. Hadisələrin son mərhələsində, ona ölüm fərmanını verildikdən sonra atalığı, doğma əmisi Azər də ondan üz döndərmiş, İbrahim tək qalmışdır. İbrahim dünya bütperəstlərinin düşməninə, barışmaz düşməninə çevrilmişdir. Dostları belə onu özlərinə yaxın buraxmırdılar. Onu nə yasa, nə də toya qoymurdular. İbrahimin Rəbb tərəfindən bəxş edilmiş haqq işinə heç kim haqq qazandırmır, əksinə hamı onu Allahsızlıqda günahlandırırtdılar. (mən Abasam gəldim burda qalmağa deməklə, Aba - əcdad, əbədi ata adını sonralar aldı). Bütün dünyanın, yer məkanının Allah tərəfindən seçilmiş atası olduğu halda, Allahsız adını verib onu lənətləyirdilər. Bütün bunlar Segah deyilən, üç ulduza İbrahimin üz tutması ilə bağlı olmuşdur. Dünya onu yetim adlandırırtdı. Dünya dedikdə bütperəstlər onu yetim adlandırırtdı. Özü də, atalı – analı yetim adlandırırtdılar. Məhz bu iztirabların, haqq işinin, haqsızlığa çevrilməsinin yolunu əks etdirən Muğamdır “Yetim Segah”. Dünyanın atası olduğu halda, yetim

qalmışdır son anlarda İbrahim. Bu yazdıqlarmızla əlaqədar olaraq Segah muğamının mahiyyətinin köklərinə nəzər salaq.

Sual olunur, dünyaya bəxş olunan bu üç məkan nə və yaxud hara ola bilər. Bunun müqəddəs mənasını «Qurani-Kərim»də tapmaq olar. Segahdakı yanıqlılıq da, bu üç məkanın keçilən yollarından xəbər verir. Bunun üçün də Quranın Ənam – 74, 75, 76, 77, 78, 79 surələrinə nəzər yetirək. Məhz bunların tərkibatına görə Segah-Muğamı yanıqlılığı, şirinliyi ilə qeyri-adi təsir qüvvəsinə görə muğamlardan fərqlənir. Bəli, göstərəcəyimiz bu üç məkan Allahla, bəşəriyyət və onun tarixi ilə bağlı məkanlardır. Bu məkanlar İbrahimin ilk dəfə göyə üzünü tutub, bir-bir ayrılıqda Ulduza (tək ulduza), Aya və nəhayət Günəşə üz tutması ilə bağlıdır. Bu üz tutma bəşər tarixində, fərdi adamın Allaha istiqamətlənməsi olub. Çox çətin və ağır bir yol olmuşdur. Ona görə ki, qorxulu, dəhşətli, heybət dediyimiz (Bibiheybət nəzərdə tutulur, bütperəstliyi inkar edir). Təkallahlığa doğru atılan ilk qəti, cəsarətli addım idi. Beləliklə Quran ayələrinə nəzər yetirək.

Ənam 74.

(Yada sal) O zaman ki, İbrahim (atalığı və qayın atası, yaxud əmisi, ya da müəllimi olan) atası Azərə dedi: «Bütləri (özünə) məbudlar götürürsən? Doğrudan da mən səni və sənin qövmini aşkar bir azgınlıq içərisində görürəm» (Məbud – ibadət olunan) (Bütperəstlərin ibadət etdikləri bütlərdir).

Ənam 75

Beləcə İbrahim (atasının və qövminin azgınlıqda olmasını öyrətdiyimiz kimi özümüzün) göylərə və yerə olan tam mülkiyyət və rübubiyətimizi (də) göstərdik (ki, dəlil gətirmə məqamında elmlə və bacarıqlı olsun) və (həmçinin) inandıranlardan olması üçün.

Ənam 76

Beləliklə, gecə onun üzərinə qaranlıq pərdə çəkən zaman, o bir ulduz gördü (və müşrüklərə mübahisə etmək üçün) dedi: «Bu mənim Rəbbimdir». Elə ki (həmin ulduz) batdı (İbrahim) dedi: «Mən batanları sevmirəm».

Ənam 77

Beləliklə, ayı doğan və üfüyü yaran halda görəndə dedi: «Bu mənim Rəbbimdir». Elə ki (ay) batdı, dedi: «Doğrudan da əgər Rəbbim məni hidayət etməsə, mən mütləq azmış dəstələrdən olaram».

Ənam 78

Elə ki, günəş çıxan və (üfüqlərə) işıq saçan halda gördü, dedi: «Bu mənim Rəbbimdir, bu daha böyükdür!» (Günəş) batanda isə dedi: «Ey mənim Qövmüm, həqiqətən mən sizin (Allaha) şərik qoşduqlarınızdan uzağam».

Ənam 79

«Həqiqətən, mən səmimi qəlb və haqqa meylliklə üzümü (qəlbimi) göyləri və yeri yaradana tutmuşam. Və mən müşriklərdən deyiləm». Beləliklə, İbrahim p.ə. ilk dəfə Beyə-Beyyət etməklə bütperəstliyə qarşı çıxaraq Allaha üz tutmaqla Təkallahlığı yaratdı, sanki svilizasiyanın qapılarını bəşriyyətin üzünə taybatay açdı. Bununla da onun müsübətli günləri başlandı.

Bütperəstlər onun üstünə düşdülər, gön dəriyə bağlayıb döydülər. Min bir işgəncədən sonra onun ölümünə fərman verdilər.

Xalq mahnısı

Bu dağda maral gəzər,
Tellərin darar gəzər
Mən Yara neyləmişəm?
Yar məndən kənar gəzər!

Başqa bir mahnıda:

Dostlarım düşmən oldu, ey Yar!
Səni sevdiyim üçün, ey Yar.

Yuxarıdakı mahnı İbrahimin ölümünün icrasından əvvəlki dediyi nidalardır. Allahla qovuşmağı arzulayır. Bütün dünya (bütperəstlər) İbrahimə düşmən kəsilib. Yaxın dostları da qorxudan ona yaxın düşə bilmir, ondan uzaq gəzirlər. Lakin bütün bunlar İbrahimi sarsıtmır. Allahın varlığına inamı qıra bilmir. Nəhayət, səhər hökm icra olunur. Şeytanın təhriki ilə o, oda atı-

lır. Od yanıb qurtardıqdan sonra İbrahimi əli qucağında salamat görürlər. İnsanlar heyrət içərisində qaldılar. Bundan sonra dərk elədilər ki, Xaliq Allah var və onun əlçatmaz gücü var. İbrahim isə onun Peyğəmbəridir. İbrahimə şəkk qalmadıqdan sonra, ona iman gətirdilər. Dünyada ilk dəfə Azərbaycanda Beyə-Beyət etməklə Təkallahlığa yol açıldı. Təkallahlığın, Günəşə beyyətin məkanı isə Qabıssan-Abişurun oldu. Əhalisi (Muğ-Amaat oldu, atəşpərəstlər) atəşpərəstlər oldu. Bu hadisədən sonra Günəşə, Ulduza, Aya vəsf olunan mahnılar qoşulmağa başladı. Bu mahnılarla yanaşı Muğam və Muğamın şöbələrinin yaranmasına qapılar açıldı. Bu baxımdan hörmətli bəstəkarımız Eldar Mansurovun «Muğam düşüncələrim» əsərində «Segah»a aid fikirlərinə nəzər yetirək:

«Segah» - üç mövqe, mənası vəziyyət deməkdir. Forma etibarlı ilə «Segah» muğamına baxsaq, onun üç böyük hissədən ibarət olduğunu görürük. Bu hissələr «Zabul», «Segah» və «Hissarmüxalif»dən ibarətdir. Mən burada bəstəkarın toxunduğu üç mövqeyə münasibətimi bildirməli oluram. Bu üç mövqeyin mahiyyəti 1-ci on altı yaşında İbrahimə vəh gəlməsi, onun tərəddüd içərisində qalması, çırpınması, kədər doğuran çaşqınlığı, ulduzlara üz tutmağının qeyri-adi narahatlığı.

2-ci mövqe Aya üz tutması, Rəbbinin göy məkanında olmasını duyması. Bu hissələrin onda sonmüz yanğı yaratması. Məhz bu səbəbdən də on bir il guşənişin olub, dağlara, çöllərə düşməsi. Şeyda bülbül kimi, dəlicəsinə sevməsi. Bu sevginin ahu-fəğana çevrilməsi.

3-cü Günəşə üz tutmaqla Rəbbinin göy məkanında oturmasını açıq şəkildə bəyan etməsi. Buna görə də onun dünya büt-pərəstlərinə düşmən kəsilməsi. Bu düşmən kəsilmənin məşəqqətlərə onu düşər etməsi. İbrahimə olmazın əzablar verməsi, sonda onun oda atılmasının əzabının təsvirləridir. Bəli bunlardır «Segah» muğamının üç məkan olmasının, ondan doğulan üç mövqeyi. Ziyarətgahlarda da üç dəfə dövrə vurmağın da mahiyyəti bunlardır. İbrahim dininə rəğbətətin simvoludur.

Haşiyədən kənara çıxaraq bir misal çəkirəm. Azərbaycanın hörmətli xanəndələrindən biri X.Şuşinski (İsfəndiyar) radioda axşam verilişlərinin birində danışarkən, söyləyirdi ki, mən Azər-

baycanın füsunkar guşələrindən birində olarkən, bir mahnıya qulaq asdım. Bu mahnı «Apardı sellər Səranı» mahnısı idi. Bu mahnını Aşıq oxuyurdu, qol-qanadlarını sındıra-sındıra. Mən o, mahnını yazdırdım. Bir-iki dəfə zümzümədən sonra mahnını lazımı səviyyədə oxudum, camaatın alqışları altında. Sonra dedim mahnı bax belə oxunmalıdır. Xalq mahnılarının demək olar ki, hamısını şifahi olaraq Aşıqlar oxuyub ilkin olaraq. Sonralar kamil xanəndələr bu mahnıları cilalayıb xalqa çatdırsalar da, bu mahnıların çoxusu sözlərin mahiyyətinin düz açılmadığından lazımı oxunma zirvəsini tapmamışdır. Çünki mahnılarda hər bir sözün fəlsəfi və vurğusu vardır ki, bu da qaranlıqda qalıbdır. Yuxarıda işlətdiyimiz camaat sözünün də mənasını açsaq mövzuya müsbətlik gətirmiş olarıq.

1) Ca – məkan deməkdir.

2) Amaat isə kütlə, insan toplusu.

Muğ-Amat isə Atəşpərəst Ca – məkanının insanlar toplusu deməkdir. Muğamat ilkin olaraq məhz Atəşpərəstlərin ağısı ilə hüzn yerində, ələm yerində oxunmuşdur ilk dəfə. Bütün bölgələrdən fərqli olaraq Qabıssan və Abişurun muğamçılarında bu ağılar daha çox özünü büruzə verir. Muğamın yer və oxunuş məkanları Şamaxıda (indi), Bakıda və Qarabağdadır. Budur “Segah Muğamının” ilkin üç məkanı.

1) Qara bağ – böyük bağ deməkdir (Qara-böyük deməkdir).

2) 2-ci halda Qare bax – Yəni avazla oxuyana bax. Bunların birləşməsindən yarandı dilimizdə səslənən Qarabağ bülbülləri. Qare - Quranı avazla oxuma ə.f.lüğ. səh 105.

Beləliklə, Segah – üç məkan muğamının lüğəti mənasını qismən də olsa açıqladıq ki, «Segah» Muğamı Azərbaycan xalqının keçdiyi keşməkeşli, əzablı yolları xırdalıqlarına qədər özündə əks etdirən Muğamdır.

Nəzərsiz deyildir dünya aləmi,
Onda qərar tutmuş öz segahı var.
Gecə gündüzün də Qədrini görmüş,
Yurdun yuvasında Şəmsi Mahı var.
Üç rəngdə Muğamın şöləsi parlar
Haln segahında fədakarı var.

B.Şirvani

Çahargah

Zamanın yaratdığı dörd Gahı var,
Yerə nuru səpən şəmsi, Mahı var.
Səkinənin bu müqəddəs varlıqları
Bizə qovuşduran Çahargahı var.

Muğamın tərkibini açmazdan qabaq bu sözün kökünə və qollarına nəzər salaq. Bu kök və qollar «Çahargah Muğamı»nın mahiyyətindən sanki xəbər verəcək. Sözün kökü əslində Çar-olmalıdır (Çar-gah). Bu söz həm də Çah kimi ifadə olunur.

Çah isə - 1) Quyu, 2) Çənə çuxuru, zənəxdan.

Çahi – Babil - dini əsatirə görə Babilə Harut və Marub adlı iki Mələyin həbs olunduğu quyu; Çahi-zənəxdan, çənə çuxuru; Çahi Yusif dini əsatirə görə Yusif Peyğəmbərin qardaşları tərəfindən salındığı quyu.

1) Çar – 1) dörd, 2) Fəlsəfədə: dörd ünsür (torpaq, su, hava, od)

2) Çar – qağ – dörd öküz qoşulmuş araba. Cüt və s.

3) Çarmix – qədim zamanda işlədilən xüsusi cəza aləti

4) Çarparə – keçmişdə müqəssirin arabaya və ya heyvana qoşaraq dörd müxtəlif tərəfə dartmaqla dörd parça edilməsindən ibarət ölüm cəzası. 2) Rəqs zamanı barmaqlara taxılıb çalınan cüt pullar.

5) Çarsu – 1) dörd yan, dörd tərəf; 2) dörd yandan küçəsi olan meydan; 3) iki tərəfi dükən olan üstü örtülü və ya açıq bazar

6) Çartaq – dörd tağı olan ev; 2) talvar çardağ; 3) göy, səma

7) Çartəb – dörd ünsür (qədim tibb elminə görə insan bədəninə olan qan, bəlgəm, xilt və sifraq)

Çarünsür – dörd ünsür (keçmişdə tərkibcə sadə sayılan su, od, hava və torpaq). Bu sözlər tənliyi çapğahın demək olar ki, bütün ünsürlərini özündə əks etdirir. Bu sözlər indiyə qədər min illər yol keçib bizə çatmışdır. Muğamlarda da bu ünsürlər ta qədim zamandan öz yerini tutmuşdur. Əlbəttə, onların çoxusu itib batmışdır.

Azərbaycan məhəbbət dastanları. “Elm” nəşriyyatı, Bakı 1979
Məhəmməd və Güləndam dastanı, səh 423-ə baxaq.

Məndən salam olsun ay işıq qardaş,
İnsan olan neçə şeydən hasildi?
Dünya nə üstündə bərqərar oldu?
O nəydi ki, dördü beşdən asılıdı?

Al cavabın verim danaçı qardaş
Ağ danalar göy danalardan əsildi.
(yəni Yer, Göy aləminin törəməsidir).

Aldı Məhəmməd:

Al cavabın verim danaçı qardaş
İnsan olan dördcə şeydən hasildi:
Abü, atəş, xakü, baddan xəlq oldu,
O ruhdur ki, dördü beşdən asılıdı.

Bəli, dastanda Çahargah çox gözəl, bədiiliklə verilmişdir,
əlbəttə ulu insanlar tərəfindən.

Ab – su, atəş – Günəş (od), xaki – torpaq, badi – külək.

Dünyanın ilkin mənəvi quvvəsinin istəyi ilə yaranan ilk maddi
həyatımızın çahargahı. Bəli, bu idi dünyanın, dünyamızın ilk
çahargahı.

«Təkdən doğan Çargah» (yəni vahid Allahın yaratdığı dörd
həyat mənbəyi).

On iki bürc içrə yerləşmiş Muğam,
Hər «Ərş» in, Aləmdə öz marağı var.
Əruza bağlıdır ərşdəki hər bürc,
Həyatın öz bəhri, ahəngdarı var.
Dünyanın xilasını bil ki, Qurandı,
Həm də Muğamdı, Pərvərdigarı var.
Sahibsiz olmasın, Ya Rəbb heç kimin,
Yaxşı ki, Muğamın etibarını var.
Bəşəri aləmin dünyası görür,
«Tək»in cəmlərində öz «Cahar»ı var.

B.Şirvani

Lügəti sözlərdə hallandırdığımız sözlər sanki şairin söz karvanında qızıl saplarla bir-birinə bağlanır. Şair ilahi vergisi ilə Muğam aləminin zərlərini sanki bir-bir təsbehə düzür. Bəli, dünyamızın varlığını təmin edən dördlük (su, od, hava, torpaq) Yekdən, Yek olan Allahın sevgi gücü ilə yaradıldı ki, şairin əsərində bu daha çox özünü büruzə verir.

Cəm olub toplanıb, Xaliqindən bar,
Cəmiyyət bir nardır, aləm iftarı.
Aləmin mayası onda tamlanır,
O, dörd ünsür içrə tutub Caharı.

Dörd ünsürün tarixi mahiyyətinə nəzərlərimizi salaq. 14,5 milyard il bundan qabaq iki planetin toqquşmasından yumurlanmış buz əmələ gəldi. Həmin buz qara rəngdə oldu. İlk dəfə o buz yer kürəsinə göndərildi Allah tərəfindən. İndi də analar uşaqlar üçün deyir, uşağın əl-ayağı elə bil qara buzdur. Buz-buzdur deyək. Bəs onda Qara nə deməkdir. Bəli, həmin qara buzdur, indi də misal kimi çəkilir. Bununla başlandı buzlaşma dövrü.

1) Allah odu Günəşi yaratdı. Buzlaşmanın əriməsi və həyatın əmələ gəlməsi üçün. Beləliklə, həyatın ikinci mənbəyi əmələ gəldi.

2) Yeli-küləyi yaratdı (Yel çərşənbəsi). Yağışın əmələgəlmə mənbəyi. Yağış, dəniz – okeanların ləpələrlə köpüklənmiş suyunun buxarlanmasından, ikinci tərəf yerin tozunun külək vasitəsi ilə havada qovuşmasından əmələ gəlir (bax: «Quranın möcüzələri» kitabına). Saturini səba küləyi (soyuq küləyi) olmasa Günəşin min dərəcədən yuxarı istiliyinin qarşısı alınmaz. Normal temperatur yaranmaz. Ayın soyuqluğu, Yer in özünün soyuqluğu olmasa qəbul etdiyimiz normal hava dərəcəsi yaranmaz. Nəhayət, bu ünsürlərin vəhdətlərindən yarandı anamız olan Yer məkanı. Budur ilahi qüvvəyə malik Çargah.

Hər zaman fırlandı başıma mənim,
O qurban olduğum, pərvanəm olub.
Bülbüləm, gülümdən ahəstə oldum,
Ətri saxlayan gül tərənəm olub.

Dörd ünsür bənd olmuş, «nöqtə»sindən «tək»
Od, torpaq, su, hava mövlanəm olub.
Həvalə olunub yurduna bahəm,
Babək Xürrəmi tək mərdanəm olub.
Bir vaxt öy qurmuşdum, xarabə mülkdə,
Mənim də dünyadə viranəm olub.

Sual oluna bilər ki, bu «Çar»gahın ana vətəni haradır, ilkin məkanı, yəni ruh verilən məkanı haradır. Qabıssan qayalarındakı işarələrə və o daşlarda yazılmış müqəddəs sözləri oxumaqla bu sualın cavabını tapmaq heç də çətin deyil. Məhz bu sualın cavabını Quran ayəsi üzrə açmağa doğru üz tutaq. (Nəzərə alağ ki, Quranda işarə olunan məkanın Qabıssanın ərazi sərhəddinə işarədir. Şəki, Qəbələ, indiki Şirvan şəhərinə qədər, Quba Dağıssan, Bakiyə qədər) (bax L.Kərimov “Azərbaycan xalçaları” əsərləri II cild)

Bəqərə 125

Və (xatırlayın) o zaman ki, biz bu evi (əzəmətli Kəbəni) insanların dönüş yeri və əmin-amanlıq məkanı etdik və (dedik).

İbrahim məqamından (onun arxasından ya sağ, ya sol tərəfindən) namaz üçün bir yer seçsin. Və İbrahim ilə İsmailə tapşırıdığ ki, mənim evimi itaət edənlər, yaxınlıqda olanlar. (yaxud) İbadətlə çəkilənlər çünki və səcdə edənlər üçün pak və səcdə edin.

Bəqərə 126

Və xatırlayın o zaman ki, İbrahim dedi: «ey Rəbbim, buranı (bu diyarı) təhlükəsizliyi və əmin-amanlığı olan bir şəhər və onun əhalisinə Allaha və axirət gününə iman gətirənlərə hər növ meyvə məhsullardan ruzi ver».

Bu yurdu: «(Elə də edəcəyəm) və kim kafir olsa onu bir az bəhrələndirəcəm, sonra isə odun əzabına düşər edəcəm və ora pis qayıdış yeridir».

Bəli, Quranda olan bu məkan soruşmaq lazımdır haradır? Haradadır ki, dünyanın bu müqəddəs məkanı ki, onun arxa sağ və sol məkanları onun kimi müqəddəs yerlərdir. Özü də Pak bir

yerdə onun ətrafında. Həmin müqəddəs yer Beytül Qüdsdən əvvəl olub Baba dağı. Həzrət baba (Həzrət ilk dəfə Nuha (Nöh) deyilib, cənab deməkdir). Onun arxa tərəfi Pak yer Xəzər (Həzər) dənizidir (Bəhri Xəzər, Bəhri Mərca, Bəhri Cürca və b. adları olub. Sağ tərəf Ümbaki (Safi Həmid, Səngəçar), sol tərəf Atəşgah olub (dünyanın ilk ağı deyilən məkanları, hüzn, ələm yerləri).

Bəqərə 126 göstərilən yer isə, Rəbbim, İsmayılı ona üz çevirənləri bol, müxtəlif meyvə, bazar məhsulları ilə təmin et. Məgər bu yerlər İsmayılı, Qəbələ (Qəbələdə Soltan Nuha), Şəki (Nuha) həmin yerlər deyilmi? Dünyada əvəzi olmayan meyvələr buradadır. İnsanlar ilk dəfə Maralı burada sağıblar (ilk içilən süd maral südü olub), ilk çörək düyü olub (Nuha düyüsü). İndi də udinlərin ən müqəddəs xörəyi düyü sıyığıdır. Yanılıramsa Quranda göstərin, yazılan bu müqəddəs yerləridir. Yanılmıram. Bu yerlər müqəddəs Azərbaycandır. Əgər Azərbaycan rayonlarının və bu rayonlardakı kəndlərin qədim adlarını bütöv şəkildə toplayıb, sistemləşdirsək, dünyanın yaranma məkanı istə-istəməz ortaya çıxacaq, dünyanın maddi şərti olan Çar-dördlük məhz ilkin olaraq bu məkanda təsdiqini tapacaq.

Ümbaki (Ana baki) bu dediklərimizə maddi və mənəvi sübutdur. Hallandıraq Ana Bakinin məkan toponimlərini.

Səngəçar (Səngəçal)

1. Səni – Yüksək, uca, ali
2. Səni – Ən gözəl, ən üstün, ən ali (Sual olunur, nəyin ən üstünü, alisi? Əlbəttə, torpağın, müqəddəs torpağın)
3. Sənəpərəst – bütəpərəst, bütə sitayiş edən (İlk bütəpərəstliyə işarə deyilmi)
4. Sənə – il (Müqəddəsliyə, hacılığa bağlı olan il)
5. Sənəvi – illər
6. Sənəvi – ilə məxsus, illiyi, ya ildə bir dəfə
7. Səngəxərə – çaxmaq daşı (İlkin odun alınması)

Çar

Çar – dörd 1) Fəlsəfədə dörd ünsür (torpaq, su, hava, od)

Baxın bu ada və addakı mənalara. Məgər ilkin həyatdan bəhs etməmi? Gizlədilib bu adlar, bu mənalar. Saxtalaşdırılıb bu adlar. Özünü tapmamaq üçün. Həmin ərazidə olan, Sofii Həmid dediyimiz (Safi Həmid) müqəddəs torpağa səyahət edək.

Safi

- 1) Safi – 1) Saflıq, təmizlik; 2) Təmiz ürəyi, təmiz Adam
- 2) Safiyyə – saflıq təmizlik
- Əlbəttə müqəddəs ziyarət zamanı
- 3) Safinət – zati pak, əsası təmiz olan
- 4) Səfi – saf təmiz (Yaxınlıqda Səfi-Safi qışlağı var Zərduşlardan bəri)
- 5) Sufi – 1) Sufi təriqətinə mənsub olan adam, zahid.

Həmd

- 1) Həmd – 1) Mədh, dua, sitayiş; 2) Şükr, təşəkkür
- 2) Həmdin – eyni dinə mənsub olan dindəş (Bəli, İbrahim dinidir ki, bu dini zamanında bütün dünya qəbul edib)
- 3) Həmə – Hamı, bütün (İbrahim dininə işarədir)
- 4) Həməl – 1) Quzu, Astronomiyada 12 bürcün birincisi, həməl bürcü, quzu bürcü (Qabıssan qayalarındakı quzu şəkilləri əksər halda buna işarədir)

5) Həmid – (ə) bəyənilməş, seçilməş (Bəli, zamanında bütün insanlar bu torpağı müqəddəs saymışlar). Hətta bu torpağın ilan

zəhərinin qarşısını almaq iqtidarında olmasını yazmışlar. Qabıssan qayalarında XII legionun, çəkdiyi xaç (xak) şəkli, ərəblərin VIII əsrə qədər bura ziyarətə gəlib çəkdiqləri qövs şəkli (cövza-əkiz qardaş) bunu tam təsdiq edir. Dünyanın ilk dua oxunan, şəfa, şərdən qorunma duaları məhz bu torpaqlarda oxunub. Həzər dənizi dünya insanların şəfa, paklaşdırma dənizi olub. İndi də bütün dünya bilir ki, bu baxımdan dediyimiz Xəzər bütün dənizlərdən fərqlənir. Xəzər (Həzər) həqiqi mənada müqəddəs dənizdir. Bütün bunlar lazımi şəkildə açılsa, diqqət yetirilsə, tarixin çox bağlı qapıları açılar, dünya üçün.

Yenə də Ümbakidə olan Çeyl dediyimiz (Cəhr (ə) Yaxınlığ-da Səngəçar yaxınlığında Çəyr qışlağı var)

1) Çə? – nə?

2) Çəhr – (ə) Çöhrə üz sifət (kimin, nəyin, üzü sifəti, kimin sifəti?)

3) Çəhrə\əfüz – üz işıqlandıran gözəl

4) Çəhrənüma – aydınlaşan, zahir olan, aşkar olan (Nəyin, kimin zahir olması, aşkar olması) əlbəttə insanın, həyatın aşkar olması. Dünyanın ilkin duyğusu olan insan məfhumunun gözəlliyinin

Sinonimi

Çəsmə – 1) bulaq, yerdən qaynayıb çıxan axar su

Zəm-zəm Qönçəlikdə (Artan azalmayan su) Bir gündə 600 ton su çəkilir, eyni bərabərdə də qalır, azalmır.

5) Çəlipra – Xaç su, torpaq, od, hava dördlüyü. Qabıssanda 9 iqlimin beşinin əlaməti vardır.

Duvanni

1) Duvanni – dua oxunan yer (qədim dövrdə)

2) Divanni – haqq-ədalət məhkəməsi olan yer

3) Divanni – dərvişlərin toplandığı yer

Bu dörd məkan dünya adları baxımından fərqlənən məkandır. Fikir verin bu dördlük (Çar-gah) ayrı-ayrılıqda dini baxımdan qədim ziyarətlərin bütün şərtlərini özündə əks etdirir. Bu adların tarixi, ilkin tarixi adlardır dünyada. Ümumilikdə bunlar Ümbaki (Ana Baki – ağlayan, hüzn yeri, ələm yeri deməkdir) adlanır. Baki isə Atəşgaha görə adlanır. Məhz Quranda göstərilən

Pak yer (Həzər dənizi) sağ və sol tərəf bunlardır. Məhz bu dörd ünsürlər toplusu, vəhdəti aləmi ilkin Çahargahı yaratmışdır. O, dövrün oxunuşunda, oxunuşundakı sözlər məhz bu dörd ünsürü özündə əks etdirmişdir. Dünyada ilk dəfə olaraq, İbrahim dinini dünyaya bəxş edəndə bu dörd ünsürün, ilk dini simvolu məhz xaç dediyimiz əslində Xaç deyil, Xak olmuşdur. Xakin ilkin şərtləri, müqəddəs mənaları məhz bunlar olmuşdur:

1) Xak - 1) Torpaq, toz; 2) Yer kürəsi; 3) Ölkə, diyar; 4) Çürümüş, yox olmuş, torpaq olmuş

2) Variant. Xaki – 1) Torpağa məxsus, torpaqdan olan; 2) Torpaq rəngli; 3) Dünyəvi, dünyaya aid; 4) Adam, bəşər (dini). Məhz bu çarın-dördlüyün yaradılma vətəni Azərbaycandır. Dünyanın ilk silahı olan qılınc məhz bu rəmzi daşmışdır (dəstək göyə məxsus, uc hissə yerə çürüməyə məxsus olmuşdur). Sonradan bu dini simvol dünyaya yayılmışdır. Dünyanın, yəni dünyada olan «Zənd Əvesta»ya görə yeddi dövləti, yetmiş iki xalqı bu dini simvolu qəbul etmişdir. XII legionun Qabıssan qayalarında öz əlləri ilə e.ə. 96-84-cü illərdə çəkdiyi həmin işarə bunu tam təsdiq edir. XII legion, yaranmasından min illər sonra bu işarəni burada, bu məkanda çəkmişdir. Bundan əlavə qayıqlarda (əyri qayıq şəkilləri) olan silsilə xak-xaç şəkilləri də bunun qədimliyini, dediyimiz mənanı tam təsdiq edir. Bu işarə yazı olmamışdan qabaq torpağa, o dövrün hər bir adamı tərəfindən çəkilmişdir. Nəhayət müasir xanəndələrin misal kimi çəkdiyi Çahargah mənası Çaharyardır ki, bunun da mənası dörd yoldaş (Məhəmməd Peyğəmbərin dörd yaxın dostu və silahdaşı olan Əbubəkr, Ömər, Osman və Əli) (dini) deməkdir. İlkin muğamlar özündə qeyd etdiyimiz fikirləri bu mənalarla əks etdirmişdir. Bu yollar çox dərin, ziddiyyətli, keşməkeşli yollardır ki, Çahargah muğamında yanıqla, avazla, nalə qopararaq zil səslə, zəngülərlə öz ifasını tapır. Şair B.Şirvaninin dili ilə desək:

Dörd ünsür yaratmış məkanında Yar,
Cəm etmiş, muğamda Çahargahı var.
Su, torpaq, hava, od tutmuş ki qərar,
Hökmün gör, əmrində bu cür «Çar»ı var.

Ucadan uca o cəmal sahibi,
Cəm etmiş sirrində öz şahkarı var.
Ziyalı bəndəsin ucaldır haqqa,
Həzrət baba tək öz dağları var.
On iki bürc içrə yerləşmiş Muğam,
Hər «ərş»in «Aləm»də öz mağarı var.

Əruzə bağlıdır ərşdəki hər bürc,
Həyatın öz bəhri, ahəngdarı var.
Cahi-cəlal içrə dünya onundu,
Mülkün öz sahibi o, Şəmdarı var.

Beləliklə, yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Çahargah muğamı, dünyanın yaranmasını, onu yaradanı, bu dünyanın gərdişi dövrənini özündə tamlıqla, Əruz üstündə əks etdirən, işıqlandırıb bizə çatdıran əvəzsiz bir Muğamdır.

ŞUR MUĞAMI

Aləmə «Nur»du o, Muğam aləmi
Zülmət bir gecənin möcüzəsi var.
Baxır o «Şur» səsin bir ahənginə
Avazı görməkçün öz sitarı var.

B.Ş.

Mənim yazdığım lüğəti terminlər Muğamın Şur şöbəsində öz əksini tapır. Hansı ki, Şur mənbəyini bu mənalardan götürüb, özünün müasir zirvəsinə çatmışdır.

Var Muğamın “Şur” un İman şöləsi,
Namaz içrədir hal, Kərbəlası var.

Bəli, şairin obrazlı ifadəsinə görə, «Şur»un canı imana, dinə, Allahın göstərdiyi, nida etdiyi bir yola çağırır. Şurun mənası insan həyatın şoran bir yoldan, həyatdan, cah-cəlala çağırır. Bütün bunlar «Şur»un gəzintilərində tamlıqla özünü büruzə verir

ki, bu da xanəndənin oxuma məharətindən çox asılıdır ki, gəzintilərin yükünü hər xanəndə çiyində daşıya bilməz. Daşıyanlar isə öz xidmət haqqını ancaq və ancaq dəyərincə Allahda tapa bilər.

Bürünüb aləmin bəhri nuruna,
Çəkilib yurduna «Şur»un nəvası.
Kitabı zikrində alın yazısıdı
«Tam»dı dəstgah içrə «Şur»un şöləsi.
Aləmlər məkanında sığmış bir yerə,
Hər bir əzanın var «Şur» hissəsi.

Şur – 1. Şoran, şorəkət 2) Şor, duzlu

Şur – 2. Qalmaqal, hay-küy; 2) Eşq sevgi, Azərbaycan Muğamlarından birinin adı

Şur əngiz – dava, qalmaqal salan, gurultu qoparan, qovğaya səbəb olan

Şuridə – 1) Qarışıq, dağınıq; 2) Aşiq, vurğun

Şur – idəbəxt – bəxtsiz, talesiz, bədbəxt

Şur – idəsər – halı pərişan, aşiq

Şur – iş – qarışıqlıq, çaxnaşma, araqarışma, şuluqluq

Şürü-şeyn – Hay-küy, qışqır-bağır, gurultu-parıltı. Muğamda sanki Aşiqin bəxtinin, taleinin məşəqqədlərdən keçməsi, bu məşəqqədlərdən doğulan pərişanlıq, onun yolunda əzablar yaradan qarışıqlıqları sanki fəryadla, nalələrlə bizə çatdırır. Bəli, Şur muğamın pərdələrində bu mənalar hamısı öz əksini tapmalıdır. Əlbəttə bunları bir-birinə bağlamaq çox çətindir. Ona görə də xanəndələr haqlı olaraq bildirirlər ki, muğamlar nə qədər formalaşsa da, yenə də öz tamlığını, həllini tapmır. Ona görə də Muğamın əvvəli var, sonu yoxdur. Ona görə ki, sonu Allaha bağlıdır. Muğam dünya musiqisinin əvəzsiq bərq vuran tacıdır, Muğam musiqi dünyasının şahıdır. İbrahim dininin keşməkeşlərdən, onun min bir əzaba qatlaşıb, mübarizə aparıb qalibiyətə çatmasının təcəssümüdür Şur Muğamı.

Şur, Azərbaycan xalqının keçdiyi keşməkeşli yollardır. Bu yolların gülüstanı, Günəşi, çovğunu, boranı, qiyamatı olub.

Bütün bunlar Şurda öz əksini tapmalıdır. Bunlar öz zirvəsini taparsa, Muğam dinləyicisi sanki tərki-dünya olur. Onun mənəvi yolu, Allaha istiqamət götürür. Sonda Allaha qovuşur.

Bir təhər yol keçdim ruzgar xətrinə,
Günüy ah-vay olan «Şur» mayəm olub.
Ümid yerim Allah, sonra Muğamdı,
Az-çox ruzi bölən, himayəm olub.

Əgər bu xanələr Muğamda öz yerini bir-bir tapsa da, yenə də həmin xanələrdən min bir xanələr doğulacaq. Bu baxımdan Muğam ucu-bucağı olmayan mənəvi bir ümmandır.

Pəncgah

1) Pəncgah – beş vaxtda qılınan namaz (dini)

2) Pənc – 1) beş, 2) beş duyğu (görmə, eşitmə, iybilmə, dadma, toxunma)

3) Pəncdən – dini təbir olub, Məhəmməd Peyğəmbər ilə bərabər qızı, kürəkəni və iki nəvəsindən ibarət beş nəfər deməkdir.

4) Sözüün kökü isə Pəncdir. Bununla bağlı mənalara baxaq ki, Muğamlarda bu mənalar xüsusi yer tutur.

1) Pən-ah – 1) Sığınma himayə; 2) sığınacaq, sığınacaq yer (dini Allah dərgahı) daldalanacaq (ziyərətgahlar); 3) Yardımçı himayəçi

2) Pənd – öyüd-nəsihət

3) Pəndpərdaz – öyüd verən, nəsihət verən

Pəncgah lüğəti terminlərdən görüldüyü kimi, insanı əxlaqa, Rəbbə sitayişə, onun dediklərinə əməl etməyinə sanki çağırışdır.

Əllah-Təala deyir ki, ey Rəsulillah, sən Əllaha uyğun bəndəsən. O surətin hər an Meracda zikr içindədir. Mənə layiqsən. Əllahın öyü Qabıssan olub. Adəm Əleyhüssəlamın bina mülkü –

Qabıssandadı (Xəzərin ilk Adı Güssüm dənizi olub). Əllah-Təalanın yaratdığı məkanında – Haqq torpağında, Qabıssanda suyun yaradıb, havası ilə birlikdə atəşin cəm edib birgə məkanında. Yəni od, su, torpaq, hava məsələsi. Dünyanın maddi şərtlərini məhz Azərbaycanda (Qabıssan və Abişurunda) axtarmaq lazımdır. Adəmin bina mülkü şair qeybdən gələn sözlərlə düz deyir. 12 Zəm-Zəmmədən (hərflər yerindədir) beşi (hələlik bu qədəri bilirəm) (Bax: Quran, Bəqərə-60) Qabıssandadır. Aran Qabıssanı ilə Dağ Qabıssanının havası Cəngidə qovuşur (Mərəzə yaxınlığında). Müqəddəs hava dünyanın ilkin maddi şərtləri (od, su, hava, torpaq buradadır). Bütün bunlar cümə günü hasil olub (müqəddəs gün. Ona görə də yaşlı insanlar ölümünü cümə gününə arzulayırlar). Adəm (Ariələr) Azərbaycan sözüdür. Bütün dünya Adəmə (Adam) deyir. Adam bizim ana sözüümüzdür. Dünya bu sözü bizdən götürüb. Bunu İ.Cəfərzadə, C.Rüstəmov da Qabıssanın tarixini yazanda yana-yana deyiblər. Od dünyaya buradan paylanıb. Zənd-Əvəsta (Avesta), Dədə-Qorqud dastanında, Qabusnamədə bütün bunlar təsdiqini tapıb. Boyat tayfaları dediyimiz Beyyət (Günəşə sitayiş edənlər, Atəşpərəstlər) tayfaları dünyaya buradan səpələniblər. Muğamatın da ana beşiyi buradır, Azərbaycan (Atropat yox). Fəlsəfi mənalərini açdığım yuzə qədər qədim xalq mahnılarımız da bunları tam təsdiq edir. Hələ mən bayatılardan (əslində Beyyətlər olmalıdır) danışmıram, yazmıram. Dünya fəlsəfəsinin beşiyi Azərbaycandır. Qabıssan xalçalarının, Qabıssan qayalarının açılmayan işarələri, yazılan «müqəddəs sözləri» bunları tərəddüdsüz təsdiq edir. Ona görə də Muğamlar bu qeyri-adiliyi özündə əks etdirir. Artıq bunların müəyyən qismi açılıb sahibini gözləyir. Misirin, Şumerlərin (Şumer – tək ulduz deməkdir. İki dəfə yazılır) heroqliflərindən qabaq, Qabıssan heroqlifləri olub. Gilqamış dediyimiz söz bunu hərfi mənası ilə təsdiq edir. Düzgün açılmayıb bu söz. Alimlərin dediyinə görə, qamışla gilə yazılan yazı deməkdir. Belə deyil bu söz, açaq bu sözü və onun mənasını onda görürük ki, işarə Qabıssana yönəlir.

1) Kilk – qələm, qamış qələm

2) Qaim - 3-cü mənə birinin yerini tutan, yerinə keçən. 7-ci mənə davamlı, bərk, sərt. 8-ci mənə irəli sürülmüş, qaldırılmış (məsələ sübut). 3-cü mənə birinin yerini tutan, yeni Qabıssan işarə və yazılarının əvəzi. ə.f.l. səh.102

Gil isə tamam başqa mənə verir.

Gil – palçıq 2) Suvaq üçün palçığa yararlı olan narın dənəli çökmə süxur deməkdir. Bax ə.f.l. səh 289-300. Sübut olunub ki, ən qədim qayaüstü rəsmlər, işarələr və yazılar dünyanın 17 ölkəsində olmasına görə, birinci qədimlik Qabıssana məxsusdur.

Şeşgah

Şeşgah – altıməkan mənəsini verir. Bunu həm maddi, həm də mənəvi dünyamıza şamil edə bilərik. Aydın məsələdir Ulu Tanrı dünyanı 6 günə yaradıb. Bütün qalan altılıqlar onun içərisindədir. Beləliklə, Şeşgahın mənalarını açmağa yönələk. Əlbəttə, lüğəti sözlərlə.

1) Şeş – altı

2) Şeşdər – 1) altı qapı (dünya və kainat mənəsində işlədilmişdir)

3) Şeşguşə – altıbucaqlı (cisim, fiqur)

4) Şeşpər – 1) altı qanad; 2) altı dilli toppuz

5) Şeşcəhət – altı tərəf, altı səmt (sağ, sol, ön, arxa, yuxarı və aşağı). Qədim Zərduşların 6 dini bayramları olmuşdur ki, bu bayramlarda ayinlər muğam üstə oxunmuşdur, bunlara Zərduşlar şeş guhanbər deyirdilər. Gu- söyləyən danışan. Ənbər ətirli, nurlu.

Bütün bunlar İbrahim dininin, dünyanın ilk dininin əlamətlərini ilkin olaraq özündə əks etdirir.

Həftgah

Qabıssan qayalarındakı işarələr və sözlər bəşəriyyətin tərcümeyi-halıdırsa, Muğamat musiqi dünyasının əcdadı, həm də bu mənəvi dünyanın tərcümeyi-halıdır.

Allahın dərgahı olan yeddi qat Göy məkanının qüdrətindən yarandı, yeddi qatdan ibarət yer məkanı deyilən Dünyamız. Bu bizim maddi həyatımızın mənbəyi sayıldı. Yeddi qat Göy məkanının Mələklərinin bəxş etdiyi yeddi müqəddəs muğamlar mənəvi sərvəti oldu yer məkanımızın. Bəli bu sərvətimizin sonuncusu adlandı “Həftgah” Muğamı. Budur “Həftgah”ın fəlsəfi mənası ki, bizim mənəvi dünyamızın, Muğam dünyamızın əvəsiz sərvəti. Yeddi rəqəminin müqəddəslik rəmzlərindən biri də budur. İlkin olaraq “Həftgah” Muğamında bunlar öz əksini tapmışdır. Bununla bağlı olaraq təhlil edək “Həftgah”ı lüğəti terminlər əsasında;

1) Həft – yeddi

2) Həftəba (yeddi ata)

3) Həftasiman – qədim coğrafiyaçıların təsəvvürünə görə, yeddi təbəqə göydən ibarət kainat

4) Həftəxtər – Ütarid (Merkuri), Zöhrə (Venera), Mərrux (Mars), Müştəri (Yupiter), Zöhəl (Saturn), Ay və Günəşdən ibarət yer kürəsi

5) Həftiqlim – qədim coğrafiyaçıların təsəvvürüncə; yeddi iqlim zonasından ibarət yer kürəsi.

Muğamdakı Həftgah məhz göstərdiyimiz bu əlamətləri əruz dili ilə ta qədimdən xalqa çatdırmışlar. İndi isə Həftgahın bu mənalərini fəlsəfi xətlə işıqlandıraq.

1-ci olaraq dünyanın yeddi dövləti olmuşdur ki, bunu açıqlamışıq. Yeddi dövlət, yeddi məkan. Gah-məkan deməkdir. Qədim dövrə görə, tarixə görə. Bu yeddi ölkə qədim dövrdə Novruz bayramında (Şərq ölkələri nəzərdə tutulur) süfrələrinə S (Sin) hərfi ilə başlanan yeddi nemət qoyurdular hansıdır bunlar;

1) Səməni, 2) Sim (gümüş), səmək (balıq), sürmə, sumax, sib (alma) və sir (sarımsaq).

2) Həftəba – yeddi ata. Yeddi qat göy və bu qatlarda olan mələklər nəzərdə tutulur. Buna Fələklər deyilir. 8-ci qat boşluq. Doqquzuncu qat Allahın dərgahıdır. Bəli, bunlar dünyanın atasıdır. İki varlıq dünyada anasız olub. 1-ci dünya, yer, göy. 2-ci ilk insan Adəm. Bunlar doğulmayıb Allah tərəfindən maddi və mənəvi varlıq kimi yaradılıb. Bunların 1-cisi Yarın (Allahın

bağı, baxçası), digəri isə bu bağın bağbanıdır.

Həftəxızr – Planetlərdir ki, bunlar haqda da qısa məlumatlar verək. B.Şirvaniyə görə:

Bu doqquz aləmin sahibi Xaqan,
Qurmuş ərşin vaxtın özünün saati var.
Aləmi-Aləmdən ayırmış Memar,
Çəkib, çəpərləmiş yeddi qatı var.
Dəlilə, sübuta ehtiyac yoxdu,
Yaratmış Aləmin öz isbatı var.
İşıq sürətindən milyard dəfə çox,
Xəbər çatdırmağın öz çaparı var.

A. A. Bakıxanova görə:

1) Günəş nur mənbəyidir. Yer in nur alması üçün onun ətrafında fırlanması labüddür. Sübut olmuşdur ki, Günəş yerdən 1 min-min (Avropada min-min sayına milyon deyilir) 400 min dəfə böyük cisimdir. Yüngül isə ağırı cəzb edə bilməz.

4) Merkuri və Veneranın Günəş ətrafında hərəkəti və onların ondan bəzən uzaq, bəzən də yaxın olmaları sübut edir ki, onlar Yer ətrafına deyil, Günəş ətrafında fırlanır. Bir halda ki, Günəşin ətrafında fırlanması labüddür. Əks halda, Yer kürəsinin Günəşə tərəf olan hissəsində daim gündüz və yay, o biri tərəfdə isə gecə və qış olardı. Beləliklə, gecə və gündüzün bir-birini əvəz etməsi, dörd fəslin bir-birinə bənzətməməsi sübut edir ki, Yer in iki cür dövrü vardır. Onlardan biri 24 saat ərzində öz oxu ətrafında olan dövrü, digəri isə 1 il müddətində Günəş ətrafındakı dövrüdür.

Baxan adam üçün Yer kürəsinin hər iki hissəsində dörd cəhət aşkar olunur. 1) Şərq-göy cisimlərinin doğduğu yer; 2) Qərb-göy cisimlərinin batdığı yer; 3) Cənub-Kaponus ulduzu tərəf; 4) Şimal-Qütb ulduzu tərəf. Bu cəhətlərə alt-üst tərəflər də əlavə edilərsə altı cəhət alınır. Lakin ikisinə ehtiyac olmadığından onlara toxunmuruq. Adı çəkilənlərdən başqa küləyi və s. (təbiət hadisələrini) öyrənmək üçün başqa cəhətlər də vardır. Bunlardan da dördü əsasdır. 1) Cənubla şərq arası – Cənubi şərq

adlanır; 2) Cənubla qərb arası – Cənubi qərb adlanır; 3) Şimalla şərq arası – Şimali şərq adlanır; 4) Şimalla qərb arası – şimali qərb adlanır.

Planetlərdən Nur planeti ay haqqında; Nücum elmini inkar edənlər Yer kürəsinə ən yaxın cisim olan Ayın təsiratına inanmırdılar. Onlar deyirdilər ki, bir səma cismi ki, yer kürəsindən əlli bir min üç yüz əlli üç millik məsafədə ola, bizə nə təsir edə bilər? Halbuki, Buştənin (XVIII əsr fransız nəbatət alimi) sübutları ilə məlum olmuşdur ki, bitkilərin bitməsindəki gecikmə və sürət ayın tam (bədr) halında olması və ya naqisliyi ilə bağlıdır. Dənizin mədd və cəzri (dənizin sahilə yığılıb dayanması) də ayla bağlıdır. Qadın tayfasının damarlarında qan axınının əmələ gəlməsinin də səbəbi aydır.

«Yerin başqa bir Yerə çevriləcəyi gün» haqqında (Allahın) kəlamı ölümdən sonra cəsədlərin dəyişdiyi kimi, həmin nəhəng göy cisimlərinin də başqaları ilə əvəz olunacağına dəlalət edir. Bundan aydın olur ki, elə bir dəqiqə, elə bir saniyə olmur ki, bir neçə günəş sistemi yaranıb məhv olmasın. Hədisdə deyilir ki, Musa əleyhissəlam Allahı görmək istərkən özündən getmişdi, ayıldıqda görür ki, 70 min dağ var, hərəsinin üstündə bir Musa dayanıb «Rəbbim, özünü mənə göstər!» deyir.

5) Həftiqlim – yeddi iqlim zonasından ibarət yer kürəsi (Qədim coğrafişünaslığa görə). Bəli, bu iqlimlərin əksəriyyəti Azərbaycana məxsusdur. Daha doğrusu, Azərbaycanda var. Ona görə də ilk insanın və onun məskəni Azərbaycana saymaq olar. Beləliklə, Yeddilik təbiət və cəmiyyətin həyatında mühüm şərt olduğu üçün, həyatın bütün sferalarını özündə əks etdirən Muğamda öz əksini tapmışdır.

İndi isə Muğamların şöbələrinin mahiyyətini açıqlayaq.

Bərdaşt

Bərd – daş deməkdir. Demək daşlar üstündə bardaşqurma oturmaqla muğamlar dinlənilib. Bu da onun qədimliyinə işarədir.

Bərdaşt – 1)Yığın, toplama; 2) Muğamın giriş hissəsi.

Qədim daş səhnələr (şəkildəkilər) indi də Bərdaştda və başqa qışlaqlarda qalmaqdadır. Dünyanın ilkin daş səhnələridir bunlar. Burada muğamlar oxunub, səhnələr, tamaşalar göstərilib (yaxşı baxın, bu daş səhnələrə).

Əvvəlki yazılarda qeyd etdik ki, Muğam ilkin olaraq Muğ-Atəspərəstlərə məxsus olub, onların ağırları ilə başlanmışdır. Zamanında Hindlilər Atəşgaha gəlib həm ziyarət edib, həm də ağılar deyiblər. Neçələri öz vəsiyyətlərinə görə yandırılıb, külünü Xəzər dənizinə tökdürüblər. Eləcə də ərəblər. Muğam Zərduşların mənəvi sərvəti olub məkanı Qabıssan və Abişurundur. O zaman dünyanın ana məşğuliyyəti əkinçilik və maldarlıq olub. Köçəri həyat yox, oturaq həyata malik olublar. Muğamlar əsasən dini ayinlərdə, bir də həftənin müəyyən günlərində cəmlikdə oxunub. Buna görə də ilkin Muğamın şöbəsi Bərdaştıdır. Yəni toplanan, cəm olan. Müğam bardaşqurma oturma şəklində (bardaşqurma, qıçların qatlanıb oturulmasına deyilir) həm oxuyanlar, həm də dinləyənlər.

Şurda Bərdaşt-Mayə bir yerdə hallanır. Mayə burada Bərdaştıdır ki, başlanğıca işarədir.

Mayə – 2) maddə zat; 4) səbəb; 5) təməl deməkdir. Bütün bunlar Muğamın giriş hissəsi sayılır ki, bunlar Mayə formasında yeni səslə ağılama, şivən qoparma, nalə şəklində oxunmadır.

Bərdaştda Aləmi müsübət olar,
Dəşgahın mülkündə Şursa ədəbiyyat!
Xətalardan keçib çatsa Məkana,
Düşəcək aləmə gursa ədəbiyyat.

B.Şirvani

İlkin sivilizasiyanın qışlaqları Qabıssan, yaylarıqları Dağıssan olub. Bunlara Daş ağaz, İç ağaz deyilib (mənası bilinməyən oğuzla əvəz olunub). Dədə Qorqudda (Dədə Qədr) deyilən Daş oğuz Qabısaan, İç oğuz Xızıdan Dağıssana tərəf olub. Qabıssan Qışlaqlar, Dağıssan Yaylaqları olub Zərduşların. Dağıssanda qırxlar, Qabıssanda Şıxlar deyilib bu yerlərə. Bərdaşt Muğamının məskənidir Qabıssandakı Bərədaş dediyimiz qışlaq. Ümbaki-

dən 25-30 km Mərzəyə tərəf. Səfi (Sufi) qışlağı da buradadır. Musanın çomağını vurduğu (artan azalmayan) Zəm-Zəmm də buradadır. Bərədaş (Bərdaşt) qışlağına indi də Ay Dad, Bey Dad məkanı deyilir. Aman-Aman yeri deyilir bura. Şamlılar (Günəşə sitayiş) qışlağı da buradadır. Yunanların qədim qəbirləri var burada. Bu yerlərin Arxeoloji, Etnoqrafik tədqiqata ehtiyacı var. Sivilisasiyanın (əkinçilik və maldarlığın) ilkin məkanındır bu yerlər. «Dədə Qorqud»da bunlar çılpaqlığı ilə göstərilir. Mənim araşdırmalarımda tərəddüdsüz qəbul olunur bu fikirlər. Ərzəni qışlağı da bu ərazidədir.

1) Ərz – 1) Yer, 2) torpaq, 3) ölkə diyar

2) Ərz-3 1) ən genişlik, vüsət

3) Ərzəni – 1) ucuzluq, 2) layiq dəyərli, münasib (Qədim əkinçilik və maldarlıq üçün)

4) Ərzən-Darı (Darı əkilən yer) Azərbaycanın ən qədim qışlaqlarıdır bu yerlər indi də. Karvan yolları buradan keçib. Dünyanın ilkin toplu insanları burada formalaşmağa başlayıb. Qabıssan qayalarının ətrafıdır bu yerlər. Ən təmiz hava buradadır. Dağ-Aran havası.

Güllülük (Qonçu deyilir bu yerə) Qönçəlik yəni qışda gül açan yerlər. Pir bulağı bu yerlərin ilkin maddi həyat mənbəyi olub. Əkinçilər və maldarlar ilkin Muğamları buralarda oxuyublar. Tütək – mənası misli bərabəri olmayan, buranın qamışlarından hazırlanıb.

Bəstə Nigar

Bəstə-Nigar iki mənəli sözlərdir, bu sözlərdə çox mənalar var ki, hər birinin öz yolu, öz avazı olmalıdır, öz vurğuları olmalıdır.

1) Bəst – Qədim Kəyanda (İran), hökumət və din təqibindən qaçıb yad yerlərə və ya ziyarətgahlara pənah aparən şəxsin oturduğu yer; pənah yeri.

Bəstə – Adamın və ya adamların bir şeydən asılılığı, xəbər göndərməsi, əlaqə yaratması.

2) Bəstəri – xəstə, xəstə yatan

Bəstər – yataq, yorğan-döşək

1) Nigar – gözəl, sevgili

2) Nigar-stan – 1) Bütəkədə, bütəxana, 2) Gözəllər yeri

3) Nigariş – 1) rəsm çəkmə, şəkil çəkmə, bir şeyi qələmə alma. Bu mənalı sözlərdən aydın olur ki, həyat səviyyəsi inkişaf edib şaxələndikcə, Muğamlar da sadədən mürəkkəbə doğru özünün oxunuş yollarını formalaşdırmış, inkişaf etdirmişdir.

Nigunsar – 1) başısağığı, başısağığı sallanmış. 2) Məğlub edilmiş, fəlakətə uğramız. 3) Devrilmiş. Bəstə-Nigarda bu əlamətlər hamısı ayrı-ayrılıqda özünə yer tapır. Xanəndənin də məharəti ondadır ki, bu çalarları yerli yerində, vaxtında-vədəsində oxumağa bacarmalıdır. Hər bir yazılan və ya oxunan qəzəlin öz Bəsti-Nigarı çalarları var, əlbəttə, onların yerini dəyişmək olmaz.

Ucalıq hökmündədi hal, tutmuş qərarın bəhridə,
Yerin məskənin bənd edib, dəyişməyə bil, meyli yox.
İstər çata arzu kama, əzəldən can olan cana,
Atəşi odundan tutub, söndürməyə bil, meyli yox.
Qarlı Baba zirvəsidi, övliya tək bir varlığı,
Dağın zirvəsindən yerə, heç enməyə bil, meyli yox.
Bəstə-Nigar Şikəstəsi, çatır mülkün aram-aram,
Avazı qəza içrədi, səngiməyə heç meyli yox.
Bəzm etmiş ki, aləminə odun hərərətdə təbi,
Yanmış susuz səhra təki, su içməyə heç meyli yox.
Yanır gecəsindən aləm, vurmuş hüsnün, ərşinə bərq,
Haqqın o ruzigar şəmidi, bil sönməyə heç meyli yox.

B.Şirvani

*Xalqımızın görkəmli muğamat ifaçısı, 80 illiyini
qeyd etdiyimiz böyük ustad Əlibaba Məmmədovun şərəfinə*

Dəşti

Əlibaba muğamda ətirli bağıdı,
Zirvəsi ağaran qoca bir dağıdı.
Ruhu dünyamıza inci kəsilən,
Tanrının bəxşişi bir yadigardı.

O, Muğam bağında bülbülü şeyda,
Həm də gərmiş edən aşıqı sövda.
Muğam böyük sərvət, özü də dünya,
Əlibaba Muğamda sonsuz bir dərya.

Dəşti səhrasında əsən küləkdi,
Onun zil pərdəsi, ərşi fələkdi.
Muğam xiridarı xeyli olsa da,
Onlara nisbətdə Əlibaba təkdi.

Dəşt – səhra, çöl, biyaban. Bax ə. f. I. səh 151.

Əlbəttə, bu müqəddəs muğam şöbəsinə səhra – çöl deməklə karvanla gedənlərin oxuması kimi nəzərdə tutulmur. Dəşti muğamında ağrıları, əzabları əks etdirən avazlar vardır. Nədir bu avazların qayəsi?

Düz 21 yaşında Dəşti dediyimiz səhraya, çöllərə düşdü İbrahim. Diba paltarını geyib, dərvişlik dünyasının banisinə çevrildi. Müqəddəs əlçatmaz sevgiyə bağlılığı misginliyin qurbanına çevirdi onu.

Bu dağda Maral gəzər,
Tellərin yan darar gəzər
Mən yardan ayrılmazdım,
Yar məndən kənar gəzər.

Səhra küləkləridir onun telini darayan. Rəbbə qovuşacağına əmindir İbrahim. Bir bilməyən büt-pərəstlər min bilən İbrahimdən əl çəkmir, təqib edirlər onu. İnsanlara üz tutmaqdan əl çəkib üzünü ərşi – fələkə tutub Rəbbini axtarır İbrahim. Yana-yana

avazla sanki yandırır İbrahim. Dərdinin, sağalmaz dərdinin dərmanı olan Rəbbinə iztirablarını avazla çatdırır İbrahim.

Gözlərim vay didəsi,
Vay nuru, vay didəsi.
Balan səni axtarır,
Hardasan, ay dədəsi.

Dədə - yardıma çağrılan Allahdır.

Gözlərim mayıf oldu,
Yaş getdi, zayıf oldu.
Düşmən deyir: - Azdı bu,
Dost deyir:- hayıf oldu.

Bəli, İbrahimin ağrılarını dəşti dediyimiz səhrasında gəzməyinin nalələridir bunlar. Sanki dəşti ağıla gəlməz dəhşət yaratmışdır. Dəhşət doğuran, qorxunc anlar idi bu. Qorxunc, dəhşət törədən bir görkəm almışdır İbrahim. Dəhşətli həyat anlarını yaşayırdı İbrahim. Budur dəştinin səhra səhnəsi. Ustad Əlibaba Məmmədovun məharətlə, xırdalıqla, avazla bizə çatdırmasına necə biganə olmaq olar.

Qərrə Müxalif

- 1) Qər – 1) Quyu, dəniz və s. dərin dibi – ümumiyyətlə dib;
- 2) Bəzən «qədəh», «cam» mənasında da işlədilir;
- 2) Qər-abət – qəribəlik, ağlagəlməyən, qəribə şeylər;
- 3) Qər-ain – qərinələr, əsrlər (Zamanın keşməkeşləri);
- 4) Qər-am – eşq dərdi, hicran, ayrılıq;
- 5) Qər-ar – 1) durma, sakit olma, aram tutma;
- 6) Hökm sərəncam;
- 7) vəziyyət halı;
- 8) Səbr, dözüm, təmkin.

Məna, ağıla gəlməyən qəribəlik İbrahimin Rəbbə üz tutmasıdır. Bütperəstləri çaşqın etmədir. Bütperəstlər çaşqın qalıb, İbrahim isə Rəbbə eşqindən göz yaşı tökür. Hicran – onsuzluq,

Rəbbə çatmamadır. Dözür tənələrə, zərbələrə İbrahim. Sonda arama çatır, sakitliyə qovuşur İbrahim.

Müxalif

Müxalif – 1) ziddi, əks. 2) uyğun olmayan, məqsədə uyğun olmayan;

3) klassik Muğamlardan biri

4) Müxalifət – 1) uymama, zidd olma. 2) əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmiş bir fikrə, siyasətə qarşı çıxma.

Bütpərəstlərə ilkin olaraq müxalifdir İbrahim. Onların dini ni inkar edir, bu dinə qarşı çıxır. Budur dünyanın ilkin, Qərrə - müxalifi.

Həsar (Hisar)

1) Hisar – hasar

2) Hisn – hasar, qala, sığınacaq

3) Hiss – duyğu. Hissi-görüntü – qabaqcadan hiss etmə, duyma, ürəyədanma.

4) Hissəbəxş – pay verən, pay paylayan

5) Hissi – duyğuya, hissə məxsus, duyğu ilə dərk olunan. Bəli, Hisarın – Hasarın içərisində Hasarlar var. İnsan mənəviyyəti də belədir. İnsanın balaca, yumruq boyda ürəyində min bir sərhad, hiss hasarı var. Ta qədimdən bu hiss hasarları keşməkeşlərdən, sadədən mürəkkəbliyə addımlayaraq müasir Hisarını yaratmışdır. Hələ bundan sonra da yaradacaqdır. Bu hasarların başında insan məvhumu durur, bəşəriyyət durur, onların mənəvi aləmi, bu aləmdən doğan Muğamatı durur.

Mənəvi aləmin o bir çırağı
Təfəkkür nurunda «Şəmdir» «Hisarı».
Biri o birinə, o dayaq olmuş,
Hər bir əqidənin var öz hasarı.
İşimi indidən möhkəm tutum ki,
Bu cür müqəddəslərə yox etibarı.

B.Şirvani

İlk müqəddəs ali hiss idi İbrahim duyğusu. O, anlayırdı ki, bizim varlığımıza hakim olan xaliq yerdə yox, göy məkanındadır. İlk duyğular idi ki, bu dövrünün mənəvi hasarını sındırıb mütləq həqiqəti ortaya atmışdır. Bu mütləqliq Rəbbə üz tutma idi.

Bəli, bu dünyaya biz təsadüfi yox, müəyyən məqsəd üçün gəlmişik. Müəyyən bir dövr mərhələsini keçdikdən sonra bizdən bu məqsədin, verilən payın haqq-hesabı soruşulacaq. Bu məqsəd Sirat körpüsünə doğru gedən yoldur. Bu həyatı bizə pay verməklə yanaşı, imtahan kimi də veriblər. Bu imtahan həll edəcək əbədiyyət yolumuzu, təminatımızı. Bu iki dünya iki gövhərdir, birincini necə cilalamırsansa, o cilalanmış gövhər təyin edəcək son məkanımızı. Bu da iki dünyanın öz Hisarı-Hasarıdır. B.Şirvaninin dili ilə desək:

Qismət olmuş bu ruzi bil, İlahi tərəfdən yara,
Eşqimizin əxlaqıdı, ahu-ceyran bir içrədir.
Bu leylinin əmanəti olmuş rüzgarıma həmdəm,
Əmanət sahibin özü, hicrəti – Hisar içrədir.
Kəlmə kəsir söz demədən, çəkib sirli aləmlərə
Aləmlər içrə məxluqat «Şur»u intizar içrədir.
Tutmuş hissi aləmləri sözü məkanından didar,
Haqq-tala töhfəsidi, o «Hissi» «Sitar» içrədir.
Çatdırıb ruzini bizə gör nə verib Pərvərdigar,
İlahi barındadı var, Surəsi o nar içrədir.

(Nar-günəş, atəş deməkdir)

Bütün dünya məxluqatın, xəbərdar eyləmiş aləm,
Dünyaları birgə olan, nübarım simsar içrədir.
«Şəm» şöləsində yanıb, pərvanə tapmış ahını,
Şövkü aləmində çıraq, bəhrəmiz gülzar içrədir.

Məcus

1) Məcus – 1) Zərdüştü, atəşpərəst, 2) Zərdüşt dini kahini, Muğ. (atəşpərəst, yeni Günəşpərəst)

2) Məcusi – Zərdüşt dinindən olan, Atəşpərəst

3) Məcusiyət – Atəşpərəstlik, Zərdüştilik

Bəli, bu lüğəti terminlərdən yeni və ən qədim Leyli və Məc-

nunun müqəddəs qapısı açılır. Leyli dünyanın ilk Leylisi Gecə və Gündüz rəmzi olan Günəşə, ay və ulduz olub (Tək ulduz). İlk dəfə Leyli kimi bunlar vəsf olunub. Atəşpərəstlər (Muğlar, Parslar – hər ikisi atəşpərəst deməkdir) onlardan doğulan, Zərduşlar tərəfindən. Bəs kim olub bunların (Günəş, Ay, Ulduzun) Məcnunu? Əlbəttə, dünyada təkallahlığın, ilk fundamental dinin yaradıcısı, «Peyğəmbərin İmamı» İbrahim olub. Sonrakı qoşa dastanlar bax bu Leyli Məcnundan doğulub. Bunların da tarixi 6-8 min ildir.

Füzulinin Leyli Məcnununa gəldikdə bu, Füzuli eşq dünyasının beşincisidir. Füzuli eşqinin zirvəsində Allah durur. Onun ilk ən böyük eşqi Allah eşqi idi. Sonra Vətən eşqidir, ana eşqi, xalqın eşqidir, insan eşqi və bu eşqdən doğan Leyli və Məcnun eşqidir. Leyli və Məcnun Əsli və Kərəm, Aşiq Qərib və Şahsənəm, Tahir və Zöhrə, Abbas və Gülgəz dastanları İbrahimin nəticəsi Yusif, Yusif və Züleyxa dastanından onun kökündən budaqlar açdı. İlk məhəbbət dastanı Yusif və Züleyxa olub. Açaq bu dastanların lüğəti mənalarını.

Əsli və Kərəm

1) Əsli – 1) İbtidai, ən əvvəlki, qədim ilk; 2) başlıға əsas. Demək sözlər və sözlərdəki mənalar fikrimizi təsdiq edir. Əsli-ibtidai, ən əvvəlki, qədim, ilk birbaşa Yusif və Züleyxaya işarə deyilmi. Sonrakı dastanlar bu dastandan doğulmadımı?

2) Əsl – kök, 2) dib kötük; 3) əsas mahiyyət; 4) başlanğıc (İlkin başlanğıc dastan hansı olub, kimə həsr olunub?); 5) bir şeyin əsli (surətin əksi); 6) soy, nəsəb; 7) bir şeyin əsas qismi; 8) bir şeyin zəti.

3) Əsil – əsilli nəcabətli, əsil-nəsəbli (adam)

2) Mərhəmətli, mehriban

Kərəmət – 1) Xarüqüladə hal (dini); 2) Bir pirin göstərdiyi möcüzə. Bütün bu sözlər, mənalar göstərir ki, dastan iki şəxs məhəbbətinə deyil, müqəddəsliyə, müqəddəs varlığa yönələn dastandır. Zərduşların ilk dastanlarından. İbrahim dinindən bu dinə istiqamətlənən dastandır.

Şikəstəyi fars (əslində Şikəsteyi Pars olmalıdır)

Atəşpərəstlərin Muğam dünyasının yaradıcıları tarixən iki qola mənsub olmuşlar. Bunlardan birincisi Muğlar (Qabıssan, Abişurun), ikincisi Parslar (Atəşpərəst deməkdir) vətəni Təbrizdir. Təbriz sözü bunları özündə təsdiq edir. Təbriz iki məkanın bir döşdən süd əmən qardaşları deməkdir (Baki və Təbriz). Qədim mənbələrə tarixi baxımdan diqqət yetirsək Fars sözü yoxdur. Pars sözü və ya adı var. Bəli, böyük şahlıq Kəyanda (İran) yaranıb. Key-şahlıq deməkdir. Sonradan bu adlar dəyişilib daha doğrusu, saxtalaşdırılıb. Fars-Far və Fər mənasındadır. Sonradan əmələ gələn qol, budaq deməkdir. Lügətdə Fars-Farsi kimi yazılır – mənə verilmir. Maraqlıdır! İran-İrani kimi, Fars-Farsi kimi verilir. Bəs, mənalar niyə verilmir? Ona görə ki, bunların açılması, gizlintilərdən xəbər verir. Far-si otuz deməkdir. Sual. Dünyada 8 milyon erməni var. Bu təsadüfdürmü? Nəyin otuzu, kimin otuzu. Bunları açmağın vaxtı deyilmi? Necə ola bilər 8 milyon Farsın Şikəstəsi olur, 50 milyonluq Parsın şikəstəsi olmur? Axı Şikəstə parsların halal malıdır, ağısıdır. Ə.Xəqaninin dili ilə desək:

Pars odu püksürür dodaqlarımdan,
Hind xəncəri ədib qəlbimi şan-şan.

Pars – burada Atəşpərəst deməkdir. Qədim xəritələrdə Pars-körfəzi göstərilir, Fars yox (Persitski zaliv). Buna səbəb Avropa mənbələrinə istinadən yazılan tariximizdir. Azərbaycan tarixini, öz tarixindən götürmək lazımdır. Yad mənbələrdən yox. Onlar əla bilirlər ki, İ.Nəsiminin dediyi kimi:

Dünyanın zətı isimlərdə,
Bəyanı isə Hərflərdədir.

Minlərlə müqəddəs adlarımız təhrif olunub, dəyişdirilib, bununla da səni səndən almaq şüarına rəvac verilib. O cümlədən mahnılarımız, Muğamlarımız da təqiblərlə üz-üzə durub. Şikəstəyi Parsın 6-8 min il yaşı var (Şikəstəyi farsdırsa bunun tarixi 200 ildir). B.Şirvaninin dili ilə desək:

Zərdüştün gününə düşüb Aləmi,
Qəm mülkündə ahın atəşbarı var.
Bülbül şikəstəyi-nalə çəkir ah!
Gül də fəryad edir, o təbarı var. (təbar, soy, kökdür)

1) Şikəst – 1) qır (il) ma, sın (dır) ma; 2) sınıq, qırıq; 3) Məğ-lubolma basılma

2) Şikəstə – qırılmış, sınımış; 2) üzgün əldən düşmüş;

3) İncimiş qəlbi qırılmış; 4) Solğun, solmuş; 5) əyilmiş, əyri;

7) Muğamat adı

4) Şikəstətələ – bədbəxt, talesiz

5) Şikəstəhal – halı pozğun, kədərli

Dünyanın ilk şikəstəsi İbrahimə və onun keçdiyi məşəqqətli yola bağlıdır. İlk nalə, haqsızlığa qarşı mübarizə onunla bağlıdır. İncidildi, çölərə düşdü, tərkidünya oldu İbrahim. İncidi, incitdilər onu zülümünün naləsindən qopdu dünyanın ilk şikəstəsi. B.Şirvaniyə görə;

Gülün ətri «Şikəstə» gəlib hərdən çatır mənə,
Vadisi o «səhra gəmi», gəlib tutmuş qucağımı.
Üzümdəki «Nur» bağlıdır, şəmsi qəmərin canına,
Şöləsi iman Nurudur, ya Rəbb, artır şəfağımı.
O Leylidir hüsnü mələk, ruzisidir «Şəbi Hicran»,
Abır, həya pərdəsində tutub qərar duvağımı.

Şəmsi Qəmər günəş və aydır ki, Rəbbinin varlığını onlara üz tutmaqla şikəstə üstündə büt-pərəstlərə çatdırmışdır, əlbəttə avazla.

Şair başqa bir qəzəlində şikəstənin məkanına, yaranma torpağına çoxmənalı işarə edir.

Şəmin ocağıdı, isinin burda,
Ocaq Qabıssandı, küllüyatı var.
Özü yaratmışdır bağ-bağatını,
Adın şöləsində əslin zəti var.
Yığılıb cəm olun, siz o Aləmə
Dərdimin öz dərdi, Muğamatı var.

Şikəstə mülkündən birtəhər çıxıb,
Söküyu, salxağı, salamətı var.
Dahi qibləsinin Nurudu «Dəstgah»
Bil Muğam əhlinin öz camaatı var.
Başqa bir aləmin fikrinə düşməz,
Özünün aləmdə ismi zatı var.

Bəli, Muğamın zatı Qabıssan-Abişurun və Təbrizdə yarandı, oradan dünyaya yayılıb. Muğam dünya musiqisinin əslı, zatı, məkanı isə Qabıssan və Dağıssan olmuşdur.

Sual olunur Muğamın ilk dinləyiciləri və ilk məkanı hara olub. Dünyada yeganə yerdir, Qabıssan qayaları yaxınlığındakı qışlaqlarından biri, orada olan dağın biri (ora Bərədaş, yeni Bərədaşt deyilir), onun üstündə kiçik, təbii amfiteatr var. Aşağıda ev kimi iki otaqlı mağaralar var. Karvanlar gecələyib burda, muğamlar oxunub burda. Bu yerə dad, Ey, Bey dad məkanı, yeri deyilir. Bəlkə təsadüfidir bunlar. Yox-yox övliyalər yurdu Qabıssandır bura. 72 övliyası, piri, ziyarətgahı var bu yerin. Türkiyə Axundlarının biri uca səslə deyib axundlara, Azərbaycana gələn qada-bəla ay Allah, Qabıssana qoy gəlsin, ona görə ki, Qabıssan övliyalərı onu məhv edəcək. Qədim sözlərdir bunlar. Həmin sözlərdir ki, təsdiq edir, Qabıssan Allaha yaxın bir məkandır. İnsana ilk dəfə ruh bu yerlərdə verilib. Dağ-Aran havasının qovuşduğu yerdir Qabıssan. Azər-bey-Can Can sözü dediklərimizi təsdiq edir. Azərbeycan dünyada yeganə yerdir ki, Can sözünü özündə tapır. Can ruh verilən məkana deyilir. Can bi can məxluqundan (Mələklər deməkdir. Onlarda insan kimi ruh olmayıb) sonra Can bu məkana şamil olunub Allah tərəfindən. Budur Azərbeycan sözünün hikməti, müqəddəs mənası, rədd olsun saxta, mənası bilinməyən Atropat sözü.

Muğamın ilk oxunuşunda ifa olunan sözlərdən biri də Daley-Daleydir (Hətta ara misalı da var, aşığın sözü qurtaranda daley-daley deyir). Bu söz Muğamın adı yox, yüksək fəlsəfi məna daşıyan sözlərindəndir. Qabıssan qışlaqlarından birinə Daley-Daley məkanı deyirlər. Hal-hazırda da bu deyim öz qaydasında yenə də səslənir. Açaq Daley sözünün mənalərını.

1) Dal - 1) Ərəb əlifbasında > işarəsi ilə yazılan hərfin adı;
2) Qocalmış, beli əyilmiş (İnsanın qocalığına işarə olunan fikirdir və ya qoca dünyaya)

2) Dal (l) qartal, qaraquş (Zəmanəsinin məğrur, göyün gözəlliyinə işarədir)

3) Dal (l) dəlalət edən sübut edən. Tənhalığın yaranmasına edilən müdaxilədir. İbrahimin işlətdiyi ifadədir. Şəmsə, Qəmərə (Günəşə, Aya) üz tutmadır.

Sinonimləri

1) Dəlail – (dəlilin cəmi) dəlillər, sübutlar

2) Dəlal – naz, işvə

3) Dəlv – İran Şəmsi ilinin 11-ci ayı (22 fevral - 22 mart)

Çətin və ağır mübarizədən sonra hətta ölüm fərmanından sonra İbrahim dəlillərlə, inkaredilməz şərtlərlə sübut etdi Rəbbinin varlığını bütpərəstlərə.

4) Dəlq – Dərviş və Zahidlərin geydikləri köhnə və yamaqlı paltar

5) Dəlalat – Yol göstərmə, rəhbərlik 2) Sübut

Məhz bu mənalarla Günəşə (Şəmsə) üz tutulmuş, onu vəsf etməyə başlamışlar. Simayi Şəms bu mənalarda özünü əks etdirir.

Simayı-Şəms

1) Sim – Tar və s. Alətlərin teli

2) Sima – Çöhrə, bəniz (Nəyin çöhrəsi, Günəşin)

3) Sima – 1) Musiqi dinləmə; 2) Sufi dərvişlərin neylə ifa etdikləri zikr

4) Simak – Astronomiyada bir-birinə yaxın olan iki işıqlı ulduz. Ümumiyyətlə işıqlı ulduz

Simayi Şəms İbrahimi günəşə üzünü tutmaqla, Rəbbinə üz tutmasına, bu qalibiyyəti əldə edənə qədər keçirdiyi əzablı yolların əksidir.

Şəms

1) Şəms – günəş, gün. Şəmsi xavəri Şərqdən doğan Günəş

- 2) Şəmsi – günəşə mənsub
- 3) Şəmsi-Qəmər – ay və günəş; ay və gün
- 4) Şəmsüzzüha – 1) günorta günəşi, zenitdə olan günəş;
- 2) Quranda iki kiçik surənin adı

5) Şəmamə – Şəmaməyi-səhər, səhər şamaması (Günəş). Bu mənələrdən aydın olur ki, Simayi Şəms başda Günəş və ay olmaqla, ulduzların (tək ulduz) vəsfidir. Bütün bunlar ilk dəfə, əlbəttə İbrahimin peyğəmbərlik qazanmasından sonra onun keçdiyi əzablı yolların, ulduzlara üzünü tutmasının vəsfi kimi ifa edilməyə başladı. İlk sufilər məhz İbrahim dinini yaymaq üçün oba-oba, elbəl, evbəev, qapı-qapı gəzib təbliğ edirdilər. Bundan sonra ilk mahnılar (xalq mahnıları) yaranmağa başladı. Müxtəlif formalı adlarla. Şəms, Qəmər, Qaragilə, Nar, Üç gül, Sari Gəlin və b. adlarla. Bunlar, bu adlar hamısı Ulduz, Ay və Günəşin müxtəlif formalı adlarıdır. Sonralar bunlar daha da formalaşaraq Əruz yoluna keçidlə Muğamların yaranmasına təkan verdi. İlk Muğamlarda da məhz bu adlar ifa olunurdu. Şirvan folklorunda deyilir;

Göylərdə oynayır Şəms ilə Qəmər
Yar-Yarının ləbindən əmər.

Yar-Allaha deyilir. Kimdir ikinci yar. Əlbəttə ulduzlara Aya, Günəşə üzünü tutan. Rəbbim, sənin şərikin yoxdur deyən məhz İbrahimdir ki, Günəş və Ay vasitəsi ilə onu öpür.

Dünyanın ilk Leyli və Məcnunu Günəş və Ay və onlara üz tutan İbrahim olub. Bunlardan yaranmışdır Zərduşların ilk dastanları. Məhz bunların aşıqı kimi, mən də özümün «Muğam və İbrahim Peyğəmbər» kitabını XXI əsrdə yaratmalı oldum. Dinlərin əcdadı İbrahim dinindən güc alıb bu dastanı yaratdım.

İlahi, bu nədir oda düşmüşəm,
İsti ocağında nədənsə üşümüşəm.
İbrahimdən qalan tənha dərvişəm,
Bu dini dünyaya andıran mənəm,
Pərvanətək özümü yandıran mənəm.

İbrahim dininin ana beşiyi Azərbaycandır. Qibləsi Sofii-Həmid (Ümbaki), Atəşgah və Baba dağı (Həzrət baba olub).

Kəlamı-zikr içrə Quran o buyruğun Kəbəsiyəm,
Əriştə tək doğransam da o Rəbbim yolunda mən,
Dönmərəm haqq yolundan bil, çün onun öz bəndəsiyəm.
Sufi Həmid dünyasında gözdiyəm öz qibləmi,
O qıvrılmış ilan tək Qabıssanın gürzəsiyəm.
Şəbi-hicran gecəsində gəlmiş onun mələkəsi,
Qifilbənd olmuş ki, qapım itmiş açar cəftəsiyəm.

Şair B.Şirvaninin vəhlərdən gələn bu müqəddəs sözləri sanki mənim haqq yangına su səpir. Mənim fikirlərimə təsdiq gətirir. Və ya mənim fikirlərim, onun dediklərini təsdiq edir.

Şəb – gecə, ayrılıq gecəsinə işarədir bu. Qəbiləsinin, tayfasının İbrahimə qənim kəsildiyi gecədir. Əzab içərisində əzilən aşiqin gecəsidir bu. Elinin, obasının cavan İbrahimə qəsd edilən gecəsidir bu. Səhərə qapısı açılan gecənin quşların səsi ilə sona çatan gecəsidir bu. Sanki şeyda bülbül kimi Allaha sevgisini sonuncu dəfə bəyan etdiyi gecədir. Nəhayət, sonda hicran ayrılığının qovuşduğu gecədir bu. Ayrılıqla bağlanan gecə olsa da, sonda Allaha qovuşan gecədir bu.

1) Şəb-gecə. Şəbi deycur – ən qaranlıq gecə; şəbi-yəlda yelda gecəsi, ilin ən uzun gecəsi (dekabrın 21-də olur); şəbi hicran ayrılıq gecəsi deməkdir.

2) Şəb – camaat, qəbilə, tayfa

3) Şəbabət – gənclik, cavanlıq

Sinonimləri

1) Şəbanə – 1) gecəlik, gecəyə məxsus

2) Şəbanə-ruz – gecə-gündüz; 24 saatlıq müddət

3) Şəbgir – 1) səhə çağı, sabaha yaxın olan. 2) səhə çağı həzin səslə oxuyan quş.

4) Şəbxiz – 1) gecələr ibadət edən və ya çalışan adam;
2) bülbül – 3) xoruz

Hicran

1) Hicr (an) – ayrılıq, ayrılma

2) Hicranzadə – hicran dərdi çəkən, ayrılıq dərдинə düşmüş

3) Hicrət - 1) başqa bir yerə getmə, köçmə; 2) Mühacirət; 3)

Məhəmmədin Mədinəyə köçməsi (16 iyul 622-ci il) bu vaxtdan başlanan islam tarixi.

(Hicaz-həcaz)

Həcaz – (Hicaz şəhərinin adından) Azərbaycan klassik muğamlarından birinin adı.

Bu söz silsiləsindən aydın olur ki, Füzuli «Şəbi hicran»ından min illər qabaq «Şəbi hicran»lar olub. Xalq mahnılarının dili ilə desək;

Aman-aman ayırdılar,
Könlüm səni arzular
Ölürəm sənin üçün
Aman-aman ayırdılar.

Qızılgül biçim-biçim,
Dostlarım düşmən oldu, ey Yar.
Səni sevdiyim üçün
Ölürəm, ey Yar, sənin üçün.

Bəli, dünyanın ilk mahnılarından olan, bu mahnıda dünyanın ilk şəbi hicranı yaranmışdı. Ayrılıq gecəsi idi bu gecə. Dünyanın ilk Şəbi Hicranı idi bu gecə. Bütperəstlər, bütleri qırdığı üçün ölüm hökmü vermişdilər İbrahimə. Heç kim ona yaxınlaşmır, dostları da ondan üz döndərib Allahı sevdiyi üçün. Bu Şəbi Hicranın 6-8 min il yaşı var. Səhəri atdılar İbrahimi oda, qurtardı Şəbi hicran gecəsi. Bu hicran gecəsindən doğdu dünyanın ilk mənəvi möcüzəsi. Allahın verdiyi soyuqluqdan, İbrahim odundan yarandı ağlagəlməyən gülüstan, o gülüstan ki, İbrahim əli qucağında sağ-salamat oturmuşdu. Bəli, bu «Şəbi Hicran»dan doğuldu. Təkallahlıq, gizlədilən İbrahim dini. Dünyanın, bəli dünyanın (Hamının sitayiş etdiyi) ilk dini yarandı, Peyğəmbərlərin İmamı İbrahim tərəfindən. Bu «Şəbi Hicran»ın vəsfindən yarandı Füzuli «Şəbi Hicran»ı. Ondan min illər sonra.

Qəm mülkünün öyündə gör tapmış ki can dərdi-bəla,
Pərişan gecələrım tək tar-kamanın pərdəsiyəm.
Mənəm ruzini dərək edən, tam içrə ruzinin barın,
Rüzgar içrə o didarın, o «Hisarın» türbəsiyəm.

B. Şirvani

Dünyanın Muğamın ilk Şəbi-Hicranı məhz İbrahim dininin, onun Rəbbə üz tutmağının əksindən yaranmışdır. Ona görə də müqəddəs və dərin mənəlidir.

Sarənc

Bu muğamın tərkibatı müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Bu müxtəlifliyin hər birinin öz yeri, öz oxunuşu, mövqeyi vardır. Ümumiyyətlə, Muğamın hər bir guşəsi tədqiqat baxımından çox sahəlidir. Bu baxımdan da Sarənc öz müxtəlif mənaları ilə diqqəti cəlb edir. Hallandıracağımız bu söz və söz ayrılıqlarının hər biri öz mənaları ilə fərqlənir. Hər biri öz məqamını gözləyir.

Sözün kökü Sar, Sari, Sara, Sarban, Səray, Səra, Sərab, Səradıq, Sərayə, Sərayəndə, Səraməd, Sərapə, Sərasimə və s. Bunlar hamısı qədim sözlərdir və hər biri Muğamda əks olunub (Əlbəttə zamanında).

1) Sar – Dəvə

2) Sara – xalis saf

3) Sarvan – dəvə çəkən (İlkin Muğamlar əsasən karvan yollarında, karvansaralarda oxunub)

Sarı (əslində Sari olmalıdır).

Sari – 1) gedən, hərəkət edən

Sari – 2) Sirayət edən, təsir edən (Günəş nəzərdə tutulur)

Saçın ucun hörməzlər – Günəşin şüalarıdır onun saçı, onu necə höərə bilərsən. Buna Nur deyilir. Bu Nurdan toxunur taxılın, sünbülün saçları bunu da hörmək olmaz.

Gülü sulu dərməzlər (Yəni gün çıxmada dərmək olmaz)

Səni mənə verməzlər (Günəş dünyanın və onu yaradan Allahındır ki, sənə verməzlər)

Sari Gəlin. Sari Gəlin (Sarı yox, sarışın)

Sər – zirvə, son, nəhayət, ibtidai əvvəl, həyat, varlıq

Sariq – oğru (bax. ə.f.lüğ. s. 535-536).

Sa - sə üçə işarədir. (Təbii ki, bu da üçulduzdur.)

Race – qayıdan, aid olan

Raci – rica edən, xahiş edən

Racil – piyada, ayaqla yol gedən

Racih – başqasından üstün tutulan (bax. ə.f.lüğ. səh. 511)

Bu lüğəti terminlərdən mənaları sistemləşdirsək, onda mahiyyətə yaxınlaşmış olarıq.

Sari Günəşə işarədir ki, bu da İbrahimin Günəşə üz tutmasına bağlanır. Məhz, İbrahim Günəşə üzünü tutmaqla Rəbbə bağlanır, istəklərini onda görür. Rəbbinə üz tutmaqla büt-pərəstliyə qarşı çıxır, onun böyük varlığını büt-pərəstlərə başa salmaq istəyir. Piyada, ayaqla yol gedən mənası isə İbrahimin bu yolda tənha, yalın olmasına bağlanır. Bu yolun əzablarına işarə olunur. Məhz, Muğam da İbrahimin, Rəbbi uğrunda çətin mübarizəsindən, ölüm-dirim həyat yokundan sanki xəbər verir. İbrahim ahu-zarla insanların haqqa gəlməsini Rəbbindən avazla rica edir, xahiş edir. Budur Cərəncin dini, ruhi mahiyyəti.

Can (Can ruh verilən deməkdir)

Səra – 1. ev, saray, qəsr

Səra – 2. oxuyan (Nəgmə)

Sərab – bulaq, çeşmə. 2) Sakit və aydın havada, çöldə uzaqdan su kimi görünən və işığın inikasından törəyən optik hadisə; ilğım 3) xəyal, puç ümid.

Sərayəndə – nəgmə oxuyan, xanəndə.

Qəmində

1) Qəm – sökmə, çəkib çıxarma, kökündən çıxarıb atma

2) Qəməbad – qəmli yer. Qəm və qüssə doğuran yer. Dünya (dini). Dünyanın ilkin bu yeri Ümbaki, Bakidir.

Baki – Ağlayan, ağı deyilən yer, hüzn, ələm yeri.

Ümbaki – Ana Baki deməkdir. Dünya (dini) isə işarə onadır ki, zamanında bütün dünya (o zaman 7 ölkə, 72 xalq olub) məhz buraya ziyarətə gəlib. İndi də bilənlər gəlirlər. Hindistanın keçmiş (mərhum) baş naziri İ.Qandi də Atəşgaha ziyarətə gəlib. Qədim əcdadlarının ziyarət etdiyi yerə gələnlər ağlayıb burda,

ağı deyib burda. Bunların da deyilişi ancaq və ancaq Muğam dili ilə ola bilər. Hindistanın professorlarından biri Atəşgaha gəlib, oturub hönkürtü ilə ağlayıb. Sual ediblər nə üçün belə ürəkdən ağlayırsan acı-acı. Deyib, mən buranı belə bilsəydim, evimdə vəsiyyətnaməmi yazıb burada tərəddüd etmədən özümü yandırıb kül edərdim. Bəli, həmin professor bu torpaqda öz əcdadlarının, geninin izlərinin görür. Baki-Bəki eyni mənəli sözlərdir. Bəkinin bir mənəsi ilkin deməkdir.

Qəmdar – qəmli, kədərli, qüssəli, dərqli

Qəmər – ay

Qəməri – aya məxsus

Qəmərtələt – 1) aybəniz, ayüzlü, üzü ay kimi gözəl olan (adam) gözəl

Qəmxanə – qəm gətirən yer, qüssəli yər, dərd çəkilən yer (dünya).

Bəli dünyanın ilk qəm zikirləri Qabıssan qayalarına, Ümbəkiyə, Atəşgaha gələn ziyarətçilərdən doğulub. Həmin zikirləri İbrahim dininə həyatını bəxş edən Dərvişlər dünyaya yaymışlar.

ZABUL

Ağaxan Zabulu sanki dünyadı,
İnsan bu aləmdə bir tərki-dünyadı.
Ona heyrətamiz qulaq asanın
Məkani yer, bir də sonsuz səmadı.

Muğamlardan birinin adı. Bu muğam təkəcə Zabul adı mənasında yox, Zabiyyə, Zail, Zair, Zayə, Zayir, Zakir, Zəbaki, Zəbun, Zəbungir, Zəbur və b. sözlərdə və onların mənalarında ümumiləşdirmək lazımdır.

Zabul muğamı məhz bu söz mənaları yollarını keçib bizə gəlib çatmışdır.

- 1) Zabiyyə – guşə
- 2) Zail – daim olmayan, müvəqqəti, fani; keçib gedən, 2) batan (ay və günəş haqqında)
- 3) Zair – ziyarətçi, ziyarətə gedən
- 4) Zayə – korlanmış, pozulmuş, heç olmuş
- 5) Zayir – ziyarət edən
- 6) Zakir – zikr edən, keçmişlərdə təkyələrdə zikr oxuyan
- 7) Zəbani – 2. dini əsatirdə; cəhənnəm əhlini cəhənnəmə atan mələk
- 8) Zəbun – 1. qüvvətsiz, zəif, taqətsiz, əldən-ayaqdan düşmüş
- 9) Zəbungir – zəiflərə zülm edən, zalım

Bu lüğəti terminlərdən aydın olur ki, “Zabul” tərki-dünyalığdan, Dünyanın faniliyindən, Dünya ziyarətlərində bu notlarla olan zikirələrə istinadən, insanların haləti acizliyindən, cəhənnəm əzabından qorxmaya yönələn nidalardan, avazlardan ibarətdir.

10) Zəbur-dini əsatirə görə Davud Peyğəmbərə Allah tərəfindən göndərilən kitab.

ŞAHNAZ

Şahnaz – sözünün mənası lügətə görə: 1) Musiqidə bir muğam adı. 2) Zərlik ipək parça növü. Bu iki formalı sözlə Şahnaz muğamının mahiyyətini heç cür izah etmək olmaz. Bəzi ifaçılar bu mürəkkəb muğamı parça ilə müqayisə edirlər, bu isə qəti olmaz. Bu möhtəşəm adı ucuzlaşdırmaq, cılızlaşdırmaq olmaz. Şahnaz sözünün kökü Şah və ya Şəhdir. Naz isə bu sözlərin bəzənməsi deməkdir.

Şah sözü ilə bağlı sözlərə və mənalarına baxaq.

- 1) Şahanə – şaha layiq, şaha münasib
- 2) Şahbeyt – şerin birinci beyti
- 3) Şahənşah – Şahlar şahı, hökmdarlar hökmdarı
- 4) Şahzadə – Şah oğlu
- 5) Şahi – 1) Şaha mənsub; 2) Hökmdarlıq, şahlıq
- 6) Şahiq – yüksək, hündür, zirvə
- 7) Şahnəfir – böyük zurna, şeypur
- 8) Şahnamə – Hökmdarların tərcümeyi-halına və tarixinə həsr edilmiş
- 9) Şahbaz – Tərhan, şahin (quş); 2) Qoçaq adam haqqında.

Demək bu mənaları tarixi nöqtəyi nəzərdən götürsək Şahnaz ali zirvəyə mənsub, şahlığa mənsub fikirləri özündə əks etdirmişdir. Bu ifadələrdə, ağıllı idarəetmə, qəhrəmanlıq, nəciblik, səxavətlik və b. mənaları özündə birləşdirən ifadədir. Şahnaz şah zirvələrin ruhunu ifadə edən Muğamdır. İlk dəfə qədim Kəyanda şah olan Gəctəb İbrahimi qəbul etmiş, onu dinləmiş, dinini qəbul etmişdir. O, bu dini qəbul etdikdən sonra İbrahim dini, zamanının yeddi ölkəsinə qəbul etdirilmiş, 72 xalq bu dinə sitayiş etmişdir. Bu baxımdan belə bir şahın nazını çəkən muğam niyə də yaranmasın. Hər bir Muğamın qədim tarixi var, yaranma mənbəyi var. Muğam deməklə muğam yaranmır. Açımaq lazımdır bu ecazkar, dünyaya məxsus musiqinin sirlərini. Muğam yeganə musiqidir ki, onun mənbəyi yerdə, mənsəbi Məracda, Allahın dərgahındadır. Sonsuzdur, sonu olmayan musiqidir, Muğam və Muğamlar.

MAHUR

Bu Muğam Göy aləminin, Yer məkanının yaradıcısı aləminin nuru Aya, ona rəğbətə olan avazlardır. İbrahimin ilkin olaraq aya üz tutmasının vəsfidir.

Mahur kainata olan işarə, kainatın saati ilə yaşayan bəşərin cəmidir. İlkin Muğamın, Mahurun yaranmasını bu vəhdətdə axarmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, ilkin Muğamlar, kainatın vəsfinə və onların gərdişi dövrünə həsr olunmuşdur.

1) Mah – Ay, dolğun ay bədr

Ur – batil olma deməkdir.

Mah -2 kəyan ayı (fövqəladə gözəlliyi ilə məşhur olmuş Yusif peyğəmbərə şairlər tərəfindən verilmiş ləqəb).

3) Mahi – no (v) təzə ay, aypara, hilal

4) Mahi təban – parlaq ay, çox işıqlı, süd kimi ay

Mahi təmam, mahi-çahardəşəbə – tam dolğun ay ətrafı parlaq, on dörd gecəlik ay

Mah – 2 (təqvim, dörd həftədən ibarət ay)

A) Mahi-qəməri – ay ilinin ayı; b) Mahi siyam – orucluq ayı, v) Mahi-rumi – Roma təqvimi, ayı, q) Mahi şəmsi – Günəş üçün ayı

Mahvəş – ay kimi, ay üzlü gözəl

Mahi -2 pozan, məhv edən, yox edən

Mahparə – ay parçası, gözəl

Mahliqa – 1) ay üzlü, ay görünüşlü, aybəniz; 2) gözəl dilbər

Mahpərəst – 1) aya sitayiş edən; 2) aşiq, vurğun

Mahcəbin – ay alınlı, alını ay kimi parlaq; 2) gözəl, göyçək

Ümumiyyətlə Mahur Ayın insanlara bəxş etdiyi mənəvi təsirlərin əksidir. İnsanlar Ayı müqəddəs varlıq, Nur mənəbəyi hesab edib ona salavat çevirmişlər. Ay bitkilər aləminin inkişafının əsas şərtidir. Dünyanın təbi aləminə böyük təsir qüvvəsidir.

Məh – Mah

1) Məhaq – ayın büsbütün görünməz olan, son gecəsi. Yeni və köhnə ay arasındakı qısa aysız müddət. Mah sözü və onun vəsfi demək olar ki, ta qədimdən ta bu günə kimi, qəzəllər və

mahnı, Muğamlarda öz əksini tapmışdır. Ayın gözəlliyi, nuru, işığı olmadan qönçələr gül açmazmış, insanda qan dövrünü düz dövr etməz, havanın, istiliyin tənzimlənməsi yaranmaz. Əlbəttə, bütün bunlara görə, qədim insanlar ayı görəndə salavat çevirir, ayağa dururdular. Rəbbi ilə danışmaq üçün İbrahim də ikinci olaraq aya üz tutmuşdur. Türk dünyasının rəmzi olan Ay, Ulduz (Bayraqda) məhz o dövrdən bizə tarixi müqəddəsliklə miras qalıb.

Uç – puç, batıl

2) Eyib aç

3) Cüt çılpaq. ə.f.lüğ. s.656

Mah – uç. Uç burada İbrahim dininin dini baxımdan bütələrə sitayişin, onlara sitayiş edən bütəpərəstlərin dininin çılpaq, yalın, eyib aç, yəni Rəbbi inkar edib bütələrə sitayişin eyibli olmasına işarədir. Sonda Rəbbə üz tutacağınız labüddür. Bununla müqayisədə sizin dininizin puçluğu üzə çıxacaq. Məhz bu yollar əzablardan, zümlərdən keçərək qalibiyyətə çatmışdır. Muğamda da bu notlar özünü bürüzə verməlidir.

Üz ban – (ərəbin cəmi, yəni ərəbdən qabaqkı ərəblər (çöldə yaşayanlar, oturaq təsərrüfata keçən Arab (ərəb) – zərduşlar) səh.660. Muğam köçəri tərəkəmə ərəblərin həyatından, onların ruhundan yığılan muğamdır. Qədim bir muğamdır. Sonda Mahur dünyanın fani olmasını, səs-küy, təmtəraqlıqdan heçliyə, puçluğa dönməsi öz əksini tapır. Çiçəklər kimi insanlar da bir müddət parlayır, sonda sönüb yox olur.

Öyrənə bilərsən budu o mahur,
O üzü bəri bil, fırlanır dünya
Ərşin aləmində yeri də çuxur
Süzgün göz yaşından on damla süzmüş,
Bəşər süfrəsindən çöhrəsində Nur.
Haqqın xəbərindən keçir aləmlər,
Göz yaşı tək bil, orda durur.
Əbədi dünyanın məhsuludur o
Bilmə qızılgül tək aləmlər solur.
Örtülü aləmlər gizli saxlanıb
Çünki orda abır həya qorunur

Bütün yaranmışdan irəli tanı!
Gördün onu əyər, sən ayağa dur
Sıfır, bir, iki, üç, birdəki dörd, beş,
Altı, yeddi, səkkiz, doqquz, birdəki ondur.
İki əl içində onluq yaradan,
Ovucun içində əlini yumur.

B Şirvani

SİMAYİ ŞƏMS

«Simayi-Şəms» ayrı ayrılıqda götürüldükdə tarixi baxımdan ən qədim sözlərdir. Qədim söz olmaqla bərabər, qədim tarixə və qədim fəlsəfi mənə daşıyan sözlərdir. Bu Muğamda ilkin olaraq Günəşin, Ayın və Ulduzun vəsfinə bağlı olan sözlərdir.

1) Sim – tar və s. buk imi simli çalğı alətlərinin teli
2) Sima – çöhrə, bəniz
3) Sima1. – 1) Musiqi dinləmə, 2) Sufi dərvişlərin nəylə ifa etdikləri zikr (Bu baxımdan yanaşsaq bizim muğamların kökü zikrlərlə, ağıllarla bağlı olmuşdur)

3) Sima – (k) astranomiya da bir-birinə yaxın olan iki işıqlı ulduz – ümumiyyətlə, işıqlı ulduz

4) Siminbər – sinəsi və bədəni gümüş kimi ağ (yenə də tək ulduza 1-ci olaraq işarə olunur). Şəms – Günəş, gün, 2) Şəmsi-Xavəri şərqdən doğun günəş

2) Şəmsi – günəşə mənsub

3) Şəmsi Qəmər – ay və günəş, ay və gün

4) Şəmamə – şamama. Şəmameyi-səhər – səhər şamaması (günəş)

5) Şəm-atət – birinin başına gələn bəla və müsibətdən başqasının sevinib kam alması, bədxahlıq

6) Şəms-üzzüha – 1) Quranda iki kiçik surənin adı.

B. Şirvaniyə görə;

«Şəm»in Şirvan ocağıdır, aləmi də bir «Qabıssan»,

Bəşəri «Aləmin çırağı» yandırmış, «Şəm», ümman-ümman.

Haqqı-tala ruzisindən, vardır bizi hər barımız,
İnsan üçün böyük işdir, bu dünyada ad-san, ad-san.
Ahi içrə öz mülkündə, ey susuz səhrada yanan
Pərvərdigar dünyasında yer görsətdi bizə məkan,
Eşq yerimiz Mərac oldu, «Şəm» tək yandı An-Aşuran.

Qabıssan qayalarındakı yüzlərlə əyri qayıq, başında günəş şəkli (təbii-günəş şəkli, başqa ölkələrdəki qaya rəsmlərdə günəş dairə şəklindədir) (fərqli) təsdiqini tapır ki, Günəşə ilkin sitayiş burada olub. Bundan yarandı, Nuhun tufanından sonra Günəşə sitayiş buradan başlandı. Bunlara dedilər Şam əhli. Şamlar. Şam məkanı. İndi də Qabıssan qışlaqlarının bir neçəsi «Şamlı» qışlağı adlanır. Qabıssanın müxtəlif yerlərində indi də Şamlılar məhəllələri var. İndi də Qabıssanlıların üz tutduğu müqəddəs yerdir Gün, Günəş, Şəm. Şəhadəti Şamaxıdakı «Dədə Günəşdi». Bəli, Dədə Qorqud dediyimiz (əslində Dadə-Qadir və yaxud Dədə-Qədr) dastanıdır Dadə-Günəş. Sadə dildə desək ilkin Dədəmiz olub Günəş. Şəm. Şam!

«Dədə Qorqud» dastanında xüsusi qeyd edilir, Bayandır Xanın şam nəslə bütünü dünyaya səpələnmişdir. Dədə Qorqud dastanındakı «Daş oğuz» (əslində Oğuz sözü yoxdur. «Daş Ağazdır» bu bəşəriyyətin ağacı, başlanğıcı deməkdir). Boyat dediyimiz «Beyət»lər idi, dünyaya səpələnənlər. Beyyət Günəşə sitayiş deməkdir. Beyyətətmə. Beyə-Beyyətədi bu. Bayatı dediyimiz Beyətlərdədi bu. Bayatının bir adı Nənnidir. Bəli, Nənnidə Nənələrin söylədiyi Günəşə vəsf olunan Beyətlər idi bunlar. Bütün bunların ana ocağıdır Qabıssan. Şair çox gözəl söyləyir, Allahdan gələn vəhlər əsasında:

Şəmin Şirvan ocağıdır, aləmi də bir Qabıssan,
Bəşərin «Aləm çırağı» yandırmış «Şəm» ümman-ümman.

Sanki söz dünyasında Şimayi-Şəms dövr edib, insanları haqqa çağırmaqla, haqq dünyasına addımlayır, Muğamın qiblegahına yol alıb gedir. Simayi-Şəmsin kədər çalarları gəldikdə bunu Şəmsin başqa bir adı «Şam»-da axtarmaq lazımdır.

Şam – 1) axşam; 2) gecə – Şami-qərriban 1) Şiələrin ikinci imamı Hüseyinin öldürüldüyü gün (Məhərrəm ayının onuncu gününün gecəsi), 3) Ölənin birinci gecəsi 4) Böyük matəm, kədər, qüssə, dərd; şami-firqət ayrılıq gecəsi.

4) Şamiü səhər – 1) gecə-gündüz; 2) həmişə, daima

Adəmin bina mülkü Qabıssandır. Qabı Allaha yaxın, san, ad, san, şan, şöhrət deməkdir. Bunu təhrif eləyib Qobustan demək (Qobu-dərə, stan-ölkə, dərəyə də ölkə demək) nə dərəcədə məntiqə uyğundur. 1947-ci ildə təhrif olundu bu müqəddəslik. İzahı verilib əvvəlki kitabda. Təhrif edəni Rusiyanın Şamaxı qəzasındakı Agenti-Polis Deminski oldu. Sənədləşmənin rus dilində aparılması bu təhrifə yol açdı. Bizim yazarlarımız da bu təhrifi köçürə-köçürə dünyaya bəyan etdilər. T.Heyerdalın dediyi kimi, tarixin təhrifi ən böyük günahdır.

Muğamat dünya musiqisinin əcdadıdır

QATAR

Qatar muğamının muğam aləmində özünəməxsus yeri var. Qatarı bəzən qatar kimi başa düşürlər. Əlbəttə, Qatarı cərgəyə düzülmə kimi qəbul etmək olar, lakin bu düzümləri tarixi qədimlik və elmilik, fəlsəfi baxımdan düzmək lazımdır. Bəli, Allah bu dünyanı lövhü-qələm əsasında yaratmışdı. Bu qələmlə 12 bürcü yaratdı. Dünyanın ilk qatarı idi ki, bu bürclərlə maddi aləm yaranıb inkişafını tapdı. Bunun mərkəzində Günəş və Ay durur.

Maddi dünyamızın ilk təkanı üçün Allah ilkin olaraq ulduzlar sistemini, bu sistemin ana qayəsi olan bürcləri yaratdı. On iki bürc idi bu. Yallı rəqsinin dairəsi olan iki insan – mərkəzdə Bəy, Gəlin (Günəş və Ay). Hər bürcün yaşının tarixi ona aiddir. Sonuncu on ikinci bürcün tamamında tamam olacaq maddi dünyanın ömrü, ömür karvanının son mənzili olacaq. Bürclər də bir ömür yaşayır, insan kimi onun da doğulması və məhv olması ulu dərgaha bağlıdır. Budur dünyanın ilkin maddi qatarı. Bu qatarın mənəvi qatarıdır Qatar muğamı.

A.A.Bakıxanovun fikrincə desək,

Yarandı üçlük əsasında aləmi-ərkan,

Mürəbbə üzrə verildi bu maddi aləmə can.

Dünyanın üçlük əsasında yaranması cəmadət, nəbatət və heyvanat aləmi deməkdir. (Cəmadət-cansız daş, torpaq, dağ; Nəbatət – bitki; Heyvanat – insan və heyvanlar)

Od, torpaq və havaya işarədir. Şairə görə bu dörd ünsürün müəyyən nisbətdə birləşməsi nəticəsində üç əsasda yaranmış aləmə ruh gəlmişdir. Qatar aləminə baş vuranda birinci olaraq bu əlamətlər vəsf olunmuşdur (Ona görə də qədim mahnılar, ceyran, quzu, Günəş, Ay, nar (günəş), maral və b. adlarla zəngindir). Başqa bir beytdən A.A.Bakıxanov başqa bir Qatara istiqamət verir.

Dörd, heydən bir yerdə olmasa aşar,
O yerin əhlini bil əhli məzar.

Şairin fikrincə bu yerdəki «hay» hərfi ilə başlayan dörd şey yoxdursa o yerin əhalisi ölü kimi olar. Bu dörd şey isə həkim (təbib), hamam, hasar (qala) və hakimdən ibarətdir. Burada həkim səhhəti qorumaq, hamam təmizliyi təmin etmək, hasar (qala) düşmən hücumundan qorunmaq, hakim isə ölkədə xalq arasında ədalət və nizam-intizam olmasını təmin etmək mənasını ifadə edir. Hər bir insanın üzündəki əzablar da özlüyündə bir qatardır ki, İ.Nəsimi bu qatarı (sistemi) öz fəlsəfi, Hürufi fəlsəfi ilə açmışdır.

Əlef – qamət, lam – qocalıq, zülf (z) – saç, şin (ş) – diş, r-barmaq, n – çənə, b – baş və s. Bəli, bu əzalar da Allah tərəfindən bir qatar kimi düzülmüşdür. Dünyanın ilk rəqsi Yallı (Yahu) on iki bürcü birləşdirən, təmsil edən bir rəqsdir. Əllər yuxarı və aşağı hərəkətlə ulduzlara sitayişə əks etdirir. Səmadakı ulduz Qatarına, yerdə insanların Qatarının (dövrə vurmağın) vəhdətidir. A.A.Bakıxanovun fikrincə desək:

Qafı – qaşın, tayı telin, lami ləblərin
Aləmdə əlbir əyləsə, billah qital olur.

Yəni bu hərflərin birləşməsindən Qətl sözü meydana gəlir ki, bu da öldürmək mənasını verir. Bütün bunlara istinadən Qatar Muğamının lüğəti mənasına daxil olaq. Bu söz qatlı və qətarət sözündən götürülmüşdür.

Qate – 1) kəsən, üzən, qıran 3) Qət edən 4) İti, kəskin

6. Çəpər

2) Qate üttəriq – yolkəsən, qaçaq

Qət – ar

1) Qət – 2) ayırma, üzmə, qırma; 3) Qərar çıxarma

3) Ayırd etmə. Qəti – əlaqə, əlaqəni, münasibəti kəsmə

4) Gözdən salma, etinasızlıq

2) Qəta – qətiyyən

3) Qətən – qəti olaraq

4) Qətarət – qətrələr, damcılar. O damcılar ki, bütün dünya zərrələrdən əmələ gəlib. Bütün həyatın mənbəyi damcılardır ki, bu damcılardan ümmanlar yaranmışdır. Şairin dediyi kimi, bəzən aləmcəm mirvari olur ki, onun da cərgəyə düzülmüş öz qatarı var. Aləmin içində min bir aləmlər olduğu kimi, hər bir aləmin öz qatarı var. Yer üzərində nə qədər insan varsa, hər bir insanın ayrıca öz xoşbəxtlik dünyası var. Xoşbəxtlik bir qatardırsa, o qatarın içərisində sənin öz xoşbəxtliyin var. Başqa xoşbəxtliyə bağlanmayan öz xoşbəxtlik qatarın var.

Qatar muğamı maddi aləmin, bu aləmdə insanların keçdiyi tarixi yolun əksini özündə əks etdirən bir muğamdır. Büt pərəstlikdən İslama qədər keçən keşməkeşli yolları özündə əks etdirən bir muğamdır. Muğamlarda əks olunan dünyanın mənəvi aləmlərinə bir anlığa nəzər yetirək. Necə oldu yarandı bu dünya? Çox fikirlər olsa da bu sual qatarında, Quran işığı, Nuru zirvəsidir bu qatarın Quran üzrə. İ.Nəsiminin fikrincə:

Dünya vahiddən, vahiddən yaranan səsdən,

Səsdən doğulan iki söz, beş hərfdən yarandı dünya.

Vahid burada Allahdı! Vahiddən törənən səs. Səs insana məxsusdu. Demək Allah Nurlu və Nurun içərisində insandı. Nəhayət, 5 hərf, iki söz. Var ol deməklə yarandı dünya. Budur dünyanın yaranma qatarı. Dünya sevgidən, Allah sevgisindən yarandı. Bu sevgidən yaratdı Adəmi Allah! Tənha yaratdı onu. Nalə çəkdi, dözmədi bu tənhalığa Adəm. Əvvəl mifologiyaya görə Adəm dərdini yerə, torpağa dedi. Lakin gördü torpaqda səs yoxdu. Ondan sonra başını göyə, havaya tərəf qaldırdı. Havada səslər var idi. İlkin ağını Adəm söylədi dünyada. Muğamın ilkin ağısı burdan başlandı. Bəzi məlumatlara görə Allaha 40 il, bəzi məlumatlara görə 300 il Allaha yalvardı bağışlanmasını, tənhalıqdan qurtarmasını Adəm. Nəhayət, Həvvə göndərildi yerə.

Adəmin xoşbəxtliyini ilkin olaraq bəxş etdi ona. İlkin olaraq iki səs nidası qalxdı göylərə. Ulu Tanrıya hava yolu ilə. Üçlük (Tar, kaman, müğənni) bunların simvolu oldu, burdan doğuldu Sədinin müqəddəs kəlamları:

«İstəmədən doğuluruq, əzabla yaşayırıq. Nəhayət sonda həsrətlə ölürük». Adəm istəmədən doğulub yer üçün, Adəm əzabla yaşayıb, Cənnət həsrəti ilə. Əzabla ölüb övladlarından, ailəsindən ayrıldığı üçün. Budur əziz oxucu, İnsanın həyat fəlsəfəsi. Bu əvəzsiz fəlsəfənin ana vətəni Şərqdır, Şərq! Səs dünyanın mənəvi möcüzələrindən biridir.

Təbiətdə durnalar bir diyardan başqa bir diyara köçəndə, fasiləsiz olaraq uçurlar, yerə qonmadan. Onların uçmağı qatar şəklində olur. Durnalar uça-uça göydə yatırlar. Mənzilə yalnız səsle istiqamətlənirlər. Öndə gedən durnanın səsi onların istiqamətlənməsi olur. Bir-iki saatdan sonra öndəki durna axırncı səsle arxaya keçir, ondan sonrakı öndə uçuş istiqamətini səsle tənzimləyir. Beləcə onlar bu şəkildə mənzilə bir neçə günə çatırlar. Bütün bunlar göstərir ki, Qatar hər hansı bir varlığın keçdiyi əzablı yolun əks olunmasını göstərən bir ifadədir. Nəhayət, insanın son addımı Axirətdir.

Allahdan yuxarı heç nə yox, qəbirdən aşağı yer yox. İnsan öləndə ruh Allaha doğru yol alır, can (qəfəs) isə qəbrə gedir.

İnsan ölümü ilə doğulur. Quran ayələri müqayisəli şəkildə təhlil edildikdə bu fikir öz təsdiqini tapır. B.Şirvaniyə görə də bu fikir öz təsdiqini tapır:

Həyat tənəkidir, alışıb yanır,
Yananda tüstü ilə o tamamlanır.
Bunu istəsən də, istəməsən də,
Əgər vaxtı çatıbsa, ora yollanır.
Təhvil təslim edir, can öz canını,
Çatır öz mülkünə – qəbrə sallanır.
Halalı-harama qatmasa əgər,
Axirət dünyada ömür uzanır.
Dərək edib özünü, başa düşməsə,
Deməli cahildir, özünü danır.
Canın aləmini o can, nə qanır?
Hərənin öz ömrü, rüzgarı vardır,
Haqqa yaxın olan, haqqa calanır.

Əbədi dünyadən, can olur canı,
Yenidən dünyadə, insan yararır.

Nəhayət, son mənzilin, son arzusunu Ö.Xəyyam dahiyanə şəkildə yazır.

«Ulu Tanrı dərğahına gəlirəm. Əgər sənə cənnət xatirinə xidmət etmişəmsə, məni cəhənnəmə göndər. Əgər sənə cəhənnəmədən qorxub xidmət etmişəmsə yenə məni cəhənnəmə göndər. Yox əgər sənə həqiqi xidmət etmişəmsə, onda yerimi özün təyin et!»

Bəli, Qatarın sonunda, bütün oxunuşunda bu mənalar Əruz vasitəsi ilə insanlara çatdırılmalıdır.

Bəzən aləmi cəm mirvari olur,
Cərgəyə düzölmüş öz Qatarı var.
Əlimizdən tutub çəkər bir yerə,
Öncə yol göstərən bir sərdarı var.

B.Şirvani

NƏVA

Hikmətlər Muğamın sədasındadır,
Bir də sözlərin nidasındadır.
Muğam sanki dünya, onun qayəsi
Vamiqin tarının Nəvasındadır.

Nəva da başqa muğamlar və onların şöbələri kimi həyatın müxtəlif tərzlərini özündə əks etdirir. Nədir bu tərzlər:

1) Nəva – 1) avaz, səs, muğam, ahəng, nəğmə. 2) Şərq musiqisində; bir muğam və pərdənin adı. 3) Lazımi şeylər, var-dövlət, sərvət. 4) pay. 5) nəvə.

2) Nəvə-qis – nöqsanlar

3) Nəvaz – 1) oxşayan, əzizləyən, mehribanlıq edən.

4) Nəvalə – bəxşiş, ehsan, 2) pay, hissə

5) Nəvəxan – oxuyan xanəndə

6) Nəvahi – qadağan olunmuş işlər və ya şeylər

Lüğəti terminləri ümumiləşdirdikdə, sistemləşdirdikdə mahiyyətə yaxınlaşmış oluruq. Birinci – avaz, səs, nəğmə, pay. Bəli, Zənd-Əvəstəyə istinad etsək, Rəbbə nəğmələr qoşmaq istəyən

zərduşların peyğəmbəri İbrahim olmuşdur. Bu dünyanı bizə pay kimi bəxş edən Rəbbin vəsfi olmuşdur. Bütün bunlar dünyanın ilk avazla deyimləri olmuşdur. Rəbbin bəxş etdiyi bu müqəddəsliyi əymək istəyən hakim dairələr pislənilmişdir. Rəbbin qadağan etdiyi məsələlər pislənilmişdir. Əlbəttə, nəgmə oxuyanlar tərəfindən. İlk nəğmələri də dərvişlər və zahidlər zikrlə həyata keçirmişlər.

Nəva insanı xoşbəxtliyə səsləməklə Rəbbin bəxş etdiyi həyatı qiymətləndirməyi, həyata zidd olan şeytani hissləri qovmağa çağıran bir Muğamdır.

7) Nəvvab – naiblər, canişinlər

8) Nəvvar – nursaçan, nurlanan işıq verən

9) Nəvid – 1) yaxşı xəbər, müjdə, 2) vədə.

Məhz Nəva muğamında bu lüğəti terminlər öz yerini tapır. Bunların çoxusu qədim dövrlərin həyatı anlarını, sirlərini, həyatda mühüm rol oynayan məsələləri əks etdirir. B.Şirvaninin fikri ilə desək;

Baxır dünya hüsnünə, o dərbədər olan gündən,
Zikri-məkan içindədi, hümbəti Nəvadə durub.
Yanır mülkündə Şəm-təki, şöləsi eşqin səcdəsi
Qibləsi bünövrədən Haqq öyü Kərbaladə durub.

HÜMAYUN

Hümayun Muğamı Hümmət sahiblərinin keşməkeşli yollarının əzab əziyətlərdən keçərək kədər qüssələri qət edib uğura, səadətə çatmağı özündə əks etdirən Muğamdır. Aşağıdakı lüğəti terminlər dediklərmizi qismən də olsa təsdiq edir.

1)Hümayun – 1) uğurlu, səadətli, mübarək; 2) Padşaha məxsus; 3) Azərbaycan klassik muğamlardan biri

2)Hüma – 1) Cənnət quşu, dövlət quşu (xəyali bir quş), 2) uğurluluq, xoşbəxtlik, səadət mənasında

3)Hümam – hümmət sahibi, çalışqan adam

4)Hümum – 1) çətin işlər, dərdlər, kədərlər. Bax. ə.f.l. səh 739-740.

Bu lüğəti mənalardan aydın olur ki, Hümayun muğamı insanların təbiət qüvvələri qarşısında acizliyindən, Cənnətin vəsfini özündə əks etdirməkdən, insanların uğurlarının, xoşbəxtliyinin, səadətinin əksindən, həyatın çətin anlarından, dərdlərindən, kədərdən doğan qarşılaşmadan, ən nəhayət, insanlara düz yol göstərən, haqqa, ədalətə çağıran, Hümət sahiblərindən, Peyğəmbərlərdən, adil şahların vəsfindən bəhrələnən muğamdır. Bütün bunları Əruz üstündə çatdıran müğənnilərin, xanəndələrin məharətindən özünü tapan bir muğamdır.

Kərbəladı mülkü onun, Dəşti halı, Hümayun
İraqın əşiran mülkü tərkibində təb, o xilqətdi.
Müqəddəs yer bildim onu, çarəsi dərdin məlhəmi,
Ziyarətdi ocaqlara üz tutmaq o fəzilətdi.
Həsret ilə gözlər vaxtın, çatar məqamın əhvalı,
Baxar dünya gedişinə, bilər ki, o əmanətdi.
Eşqi dərd mayası onun, asudə gəzmək həsrəti,
Səhrasında Dəşdi Mülkü atəşindən o dəhşətdi.

B.Şirvani

Humayin də bölünən sözlərə aiddir.

Ayin – adət, qanun, dəb, üsul, mərasim

2) Məzhəb din qanunları, bəzək-zinət. bax.ə.f.lüğ. səh. 17

Bu baxımdan Humayin dini müqəddəsliyi, bu müqəddəsliyin cənnətlə bağlılığını, paklığı, saflığı oxşayan bir mucamdır.

Hümayun sanki dövrün şahlarını ədalətə, haqqa çatdırmağa, insanları əzab-əziyyətdən qurtarmağa onların firavanlığını təmin etməyə çağıran bir Muğamdır.

MƏNSURİYYƏ

Mənsuriyyə çox mətləblərə aid olan, çoxmənalı sözdür. Mahiyyət etibarı ilə bu söz həm dini, həm də qədimi sözlərdəndir. Sözü əsl mənəsi keşməkeşli yollardan keçib, qalibiyyətə doğru gedən, daha doğrusu, qalibiyyətə başa çatmanı özündə əks etdirən bir muğamdır.

Mənsur mənə etibarı ilə qalibiyyət mənasını özündə əks etdi-

rir. Bu qalibiyyət düşüncə ilə qılıncın vəhdətindən doğan qalibiyyətədir. Bir sözlə Mənsuriyyə müqəddəslikdən doğan qalibiyyəti özündə işıqlandıran bir muğamdır. Yaxud Muğam tərkibatının bir qızıl şöbəsidir ki, onun şölələrini, nurunu nurdan doğan qılgımlarını oxunuşda hiss edirik.

Mənsuriyyənin məna kökünü araşdıraq. Bu araşdırmada tapmalıyıq axtardığımız fikirlərin rişələrini.

Mənsur sözünü onunla sinonim olan mənəssə sözü ilə də birlikdə götürməyimiz vacib olur.

1) Mənəssə - 2) Zahir olan yer, zühur edən yer, aşkar olan yer (Nəyin aşkarlığı zamanında, əlbəttə təkallahlığın, İbrahimin dininin).

2) Mənsu - alınmış, isinişmiş, adət və vərdiş edilmiş (təbii ki, bütperəstlik dini), 2) alışmış, öyrənmiş, öyrənc.

3) Mənsuriyyət - alışma, isinişmə, adət etmə

4) Mənsu - bir şəxsə aid olan.

Bəli, bu ziddiyyətli, qorxulu, dəhşətli yollardan doğuldu Mənsuriyyənin kökü olan "Mənsur". Dünyanın ilk Mənsuriyyəsi idi İbrahim dininin qalibiyyəti. Bu qalibiyyət Allahın istəyi idi ki, onu qalibiyyətlə başa çatdırdı İbrahim.

Mənsur

1) Dağınıq, pərakəndə - bütperəstlikdir. Bu vahid dinə ehtiyac var idi ki, bu dində olan pərakəndəliyi aradan götürsün xalqların birliyini yaratsın.

2) Mənsu - 1) Sübuta gətirilmiş, 2) haqqında Quranda ayə olan bir məsələ (əlbəttə, bu ayə dediklərimizə aid olan ayədir)

3) Mənsux - qüvvədən düşmüş, ləğv edilmiş, ləğv olunmuş (Nə olar bu ləğv olunmuş təbii ki, bütperəstlik). Əlbəttə, İbrahimin oda atılmasından sonra onun güllər içində salamat qalması buna qapı açdı. Yaxşı olar ki, bu təsviri və dediklərimiz qızıl mənalı yollarını Dədə-Qorqud (Dədə-Qədr) dastanında nəzərdən keçirək. Onda tam dərk edəcəyik, bu səhnəni əlavə olaraq tapacağıq fikirlərimizin təsdiqini.

Ucalardan ucasan!
Kimsə bilməz necəsən,
Körklü tanrı.

Neçə cahillər səni göydə arar, yerdə istər,
Sən xub möminlər könlüdəsən.
Daim duran cəbbar tanrı!
Baqi qalan səttar tanrı!

Baqi - həmişə qalan allah
Səttar - eybləri örtən, gizlədən.

Ucalardan ucasan
Uca tanrı!
Kimsə bilməz necəsən
Körklü tanrı!
Sən Adəmə tac qurdun,
Şeytana lənət qıldın,
Bir suçdan öteri dəzğahdan sürdün.
İbrahimi tutdurdun,
Xam gönə çulğadın.
Götürüb oda atırdın,
Odu bustan qıldın
Birliyinə sığındım, əziz Allah!
Xocam, mənə mədəd! - dedi.

Bax: Dədə-Qorqud dastanı, səh. 129

Bəli, bu kiçik şer parçasında olan mənalar, müqəddəs mənalar mənim yazdıqlarımı allaha xoş gəlməklə tam təsdiq edir. Allaha xoş gəldiyi üçün, hər bir oxucu bu hissəni oxuduqda, düşüncək, müqəddəs düşüncəyə qapılacaq, saflaşacaq, paklaşacaq baş əyəcək allahın bu mözücələrinə, əsilzadə kimi baş əyəcək əslinin, kökünün baş əydiyi bu müqəddəs Allahın möcüzələrinə. Biləcək ki, Mənsuriyyənin, Heyratının, Simayi Şəmsin nalələri bu möcüzələrdən doğulub. İndi isə şer parçasının sadə dillə izahını verək.

Ucalardan ucasan.

Uca burada fəlakə deyilir. Yəni göyün yeddi qatına qədər olan bir məsafə nəzərdə tutulur. Ucalardan sözünün mənası. Yeddinci qatdan sonra pak bir mənada Yeddi qat ora müdaxilə edə bilmir. Orada Mələklər durur (8-ci qat adlanır bu).

Nəhayət, doqquzuncu qatda müqəddəs, saf bir məkanda durur Qadir Allah. Buna ərşi-fələk deyilir. Fələkdən ayrılır. Ucalardan-ucasan budur?

Kimsə bilməz necəsən - Allah - insanların, cümlə bəşəriyyətin dərk etmədiyi və dərk edə bilməyəcəyi böyük bir tamlıq, varlıq deməkdir.

Görklü tanrı - iki dünyanın, maddi və mənəvi Aləm dünya və axirət (dini ə.f.l. səh 291) dünyaların rəhbəri tanrı.

Sən Adəmə tac urdun,

Bəşəriyyətin tacıdır Adəm.

Şeytana lənət qıldın. Bu sözlərin üstündə dayanıram. "Dədə-Qədr" dastanının adı necə təhrif edilibsə, onun tarixi də eləcə təhrif olunub. VII əsr dastanı deyil (Dədə Qədr)? Ağaznamənin (Ağaz başlanğıc deməkdir. Oğuz sözündə mənə yoxdur. Ağaz bəşəriyyətin, dünyanın başlanğıcı deməkdir). "Zənd-əvəsta"-nın davamıdır, "Dədə Qədr", ondan sonra yazılan sonuncu kitab "Qabısnamədir" (Qabusnamə yox). Əsəri dönə-dönə oxumuşam mən, təhlillərini vermişəm. "Ulu Zirvə" qəzetində fevral-mart nömrələrində 2009-cu il. Əsər necə VII əsrə aiddir ki, əsər başdan başa qəbilə tayfa, münasibətlərindən söhbət açır.

Əsərdə çəkilən, göstərilən o adlar silsiləsi VII əsrin adları deyil axı, açmısınızmi o adların mənasını? Xeyr açmamısınız. Açılanlar da qismən də olsa yararsız (Qarıcı, Qaracu, Qarcu Çoban). Sual olunur bu kişinin, qəhrəmanın adını bu günə, bu kökə niyə salmışınız axı? Açılıbmı bu adlar silsiləsinin mənaları? Qaraca Çoban (Çoban sözü özü də daxil olmaqla) Bayandır, Baybecan (əslində Beyandır Beybecan olmalıdır), Beyrək, Şöklü Məlik (əslində Şərqli Məlik qaçaq-quldur, yolkəsən mənalarını verir), Banu Çiçək və b. açılmayıb axı. Açılrsa onda Dədə-Qədrin (Dədə Qorqud) tarixi mübağiləsiz "zərduşlara" (Zərdüşt yox, bu ad da təhrif olunub) gətirib çıxarır. Əsər necə VII əsrə aid edilir ki, orada o dövrə mənsub yüzə qədər dövlətin birinin də adı çəkilmir. Sadəcə saxta İslamşünaslar müqəddəs mənə altında İslama aid müqəddəs sözləri bura sünü şəkildə qatıblar. Bütün bunlar qəlbimi parça-parça etdiyi üçün, Mənsuriyyə, Heyrati, Simayışəms (Səxavət Məmmədovun ifasında) sədələri ilə yazmağa məcbur oldum. Mənsuriyyə sədası ilə yazdım Rəbbin mənə verdiyi

güc əsasında İbrahimi vəsf edən Mənsuriyyəmi.

Şeytana lənət qurdun. Şeytana ilk dəfə İbrahim, onun oğlu İsmayıl daş atıb. Harada atılıb bu daş şeytana. İslamşünaslar nisbi yozurlar bu daşatmanı. "Dədə Qədr" dastanındakı fikirlər, dastanının cərəyan etdiyi məkanlar dastanda aydın göstərilir. Niyə açılıb göstərilməyib övliyalar yurdu Qabıssanın bu müqəddəs yerləri. İndi də müqəddəsdir o yerlər. O yerlər ki, Muğamatın ilkin sədaları bu məkandan şölələnib dünyaya işıq saçıb.

Məsul qəzetlərin birinin şöbə müdirinə məqaləmi vermək istədim. Şöbə müdiri mənə dedi, "Dədə Qorqudda" Dərbəndin adı çəkilmir. Mən bunu çap edə bilmərəm, sən yazılanlara əks gedirsən. Dədə Qorqudda Dərbənd adı yoxdur? Hörmətli şöbə müdiri, mən sənin adını çəkmirəm. Mənim yazı yolum qurmağa yönəlib, dağıtmağa yox (Mən yazını geri götürdüm). Bəlkə bu yazım sənəlinə keçə oxu və haqq-ədalət haqqında düşün. Qazan xan oğlu Uruzun (Salar Qazan - Salar, başçı rəis, komandan, komandır, Qazan-qəzəbli, Uruz - nəslin ehtiyacı) dalınca bu yollarla getmişdir.

Qarşıdağı Qaradağı keçdim,
Qazi dağı keçdim
Ala dağa dünnən çətdim
Ala dağın qobusun dünnən aşdım
Kərklü-körklü çayı dünnən keçdim.
Bir həftəyə Dərbəndə çətdim
Düşmən ora qonmuş idi.

Qaradağ Ələtdən (Alyat) 15 km Mərzəyə tərəf, Qazi dağ, Qaradağdan 25-30 km Mərzəyə tərəf, Ərəb-qədim kəndi yaxınlığında. Ala dağ Mərzədə yoldan sağa. Ala dağın Qobusu - Diri baba olan yerin qobusu bir neçə kilometr uzunluğu 30-50 m eni olan Qobu. XX əsrin ortalarına kimi cəngəllik olub bu yer. Kərklü-kürklü çay, indiki Qozlu çay (əslində Qəzəbli çay) Xızıya tərəf. Bəli, oradan at ilə Dərbəndə yeddi günlük yoldur. Budur Dədə-Qorqud dastanının ana məkanları Daş ağaz Qabıssan (Qışlaqlar), İç ağaz Dağıssan (Quba, Baba dağ və onun ətrafları) İç oğuz (Yaylaqlar) indi də belədir. İlk sivilizasiya əkinçilik və maldarlıq olub. Oturaq təsərrüfat (Qəbilə tayfa münasibətlərin-

dən oturağa keçid). Min illər bu proses gedib. Bax bunların musiqisi olub Muğamat, ilkin olaraq Beyrəgin Banu Çiçəklə evlənməsinin, onların toylarında Bayandur xanın, Beybecanın əhd etməsi (beşikdə göbəkkəsmə) bu əhdin toy zamanı sevinclərinin, mənəvi qələbələrinin rəmzidir, mahiyyətidir, qalibiyyətidir Mənsuriyyə. Beyrəyin, Uruzun xəyanəti nəticəsində Vətəndən didərgin düşməsinin ahu-naləsidir Mənsuriyyə. Dini baxımdan, müqəddəslik baxımından İbrahimin döyülməsi, haqsızcasına oda atılması, oddan qabiliyyətlə çıxmasıdır "Mənsuriyyə, Simayi Şəms, Heyratı". Lüğəti söz bunu tamlıqla təsdiq edir. Mənsur - qələbə çalmış, üstün gəlmiş deməkdir. Keşməkeşlərin, həyatın iztirablarının, bu keşməkeşlərə, iztirablara qalib gəlmənin rəmzidir Mənsuriyyə. Şair B.Şirvaninin fikri nöqtəyi-nəzərdən desək, "Muğam Adəmin binası, Əlinin Zülfüqarı" (ikihaçalı qılınc), ondan doğan iki qanadlı döyüş düşüncə, qalibiyyət rəmzidir Mənsuriyyə. Ən nəhayət, "Rəbbim, sənin şərikin yoxdur". İbrahimin təkallahlığının yaradılmasının qalibiyyətidir Mənsuriyyə. Bəşəriyyətin ilk düşüncədən doğan Mənsuriyyəsi, qalibiyyətidir Mənsuriyyə. Budur, Mənsuriyyənin zil pərdəsinin mahiyyəti. Onu oxuyan xanəndə necə də əbədi olmasın? (Yaqub Məmmədov, Sabir Mirzəyev və b.)

B.Şirvaninin sehrlı dünyasının Mənsuriyyəsinə baş vuraq. Bu sirli, sehirli sözlər fikrimizə işıq salacaq.

Ey xudayə, sən kömək ol, yəqin biri fəlakətədi,
O biri çox yaxşısı bil, o biri isə müsibətədi.
Dərək edib bil, düşüncə ki, kamil təkə o bir cahil,
Bilər ki, dünyadə nə var, deməz ki, qəsd fərasətədi.
Heç kim bilməz, axır nolar, işin sona mahiyyətdi.
Bir "Pəncəgah"da mahal içrə ruziyə "Rast" olmuş "Hicaz".
"Zəminxarə" çölündə "Gün" "Mənsuriyyə" vilayətədi.
Aləmi "Leyli Məcnun"di, diyari də "Azərbaycan",
Şahnazın gül qucağında "Dəşti" səhra "Dəramətədi".
Sarənci Zəngi şötərdi, Dügahı Mahurdan tutub,
Dilkeşi bir ciyərparəm, Şüştər Şurda qiyamətədi.
Kəsib doğramağdan qabaq, gərək biləsən nədir haqq?
İnsanlıqda əsas şərtədən, biri o bil mərhəmətdi.

Çətinliyə düşsə bəndə, Haqq işidir ona dayaq,
İnsanı saf-çürük edən bərkdə, boşda dəyanətli.
Qurani-Kərimdə canın, maya tutmuş o hər bir bəndi,
Haqqın yolunu göstərən, əlbəttə ki, o ayətli.

Bəli, müqəddəs "Mənsuriyyə"nin həyatı fəlsəfəsini şair ilahi sözlərlə, keçilən yolların idrakı xəritəsini müqəddəsliklə bizə çatdırdı. Mən də bununla "Mənsuriyyə", ona olan rəğbət hekayətimi başa çatdırmalı oldum.

Muğamat dünyada yeganə musiqidir ki, əvvəli var, sonu yoxdur

HEYRATI

Heyratı muğamı insanların heyrətindən doğan, insan heyrətini özündə nümayiş etdirən bir muğamdır. Tarixi baxımdan ən qədim muğamlardan biridir. Sözün lüğəti mənası, istər-istəməz fikirlərimizin təsdiqinə gətirib çıxarır. Muğamın lüğəti tərkibatını açmamışdan qabaq şairin şeir ümmanına bir anlığa baş vuraq.

Batini aləmdən xəbərdardı Haqq,
Tanrı ayəsindən izahatı var.
Gələndə mülkündən kənara çıxmaz
Yolun, izin bilir, təyinatı var.
Muğam ölkəsinin o padşahı,
Çənlibeldən gəlir, bax, Heyratı var.
B.Şirvani

Heyratı muğamının mahiyyəti heyrətləndirməyi özündə əks etdirir. Bu baxımdan heyrət sözünün lüğəti tərkibinə nəzər yetirdikdə əlamətlər tarixi nöqtəyi-nəzərdən özünü büruzə verir. Nədir dünyanın zamanına görə heyrəti?

- 1) Heyrətamiz - heyrətləndirici, heyrətləndirən
- 2) Heyrətbəxş - heyrətə salan, çaşdıran, təəccüblü.

Bəli, dünyanın ilk heyrəti İbrahimin atası (əmisi) Azərə məxsus olub. O, heyrət ki, İbrahim evdə olan bütləri qırmışdı. Dövrün adamlarının büt sitayişinə qarşı çıxmışdı. Bunun nəticəsi ancaq ölüm ola bilərdi. Ağır bir yük idi Azər üçün bu. Bu dəhşətin qarşısı alınmaz idi. Bu hal mahnı, musiqi çərçivəsində yalnız və yalnız ağı idi. Zamanına görə bundan mənalı, tarixi heyrət olmayıb. Bəli, bu acı sonluqla Azər və oğlu İbrahim üz-üzə qaldı. Bütperəstlər Azərin düşüdüklərini həqiqətə çevirdi. İbrahimin min bir əzabından, işgəncəsindən sonra onun ölümünə fərman verildi. Hökm icra olundu, taxta parçasının ucunda, atlandırma üsulu ilə, şeytanın fitvası ilə İbrahim oda atıldı. Hamı sevindi buna. Bütleri qıranın aqibəti belə olmalıdır dedi hamı. Hamının

çöhrəsi gülürdü. Dırnağarası düşmənləri İbrahimdən haqqını almışdı. Od yanıb qurtarandan sonra Heyrət bəxş yarandı - çaşqınlıq, təəccüb, təkrar heyrət, daha təəccüblü heyrət, o heyrət ki, İbrahim salamat oturmuşdu. İnanırlar hamılıqla İbrahimin Peyğəmbərliyinə. Səcdə etdilər ona. Dünyanın ən zəruri halı yarandı, Təkallahlıq idi bu. Dünyanın mənəvi ehtiyacı idi bu. Heyratının yaranmasının əsası idi bu.

3) Heyrətəfza - heyrət artıran

4) Heyrətzadə - mat qalmış, çaşıb qalmış

5) Heyrətpəs - heyrətə salan, çaşdıran. Bax: ə.f.lüg. səh. 213.

Axırıncı lüğəti sözlər yuxarıda göstərdiyimiz fikirləri demək olar ki, tam təsdiq edir. Ona görə ki, hər bir sözün yaranma mənbəyi və tarixi vardır ki, bəşəri xarakter daşıyan bu hadisələr bu sözlər yaranmasına təsdiq gətirir.

Heyratı Muğamı başqa mənəvi varlıqlar kimi uzun bir tarixi yol keçib, bugünkü zirvəsinə çatmışdır. Heyratı yollarını, onun əzablarını, hər bir şəxsi tarixində keçdiyi üçün, onu doğma musiqi kimi qəbul etməyə bilməz.

Bu qəzəllə şair B.Şirvani sanki öz həyatının, buna bənzər həyatların Heyratısını yaradır.

Od tutub məkanın gözün, dəryasında hava küskün,
Heyratı o neyləsin ki, Mənsuriyyə, Vadə durub.
Beylə gətirmiş ruzgarı, etmiş xəcalət mülkünü,
Giriftar olmuş tərs işə, ahusu bələda durub.
Çəkilməmiş ərş-dərgahına aləmin öz müsibəti,
Hərdən bir cuş eyləyir o Şuru cihada durub.
Qoy düşsün o, öz yerinə, fəzadakı neyinə gərək,
Əgər ki, bilseydi qədrin, deməzdi dərd Radə durub.

ƏRAQ

Əraq müxtəlif mənalı, söz birləşmələri qrupuna aiddir ki, onun həm konkret, həm də bu konkretliyə bağlı olmayan müxtəlif mənalı özündə əks etdirən sözdür. Təbii ki, bu işarələr mu-

ğam ifasında özünü büruzə verir. Əraq sözünü bütöv halda, həm də bölünən halda (ər-aq) götürmək və ya işlətmək olar. Əraq sözünün açılmasından qabaq B.Şirvaşinin bu sözün sözlərinə bildirdiyi münasibət şöhlərinə nəzər yetirək.

Mahuri hind, Şur təbidir, bihuş etdi halım məni,
Köçüm mülkü Əraqıma, zəliləm əbamı gətir.
Ələk-vələk eylə yeri, çöyür altın üst qatına,
Dərdi-sərdən qutar bizi, o uçmuş binamı gətir.
Baxıb görək ki, neynəyək, hardan tapaq öy dirəyin
Hönkürü ilə ağlayır, dərd içrə qiyamı gətir.

Lügəti terminlərə görə, şairin fikir dünyasına görə əraq meydana, müəyyən sahəyə istiqamətlənir. Bu istiqamətlə əraqın söz mahiyyətini açaq. Bölünən halda ər- işarə deməkdir (əgər, əgər ki). Əraq özü isə 1) tər mənasındadır (təzə, yeni, cavan). Əgər əraq meydan mənasına icazə verirsə, onda onun sinonimlərini də bura qatmaq lazımdır. Belə halda, ərz - 1) yer, torpaq 3) ölkə diyar

Ərz 2) Böyük bir adama bir şeyi bildirmə, şikayətmə, dərdini söyləmə. Əlbəttə, bunlar yangı ilə muğamla daha üstün özünü göstərməlidir.

2) İkinci sinonim - Ərəsatdır - 1) Meydan, sahə, 2) Qiyamət-də dirilən ölülərin toplanacağı meydan (dini).

Demək Əraq Muğamında bu səhnələr xüsusi avazla oxunub göstərilməlidir ki, bu da xanəndənin məharətindən və dinləyicilərin duyumundan asılıdır.

Bu zikr duaların əlacı qəmdi,
Görünməz aləmdən gəlsəydi, nə dərdim?
Olmuşam yar əraqın mülkünə həmdəm
Dərdi qəm içində əkseydi nə dərdim?

Şair bu şeirdə Əraqın mülkə, meydana işarə olduğunu vurğulayır. Bəli, sözlərimizi ümumiləşdirsək əraqın əsas əlamətləri tər (cavan), təsadüfi heyrtləndirici hadisə, meydan sahə, cavabdehlik (qorxulu şəkildə) yer, torpaq, ölkə, diyar, şikayət, ərz, xahiş, istək. Budur Əraqın mahiyyət, məna terminləri.

O Leylidir hüsnü mələk, ruzisidir Şəbi Hicran,
Abır, həya pərdəsində, tutub qərar duvağımı.
Ya Rəbb, yol aç xeyirli yol, gedib çatsın halalına,
Azad eylə bu səhradan, yazığı, bu dustağımı.
Mənəm sənin ziyarətgah mülkündə o taxt quran bil,
Ey dərdlərə dərman tapan, bax göndər o ərağımı.

Bəli, şairin söz xəzinəsində "Əraq"ın gəzintilərini müşahidə edirik. Dediklərimiz, təhlillərimiz Əraqın qismən də olsa əlamətlərindən işarələr verdi. Onu da əlavə etmək istərdim ki, şairin həyat fəlsəfəsi Muğam fəlsəfəsi ilə tam baş-başa durur. Nədir bu fəlsəfə?

Ümumiyyətlə, dünyanın bu işi bir cədvəldir. İnsan da həmin bu cədvəldə öz yerini tutub. Cədvəli yazıb, tərtib edən istərsə başı ayağda, ayağı başda sala bilər. Cədvəl içindəki həyat mədrəsədə işin gedişatından asılıdır. Cədvəl insanın alın yazısına bənzər, onun möhrü də təsdiq edəndədir. Əgər dünyadə cədvəl olmasa, dünyanın işi unsuz dəyirmanə dönər. Əgər ki, cədvəlin istiqaməti dərəcəsinə təyin olmazsa, onda o dəyirmanın çərxinə düşüb, təyin dərəcəsi hökmə düşər olar. Bəli, Muğamda bu həyat cədvəlinin içində bir musiqi cədvəlidir ki, əraq da onun bir pəncərəsidir.

Beyyəti (Bayatı) Şiraz Muğamı

Bu Muğama Şiraz və ya Şiraz şəhərində yaranmasına işarə, məntiqi baxımdan heç də düzgün deyildir. Əgər Şirazi, bayatı sözü ilə bağlasaq, o zaman bu Muğamın mahiyyətini açmaq heç də asan olamyacaq. Ona görə də bu muğamı bayatı yox beyyəti Şirazla vurğulamaq mahiyyətə yaxınlaşmaq demək olar. Bu baxımdan Şiraz sözünü hallandıraq.

1) Şiraz (ə) 1) kitabın vərəqlərini cildə bağlayan qaytan
2) Kitab cildindəki şəkil 3) nizam intizam mənasında.

2) Şirazi - Şirzadə hazırlanmış II Şirazlı. bax ə.f.lüğ. səh.788. bu lüğəti terminlərin mənası bu ecazkar Muğamın mahiyyətinə qəti yaxınlaşmır. Ona görə də hökmən Muğama başqa prizmadan yaxınlaşmaq lazım gəlir. Belə halda sözün kökünə varmaq

lazım gəlir.

Şira – 1) Böyük köpək və kiçik köpək adlanan ulduzlar sistemində iki ulduzun adı. 2) Məcmu parlaq. Belə halda Muğama yanaşsaq, onda Muğam Atəşpərəstlərə bağlanacaq. Çünki ulduzlara sitayiş edən Atəşpərəstlər olmuşlar. Belə halda iki ad bir-birinə mənaca qovuşur, istər istəməz mahiyyət ortaya çıxır. Muğamın həqiqi adı Beyyəti (yəni günəşə sitayiş edən) şiraz kimi öz həqiqi adını tapır. Budur hərflərin gücü və qüdrəti. (Bir nöqtə qüsür göz çıxarır buna deyilir). Deməli Beyyəti Şiraz Muğamının adı özünü tamamlamaqla tərkibinin mahiyyətinə yol açmış olur. Atəşpərəstlərə məxsus olan bu Muğamın nəyə yönəlməsini növbəti lüğəti terminlərlə araşdıraraq.

- 1) Şirk - 1) Şərik olma, 2) əlbir olma, büt-pərəstlik, 3) çoxallahlıq.
- 2) Şiranə - şir kimi, aslan kimi, şücarətlə.
- 3) Şirəfkən - şiri yıxan, aslan basan, şücaətli pəhləvan, igid. Bax ə.f.lüğ. səh.788.

Bu lüğəti terminlərə əsaslansaq Beyyəti Şiraz Atəşpərəstlərin igidliyini şücaətini, qəhrəmanlığını özündə əks etdirən bir Muğamdır.

Şiraz şəhərinin adına gəldikdə parlayan ulduz, və ya igidlər şəhəri mənasını özündə daşıyan mənasındandır.

BAYATI QACAR

Bayatı Qacar Muğamına da yuxarıda qeyd olunan səpkidən yanaşsaq daha düzgün olar. Dilimizdə, ədəbi həyatımızda elə sözlər vardır ki, həmçinin adlar dilimizə ya naşılıqdan, ya da subyektiv şəkildə daxil olaraq müqəddəs bir məna daşıyan bir mahiyyəti tamamilə alt-üst edib və yaxud edir. Həşiyədən kənara çıxaraq gözəl şəhərlərimizdən, müqəddəs torpaqlarımızdan olan bir yerin üstündə dayanıram. 8 milyondan yuxarı əhalisi olan Şimali Azərbaycan Xaçmaz sözünü, adını qəbul edib. Ancaq sözün mahiyyətinə varanda nə xaç sözü var (kök etibarı ilə), nə də Maz (Yəni o baxımdan maz ya üzə, dəriyə çəkilir, ya da

ayaqqabıya çəkilib). Maz deyil bu söz. Bu söz çox müqəddəs ad-
dır. Bu müqəddəslik (Avestanın) "Zənd-Əvəstanın", ən qədim
müqəddəs kitabın, o kitab ki, İbrahimin vəhləri orada toplan-
mışdır. Həmin kitabın ana sözüdür (Xaç-Maz) əslində bu ad
"Xak Məazdır". Xak - müqəddəs torpaq (Baba dağına istiqamət-
lənir mənə etibarə ilə) Məaz - sığınacaq, müqəddəs pənah ye-
ri, pak yer. Baxın, diqqətlə baxın, bu müqəddəs sözü nə hala sa-
lıblar naşı bilicilər.

O naşılar ki, rus tarixşünasları necə yazıblarsa bizimkilər də
elə qəbul edib, bizə də qəbul etdiriblər. Çünki mənbələr ana
mənbələrdə axtarılmır. Elə olsaydı onda saxtalaşdırma necə ola
bilərdi. Bu məsələyə şair B.Şirvaninin özünəməxsus münasibəti
var ki, baxaq, nəzər yetirək bu münasibətə.

«Ya Rəbbi, yaratdın ki, sən məni, çün dərk edim mən səni,
əgər ki, yaratmasaydın məni, kim dərk edərdi, indi səni? «Cahil»
əlindən «kamilin» yoxdur insanlıq qiyməti, bu dünya bir puç
imişsə, neynirdün göndərib məni? Heç də insaf deyil ki, o ruzi
paylanmış necə var... Ya «mən» qalım, ya da «cahil», birgə sal-
ma, o süfrəni. Yaradansız «aləm» olmaz, yaratmışan bu aləmi,
ya məhv elə, ya da düzəltəsən, görsət haqqa o qibləni.»

Bədii gəzintidən sonra qayıdaq ana mövzuya. Qacar sözü
məntiqi baxımdan mənə vermir. Bəs onda bu sözü, bu muğamın
adını nədə və hansı mənalarda tapaq? Bəlkə bu Muğam Beyyəti-
Qəzardır. Bəli, Muğamın avazı, oxunma tərzü Qəza-r dan xəbər
verir, başqa mənada bu sözlə uzlaşır. Baxaq bu sözün lüğəti
tərkibinə. Bax: ə.f.lüğ. səh.113

Qəza – 1) İnsanın başına gələn hadisə, bədbəxt hadisə
vaxtında icra edilməyib, sonradan icra edilən oruc və ya namaz.

3) Qəza-r – 1) Din uğrunda aparılan müharibə, cihad,
2) müharibə, basqın

4) Qəza-zadə-qəzayə uğramış, qəzadan xarab olmuş

5) Qəzəvat – 1) Din yolunda aparılan müharibələr 2) XIX
əsrin birinci yarsında Qafqaz xalqlarının çarizmə qarşı apardıq-
ları müharibəyə verilən ad.

İkinci mənalı söz:

Qazi – qəza edən, cahad edən, din yolunda müharibəyə
gedən, 2) Qalib, fəth. Bax bu mənələrdən qaynaqlanıb, bu

mahiyyətlərdən, bu mahiyyətlərin, qəzavü-qədrələrin keçdiyi yollardan yaranmışdır mənim mülahizələrimə görə Beyyəti-Qəzar. Yəni Beyə-Beyyət edənlərin qəzaları olmasaydı birinci söz Bayatı-Beyyəti olmazdı. Beyin tarixini, tarixi mahiyyəti bilmədən Azərbaycan tarixini köklərinə gedib çıxma bilmərik. Mahnı və muğamın canı sözdür. Sözlər yerində olarsa, Muğam çərçivəsində düz olarsa, xanəndə çətinlik çəkmədən, ruhla oxuyacaq muğamları.

ZƏMİN XARƏ

Muğamat bəşəri sərvət olmaqla bərabər Azərbaycanın halal malı, mənəvi xəzinəsidir.

Zəminxarə eşqə işarədir. Eşqin fəryadından doğan nalədir. Zəmin-xarə iki tərkibli, çox mənalı, lakin bir məqsədə çatan, qovuşan söz birləşməsidir. Bu iki sözü mənaları üst-üstə salmadan açmaq mümkün deyildir. Sözlər bir-birinə qovuşduqda, tarixə bağlandıqda müqəddəs mənalı söz yaranır. Sözün kökü zəmdir. Zəm – soyuq su deməkdir. Bax: ə.f.lüğ. səh.213. Bunun Muğama heç bir aidiyyəti yoxdur. Lakin istər-istəməz bir qaranlıq məqamı açmalı oluram. Haşiyədən kənara çıxaraq.

İlk zəm-zəm – Kəbədə olan müqəddəs sudur. Lakin bu bizə tamlıqla məna halında çatmayıb. Quranda Bəqərə 60 yazılır: “Musa qövmü üçün 12 çeşmə qəbilələr, onun qəbiləsi üçün qaynadı”. Sual olunur o çeşmələrin biri Kəbədədir, bəs on biri haradadır? Bax burada Zəm-zəm sözünün mənasının açılmasına ehtiyac duyulur. Zəm soyuq su, Zəm-zəm soyuq su, soyuq su kimi səslənir. Söz yerinə oturmur. Demək burada gizli məna vardır? Zəm – soyuq su. 2-ci zəmdə iki «m» hərfi olmalıdır. Demək Zəm-zəmdir bu sözün tərkibi. Zəmm iki «m» artan azalmayan su. Səhrilikdə, çöllükdə Qabıssanda «Musanın çomağı» dəyən və yerdən qaynayan su. «Çargahın» bir qolu «su» (od, hava, torpaq). Səngəçardan 20 km Mərəzəyə tərəf. Qonçuda 600 ton bir göndə qışlaqlar üçün su çəkilib, su eyni qaydada qalıb. Bax budur ilkin «Zərduşların» Zəm-zəmmi. 2-cisi Safi

Novruzda yenə ora yaxın ərazidə Zəm-zəmmin beşi Qabıssandır. Həmin Quran ayəsində olan 12 zəm-zəmmin.

2) 2-ci söz Zənzəmədir ki, mənası zümzümə deməkdir.

3) Zəmi- yer, 1) əkin yeri, tarla. Demək Muğamın yaranmasının, yaranmasına işarələr. Muğamlar təbii ki, svilizasiya mənasını daşıyan əkinçilərin yaradıcılığının məhsuludur. Zərduşların yaradıcılığıdır. 100 xalq mahnısı da bunları tam təsdiq edir. Bundan yararlandıqdan sonra Zəmin xarənin pəncərəsinə yaxınlaşa bilərik. Döyək bu pəncərəni. Zəminim – danlanan, töhmət edilən. Bəli, Atəşpərəstlərin danlağıdır bu, töhmətidir bu.

2) Zəminimə – pis iş, cinayət. Bəli, bu pis iş dövrünə, Muğamın tarixinə görə Bütperəstliyə qarşı çıxmıdır.

3) Zəmin – 1) parçanın (qumaşın) yerliyi, 2) məvhum anlayış. Bu çəşqinlik yaratmasın. Məqsədə uyğundur bir az sonra aydınlaşacaq ki, bu xarədir.

4) Zəminə – ilk şərt, ilkin şərait (bütperəstliyə qarşı çıxma, təkallahlığa yönəlmənin ilkin şəraiti)

5) Zəmmə – işarə (yəni dediklərimizə işarə).

«Xarə» sözü çox mənalıdır:

1) Xar - 1) Tikan, tikanlı (bütlərə qarşı çıxanın, sancılması, zərbələr alması)

2) Xaara – 1) Çaxmaq daşı; bərk baş, 2) İpək parça növlərindən biri. Bax bu sözlərlə fikrimiz mahnıda öz təsdiqini tapmalıdır və tapır. Hansıdır bu mahnı. Bu mahnıdan doğur məhz «zəmin-xarə».

Baxın mahnıdakı hikmətə, tarixə və dərin fəlsəfəyə. Fəxr edək ki, babalarımız nə hikmət sahibi olmuşlar. Ona görə də itməyib və heç vaxt itməyəcək bu xalq mahnıları.

Qızıl gül biçim-biçim,
Ölürüm, ey yar, sənin üçün.

Qızıl gül biçim-biçim. İbrahimin gecə fəryadıdır. Ulduzlar idi biçim-biçim. Səbrim kəsildi. Artıq vaxt qalmayıb, səhər İbrahimin ölüm hökmü icra olunacaq. Dostlar, qohumlar yaxın gəlmir. Dünyaya, bütperəstlərə düşmən kəsilib İbrahim. Hamı onun ölümünü gözləyir.

Gül gülə, bülbül gülə,
Gül xarə dolaşmış
Gül güldən ayrı
Heç yaşarmı ayrı.

Xar burada dörd mənə daşıyır. Bu kiçik bayatıda baxın, oxuyun nə hikmət var. Baxın ulu babalarımızın hikmətli fəlsəfi dünyasına.

Gül-gülə, bülbül gülə,
Gül xarə dolaşmış.

Burada İbrahim və Allah timsallı güllərdir. Yəni bu vəhdət, bağlılıq, bu gözəlliklər, baxın xarə dolaşmışdır.

Xar -1. 1) tikan, 2) göyəm ağacı

Xar -2. yeyən, gəmirici

Xar -3. zəlil, həqir, alçaq (adam)

Xar -4. çaxmaq daşı, bərk daş, 2) ipək parça növlərindən biri. Baxın, bu söz tənliyinə. Mahnıda bu mənalar hamısı var.

Gül – 1-ci -mənə tikana dolaşmışdır. Yəni onun Allah sevgisi bigənəlikdə qaldı.

2-ci mənə -artıq şeytana xidmət edən insanlar ona və Allaha qarşı çıxmaqla (onu öldürmək istəməklə) axirət oduna üz tuturlar.

3-cü mənə – bu insanları zəlil, həqir adlandırır. Sanki onlara yazığı gəlir.

4-cü mənə – bu zəlil insanlar İbrahimin iradəsini, onun odunu söndürə bilməyib, odu-oda bağladılar ki, bu da mənasız bir şeydir. Əvəzi olmayan, qiymətcə ipəyin qədrini bilməyib, oda atmaqla, çılpaq qaldılar. Bax budur Xarənin mənası. «Zəmin-Xarə» İbrahim eşqinə, bu eşqin əzablı yollardan keçməsinə həsr olunmuş bir Muğamdır. Tarixi qədim, mənası dərin-dərin. Eşq və Nələdir «Zəmin Xarə». Müqəddəs muğamdır, müqəddəslikdən doğan muğamdır «Zəmin-Xarə». Göstərdiyimiz lüğəti terminlər diqqətlə izlənilsə zəminxarənin mahiyyəti asanlıqla açılacaq. Xar sözünün yekunu olaraq, Xaricbələd sözü də bu fikrə sanki möhür vurur. Mənası şəhərdən çıxarılmış, qovulmuş (şəhər sözünə təəccüblənməyin, ilk şəhər həyatı oturaq təsərrüfata

deyilib. Həzərlər olub ilk şəhər insanları). Zəmiri-şəxs idi İbrahim. Ümumiyyətlə, mahnı və muğamlar öz qədimliyini, tarixini sözlərdə və musiqi alətlərində rəmzi olaraq göstərir. Sözlərin mənalarına açıqlamalar verdik, musiqi alətlərinin də bir neçəsinin rəmzi mənalarını açaq. Sözlər kimi alətlər də öz mənalarını rəmzi olaraq (surətlərini) səma cisimlərinə bağlayır.

Qaval (dəf) Günəşin və Ayın rəmzi deyilmi? Məgər başqa formada o düzəldilə bilməzdimi? Onun əsasən üz dərisi balıq dərisindən olması təsadüfdürmü? Balıq bürcünə işarə deyilmi? Kamənça – kam – ürək arzusu. Bax: ə.f.l. səh. 272. əqrəb bürcünə işarə deyilmi? Qoşa-nağara (böyük və kiçik) Günəşə, aya işarə deyilmi, ney ilk nəfəs aləti pərləri ulduzlara işarə deyilmi? Bu alətlərin sədaları göyə bağlanırmı?

Bunları Allahın sevdiyi minlərlə insanların içindən seçilən insanlar düzəltməyibmi. Bütün dediklərimiz, yazdıqlarımız, hamısı sevgi, eşq, Allah eşqindən yaranıb və yaranacaq. Tar qoşa ürək mənasında insanın ürəkdən Allaha vəhdətini əks etdirmirmi?

Sim – 1-ci mənə – gümüş ayın rənginə işarə deyilmi?

Sima – musiqi dinləmə, sufi dərvişlərin neylə ifadə etdikləri zikr. Bu zikrlər ilk dəfə İbrahimi təbliğ edən, onun dinini təbliğ edən zikrlərlə başlamayıbmı?

Bütün bunlar Allah eşqindən doğan varlıqlardır. Maddi və mənəvi varlıqların təcəssümüdür.

Dəramət

Dəraməd iki sözün birləşməsində öz mahiyyətini tapır. Dəra və Aməd. Ayrı-ayrı mənəli sözlərdir. Bax ə.f.l. səh. 20-144.

- 1) Dəra – zəng, zıncırov
- 2) Dəraviş – 1)dərvişlər, 2) yoxsullar, kasıblar
- 3) Dəraguş – qucaqlama.

Aməd

- 1) Gəliş, gəlmə; 2) Yetişmə, çatma.

Sözlərin mənasına görə Dəramət karvan həyatını, yollarda baş verən hadisələrin, hansısa bir arzu-məqsədin arxasınca get-

mənin təsvirini özündə əks etdirən bir muğamdır. Şair B.Şirvaninin fikirlərinə görə:

Aləmi Leyli Məcnunda, diyarı da Azərbaycan,
Şahnazın gül qucağında dəşti səhra Dəramətdi.

Dəşti səhra burada karvana işarədir. Şahnazın gül qucağına gəldikdə, bu dər-bardır ki, mənası: 1) Padşah sarayı, qəbul salonu. Padşahların yol üstündə, uzaq məsafəyə gedən padşahların ruhunu oxşayan bir təsnif və muğamdır.

Təsnif. Bax ə.f.lüğ. 629-631

Təsnif və Təsavi bir-birinə bağlı sözlərdir. Mahiyyəti, mənanı bu iki sözün birləşməsində axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan:

Təsabi – iki şeyin bir-birinə bərabərliyi, bərabərləşmə, bərabərlik.

2) Təsaföh – görüşmə, əl vermə, qovuşdurma.

Təsnif

1) Təsnif - 1) siniflərə ayırma, siniflərə bölünmə;

4) Sözləri qəzəl formasında olan irihəcmlı mahnı

2) Təşniyyə – ərəbcədə müfrəd (tək) ilə cəm arasında olaraq, iki şəxsi və iki şeyi bildirən kəmiyyət

3) Təsəvvüf – sufilik mələki, təriqəti (Şərqdə dini-ictimai fəlsəfi cərəyanlardan biri. Təsnifin daxili mənalarını məhz bus öz mənalarında axtarmaq lazımdır).

MIRZƏ HÜSEYN

Insana bil, avaz fələkdən gəlir,
Beşikdən, nənnidən, bələkdən gəlir,
Muğamın kədərli, qəmli sədası,
Ruhun oturduğu ürəkdən gəlir.

Bu muğamı əksəriyyət müəlliflər Mirzə Hüseyn olmasını iddia edirlər. Ancaq kimdir Mirzə Hüseyn, hansı dövrdə yaşayıb Mirzə Hüseyn, bu haqda iddiaçı ortaya çıxmır və ya çıxarmırlar. Ancaq bu muğam – segahdır, mən deyərdim ki, muğamla-

rın ən qədimidir və gözəl, dərin fəlsəfi hikmətə malik muğamdır. Açaq Mirzə Hüseyn muğamının lüğəti mahiyyətini və bu mahiyyətdən doğan tarixin hikmət səhifələrini.

Mirzə - ("Əmirzadə" nin ixtisarı) mirzə bax. ə. f. 1. səh 389. Demək sözün mənasını açmaq üçün sözü əmir və Mir sözləri ilə birləşdirmək lazımdır.

- 1) Əmir – şərqdə; hökmdar, padşah – Əmiri ləşkər (qoşun başçısı)
- 2) Əmiri – 1) əmirə aid olan; 2) yaxşı bahalı.
- 3) Əmirülmömin - mömünlər əmiri.
- 4) Əmir – 1) iş, şey 2) sərəncam.

Mir

- 1) Mir – (ərəbcə əmir sözünün ixtisarı) rəis başçı rəhbər.
- 2) bəzi adam adlarının əvvəlinə artılaraq onların seyid nəslindən olduğunu göstərir (dini). Mir – hac, hacılar başçısı (Məkkə ziyarətçilərinin səfərdə təyin edilmiş başçısı, rəhbəri).

Bu lüğəti terminlər muğamın dili ilə açılarda, tarixin, dünya tarixinin hələ açılmayan tarixi qapılarının açılmasından xəbər verir. Muğamın tarixinin əvvəlki səhifələrində İbrahim dininin şəcərə tarixini təsdiq edir və ya onunla üst-üstə düşür. Bu lüğəti terminlərdə dini rəhbər və bir də şah, padşah sözləri öz yerini tapır. Zənd Əvəstada (Avesta) və Quranda, İncildə qeyd edilir ki, İbrahimə (Avrama) vəh gəldi. Sən oğlanlarından birini, arvadlarından birini götürüb Kəyana get. Orada sənə böyük nəsl və böyük var dövlət verəcəm. İbrahim belə də etdi. Məhrəm (yəni yaxınları olan) bir yerə getdi. Bəli o Kəyana gəldikdən sonra yeni yaratdığı din haqqında, Rəbbi haqqında Kəyan şahı Gəctəbə məlumat verdi. Gəctəb onun dinini qəbul etdi, bu dinin bütün ölkələrə yayılmasına şərait yaratdı. Bu din o zamanki yeddi dövlətə, 72 xalqa yayılmağa başladı. İbrahim dini dünya şöhrətinə malik oldu. Bu yeganə Rəbbə xidmət edən təkallahlıq dini idi. Dünyanın (Avestaya) Zənd Əvəstaya görə yeganə əvəssiz dini idi. Mükəmməl və böyük əxlaqə malik əvəssiz bir din idi. Əlbəttə bu din, əvəssiz din o, dövrün zahidləri tərəfindən məhz muğam, (ağı, şikəstə) üstündə oxunmağa başlandı. Bununla da

Muğamda Mirzə sözü yarandı. Daha doğrusu Mirzə Hüseyn Muğamının, mirzəsi yarandı.

(Mirzənin bir lüğəti mənası da yazan deməkdir). Demək Mirzə sözü yazılı mənbələrə düşmüş oldu. İndi isə bu Mirzənin ikinci qolu Hüseyn sözünü və ya Hüseyni saz havasının mənbəsinə istiqamətlənək. Onda görürük ki, bu sözlər bir yerdə həqiqi mahiyyətini tapır.

Hüseyn və ya Hüseyni sözlərin həqiqi mahiyyətini tapmaq üçün Hüsni sözünü də bura birləşdirmək vacib şərtidir. Onda Hüseyn sözünün fəlsəfi mahiyyəti öz həqiqi mənasını tapmış olur.

1) Hüseyn – gözəl

2) Hüsni – a) gözəllik, camal. b) Yaxşılıq, Hüsni - əxlaq, əxlaq gözəlliyi, hüsni – göftar, danışmaq gözəlliyi, hüsni – məqal yaxşı danışma, hüsni – xətt gözəl yazma (Zənd Əvəstanın ana sözləridir bunlar, gözəl əxlaq, düz danışmaq, düz əməl lüğəti sözlərlə tam uzlaşır).

3) Hüsni - qübh – yaxşı yaman, gözəllik və çirkinlik

4) Hüsni – gözəl sığınacaq.

5) Hüsni – hasil olma, ələ gəlmə.

Bəli bu lüğəti sözlərdən, onların mənalardan doğuldu Mirzə-Hüseyn muğamı. Hüseyni havası. İndi isə bu sözləri, düzək təsbeh kimi.

Yaxşı – yamanlıq, bütpərəstliklə üz-üzə durmadan xəbər verir bu sözlər. İbrahim gözəlliyinin yamanlıqla qarşılanmasından xəbər verir bu sözlər. Dünyanın ilk bəşəri gözəlliyi, mənəvi gözəlliyi idi İbrahimin irəli sürdüyü din. Bu gözəlliyin sığınacaq yeri idi Avestadakı (Zənd Əvəsta) Ahu – Məaz (sığınacaq yeri, ələmət yeri, pənah yeri). Dünyanın ilk sığınacaq yeri idi bu. Pak yer Həzər dənizi (Xəzər) onu sağı Quranda işarələrlə deyilən Safi Həmid sol tərəf Atəşgah olub. Əxlaq gözəlliyi İbrahim dinini simvolu, danışmaq gözəlliyi İbrahimin gözəl nitqi olub, yaxşı danışma isə Rəbbin təbliğatıdır ki, bu da İbrahimə məxsusdur, dünyanın ilkin tarixi mərhələsində. Bəli bu ilkin lüğəti terminlərdən yaranan Mirzə - Hüseyn şahların rəğbətlə yanaşdığı, qəbul etdiyi İbrahim dininin vəsfi idi. Mən deyərdim muğamın şah notlarından biridir Mirzə - Hüseyn muğamı. Bu muğam aşağı

dairədən, yuxarı dairəyədək olan insanların ruhuna eyni səviyədə təsir edən bir muğamdır. Şahları ədalətə, məzlumları, kütəli Allaha yaxınlaşdıran muğamdır. Daha doğrusu, gələcək İlahi gözəlliyə qovuşmağa çağıran bir muğamdır. Bəli əziz oxucu budur Mirzə - Hüseyn muğamının əvətsiz fəlsəfi mahiyyəti. 72 aşıq havasının tarixi də məhz bu dövrə şamil olunmalıdır. Bu havalar ilkin olaraq İbrahim dininin müxtəlif forma və mahiyyətlərdə vəsfinə yönələn havalardır. Zamanında bu havalar, 72 xalqın ruhuna hakim kəsilən havalardır. İbrahim zahidləri, o dövrün saz sahibləri bu vəsfi 72 xalqa, avazla, məlahətli səsle qapı-qapı düşüb, İbrahim eşqinə hər yerə təbliğ edirdilər. Onlar Azərbaycandan, İrana (Kəyana), Misirə, Hindistana, hətta Yunanıstana qədər gedib bunları bu müqəddəslikləri insanlara aşıltdırırdılar. Ona görə də İskəndər harada bir zahid, dərviş görürdüsə, atını onlara tərəf sürüb, onları qızıl pulla mükafatlandırır. Onlara baş əyirdi. Bu həqiqətlər N.Gəncəvinin “İskəndərnamə”sində əks etdirilmişdir.

ÜŞŞAQ

Bu müğam pərdəsinin fəlsəfi mahiyyəti bütün açmalardan çətindir. Bu söz mənə etibarı ilə bir neçə sözlə qovuşduqda açıla bilər. Bəli bu ələkeçməz sözləri tapıb sistemləşdirdikdə mənə asanlıqla ortaya çıxır və gözəl mənalı fikirlər və tarixi səhifələr ortaya çıxır. Hansıdır bu sözlər.

1) Üşşaq – a) aşıqlər, Muğamda bir pərdənin adı (sual nəyin aşıqləri?)

2) Üşşaqfərib – aşıqlər aldadan (aşiq nədən aldanıb?) bax. ə. f. lüğ səh 662.

Sinonimlər

- 1) şükufə - gül, çiçək.
- 2) Şükufəzar - çiçəklik, güllülük.
- 3) Şükuk – Şəkk, şübhə
- 4) Şükranə - Bəxşiş

5) Şükrüzar – şükr edən, təşəkkür edən.

6) Şükuk - şəklər, şübhələr

7) Şürəka - şəriklər. bax . ə. f. lüğ səh 76.

Bəli bu lüğəti sözlərdən doğulub bu muğam pərdəsi. Sirli – sehirlı dünyanın mənəvi xəzinəsi olan muğam pərdəsi.

Üşşaq – aşıqlər. dünyanın ilk aşiqi idi, müqəddəsliyə, Rəbbə olan aşıqlıyi idi İbrahimin. Aşiqi aldadan ulduza, aya üz tutub inkardır aldadıcılıq. Sonda Günəşə üz tutmaqla Rəbbin varlığını dərk etdi İbrahim. Gül çiçək Rəbbin baxçası olan Göy, göydəki ulduzlardır gül çiçək.

Bütərəstlərdir İbrahimə şübhə və kinayələrlə yanaşır. Bəxşiş İbrahimin oda atılandan, oddan salamat çıxmasıdır. İbrahımə üz çevirənlərə Rəbbi bəxşiş etməsidir. Bu bəxşişə, ilahi, əvəzsiz bəxşişə şükür etdilər insanlar. Şəklər – Şübhələr aradan götürüldü, hamılıqla insanlar Rəbbə üz tutdular. Şəriklərdir ki, İbrahimin haqq işinə şerik çıxıb bu dinin böyüklüyünü dünyaya yaymağa başladılar. Başqa mənada Allahın vahidliyini şeriksiz olmağını təsdiqləmədir. Bununla da İbrahimə onun dininə şübhələr qalmadı, İbrahim dini yeganə olaraq zamanında dünyanın, məhz dünyanın vahid dini oldu. Üşşaq pərdəsində məhz muğamla bu keşməkeşli yollar işıqlanır.

Şirvan Şikəstəsi

Şirvan şikəstəsi məhz Şirvanda yaranan, Şirvanda doğulan bir şikəstədir. Şirvan şikəstəsini bir mənəli olaraq müasir dövrə aid bir şikəstə kimi təqdim edir, hətta onun yaranmasını Tufarqanlı Abbasla, Qabıssanın Cəyirli kəndində olan Aşiq Abbasla bağlayırlar. (Aşiq Abbas Şirvanın məşhur aşıqlarından olub) ancaq mən bununla razılaşmayaraq Şirvan şikəstəsinin tarixi kökləri daha qədim tarixə malik olmasını israr edirəm.

“Şirvan şikəstəsi” xalq şikəstəsi olmasının iddiası ilə başqa mövqedən yanaşıram. Çünki şikəstədəki sözlər, sözlərdəki mənəli vurğular mənim fikirlərimə yaxın olmasını qismən təsdiq

edir. Beləliklə, açaq Şirvan şikəstəsinin sehirlil tarixi qapılarını. Şikəstədə mahnı belə başlayır.

Gəlirdim mən Tufarqanın elindən,
Yolum düşdü obasına Pərimin.

Sual olur “Şirvan Şikəstəsindən” söhbət gedirsə Şirvanda Tufarqan adlı yer, məkan yoxdur. Ümumiyyətlə, Tufarqan adlı yer məkan vardırımı? Var isə o məkan haradadır? Axı belə bir məkan yoxdur və ya olmayıb axı. Deməli ad və ya ad yönümlü söz təhrif olunub. Görəsən bu sözün həqiqiliyi nədə və hansı addadır. Bunu tapmaq üçün qədim “Pars” (atəşpərəstlər) sözlərinə müraciət edək. Bu baxımdan sözün əsil mahiyyətini tapmaq heç də çətin olmaz. Qədim Pars sözlərinə görə bu olmalıdır: Tubaxüramın elindən. Sözün kökü a)Tu – toy

Əsrimizin əvəzsiz aşiq sənəti,
Cənnətin vəsfinin söz səltənəti,
Məramı, mənası, zirvə qiyməti,
Şirvan sənətkarı Əhlimandadır.

Cənnət bağımızın şeyda bülbülü,
Həm cənnət bağının ətirli gülü,
Söz aləminin dürr-gövhəri, ləli,
Əvəzsiz xiridarı Əhlimandadır.

Şakirin tükənməz arzu diləyi,
Şirvana bağlanan kövrək ürəyi,
Bu yollarda onun kömək dəstəyi,
Tarix yadigarı Əhlimandadır.

Tuba – Tubu - əfsanəyə görə cənnət pəriləri hündür boylu.

Tubaxüram – yerışı gözəl olan, gözəl yerişli. Qəddi - qamətli pərilər. demək şikəstə belə başlamalıdır.

Gəlirdim mən Tubaxüramın elindən.

(Əfsanəvi pərilər, cənnət məkanına işarə. Demək şikəstə dini mənaya istiqamətlənir)

Yolum düşdü obasına Pərimin.

Söhbət dini cənnət məkanından gedirsə, qadın Allah İlahə Günəş sayılır. Demək, mahnı İbrahimin Günəşə üz tutmasının vəsfinə yönəlir. Hadisələrin isə Şirvan məkanında olmasına işarə edilir. Bununla da ilkin birinci beytdə məkan, mənə, mahiyyət, tarixlik özünü bürüzə verir. Söhbət oğlan - qız məhəbbətindən getmir. Demək Pərilər, göy aləminin ulduzları, Pərim isə Günəşə işarədir.

Salam verdim gülüb aldı salamımı,
Mehman oldum obasına Pərimin.

Yəni Günəşə üzümü tutmaqla Rəbbimə yaxınlaşdım. Sənin varlığının göy məkanında olmağını bilirəm. Rəbbim isə mənə vəhnən doğru yol tutduğumu bildirdi. Beləliklə Nuhdan sonra Rəbbin mehmanı, müqəddəs qonağı, istədiyi şəxs, Peyğənbərlər İmamı İbrahim oldu.

Neynək a, dərdin aldığım,
Neynək a, dərdin aldığım,
Neynək a, dərdin aldığım,

Üç dəfə vurğulanır eyni sözlər. Bu vurğular ayrı – ayrılıqda bir məqsədə yönəlir.

1) Dərd – ağrı, sancı xəstəlik (söhbət mənəvi xəstəlikdən gedir).

2) Kədər, qəm qüssə.

3) Qayğı, iztirab, təşviş.

4) Eşq, məhəbbət

5) Dərdi - bidərman - müalicəsi olmayan xəstəlik, əlacı olmayan dərd, qarşısı alınmaz iş, çarəsi olmayan iş.

6) Dərdi fəraq - ayrılıq dərdi, hicran dərdi.

7) Dərdi hal – pis halda olma.

Dərdin alım vurğularının arxasında məhz bu sözlər və mənalar durur. Təhlil edək bu sözləri və mənaları.

Bütpərəstlərə görə İbrahim xəstədir. Sağalmaz, əlacı olmayan xəstəliyə düşər olub. Bu xəstəlik yəni, Rəbbə olan aşqlıq onu qəm – qüssəyə salıb. İbrahim iztirab, təşviş içərsindədir. Məhz buna görə də 21- 31 yaş arası o, Guşənişin olmuşdur. Bu iztirabların, dərdin, ələmin önündə eşq durur ki, bu da Rəbbinə olan eşqidir. Bu eşq əvəzi olmayan eşqdır. Bu eşqin yeganə çarəsi Rəbbinə qovuşmaq, ona sadıq olmaqdır. Bu eşq İbrahimi çıxılmaz halda qoyub. Necə deyərlər Gül – Gülə, Gül də xarə (tikana) dolaşib. Bəli, budur “dərdin alım” sözlərindən doğan müqəddəs mahiyyət.

Təklif etdi eşqə düşməyə,
Su istədim şərab verdi içməyə.

Təklif etdi eşqə düşməyə, İbrahimə gələn vəhlərdir bu. Minlərin içərdində, Nuhdan sonra elçi Rəbb tərəfindən İbrahim seçilmiş, özünün bəyanını ona həvvalə etmişdir Rəbb. Şəraba gəldikdə söhbət məhəbbət şərabından gedir. Dünyada ilkin məhəbbət şərabını Nuhdan sonra, İbrahim içib. Rəbbə məhəbbət şərabıdır bu.

Könlüm quşu havalandı uçmağa,
Uçar qonar cıqqasına Pərimin.

Bu vəhdən sonra, İbrahim artıq çərçivəyə sığmayan bir aşiq oldu. Artıq onun sevgisi yer məkanından göy məkanına yollandı. Yəni bütpərəstlik dininin puçluğunu dərk edib Rəbbə üz tutmağa başladı. Könlü quşu cıqqaya qondu.

Çıqqa – başın ön və yan tərəfində olan saç. Bayraqda olan qotaz, qadınların başlarına qoyduqları tacşəkilli daş-qaşlı bəzək.

Bayraqda uc hissədə olan qotaz ulduz rəmzidir. Demək könlü quşu, eşqi İbrahimin günəşə yönəlmiş, ulduzların tacı olan

günəş onun müqəddəs sevgisi olan Rəbbin yaratdığı əlamətdir, bəyanıdır.

Deyirəm dar gərdənə tökülübdür hörmələr,
Gümüş kəmər incə belə dürmələr.

Dar - böyük ev, yer, məkan, məqam, dari – bəla (bəla evi) dünya (dini) ; dari- dünya - dünya evi, axirət evinin əksi;

Dara - sahib mülk ə. f l. səh 136.

Günəşi dünya evi sayır aşiq. Məhz Günəşin həyat mənbəyi olduğunu işarə edir aşiq. Bu dünya evinin arxasındadır axirət evimiz.

Hörmələr dar gərdənə tökülüb.

1) Gərdən – boyun

2) Gərdun- dolanan, dönən, fələk, tale, göy.

Hörmələr günəşin şüalarıdır ki, bu şüalar olmasa həyatın olması mümkün deyildir.

Gərdənbənd- boyunbağı.

Gümüş kəmər incə belə dürmələr.

Gümüş - kəmər Ay, Yer, ulduzlarıdır ki, Günəşi əhatə edib. Onun ətrafında fırlanır.

Dedim atlaz qofta üstə qızıl düymələr,
Düzülübdür ey yaxasına Pərimin.

Əslində atlaz yox, Ətlas olmalıdır.

Ətləs- atlaz, qədim astronomiyada sabit ulduzlu göyün üstündə olub, guya bütün göyləri əhatə edən və tamamilə ulduzsuz olan göy nəzərdə tutulur. ə. f. lüğ səh 197.

Ətləs qofta yox, Ətləs qövlə - söz vermə, vəd vermədir. Tək ulduzlardan gələn vəhə görə (ulduz timsalında Rəbb nəzərdə tutulur). Yəni Rəbbi ona gül verib vəd etmişdir.

Ətləsin üstündə olan ulduzlardır burada düymələr düzülüb-dür Günəşin ətrafına.

Mən Abbasam gəldim burda qalmağa,
Şirin canı eşq oduna salmağa.

Şikəstədə hamılıqla Abbası bu şikəstəni yazan bəstələyən adam kimi qəbul edir. Hətta Qabıssanlılar onun müəllifini Cəyirli Abbas (Qabıssanın Cəyirli kəndində şöhrətli bir aşiq olub) kimi qələmə verirlər, yaxud ifalarında onu vəsf edirlər. Əksinə bu şikəstə ən qədim şikəstədir. Bundan qədim şikəstə olmayıb. Ona görə ki, şikəstənin sözləri və mahiyyəti bunu tam təsdiq edir. Beləliklə, sözləri mənaları ilə sıralandıraq.

Əslində Abbas bir ad yox, üç sözün, həmçinin üç müqəddəs sözün birləşməsindən doğan bir mahiyyətdir.

1- ci a) Ab – yaş, göz yaşı b) Ab – su. c) Abi – çeşm, göz yaşı

2- ci söz. a) Aba - atalar; ata – baba. b) Abad - gələcəkdə sonu olmayan, həmsəlik olanlar.

3- cü söz a) As – sözü keçən nüfuzlu adam, mənbə, məxəz.

4- cü a) Asi - ticarət etməyən, b) üsyançı, künahkar, özündən çıxan, coşan.

Ad kimi qəbul etdiyimiz Abbas yox, Abas sözü bu üç söz mənalarını özündə birləşdirməklə müqəddəs bir məqsədi, ideyanı ortaya çıxarır. Yəni mən, göz yaşlarıma qarq olan aşiq, İlahi bir məqsəd üçün sizlərə peyğəmbər seçilmişəm. Bu iş Rəbb tərəfindən mənə həvalə olunub (gəldim burada qalmağa). İbrahimin meracdan qayıtmasına işarədir. Məlumunuz olsun gələcəkdə sizin məkanınız Rəbbin dərğahında olacaq. Bütperəstlərə qarşı çıxaraq bildirir ki, nə qədər gec deyil cansız bütlərdən əl çəkib Rəbbə üz tutun. Bu yol Rəbbin dərğahına, cənnət məkanına gədən yoldur, əks təqdirdə sizi cəhənnəm əzabı gözləyir. Mən isə Qövmümün cənnətə qovuşmasına cəht edirəm, gec-tez siz bunu dərk edib qəbul edəcəksiniz. Mənə əzab - əziyyət verməyiniz isə Rəbbə ziddir ki, mən bu işdə gələcək dinin atası, atalar kimi iştirak edirəm. Bu ilahi məqsədi Rəbbim mənə həvalə edib. Abad – bizim əbədi rəhbərimiz, bizi yaradan Qadir Allahdır. Əbədi dinimizdə onun adı ilə bağlı olmalıdır, bütlərdən əl çəkmək vaxtı artıq çatıb.

As isə, tənhalıq dinin iddiaçısı mənəm. Bu işi mənə Rəbbim tapşırıb.

Asi - itaət etməyən, üsyançı, bəli bəşər tarixində ilk dəfə İbrahim qorxmadan, çəkinmədən büt-pərəstliyə qarşı çıxıb Günəşə Nur mənbəyinə sitayiş etməyi irəli sürdü. Məhz bu ideya ilə bağlı, büt-pərəstliyin düşməni kimi ilk bəşəri qalibiyyəti əldə edib vahid dinin rəhbəri oldu. Bu mənalara görə Abasam gəldim burda qalmağa deməklə (Ab – as vurğu ilə deyilməlidir) yəni vahid dinin icraçısı kimi, həyatımdan keçib onun qalibiyyətin təmin edəcəyəm. Məna buna gətirib çıxarır.

Akademik Teymur Bünyadovun “Əsrlərdən gələn səslər” əsərində bu məsələyə alim xüsusi yer ayırır. Əsərdə Abbas bir neçə adla təkrarlanır. Bikəs Qul Abbas (yəni heç kimi olmayan, tənha), Şikəstə Abbas, Bayat Abbas kimi verilmişdir. İkinci mənada Şikəstə Abbas yəni sındırılmış, üzgün əldən düşmüş, incimiş, qəlbi qırılmış, solğun, solmuş mənalarını daşıyır. Üçüncü mənada Bayat Abbas isə əslində Beyyət Abbas olmalıdır. (Günəşə üz tutan, səcdə edən, onun timsalında Rəbbini arayan) bu təxəllüslərdə sübut edir ki, bunlar bir adamdır yəni İbrahim Peyğəmbərlə bağlı olan adlardır.

Şirin canı eşq oduna salmağa.

Yəni candan şirin həyatda heç nə yoxdur. Ancaq bu din yolunda, Rəbbimin yolunda ondan keçməyə hazırım. Elə də edəcəyəm.

Cəfa çəkib belə gözəl olmağa.

Mahnıların birində İbrahim Rəbbin tək və aciz qaldığından şikayət edir. Rəbb isə ona cavab verir. “Mənim yolumda cəfa çəkməyən aşiq, mənim nəyimə gərəkdir”. Sən bu yolu belə keçməlisən İbrahim. Bu yol ilə sən mənim istəyimi ödəyə bilərsən (əvəzsiz bəndəm olacaqsan)

Əcəb düşdüm Sevdasına Pərimin.

Yəni mənim özümdən xəbərim olmadan, Rəbbin səsi ilə bu yola, bu sevdaya düşmüşəm.

Nəqarət

Bu mənə başqa bir xalq mahnısında da özünü əks etdirir. Həmin mahnıdan misal çəkməklə fikrimizin təsdiqinə bir az yaxınlaşaq.

Anacan bağırimi qan eyləmişəm mən,
Gözlərimi giryan eyləmişəm mən,
Bir ala Gözlü yarın eşqi yolunda,
Öz canımı qurban eyləmişəm mən.

Yəni Rəbbimə aşıq olduğum üçün, bütperəstlərlə üz-üzə durub bağırimi qan eyləmişəm.

Gözlərimi giryan eyləmişəm mən.

Giryan – ağlayan, ağlaya – ağlaya, ağlayaraq.
Giryabər - göz yaşı yağdıran, ağlayan.

Yəni bu aşıqlıyım, gözlərimin yaşı dayanmır. Sevgi ilə təklik məni taqətdən salır.

Bir Ala gözlü Yarın yolunda.

Əslində bir Ala – Gözlü olmalıdır. Ala – Güz bu dünyanı bəzəyib, cilalayib bizə bəxş edən Allaha (Rəbbə) deyilir. Demək bu sevgi adı sevgi yox, Allaha aşıqlıqdır.

Dünyada yeganə adam olub İbrahim, özünü Allaha qurban diləyib.

Anacan, eşq oduna yanmamışam mən.

Yəni bu eşqi Rəbbim mənə bəxş edib. Artıq mənim varlığım ona bağlanıb. Geriyə qayıtmaq mümkün deyildir.

Hələ də bir təcrübə almamışam mən.

İbrahimə bu aşıqlıq on beş yaşında verilib. Cavandır İbrahim. Çəş qalıb istiqaməti təyin etməkdə çətinlik çəkir.

Nə yaman olur yardan ayrı düşəndə.

Yəni artıq gecdir, mən Rəbbimdən üz döndərib, bütlərə sitayiş etməyəcəm.

Bəlkə də yaxşı yaman qanmamışam mən.

İndi başa düşmüşəm ki, cansız bütlərə sitayiş etmək mənasızdır. Böyük Yaradan bunlarla əvəz etmək azı-azı günahdır.

Mən öz sevgilimə heyranam.

Anacan danlama məni. Geri qaytarmağa cəhd etmə. Mən öz Rəbbimin heyranıyam, ona bağlanmışam. Bu bağlılıq müqəddəs və əbədidir. Bəli budur “Şirvan Şikəstəsinin” nağılı. Nağıl yox acı həqiqətləri. Fikrimizi zirvəsinə çatmaq üçün aşıq Əhmədin bir qoşmasına misal gətirsək heç də pis olmaz.

Kim deyir Şirvanda sənətkar azdı,
Sənətkar oylağı Şirvan deyilmi.
Nəsiminin, Xəqaninin, Sabirin,
Bəs ana torpağı Şirvan deyilmi.

Bir yanı Şah dağı, bir yanı Şəki,
Ruha qida verir günəş, ay təki.
Bir yanı paytaxtım o, gözəl Bəki,
Bir də Kür qırağı Şirvan deyilmi.

Bəli Qabıssanın, qədim Qabıssanın dünyada ilk məkanıdır ki, bura Qədim - Qabıssan deyilib. (rus mənbələrində Kabırstan - Kabıstan deyilib).

Qabır, Ğabir – qədim deməkdir. Məzara isə qəbir deyilir, qabir yox.

Bakıyə (Bakıya yox) həm də Bəki deyilib. Bəki müqəddəs yer, Baki ağlayan, hüzn yeri, ələm yeri Atəşgaha, Ümbakiyə

deyilib. Dünyanın ilk ziyarətgahı bura olub. Qabıssan qayalarındakı işarələr bunu təsdiq edir. İndiyə qədər açılmamışdır bu sehrli dünya. Artıq açılıb göz qabağındadır bu ilahi məkan (Bax Ş.Qabıssanlı “Bəşəriyyətin Başlanğıcı”).

Sərhəddini isə aşığı çox gözəl verib. Bir tərəfi Şəki, Qəbələ, Quba (Baba dağı əcdad ziyarətgah). Digər tərəfi indiki Şirvan şəhəri (köhnə qırx çıraq, Əlibyaramlı) digər tərəfi Bakı – Bəki-dir. Budur ilkin dünyanın ana məkanı adlanıb Qədim – Qabıssan. Bax Lətif Kərimovun Xalçaçılıq əsərlərinə I-II-III cildlərə. Bu ideoloji – dini xəritə, o kitablarda çox gözəl təsvir olunub.

Aşığı Əhməd yazır neçə dastanın,
Burda qədrin bilir insan – insanın.
Bu gözəl yurdumuz Azərbaycanın,
Bir Cənnət diyarı Şirvan deyilmi.

Bəli aşığı Əhmədin saf qəlbindən, müdrük təfəkküründən süzülüb gələn müqəddəs nalə qoparıb deyir, açın Şirvanın açılmayan qədim tarixini. Şam – Əxiyə Ptolomeyin fikirinə görə yaş təyin etmək azı-azı günahdır. Şaməxinin tarixini qədim mifologiyada, folklorda təyin etmək olar arxeologiyada yox. Arxeologiya qədim tarixi öyrənən elmdir. Qədim tarixdən qabaq ən qədim tarix var. Bunun da əlamətləri mifologiyada olan sözlərindədir. Folklorumuzun mahnılarında, mahnılarda olan sözlərdə istədiyimiz tarixi çalarlar “N” qədrdir. Ancaq düzgün açmaq lazımdır bu çalarları.

Oxucularıma təqdim etdiyim bu kitabda açdığım yüzə qədər mahnı, tarixi qaynaqlar, Mifoloji və folklor çalarları, “Dədə Qədr” (Dədə Qorqud) dastanı mənim baxışlarıma görə tərəddüdsüz təsdiq edir ki, hadisələr göstərdiyim ərazilərə malik Qədim - Qabıssanda sonra Şirvan dediyimiz “Bəşərəvanda” (Bəşəriyyətin əvvəli deməkdir. Daş ağaz, iç oğuz dediyimiz) cərəyan edir.

Fikrimizi təsdiq etmək üçün “Dədə Qədr” (Dədə Qorqud) dastanına müraciət edək. “Dədə Qorqud” dastanı 1962, səh 96-124.

Qarşı yatan qara dağıni aşmağa gəlmişəm,

Axıntılı suyunu keçməyə gəlmişəm,
Dar ətəyinə gen qoltuğuna sığnı gəlmişəm.

Qarşı yatan Qara – dağ bəli Qabıssanlıların Qaraqaya dediyi qara dağdır. Ümbakidən 20- 30 km Mərəzəyə tərəf axıntılı su kimi məkana işarədir. Ümbakidən təxminən 10 – 15 km Mərəzəyə tərəf Musa bulağı deyilən yer (Zəm-Zəmm), Diri Babadan 7–8 km Xızıya tərəf olan yerdir, axıntılı suyunu keçməyə gəlmişəm (Mərəzədə Qozlu çaydır bu).

İri Qobulu Ala dağdan dünnən aşdım.

İri – Qobulu Ala dağ. Diri babanın yuxarısı. Ala – daş deyilir indi. Ala bar verən deməkdir, ehsan deməkdir. İndi də həmin yerdə qayalar arasında əncir, cır alma, armud bitir.

Axıntılı görklü suyu dəlib, dünən keçdim,
Ağ alınlı Bayandırın divanına çapar etdim.

İndi Qabıssanlıların dediyi Qozlu çaydır, təbii ki, onun başqa ilkin adı olub. (variant Qeyznak Geyznak - qəzəbli, acıqlı, çay olmalıdır. Dəmyə yerdə qəflətən gözlənilmədən gur gələn çaydır). Dədə-Qorqudda (Dədə Qədr) olan bu görüntülər sivilizasiyanın ilkin mərhələsində həyatın oturaq təsərrüfatın bu ərazilərdə olmasından xəbər verir. Bu yerlərdə tarixçilərə məlum olmayan fikrimizi təsdiq edən xeyli faktlar var.

Bundan əlavə Şirvanın həyat tərzinə dair A.ABakıxanovun qeyidlərində nəzər yetirsək pis olmaz.

Şirvan haqqında

(A.A.Bakıxanovun “Gülüstani – İrəm” əsərindən)

Hər bir tayfanın kəmalət dərəcəsini, vəziyyət və hallarının gözəlliyini, onların təsnifatından və s. əsərlərindən gözləncəsinə anlamaq olar. Bir çox kənd və şəhər xarabaları, Həzrət Şəmunun Aran şəhərində və yüksək dərəcəli üç İmamzadənin Şamaxı, Bərdə və Gəncə şəhərlərində olan türbələri, Bülbülə kəndində

olan İmamzadə, İmam Museyi – Kazımın qızı Həlimə xatunun Bakıda, Bibiheybətdəki türbəsi, Sufi Həmidin Şirvan Qabıstandakı məzarı (Qabıstan “G-İrəmdən” olduğu kimi yazılıb səh 232) və b. çox başqa yerlərdə olan məşhur seyidlərin, şeyxlərin və hörmətli fazil kimsələrin qəbirləri göstərir ki, bu ölkə həmişə din böyüklərinin məskəni arif və alimlərin vətəni olmuşdur. Başqa faydaları bir tərəfə dursun, bu ölkə mötədil iqlimli ən yaxşı yerlər sırasına daxildir. Öz dağlarında, çöllərində, meşələrində və vadilərində bütün dünyanın müxtəlif məhsulətini yetişdirməkdədir. Bu ölkədə yaşayanların nəslı bütün insan tayfalarında qarışıqdır. O tayfalardan hər birinin əxlaqı və asarı bunlarda görünməkdədir. Əgər bu ölkə əhalisinin təbii istedadını inkişaf etdirmək üçün lazım gələn asayiş və tərbiyə üsulları yaradılsaydı, o zaman bunlar nə böyük tərəqqiyə nail olardılar.

Çoxlu qoşunkeşli və mütəmadi müharibələrin yaratdığı xarabalıqlara baxmayaraq onlardan bir çoxu özünün elm və hünəri ilə bütün dünyada şöhrət qazanmışdır. Onlar hər bir əsərdə, hər bir ölkədə hörmətli və inanılmış kimsələr olmuşdur. Lakin təəsüflər olsun ki, onların VI (XII) əsrlərdən əvvələ aid əsərlərindən bizə heç bir şey məlum deyildir. Həqiqətən böyük xaqan Mənuçehr və onun xəlifələrinin 400 illik səltənət dövrü, Şirvanşahların ən gözəl əsri və Şirvanın abad zamanı olmuşdur. Səfəvilər dövrünün əvvəllərində olan osmanlı və qızılbaş döyüşləri bir neçə vaxt qarşılıqlıq və ixtişaşa səbəb olmuşdur. Şah Abbasın zühurundan sonra bu ölkənin işləri nüfus və mənəviyyatla dəyişikliyə üz tutub, etidal və müvazinat kəsb etdi. Hünər və mərifət bazarı bir rəvnəq tapdı. Şah Sultan Hüseyn dövrünün axırlarında fitnəkar fəsadçıların istilasından müxtəlif orduların gediş-gəlişindən və Nadir Şahın səfərlərindən tamamilə pərişan bir hala düşdü və bir çox yerləri xarabazar oldu. Bundan sonra ölkənin vilayətlərini müstəqil surətdə öz ixtiyarına keçirmiş olan xanlar və mütəmadi müharibə nəticəsində maarifi inkişaf etdirməyə və rəiyyətlərinin halını yaxşılaşdırmağa müvəffəq ola bilmədilər. Hər halda bu ölkənin alim və fazillərinin həyatı imkanı daxilində hər birinin əsərinə müvafiq olaraq zikr edilir və azacıq da olsa onların əsərlərindən və fikirlərinin nəticələrindən qeyd

olunur. Şirvan A.A.Bakıxanovun dediyi kimi, böyük din xadimlərinin vətəni olmuşdur. Şirvan iqlimi ilkin həyat məkanının olmasına dəlalətli bir yerdir. Qeyd edildiyi kimi cənnət meyvələrinin məkanıdır Şirvan. Bu ölkədə yaşayanlar bütün insan tayfalarının qarşığdır. Dünya tayfalarının əxlaq asarı burada görünməkdədir. İstedadlar yurdu olmuşdur Şirvan. Bunu Şirvanın ərazisində A.A.Bakıxanov çox qabarıq şəkildə vermişdir.

Şirvan Vilayəti, şərq tərəfdən Xəzər dənizi ilə cənub qərbdən onu Muğan və qərbi Azərbaycan vilayətlərindən ayıran Kür çayı ilə, Şimal – qərbdən Qanıq (Alazon) çayı ilə, İlisu nahiyəsindən keçən qeyri müəyyən xətlə Qafqaz sıra dağları, Kürə və Təbərəsəran nahiyələrini Qazıqumuq və Qaytaq məmləkətlərindən ayıran dağ silsiləsi ilə və oradan da, Dərvaq çayı yatağından onun Xəzər dənizinə qovuşduğu yerə qədər uzanan sahə ilə məhduddur. Kür dərəsindən Dərvaq dənəsinə qədər 39-42-yə qədər 64-68 qədər şərq uzunluq dairəsi üzündə vaqedir.

Beləliklə, indiki Şirvan məmləkəti Səlyan, Şəki, Baki, Quba, Dərbənd, Təbərəsəran, Kürə, Samur nahiyəsi və İlisunun aşağı bir qisimindən ibarətdir. Bunlar ölkənin ən gözəl və ən geniş vilayətlərindəndir.

Qafqaz dağlarının böyük bir silsiləsi onun arasından üzü cənub – şərqə düşübdür ki, xoş havalı yaylaqları, otlaqları, şirin bulaqları və hər iki tərəfə axan çoxlu çayları vardır.

Təqvimülbüldan müəllif deyir ki, Şirvanı Sasani sülaləsindən olan Ənuşirəvan Adil bina etmişdir, bu cəhətdən onun adı ilə tanınmışdır. “Ənu” ləfzi çox işlənmək nəticəsində atılmışdır. Bəziləri deyirlər ki, Şirvanın Şirvand, şir olan yer olub, sonra Şirvan olmuşdur.

Moisey Xorenskinin tarixində və Zendevesta kitabında (Zənd-Əvəsta) Şerovaner deyə adlanır. Əmin - Əhməd “Həftiq-lim” adlı əsərində deyir ki, Şirvan əvvəldə bir şəhərin, sonra isə bir ölkənin adı olmuşdur.

Çamçıyan “Ermənistan tarixində” Şirvan vilayətini Əvğan adlandırır və deyir ki, onunla Alan yəni Dağıstan arasındakı sərhəddə əvvəl Alğon səddi və sonrada Dərbənd səddi olmuşdur. Göstərilən bu statlar Şirvanın çox-çox qədimliyindən xəbər

verir. Həm də burada ilkin dövlətçiliyin əlamətləri əks olunur. Faktlar içərisində mən bir neçə faktın üstündə dayanmalı olu-
ram. Sonda Alan – Dağıstan adları göstərir ki, Alan Alban döv-
lətinə işarədir ki, Al-ocaq, Peyğəmbər ocağı deməkdir ki, bu da
dünyada adların ilkinlərindəndir, mifoloji baxımdan.

Əvğana gəldikdə isə tarixdə minlərlə təhrifli sözlərdən biri
də bu sözdür. Əslində bu söz aşağıdakı forma və mənalarda
olmalıdır.

1-ci mənə

- 1) Əvan - əvail - əvvələr, başlanğıclar.
- 2) Əvan – Anlar, çağlar yəni zamanlar ilkin anları ə. f. l. səh
172- 173.

2- ci mənə

- 1) Əqvam – qövümlər millətlər
- 2) Əqdəm – daha qədim olan, ən əvvəl gələn, ən qabaq
olan.
- 3) Əqva - daha qüvvətli, daha möhkəm.

3 - cü mənə

- 1) Əğniya - dövlətlilər, sənliyə.
- 2) Əğnam – qoyunlar (zamanında, qədimdə Qabıssandan
Dağıstana qədər qarışqanı saymaq olub, qoyunları sayıb qurtar-
maq olmayıb. Şirvan bu baxımdan varlı dövlətli yer olub).
- 3) Əğani (əğniyyə) mahnılar, nəğmələr, şəriqələr. (Bu var-
dövlət mahnılarda, nəğmələrdə, şərqlərdə öz əksini tapıb) lüğəti
mənalar sanki fikrlərimizə təsdiq gətirir .

4) Əğniyyə - nəğmə, mahnı. ə. f. l. səh 172 – 173.

Türkmən Sultan Yaqub 892-ci ildə Şirvan Əvğan deyə ad-
lanmışdır. Türkmənin əsasını Yafəsin oğlu Türk qoyubsa, de-
mək Şirvan (Qabıssan) ondan da qabaq olub, ona görə də bu
yerləri nəğmələr, şərqiylər, mahnılar diyarı adlandırmışlar ki,
bunlar bir daha fikrimizə təsdiq gətirir ki, Muğamın əsası məhz
bu gözəl məkanda qoyulmuşdur. Həm də bu məkənin ilkin

həyat mənbələrindən olmasına dəlalət gətirir. “Şirvan Şikəstəsi” də məhz bu həyatdan doğulan bir şikəstədir.

MANİ ZƏRBI MUĞAMI

Mani sözünü mənasını açmazdan əvvəl, Mani üstündə oxunan xalq mahnısını nəzərdən keçirək. Bu mahnının sözləri Maninin qapısının açılmasına sanki zəmin yaradır.

Evləri var dəryaya qarşı,
Mən qorxuram dəryadan,
Səni mənə qismət eyeləmiş,
Yeri göyü yaradan.

Bu mahnının sözləri İbrahimin ulduza, aya və günəşə üz tutmasına, Rəbbini aramasına və bütperəstliyə qarşı çıxmasına xəbər verir.

Evləri var dəryaya qarşı.

Yəni mən dünyaya (dərya qədər böyük) hakim kəsilən bütələrə, bütperəstlərə qarşıyam.

Mən qorxmuram dəryadan.

Əlbəttə bununla mən bütperəstlərin ölüm, təhlükəsi ilə üz-üzə dururam, lakin mən Rəbbimə sadıq qalaraq onlarla mübarizədən qorxmuram.

Səni mənə qismət eyeləmiş,
Yeri, göyü yaradan.

Yəni İbrahim “Günəşə” üzünü tutaraq, Rəbbim mən sənə şərik qoşanlardan deyiləm deməsinə işarədir. Yəni mənim sənə üz tutmağım Rəbbim tərəfdən mənə həvalə olmuşdur. Mən onun min, milyonlardan birinin istəyiyəm. Bu gücü Rəbbim mənə vermişdir.

Sübh tezdən oyandım,
Dərdə qəmə boyandım.
Daş olsaydım əriyərdim,
Torpaq idim dayandım.

Bu sözlər sübh tezdən İbrahimin Günəşə üz tutmasına işarədir. Hər səhər Rəbbini görmək arzusu ilə İbrahim Günəşə üzünü tutur. O, dərk edir ki, Günəş Rəbbi tərəfdən dünyaya bəxş etdiyi dördlükdən (çardan) (su, od, külək, torpaq) biridir. Yəni bütpərəstlərlə mübarizədə heç bir möhkəm qüvvə tab gətirə bilməz. Torpaqdan yaradılan insanın əlbəttə Allah tərəfindən yarananların biri kimi Rəbbin gücü ilə mənə verdiyi güc ilə onlara qarşı mübarizədə tab gətirdim.

Əziziyəm ya xandan,
Ya sultandan ya xandan.

Xanlar, sultanlar bu işə qarışıb mənim ölümümə fərman versələr də mən fikrimdən dönmədim. Hətta onların əmri ilə məni oda atılmaqdan da, qorxmadım sənə sadıq qaldım.

Bir dəstə gül olaydım,
Asılaydım yaxandan.

Yəni onlar məni oda atmaqla öz yollarını cəhənnəmə saldılar. Mən isə bir dəstə gül kimi, ətirli cənnət qoxusu ilə Yarın dər-gahına yollandım. Həqiqətən də İbrahim cəhənnəm odundan salamat çıxıb, əlbəttə Rəbbin istəyi ilə, ətrafı dəstə-dəstə bənövşələrlə əhatə olduğunu gördü. Həm də onu oda atanlar da bunu görüb dəhşətə gəldilər.

Çox zaman “Mani” zərbi muğamı sonda təsniflə tamamlanır. Həmin təsnif də xalq sözlərindəndir.

Dağ döşündə bənövşələr bitməsin,
Yar əlindən xar əlinə yetməsin.

Bu mahnının sözləri yuxardakı təhlilimizə tam təsdiq gətirir. Yəni bənövşələr dağ döşündə bitməyən zamanda, vaxtda, fəsildə mənim ətrafım oddan salamat çıxan zaman bənövşələrlə dolu idi.

Yar əlindən xar əlinə yetmisən .

Xar burada dörd mənalı sözdür.

1)Xar - tikan

2)Xar – yeyən, yeyici.

3)Xar – zəlil, həqir, alçaq (adam)

4)Xara- çaxmaq daşı, bərk daş, ipək parça.

Yəni mənim gül istəyim, aşıq bülbül kimi tikana dolaşdı. Bütperəstlər bu ilahi sevgini, müqəddəsliyi qiymətləndirməyib məni oda atdılar. Bu hərəkətləri ilə onlar zəlil oldular, həqir alçaq adına layiq olub cəhənnəm odu qazandılar. Mənim incə istəyimi daşa çırpdılar, daş ürəkli insan kimi. Mən onlar üçün qiymətli ipək idim, lakin onlar məni qiymətləndirməyib oda atmaqla özləri çılpaq qaldılar.

Nəqarət

Balan ollam,
Qadan allam,
Qadan allam sənin.

Bal – könül, qəlb, xatir, ürək. Yəni mənim ürəyim, qəlbim, düşüncəm, xatirəm səninlədir. Bundan başqa mənim heç bir istəyim yoxdur.

Qadan allam,
Qadan allam sənin.

1- ci mənada sənin qiymətinin əvəzi olmadığını dərk edib sənə sona qədər sadıq qalırım.

2- ci mənə sənin qiymətini, bizi yaradanın olduğunu qiymətləndirib ölümə getməyə hazırım, həm də bunu bacarıram. İbrahim peyğəmbərin vəsfidir bu mahnılar və mahnıdakı sözlər. Min illərin mahnısıdır bu mahnılar. Bu mahnıların sözlərinin

təhlilindən sonra “Mani”-nin lüğəti mahiyyətini araşdıraq. Təbii ki, araşdırmalar apardığımız təhlilə həm mənaca, həm də tarixi baxımdan təsdiq gətirəcək.

Mani – Qədim Kəyanda (İran) Sasanilər dövründə zərdüştiyə qarşı mübarizə aparan dini – fəlsəfi cərəyanın başçısıdır. Zərduşlar əkinçilər və maldarlar olmuşlar tarixin erkən zamanında. Sonra İbrahimin tərəfdarları çoxalmış əlbəttə uzun və ağır mübarizədən, İlahi imtahandan sonra qalib gəlmişdir. ilk dəfə də Kəyan şahı Gəctəb onun dinini qəbul etmiş, bundan sonra bu din dünyaya yəni yeddi dövlətə, yetmiş iki xalqa qəbul etdirilmişdir. Dünyanın yeganə dini olmuşdur İbrahim dini. Budur Mani sözünün mahiyyəti.

Manidəki – yorğunluq, əzginlik. Bu mənalar İbrahimin yolunun ağır olmasına işarədir. Bax. ə. f. lüğ 326

OVŞARI ZƏRBİ – MUĞAMI

Ovşarı muğamı dərsliyə görə təntənəni, əzəməti əks etdirir. Araşdıraq bu muğamın mahiyyətini. Ümumilikdə ovşarı sözü yoxdur. Lakin sözün kökü ov, “Ovd” – dur. Demək mahnının adı əslində olmalıdır “Ovdşəri”. Təhlil edək lüğəti terminlərlə bu sözü.

- 1) Ovd- qayıtma, təkrarlama.
- 2) Ovdət - qayıtma, geri dönmə.
- 3) Ovxə - vəziyyətlər.
- 4) Ovla – birinci, ilk; daha yaxşı, ən münasib, ən əlverişli, hamıdan artıq bəyənilən, başqalarından üstün tutulan.
- 5) Ovn – kömək yardım etmə, kömək edən yardımçı.
- 6) Ovnəkallah – Allah köməyin olsun!
- 7) Ovsaf – vəsflər, sifət, keyfiyyət.
- 8) Ovsafxan – tərifləyən, vəsf edən.

Bəli ovşarı dediyimiz bu zərbi muğam səkkiz mənəli sözlərdə öz mahiyyətini, mənasını və təsdiqini tapır. Səkkiz mənəvi zərdir bu sözlər. İndi isə bu mənəvi zərləri düzək mənəvi təsbehe onda görəcəyik ki, dərslərdə verilən mənalar bütövlükdə öz mahiyyətini

yətini tapır. Dərslikdə izzah olunan təntənə, əzəmət görəcəyik ki, İbrahimin, onun qalib olmuş dünya tərəfindən bəyənilən, qəbul edilən dininin qalibiyyət təntənəsi və əzəmətidir. Düzək və sıralayaq bu mənəvi zərləri öz yerinə, tesbehinə

1) Ovd – qayıtma nəyin qayıtması əlbəttə İbrahim dininə bütperəstlərin dönməsi qayıtması.

2) Ovdət – qayıtma, geri dönmə yəni bütperəstlərin bütldən imtina edib, onların rəhbərlərindən imatina edib İbrahim dininə dönməsidir.

3) Ovzə - vəziyyətlər əlbəttə ağır yollardan, məşəqqətlərdən keçdi bu din. Onun başçısı oda atıldı alqışlarla, bütperəstlərin şadlığı ilə. Sevinclə faciyyə qarşı-qarşıya durdu. Bəşəryətin, dünyanın ilk böyük qarşıdurması idi bu. Budur vəziyyətlər sözünün əməli təhlili.

4) Ovla- birinci ilk, daha yaxşı, ən münasib, ən əlverişli, hamıdan artıq bəyənilən. Başqalarından üstün tutulan.

Bəli İbrahim dini dünyanın ilk vahid dini idi. İnsanların pərakəndəliyini özündə birləşdirən vahid din idi bu din. Bütün bütldən uca oldu bu din. Bütperəstlik təslim oldu bu dinə. Onun kölgəsində yox oldu bütperəstlik dini. Hamı səcdə etdi İbrahimə onun dininə.

5) Ovn - köməkçi yardımçı.

Rəbb özü kömək oldu İbrahimə yolu İbrahimə o göstərdi, güc o verdi İbrahimə. Dünyaya sadiqliq məhfumunu İbrahimin timsalında anladı insanlara.

6) Ovnəkallah - Allah kömək olsun.

Bəli Allah İbrahimə kömək oldu. Onu oddan xilas edən Allah oldu. İbrahimi dərgahına Meraca aparan Rəbbi idi. Cənnət məkanını ona göstərən Allah idi.

7) Ovsaf – vəsflər, sifət keyfiyyət.

Bəli İbrahim dinini təbliğ edən vəsflər gəldi dünyaya. Bu vəsflər min illər İbrahim dininə xidmət etdi.

8) Ovsafxan – İlk aşılqlar idi bunlar.

İlk oxuyanlar idi bunlar. İndi xalq mahnıları dediyimiz yüzlərlə, minlərlə mahnıları yaratdılar. (buna “Ozan” dedilər

Avropa tarixçiləri, şərqşünasları). Budur Ovşarı dediyimiz zərbi – Muğamın ana mahiyyəti.

Yekunda bu Muğam bir hadisəni və yaxud hadisələri əks etdirməklə vahimə, qorxunu, uzun müddətli şər qüvvələrinə qarşı mübarizəni insanlara çatdırır. Nalələrlə insanları son nöqtəyə, uzaq zirvəyə, ulu zirvəyə yönəlməyə səsləyir. Bu məqsədə çatmaq üçün, köməyi yalnız və yalnız Allahda tapacaqlarına vurğulayır. Bu yazdıqlarımız Ovşarının kökü olan Ovd – un məzmunundan, mahiyyətindən doğulur.

Şarı (Şəri)

Şarı və ya Şəri isə sanki dediklərimizin təsdiqinə yönəlir.

Şər – şəriyyət mənası ilə dinə bağlılığı bizə çatdırır. Müqəddəsliyə çağırışın, pis adamlarla, fitnəkarlarla qarşı-qarşıya durmanı açıb göstərir. Bu yolda müqəddəslərin, müqəddəs Peyğəmbərin müsibət, fəlakətlərlə qarşı-qarşıya durmağını sanki bizə şərh edir. Bütün bunları şuri-şərlə (səs-küy, qışqırıqla) harayla dövrünün adamlarına sanki xitab edir. Ümumiyyətlə Ovşarı hər hansı bir dövrün zəruri vəziyyətini sanki izah və ya şərh edir. İkinci tərəfdən şər qüvvələrini ağır mənəvi döyüşlərlə geri qaytarmanı, məğlub etməyini avazla bizə bəyan edir. Analar-bacılar hətta inəyi, qoyunu sağanda ovdşəri oxuya-oxuya sağırdılar ki, şər qüvvələr uzaqlaşsın, heyvanlar rahat şəkildə südünü versin. Mahnı oxunanda sanki heyvanlarda bir arxayınlıq yaranır, rahat dayanırlar.

Feli Hüzzar

1) Fel – iş hərəkət, əməl, həqiqət geriliklik, fitnə fəsad.

2) Felən – işdə, həqiqətdə, sözlə olmayaraq işlə.

3) Feli – guşəsi, əməksevərliyi, düzgün əməli fəaliyyəti.

Dövrün zamanın gerçək həyatını, həqiqətləri bu həqiqətlərə müxalif olan fitnə fəsadları, xeyirlə, şər qarşı-qarşıya durmasını özündə əks etdirən muğam şöbələrindəndir. Bax. ə. f. lüğ. Səh 665.

Hüzzar

Hüzzal dərsləkdə bu şəkildə qeyd olunur. Əslində bu Hüzzar olmalıdır.

1) Hüzzar – (hazırın cəmi) hazırlar, hazır olanlar, iştirak edənlər. Bax. ə. f. lüğ. Səh 739.

2) Sözüün kökü – Hüzün – kədər, qəm mənasındadır.

3) Hüzüandar – hüzünlü, kədərli, qüssəli.

Bu sözlərdə Zərduşların həyat tərzi özünü tapır. Onların həyatının kədərli anları, keşməkeşli yolları, döyüş, döyüşlərdə itirdiyi itkilər, narahat anlar özünü əks etdirir. Bir sözlə zərduşların qəm kədər səhnələrini özündə əks etdirir. Bu baxımdan B.Şirvaniyə üz tutsaq pis olmaz.

Hərənin öz yerin göstərmişdir Haqq.
Hökmünə tabedir, bil diyarı var.

Cahu – cəlal içrə dünya onundur
Mülkün öz sahibi o, şəm darı var.

Bəndələrdə ona tabedir hər vaxt,
Haqqın qulluğunda çün hüzzarı var.

Bu doqquz aləmin ərşində taraz,
Parlaq bir “Günəş” öz “Hisar”ı var.

Karvan düzəlmiş üzü qıbləyə,
Dəvəsin bərk tutub, bir ovsarı var.

Yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Hüzzar varlığın yoxluğa sonda dönməsini, ömrün fani, keçici olmasını, ayrılığın acı kədərini özündə tapır.

Mübəqqidə, Əşiran

Bu şöbənin lüğəti mahiyyəti bir az mübahisəli və ziddiyyətlidir. Lüğəti terminlərdə dərsləkdə olan “Mübəqqidə” əslində “Mübayinət” olmalıdır.

- 1) Mübayin – fərqli olan, ayrılan.
- 2) Mübayinət - ayrılıq, başqalıq, uyğunsuzluq ziddiyyət.
- 3) Mübadirət – İşə tez başlama, qabaqlama, təşəbbüs, tələsiklik.
- 4) Mübarək – uğurlu, xeyirli, xoşbəxt. Bax . ə. f. lüğ. səh 398 – 399

Bu söz tənliyi özündə zərduşların tarixini, ilkin sivilizasiyanı, doğan əkinçilik həyatının tərəqqiliyini, varlı həyat tərzini, xoşbəxt anları özündə əks etdirir. Qəbilə tayfa münasibətlərinin formalaşmasını, həyat tərzini yaxşılaşmağa doğru aparılmasını özündə əks etdirir.

“Əşiran”

- 1) Musiqidə bir muğam və hava adı.
- 2) Əşirə (t) – qəbilə, oymaq, köçəri halda yaşayan tayfa.
- 3) Əşr – göz yaşı.
- 4) Əşrar – pis şeylər, yaman adamlar.
- 5) Əşraf - əsilzadələr, aristokratlar.
- 6) Əşrəf – daha şərəfli, çox əziz, ən möhtərəm.
- 7) Əşrəfi – Məxluqat – yaranmışların ən şərəflisi (insan)

Söz tənlikləri ilk insan həyatının yaranmasını, formalaşmaya doğru getməsinə, tərəkməliyi heyvandarlıqla bağlı müxtəlif yerlərə əylənmələrini əks etdirir. Bu yolda çətinlikləri, mənfi amillərlə qarşılıqlarını bu pisliklərlə mübarizəni özündə əks etdirir. Müdrək adamların, əsilzadələrin şərəfini uca tutanlarını, Allah tərəfindən varlıqların alisi İnsanı bəxş etməsinə alqışlamaqla öz həyat təzlərini əks etdirirlər.

İkinci mənə bütperəstlərlə İbrahim dininin qarşı-qarşıya durması, onların arasındakı barışmaz səddi özündə əks etdirir.

HAŞİM SEGAHI

- 1) Haşimi - Məhəmməd peyğəmbərin ata tərəfdən mənsub olduğu nəsil.

2) Haşimilər sülaləsi. Bax ə. f. lüğ. səh 712 .

Ancaq Haşım segahını VII əsrlə və ya Məhəmməd peyğəmbər onun nəslilə bağlamaq heç də düzgün deyildir. Haşım segahı ilkin mənbəyi kimi segahın ilkin üç məkanı olan Ulduz, Ay və Günəşə İbrahimin üz tutması ilə bağlı bir segahdır. Bu baxımdan Haşım sözünün lüğəti mənalara üz tutmaq vacib şərtidir. Sözün kökü Haşadır. Bu baxımdan izaha bağlanaq.

1) Haşa – üzdən iraq, bizdən uzaq, Allah göstərməsin mənasında işlədilən ifadə.

2) Haşa və kəlla – heç bir vaxt, əsla, qətiyyənlə, ola bilməz mənasında işlədilən ifadə.

3) Haşəllah – Allah göstərməsin mənasında işlədilən ifadə.

4) Haşiyənişin – kənarda oturan, kənar bucaqdakılar.

5) Guşənişin – evdə qapanıb qalan, dünyadan əl çəkib ibadətə məşğul olan.

Bəli bu söz kədərli segah musiqi yolu ilə uzlaşan muğamdır. Bağlaya qızıl zəncirlərlə bir-birinə bu söz karvanını.

Haşa – üzdən iraq, bizdən uzaq, Allah göstərməsin mənalardır. İbrahimin Rəbbə üz tutmağından doğulan qarşudur bu. Bütələrə yalançı allaha qarşı çıxır İbrahim.

Haşa və kəlla – bizdən uzaq, Allah göstərməsin. İbrahimə qarşı durub Sultanlar, din başçıları. Faciə mənəngənəsindədir İbrahim. Hamı heyrət içindədir. Atalığı Azər də kənardə tamaşaçı kimi durub. Tənha qalıb İbrahim.

Haşiyənişin – Guşənişindir İbrahim. İnsanlardan uzaqlaşmış evə gəlmir, çöllərin biyabanların oğludur İbrahim. Bütün dostlar, qohumlar uzaq gəzir İbrahimdən. Bütperəstlərə düşmən kəsilib İbrahim. Oda atılmaq əmri girdabında qalıb İbrahim. Yeganə ümidi Rəbbədir. Bilir ki, Rəbbi üzə çıxarıb, onu qalib edəcək. Budur Haşimi muğamının tarixi zamanı, fəlsəfi mənası zamanə görə.

Gidayi, Gəbri (Dərslikdə adlar belədir)

Gidayi lüğətdə gidiyə kimi verilir bu da dilənçi yolçu deməkdir ki, bunu təbii olaraq muğama heç bir adıyyatı yoxdur. Əslin-

də bu muğam bu sözlər altında olmalıdır?

- 1) Giyti – dünya, kainat.
- 2) Girami - əziz, istəkli.
- 3) Girüdar – Hökmüranlıq, höküm sürmə, hakimiyyət, çarpışma, əlləşmə, cah-cəlal, təmtəraq, dəbdəbə, tərəddüd, qətiyyət-sizlik.
- 4) Giriftar - tutulmuş, dustaq, əsir, düşgün, mübtəla, düçar, aşıq vurğun.

Demək muğamın həqiqi adı “Girdari” olmalıdır. Qalan lüğəti terminlər, sözlər bu sözlə birləşməlidir. Belə halda muğamın mahiyyəti öz təsdiqini tapır.

Yerin, dünyamızın, kainatın, göyün yaratdığını duyur bilir İbrahim. İstəkli Yar (Allah) göyə məxsusluğunu dərk edib büt-pərəstliyə qarşı çıxır İbrahim.

Aşıqdır Rəbbə. Buna görə də büt-pərəstlərlə qarşı-qarşıya durur. Təkdir İbrahim, təqib edilir, əzablarla qarşılaşır. Lakin geri çəkilmir, Rəbbinə sadıqdır İbrahim. Gəbri isə Atəşpərəst deməkdir. Atəşpərəstlərin gərdişi-dövrənini əhatə edən muğamdır.

BAYATI ƏCƏM

Əcəm sözünün mənası.

- 1) Əcəm - ərəb olmayan, İranlı, İran ölkəsi.
- 2) Əcəmi – təcrübəsiz, bacarıqsız., xam. Bax. ə. f. I. səh 203.

Muğam bu söz mənalarını özündə əks etdirmir. Sual olunur Bayatı – Əcəm İranın təsdiqini göstərir və ya İrani vəsf edir? Bəs onda Əcəmi sözü – təcrübəsiz, bacarıqsız, xam mənası hara işarədir. Demək söz və mənalar fikirlərmizdə şübhə yaradır. Bəs necə başa düşək Bayatı Əcəmini. Əvvəla onu deyim ki, lüğəti terminlərdə bay yox bey var. (Bey – Beyzə Günəşdir, Beyt – Allah evi deməkdir). Bayda məna yoxdur. Buna görə də 80 milyonluq Türkiyə bizə Azərbaycan deyir, baycan yox. Bey Günəşpərəstlərin, Atəşpərəstlərin evidir. Dünya İbrahimdən sonra Günəşə səcdə edib. İlk Günəşə sitayiş edən Azərbaycan olub. Ziyarətگاهی Atəşgah olub. Dünya zamanında bura sitayiş edib. Ona görə də İndira Qandi bura ziyarətə gəlib, baba ocağı kimi. Bu

baxımdan Bayatı Əcəmi yox, Beyəti Əcəmi deyilməli və yazılmalıdır. (Beyrək, Beybecan, Beyandır buna işarədir). Bay – la müqəddəslik təhrif olunub.

Ərəb olmayan, İrənlidir Əcəmi. O, zamanlar İrən sözü olmayıb. 1828 – ci ildən sonra İrən sözü, adı ortaya çıxıb. Bu yerin qədim adı Kəyan olub. Yəni Şahlar, Şahənşahlar, Şahənşah. O, dövüdə olan yeddi dövlətin şahları bu şahənşaha tabe olub, İsgəndərə qədər. Daranın məğlubiyyətindən sonra şahənşahlığın yeri dəyişdi. İsgəndərin adı oldu Kəyanın Günəşi.

Demək Muğamın adı olmalıdır Beyəti Əcəmi. Çox qədim Muğamdır. Atəşpərəstlər dövrünə aiddir bu muğam. Azərbaycanın şahlığı Kəyanda yaranmışdır. Bunların araşdırılması vacibdir. Bakı, Təbriz bir döşdən süd əmən qardaş deməkdir. (Təbrizin mənası bunu təsdiq edir).

Əcəmi - qədim Azərbaycanın halal muğamıdır. Bəs onda muğamın mənası, oxunması nəyə işarədir. Bu sözü Əcəblə vəhdətdə götürsək məna sanki öz həllini tapmış olar.

Beyəti – Əcəmin – Əcəbinə

1) Əcəb – təəcüb, heyrət, mat qalma, qəribə əcaib, bahənə, yaxşı.

2) Əcəba – görəsən, məgər, aya (sual, xatircəm, olmama, şübhə bildirən).

3) Əcəbtər – daha təəcüblü, çox qəribə, ən maraqlı.

4) Əcaib - əcaiblər, əcaib şeylər, bax . ə. f. lüğ. səh 203

İndi isə sözləri bir – birinə mənalarla bağlayaq.

Təəcüb, heyrət, mat qalma, qəribə, əcaib, bah nə yaxşı. İbrahimin oda atılmasıdır təəcüb. Bütperəstliyə qarşı çıxmadır təəcüb. Mat qalma – İbrahimin oddan salamat çıxmasıdır mat-qalma. Qəribə - əcaib, dünyanın ilk qəribəliyi idi İbrahimin salamat qalması, bütperəstlərin təslimi idi əcaiblik. Ən təəcüblü hadisə idi bu. Maraqlı qeyri adi hal idi bu. Bütperəstlərin əcaib günə düşməsidir əcaiblər. Budur Beyəti – Əcəmin açılmayan sirləri. Xatircəmlik – İbrahimin dininin qalibiyyəti idi. Təkallahlığın qalibiyyəti idi. Budur Beyəti – Əcəmin təsdiqi. Muğamın tarixi mənbələrə görə yeddi, səkkiz min il tarixi var.

Rüh - əl - ərvah

Bu şöbə sırf ruhlar dünyasından xəbər verən bir şöbədir. Ruhlar dünyasının vəsfinə istiqamətlənən şöbədir. Açaq bu şöbənin gizli fəlsəfi dünyasının sirlərini.

1) Ruh – can; hərəkət, fəaliyyət, təsir, Ruhi – rəvan – istəkli.

2) Ruhani - ruha və cana mənsub olan. Sırf mənəvi maddi olmayan. Yalnız din və mənəviyyət ilə məşğul olan adam. Din xadimi (Ruhani qədim saz havası da məhz bu notlar üzərində əks olunmuşdur).

3) Ruhbəxş – ruh verən, ruhlandırın. Səh . 527.

Əl – isə əlaqəni bildirən şəkilçidir. Ərvaha keçməyin əlaməti, nişanı kimi özünü göstərir.

Demək Ruh sözü və onun sinonimləri ruha, cana bəxş olunan mənəvi varlıq kimi özünün təsdiqini tapır. İnsanı tərki-dünya etməklə İlahi varlığa mənəviyyətimizi sanki istiqamətləndirir. Bu varlığın ulu tanrı tərəfindən bizə bəxş olunmasını dinləyincə sanki andırır.

Ərvah - ruhlar mənasını verir. Bax. ə. f. l. səh 191. Bu lüğəti lakin dərin mənalı, tarixin ilkin köklərindən xəbər verən sözün kökünü araşdıraraq. Buna görə də dünyanın ən qədim dastanı Dədə - Qədr (Dədə - Qorqud) dastanına istinad edək. Həmin dastanda bu muğam şöbəsinin tarixi və əvəzi olmayan mənasını tapmış olarıq. “Dədə - Qorqud” 1962 – ci il səh 20.

“Axan duru sulardan xəbər keçə, Ərquru yatan”. Ərquru təhrif olunmuş sözdür. Əslində ərvahlar yatan, yəni ruhlar yatan olmalıdır. “Ala dağdan ətər (ötər) xanlar xanı Bayandır (xana) xəbər vara”. İndi isə səh 21 - ə baxaq.

“Ərquru yatan Ala dağdan xəbər keçə, Xanlar-xanı Bayandır xana xəbər vara”. Yəni burada ərvah, ərquru kimi verilmişdir. Ərazinin harada olmasını təsdiq etmək üçün səh 23-ə nəzər yetirək.

““Bədöy atı” minib, oğlancığını istəyü getdi. Qışda-yazda qarı, buzu əriməyən Qazlıq dağına gəlib çıxdı”. Sual olunur qışda-yazda buzu əriməyən dağ müqəddəs Baba dağı deyilmi? Ancaq

“Dədə Qorqud” haqqında yazanlar bu dağı hara istəyiblər ora da istiqamətləndiriblər. Dastandan başqa bir istinad. səh 23.

“Oğlan onda, yaxınlıqda boz atlı (yaşıl donlu) Xızır İlyas oğlana hazır oldu. Üç qatla yarasını əli ilə sıgadı”. Xızır, İlyas, Xıdırzində, Quba ərazisində, Baba dağı bu ərazidə deyilmi? Bütün bu yerlər qədim Qabıssanın deyilmi? Bu əraziləri başqa yerlərə tədbiq edən yazarlar hansı əsasən bu müqəddəs yerləri başqa yerlərə istiqamətləndiriblər? Dastandan daha bir misal çəkək.

Qalxıbanı yerdən duru gəldim,
Yelisi qara qazlıq atım bütün mindim.
İri Qobulu Ala dağdan dünnən keçdim,
Axıntılı görüklü suyu dəlib, dünnən keçdim,
Ağ Alınlı Bayandırın divanına çapar verdim.

Bir həftəyə Dərbəndə çatdım. Düşmən ora qonmuş idi. Bəli Qaradağ, Umbakidən, Mərəzəyə tərəf 30 km, Qazi dağ, Ərəbqədim (Mərəzə) yolunda, Ala dağ Dirı babanın yuxarı döşü.

İri Qobulu Ala Dağ Dirı-babanın aşağısı eni 100-150m uzunluğu 7-8 km Cəngəllik olub XX əsrin əvvəllərinə kimi hər cür vəhşi heyvanlar olub orada. Ala bar verən deməkdir. İndi də yabanəi əncir, cır alma, armud bitir orada. Ondan arxada (Qozlu çay). Yazda oranı keçməy olmur. Bütün bunlar Qabıssan ərazisidir. Oradan at ilə Dərbəndə 7 günlük yoldur. Budur hadisələrin cərəyan etdiyi yerlər. Demək əvrah- Ruhlar olan yer müqəddəs Dirı-Baba ərazisidir. Abidə də (türbə) məhz bir nəfər üçün deyil, müqəddəslər üçün tikilib. Ölməyənlər, Dirı-baba ona görə deyilir. Demək burda Peyğəmbər izləri, ruhu var. Dirı babanın üstü meydandır. Burada da qədim dini ayinlər, tədbirlər keçib zamanında. Ruhlar olan yer buradır. Ərvah muğamının şöbəsi də ruhların əksi, Peyğəmbərlərin məşəqqətli yollarını əks etdirilir. Muğam şöbəsi bu izahatlarda özünün yaranmasının qədimliyini sübut edir.

Ümumiyyətlə, muğamların əsas başlanğıc şöbələri dini ruha istinadən yaradılıb. Zamanında İbrahim dini dünyanın hakim dini olub ki, bütün söz sahibləri bu dinə vəsfedici bayatılar, musiqilər, oxumalar çalmalar (sazda, neydə, qaval tarda, kamanda) yazıb yaradıblar. Min illər keçməsinə baxmayaraq həmin havalar, oxumalar müasirlik baxımından cilalalıb, kamilləşdirilib, formalaşdırılıb bu günümüzdə gəlib çatmışdır. Min illər yol keçməsinə baxmayaraq öz dərin gözəlliyini nəinki itirib əksinə daha da püxtələşib bizə gəlib çatmışdır.

Bu Muğam şöbələrindən biri də Dilrubadır.

Dilrüba- könül alan, gözəl, sevimli deməkdir. Səh 154.

Bu muğam şöbəsinin bir söz və bu sözün mənası ilə qavramaq, fəlsəfi mənasını dərk etmək əvvəlcə geniş mənada mümkün deyil. Şöbənin mahiyyətini dərk etmək üçün sözün kökünə varmalı və bu kök üstündə olan sözləri sistemləşdirməklə mahiyyətini açmaq olar.

Sözün kökü Dil—dir. Dil sözünü araşdıraq.

1) Dil-ürək, qəlb 2) zövq, həvəs, cəsarət. Dili-zar ağlar qəlb, miskin könül.

2) Dila- 1) ey ürək! Ey qəlb 2) əzizim, ey könlüm canım!

3) Dilavər-ürəkli, cəsarətli, qəhrəman, cəsur!

4)Dilaviz- istəkli, sevimli

5)Dilazar-ürək incidən, könül quran

6)Dilagah- arif, xəbərdar

7)Dilaram-ürək rahatlığı

Dilrübaya çatmazdan əvvəl bu söz tənliyinin məna çalarlarına keçmək lazımdır.

Dil-ürək, qəlb, zövq həvəs cəsarət. Dili-zar ağlar, qəlb miskin könül.

İbrahim zövqünün, həvəsinin mənbəyidir? Aşıqdır Günəşə İbrahim. Rəbbə uzanan göz yollarıdır, əlləridir bu. Bütpərəstlər içərisində əvəssiz cəsarət addımı idi bu. Ətrafı isə onun qəlbinə, istəyinə qarşıdır İbrahimin. Bu haqq yolu üçün ağlayır, ahı zar edir İbrahim.

İnciklidir aşiq dövrünün bu haqqsızlığına, müqəddəs ilahi varlığı, soyuq cansız bütlərə əvəz olunmasına etiraz edir. İbrahim zamanın Arif insanıdır. İbrahim Rəbbinin göylər məkanında olmasından xəbərdardır. Ali məqsədindən razıdır, bundan ürək dincliyi tapır aşiq. Rəbbi onun gözəl sevgisidir. Bütün bu yolları keçmədən sonra yazandı istədiyimiz Dilruba.

- 1)Dilruba-könül olan, gözəl sevimli
- 2)Dilsaz- könül tikən, gözəl rəftarlı
- 3)Dilsəyyad-könül ovlayan gözəl, eşq toruna salan
- 4)Dilsərd-ürəyi soyumuş, həvəssiz
- 5)Dilfiruz-sevindirən, şadlandırıran, şənləndirən.

Milyonlardan biri kimi seçilmişdi İbrahim Rəbbi tərəfindən özünün bəyanını Nuhdan sonra ona həvalə etmişdi. Rəbbi öz gözəlliyinin vəsfini ona həvalə etdi. Dünyanın ilk aşiqi oldu İbrahim. Leylisi Günəş və ay oldu. Lakin Rəbbi bəyan etmişdi ona, mənim yolumda əzab çəkməyən aşiq mənim nəyimə gərəkdir. Bu məşəqqətli yolları keçəndən sonra bəxş edəcəyinə əmindir Dilruba! Belə də oldu! Sonda İbrahim və onun dini gözəllik rəmzinə çevrildi. Can, ürək, qəlb rahatlığı yarandı sanki dünyanın. Bu fikirlərləri yazarkən özbək müğənnisi, Azərbaycanlı Nəsimə Allahverdiyevanın oxuduğu Qara göz boy-boy mahnısı yadıma düşdü. Fikirləşirəm bu mahnını dinləyən dinləyici, özü də daxil olmaqla necə başa düşürlər. Azərbaycan bu sözə “bay”, özbəklər isə “boy” deyirlər. Hansı düzdür bu sözün, nədir mənası? Bəli müqəddəs sözdür bu. Dünyanın mən deyərdim ən müqəddəs əvəssiz sözüdür bu. Hər ikisi təhrif olunmuş sözdür bu.

Bay və Boy deyil Bey olmalıdır bu söz.

Qara Göz boy-boy. Hansı mənanı daşıyır bu sözlər. Oxuyan müğənni özü bilir mi oxuduğu bu mahnının söz mənasını?...

Qara böyük, yüksək, əvəzi olmayan qiymətli deməkdir.

Göz – deyəndə təbii ki, qızın qara gözü nəzərdə tutulur. Yox, yox bu böyüklükdə göz ola bilməz?

Qara- Güz olmalıdır bu! Böyük, əvəzi qiyməti olmayan, Allah tərəfindən bizə ehsan kimi, bəxşeyiş kimi bəxş edilmiş, həyat

mənbəyimiz Günəşdir. Qara-Güz Bey-Bey, Günəş-Günəş deməkdir. (Boy, Boy və ya Bay-bay yox)

Laylalarda da bay-bay yox, bey-bey deyilməlidir. Bayatılar yox, Beyyətlər deyilməlidir. Boyat tayfaları yox, Beyyət tayfaları deyilməlidir. Araşdırın baxın lüğətə. Qədim Pars (Fars yox) sözləridir bunlar? Atəşpərəstlərin sözləridir? Qədim dağlı dilidir bu. Günəşin, İbrahimin ilk dəfə üz tutub Günəşə Rəbbim sənə şəriki qoşulanlardan deyiləm deməsinin vəsfidir bu? Təkallahlığın, dünyanın ilkin kamil dininin vəsfidir bunlar. DİLruba şöbəsinin mənə nurunun şöbələridir bu açmalar!

Gəbri

Gəbri şöbəsi Muğamın qədimliyinə, onun atəşpərəstlər dövrünə aid olmasına əyani sübutdur.

Gəbr –Atəşpərəst deməkdir. Bax əlf. Səf 297.

Saymaq olar ki, muğamın ilkin yaranma şöbəsidir.

Gəbri demək muğların sevimli oxumalarındandır.

Muğ- atəşpərəst deməkdir.

Udin dilində Muği-səkkiz, səkkizlik deməkdir.

Bax Azərbaycan –Udin lüğəti səh 175.

Bunun da mənası Qabbisan qayalarında və Xalçalardakı işarələrdə özünü aydın göstərir. Qabıssan qayalarında və xalçalarında olan, əyri qayıq şəkli, qayıqın ucunda günəş şəkli, dorda quş şəkli, dorun arxa yuxarisında tək ulduz şəkli, Ağac, xaç (xak), qövs işarələri sistemli şəkildə açıldıqda, təhlil edildikdə dünyanın yaranması, Nuh tufanı, ondan sonrakı həyat nişanələri özünü çılpalıqla, aydın şəkildə göstərir. Qayıq şəklinin altındakı səkkiz xətt Nuhun ailəsinin sayına olan işarədir. Tufandan sonra onlar səkkiz nəfər olmaqla salamat qalmışlar. (Nuh, arvadı, üç oğul və üç gəlin). Bax bunlar adlanıb ilkin olaraq Muğlar. Budur Udin (qədim) dilində olan Muği səkkizlik. Qalan işarələr isə insanın, dünyanın özünün torpaqdan (tozdan) əmələ gəlib, torpağa (toza) çevriləcəyinə olan işarələr. Nəslin yaranma və dünyaya səpələnməsinə olan işarələrdir.

Bu baxımdan Gəbri şöbəsinə anlamaq və oxuyanda zamanın bu keşməkeşlərini canlandırmaq lazımdır. Gəbri şöbəsinə təhlil edərkən aşağıdakı lüğəti qədim Muğ-Pars sözlərini və sözlərdəki mənaları da bura əlavə etmək və canlandırmaq lazımdır.

a. Gavi-ənbər göbəyindən müşk olunan ceyran dünyanın ilk bütü olan ceyran. Buna tarixdə Avestada (zənd Əvəsta) Ahu-Məaz (Ahu ceyran Məaz sığınacaq yeri) Ceyran bütü bütələrin şahı olmuşdur. İbrahim peyğəmbər də Ahu-Məazla özünü Rəbbə tutmuşdur.

2) Gavi fələk – öküz bürcü

Gav- öküz, inək

İlkin olaraq atəşpərəstlər öküzə sitayiş etmişdilər. Əslində onun təmsali öküz bürcü olmuşdur.

Gavi Mahi-guya yer kürəsinin iki buynuz üstündə sarlayan əfsanəvi öküz. 2) Yerə ən dərin qatı.

Gah-zaman vaxt yer məkan

Bəli, Muğamda gərđişi dövrən, zaman, vaxt, zamanında həyatın keşməkeşləri canlanmalıdır. İnsanların təbiət qüvvələri qarşısında acizliyini, hadisələrin tez-tez dəyişməsinə, ziddiyyətləri özündə əks etdirilməlidir. Nuhun tufanın təlatümləri, dünyanın qısa zamanda məhv olmasını əks etdirir.

Raki

Raki dini əlamətləri, karvan köçünün əlamətlərini özündə əks etdirən bir şöbədir.

- 1) Rake- namaz qıldığında əyilən, rükü
 - 2) Rükün- bir şeyin ən sağlam və möhkəm tərəfi, özül dirəyi, söykənəcək, sütun istinadgah,
 - 2) Bir cəmiyyətin ən etibarlı dayağı olan görkəmli şəxsiyyət
 - Rükü- namazda əlləri dizlərə dayayıb əyilmə hərəkəti
 - 3) Rümman –Nar (günəşin bir adı, cəhənnəm odu)
 - 4) Rük – çox böyük əfsanəvi bir quş, sümürq, Zümrüd quşu
- bax əlf. Lüğ. Səh528-529.

Raki muğamında dünyanın əlamətləri, gərdişi dövrəni dini notlarla canlanır.

Bu dünyanı idarə edən böyük şəxsiyyətlər etiqaadı özünü əks etdirir.

Bu söz tənliyi Raki muğamının dini ruha aid olmasını, bu dinin rəhbərlərinin vəsfi, həm də onların müqəddəsliyinə bağlanan muğamdır.

Məsihi

Məsihi şöbəsi mənaca zidiyyətli görünür. Mən yazılarımda qeyd etmişəm ki, sözdə bir hərfin yerini dəyişməsi mənəni tamamilə dəyişərək başqa bir istiqamətə, mənaya aparır ki, bu da düzgün deyil. Fikirləşək ki, biz cənnətdən söhbət apardığımız halda, mənə başqa istiqamətə cəhənnəmə aparılır. Bu baxımdan Məsihi adını, sözünü hallandırmaqla mahiyyəti, sözün həqiqi deyilişini tapaq.

- 1)Məsih-sürtülmüş çəkilməmiş.
- 2)Məsihi- Xristianlar təzə doğulan uşaqların alınına ətirli yağlı maddə sürtdüklərindən ərəbcə xristianlara ”məsihi” deyilir (məsih)

Xristian, xristianlıq bax. ə.f. lüğ. Səh 366

Demək muğam atəşpərəstlərdən gəlicə, yaxud Azərbaycana aiddirsə mənə etibarını ilə bu söz və ya ad yerində oturmur. Mu-

ğamın bu şöbəsinə mənalar qəti düz gəlmir. Bəs onda bu ad, söz necə olmalıdır bunu araşdıraq.

Bu ad ya Məskəmət və ya Məskuni olmalıdır.

Bu sözlərdəki mənalar muğamla demək olar ki, tarazlaşır.

1.Məskənət- miskinlik, yazıqlıq.

2)Məskənülərvah-ruhlar yurdu(Dini) əf.lüğ səh 366

Ruhlar olan yer, Dədə Qorqud dastanına görə (açıqlamış) – məhz Mərzə ərazisi (Qabıssan) Diri Baba (Ərvah, yəni ruhlar olan yer) olan yerdir. Qədim Qabıssandır).

Bu sözlərə görə Muğamda acizliyi, sonda, yəni ölümdən sonra onun qarşısında hesabata istiqamətlənir.

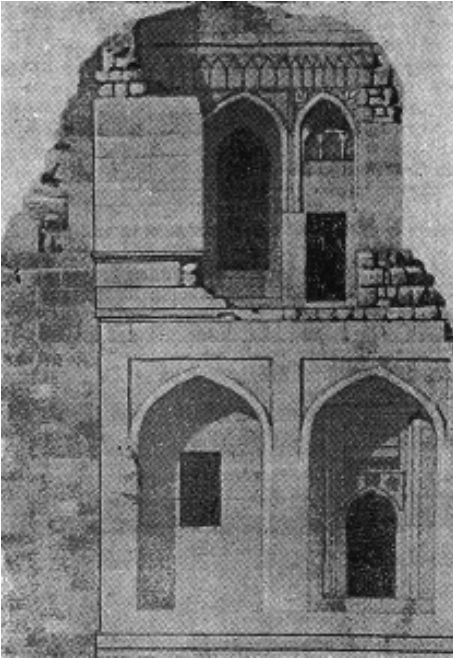
2)Məskənülərvah-ruhlar yurdu (dini),

Haradadır bu ruhlar yurdu(ərvah)?

Muğam Azərbaycana məxsusdursa (İlkin olaraq) demək ruhlar yurdu (ərvah) da burada olmalıdır. Dədə-Qədr (Dədə - Qorqud) dastanında buna xüsusi yer verilir bir neçə səhifədə. Məsələn aydınlaşdırmaq üçün “Dədə Qədr” dastanına üz tutaq. Onda ruhlar yurdunun Azərbaycanda, Azərbaycanın hətta hansı guşəsində olduğunu aydın görürük.

“Qalxıbanı, Dirsə xan, sənın oğlun yerindən uru durdu. Köksü gözəl qaba doğa ava çıxdı. Sən varikən av avladı, quş quşladı. Anasının yanına alıb gəldi, ol şərabin istisindən aldı içdi, anasıyla söhbət elədi, (Əl uzatdı). Sənın oğlun kür qopdu, ərcil qopdu. (Burada ərcil yox, “ərər” qopdu olmalıdır. Ərər: 1) ardıc, ardıc kolu, sərv, sərv ağacı olmalıdır ki, bunları yuyub apardı) Kür qopdu demək Kür çayı olan mənadan söhbət gedir. Bu bir təsdiqedici fakt Ərquru yatan (söz təhrif olunub), əslində ərvah yatan (ərvah-ruhlar olan yer (ruhun cəmi bax ə.f. lüğ səh 191). Ala dağdan keçən, Bayandır xan, xanlar xanına xəbər çata.

Bəli, mən ötən yazılarımda Qazan xanın Uruzun dalınca getdiyi yol nişanlarını göstərmişəm. Ona əsasən deyirəm Ala dağ indiki Mərzə-Nərimankənddə Ala dağ deyilən yerdir. Ala-ehsan bəxşeyiş deməkdir. Yəni bu dünyanı Allah bizə Ala-bəxşeyiş deməkdir. Yəni bu dünyanı Allah bizə bəxş etmişdir. Ərquru

1948-ci il bərpadan əvvəl
Diri baba

1963-cü il bərpadan sonra
(saxtalaşdırılmış)

(ərvah olmalıdır) yatan Ala dağ budur. Onun aşağısı Diri-babadır. Ruhlar burada yatır. (Akademik, memar A.Salamzadəyə görə Diri-baba memarlıq cizgilərinə görə bir nəfər üçün deyil, müqəddəslər üçün 1402-də tikilib. İbrahim xan tərəfindən). Demək ruhlar diyarı Azərbaycan, məkanı qədim Qabıssandır. Muğamın da ana məkanı Qabıssan və qədim Abişurun ocağı isə qədim Bəki və ya Bakidir. Muğam isə bu diyarın keşməkeşlərinə söykənən bir muğam şöbəsidir. Şöbənin adı da bu istiqamətə yönəlməlidir.

İkinci adı Məskuni götürmək lazımdır.

Məskun-əhali yaşayan yer, yaşayış yeri

Məslək-1)Yol xətti hərəkət, yol əqidə bax. ə.f. lüğ 366-367.

Məslub-məhrum edilmiş, soyulmuş, var yoxu əlindən alınmış. Muğamın şöbəsi bu yollara vurğunlanmalıdır. Dünyanın ilk məskən yerinin təcəssümüdür. Demək mahnı qədim dövrə şamil olunan mahnıdır. Fikrimizi təsdiq etmək üçün, Qönçəlikdə olan qışlaqlardan biri də Şəfi qışlağı adlanır. Bu qışlağın tarixi və adı-

nın mənası cox-cox qədimlikdən xəbər verir. (Ümbaki yaxınlığındadır) Müqəddəs yerlərdən sayılır.

Şəfi-günahkarın bağışlanması üçün vasitəçi olan: miyançı, araçı

Şəfiq – şəfqətli mərhəmətli

Buradakı ziyarətgahlar bu fikirləri təsdiq edir.

Əmiri

1) Əmir –şərqdə hökmdar, padişah

2) Əmiri- əmirə aid olan 2) yaxşı bahalı

3) Əmirülləşkər –qoşun başçısı

4) Əmirəlmömin- mömünlər, əcir, bəylər bax. əf. lüğ səh 185.

Sonuncuda bəylər yox beylər əmiri olmalıdır. Beylər yeni Günəşə and içənlər, səcdə edənlər. Bu da, Atəşpərəstlərə şamil olunur. Demək muğam ağlayan bir tonda oxunmalıdır. Əmirilər qoşun başçıları, dövrün beynənirləri mədh olunmalıdır.

Mahur indi

1) Mahur indi iki sözün mənası daxilindədir.

Mah-ay, ay üzlü, Bəy gəlin ayı bədirəlmiş ay və b.

2) İndi- yan, yörə, nəzd

3) İndəsəllah namaz pələkən, namaz üstündə namaz vaxtı

4) İndiras- silinmə, izi-əsəri qalmama, məhv olma 2) köhnəlmə. ə. f. lüğ səh 243.

Bu şöbə Ayın vəsfinə dini baxımdan yönəlməlidir.

Ayın yan yörəsi ulduzların vəsfidir. Yəni bu dünyanın hal-əhvalı onların dövründən aslıdır.

İnsanların hal əhvalı bürclərin dövrəsindədir. Gah xeyirə, gah şərə xidmət edir. Yəni insanın həyatı onu yaradanın yaratdığı dövrə daxilindədir. Onun verdiyi saat, zaman daxilindədir insanın həyatı. Ondən kənarda heç bir şey yoxdur. İnsanda onun zaman əxlaqına uyğun yaşamalığıdır. Sonda hesabat verə bilsin. Bəli bu muğam şöbəsinin əsla mahiyyətini bilmirəm, lakin sözlər, ulu babaların hissələri, gizli duyğuları, ruhlar mənə əyan edir, bu şöbə ulduzların vəsfı, ulduzlardan ulduzların əsiri olan taleimizin, sonda məhv olub onlardan yuxarıda olan ərşi fələkdə

olan hesabatımızdır. Oxuyan xanəndə özü təyin etsin bu həqiqəti və ya cəfəngiyyatı. Lüğəti terminlər bu mənəvi sirləri sanki özündə əks etdirir.

ARAZ BARI ZƏRBİ MUĞAMI

Bu ad da zidiyyətli addır. Arazı çay kimi qəbul etmək, Bari isə onun məhsulu götürmək kimi qəbul etmək qəti yanlışdır. Oxuyan muğənni bu sözü neçə təhlil edib, bu təhlildə özünü alışıdırıb yandırsın? Ona görə də bu adı hallandırmaq vacib şərt kimi qəbul edilməlidir. Sözün kökü Ara-dır. Bu kökdə köklənəməlidir sözlər.

Ara –bəzəyən, zinətləndirən, şənləndirən

Böyük hikmət var bu sözlərdə. Özü də tarixi hikmət kimdi zinətləndirən, bəzəyən şənləndirən?

Ala- güz Yarım

Ala-bəxşeyiş, ehsan. Bu dünyanı ehsan verdi Allah bizə.

Güz-bəzəyib, cilalayıb bəxş etdi bizə.

Bununla da yarandı dünyanın şənliyi. Bu şənliyi yaradan insan, onun toplusu bəşəriyyət.

Bəşəriyyətdən sonra yarandı dünyanın Aramı.

2) Aram-Qərar tapma, sakit olma rahatlama.

3) Bir yerdə sakit olma durma. Arami dil-ürək dincliyi. (Aran bəlkə də aram deməkdir. Beyləqandakı Aramgaha (Sərdabə, məqbərə, sarkofaka işarədir)

4) Aramgah-sərdabə, məqbərə

4) Arəstə-bəzənmiş, bəzəkli, bəzənmiş tərtibdə salınmış.

Bəli bu dünyanı Allah bəzəyib, tərtibə salıb bizə bəxş etdi. Ondan kənarda tərtibat, artıq bəzək yoxdur dünyamızda. Budur Araz dediyimiz muğam şöbəsinin birinci adı. Muğam məhz bu notlar üzərində qurulub ulu babalarımız tərəfindən. Burada Hegelin bir fikri yadıma düşür. Hegel deyir ki, “Şərqdə beyin yoxdur”. Xeyir Hegel, şərqdə olan beyin qərbdə yoxdur. Allah baxımından düzdür Şərqdə silah texnikası beyni yoxdur. Zamanında şərfin o qədər varı dövləti olub ki, bu beynə ehtiyacı

olmayıb. Tarixdə bu beyni İskəndər qazandı. Dünyanın istiqamətini başqa səmtə yönəltdi. Bu beyin hərbi texnika, cəsusluq beyni oldu. İndi bəşəriyyət bu beynə xidmət edir. Sonda bilinmir kim udacaq və ya kim uduzacaq. Bunu Arizi, Aramı yaradan bilir. Şərqi beyni sırf tarixi baxımdan düşüncələrə qapılmağa xidmət edib. Muğam və onun çalarları, tarixi mənası bunları sübut edir. Bütün siyasət, bütün elm-texnika cümlə bəşəriyyətə xidmət etməlidir. Onda bəşəriyyət Gülüstana dönəcək. Əks təqdirdə Cəhənnəm şarı bizə yaxınlaşıb dünyanı cəhənnəmə döndərəcək.

Ariz-şikayətçi. Üz verən baş verən. Yəni Adəmin cənnət məkanında uzaqlaşması af. lüğ. səh. 22-23

Bari sözünün təhlili

- 1)Bari- yaradan, yaratıcı Allah, xaliq
- 2)Bariqə-işıltı, parıltı, 2)şimşək, ildırım
- 3)Bar-rəsmi qəbul – (yüksək mənəb sahibinin qəbula)
- 4)Bar-ocaq, od

Bu lüğəti terminləri bir-birinə bağlayanda müqəddəs mənalar ortaya çıxır. Bəli, bu dünyanı yaradan Xaliq Allahın sevgisindən doğulan bəxşeyiş kimi bizə verildi.

Azərkiş deməklə, mələklərin hökmündən ildırım çaxmasından dünyanın ilkin odu Atəşgah yarandı. Dünyanın mənəb sahibləri bu oda sətətiş etməyə başladılar. Bununla da dünyanın ilk ziyarət ocağı (Atəşgah) dünyaya bəxş olundu.

Bəli Araz-bari muğamının notları bu lüğəti terminlərin üzərində qurulmalıdır. Diqqətlə təhlil edilsə bu muğam bu dairənin içərisindədir.

Dəhri, Xocəstə, Xavərən

Dəhri muğam şöbəsi sırf dini, qədim zamanlara axirətə yönələn və ondan doğan hisslərə malikdir.

Dəhri-1) zaman, dövr. 2)dünya,aləm təbiət. 3) tale fələk, dəhri-fəna-puç fani dünya (dini)

2)Dəhri-zamana məxsus 2)axirətə inanmayan (adam)

3)Dəhşətəməz-dəhşət doğuran, qorxunc

Dəhri muğamı demək sırf gərđişi-dövrani dini baxımdan

özündə əks etdirən muğamdır. İnsanın dünyaya bəxş olunub, sonda xakə, torpağa dönməsinə doğru yönələn, Yaşamaq istəyən insanın qorxunc, dəhşətli ölüm adlanan bir varlığa, puçluğa dönmə yönümünə yönələn bir şöbədir. Dəccala yönələn istiqamət götürən bir yol musiqisidir.

Dəccal-1) İslamiyyətdə, qiyamət günü eşşəyə tərsinə minərək zühr edəcək əfsanəvi şəxs.

2)XII İmam Mehдинin zühuru ərəfəsində zühur edəcək yalançı Mehdi 3) Xiristianlarda İsanın düşməni antixirist. 4) Yalançı, fırıldaqçı 5) Dəcəl (uşaq) bax ə. f. lüğ səh 150 – 151.

XOCƏSTƏ

1) Xocəstə - Xoşbəxt.

2) Xocəstəfərcam – sonu yaxşı, aqibəti xeyirli olan.

Bu axirətə üzü ağ gedən insanların, Allahın pak bəndələrinin ruhuna istiqamətlənən şöbədir.

“Xavəran”

Əslində Xavəran yox, Xəvarən olmalıdır.

1) Xəvariq – Xarıflər.

Qədim zərduşların xarüqələrinə, istər döyüş, istər məhsul götürmə, əmək xarüqələrinin vəsf olunan şöbəsidir. ə.f.l. səh 689

İRƏQ

Əslində bu İradi, İrabi olmalıdır.

1) İrab – Qorxutma, vahiməyə salma.

2) İrad – gətirmə, köçürtmə, nöqsan səhv, söyləmə.

3) İradə - istək, dilək, arzu, əzm, ixtiyar.

4) İradi – könüllü. ə f lüğ səh 247.

Bu şöbə köçəri həyatı əks etdirir. Daha məhsuldar yerlərə öz arzu istəyi ilə gedənlər. Bu yolda qorxu, çətinliklər, dəhşətli qarşıdurmalar özünü tapır. Bu şöbədə göstərdiyimiz mənalar bir nəslin yolunda qarşılıqlarına çıxan hadisələri özündə əks etdirir. Dünyaya paylanmanın nəslə şəcərəsinin yollarını əks etdirir.

MUSIQI ALƏTLƏRİ BÜRCLƏRİN RƏMZİDİR

Müdrük ulu babalarımız ilkin olaraq musiqi alətlərini mifologiya qanunlarına uyğun olaraq, ulduzların rəmzi kimi bu alətləri yaratmış, onların əksi kimi hazırlamışlar. Alətlər demək olar ki, (qədim alətlərin) hamısı bürclərə oxşadılmışdır. Hansıdır bu alətlər və hansı bürclərə bənzədilmişdir?

Qaval

Dünyanın ilk musiqi aləti qaval (qəbail yəni qəbilə daşı) ilkin olaraq Allah tərəfindən təbii şəkildə bəxş edilmiş alətdir. İlkin musiqi sədaları məhz bu daşla ərşi – fələkə yüksəlmiş insanlar bu daşın ətrafında bürclərin dövr etməsinə uyğun olaraq, dövr etmiş və sözlərin səslərlə Rəbbə doğru yönəlmişlər. Bu baxımdan Allah sözünün, özünün də hansı mənə daşmasına ehtiyac duyulduğundan bu müqəddəs adın, mənasını açmaq zərurəti yaranır.

Sözün kökü Al, Ala – dır.

1) Al – ocaq, nəsil (yəni nəslin din ocağı) sülalə bir nəslidən olanlar. (Yəni Allahın yaratdığı ilkin nəslin ona sitayiş olaraq yerdə ocaqlarını, ilkin ocaqlarını, pirlərini yaratması) ə. f. lüğ. səh 17.

2) Ala – nemətlər, ehsanlar, bəxşeyişlər. Yəni bu dünyamızı bizə ehsan, bəxşeyiş kimi bizə bəxş edən. Demək buradan yarandı Ala – bax . ə. f. lüğ . səh 17 Allahın (Alah) bəxş etdiyi ehsan verdiyi nemətlər ümumilikdə nə adlanmalıdır? Əlbəttə Aləm! Lahut İlahiyyət – İlahi görünüşlü gözəl mənzərəli.

1) Aləm – kainat, dünya, yer kürəsi, sahə, çoxlu. xalq, camaat, cəmiyyət. Aləmi – bəqa əbədi dünya, axirət dünyası; Aləmi bərzəx- dünya ilə axirət arasında olub, ruhların qiyamətə qədər duracağı yer (dini)

2) Əzablı yer, aləmi bəşəriyyət, insanlar, bəşəriyyət, aləmi - əqdəs ən müqəddəs yer, axirət dünyası; aləmi əkbər – böyük aləm kainat varlıq, aləmi imkan - varlıq aləmi, dünya; aləmi Mələkut – mələklər, mələikələr. İlahi dünya, Aləmi – Nasut – bəşəriyyət aləmi, insanlar yaşayan aləm, Aləmi – nəbat bitkilər

Aləmi; Aləmi – surət – dünya, kainat; Aləmi – fani – puç dünya, aləmi – xak – real dünya; Aləmi xəyal – xəyallar aləmi; Aləmi – heyvan – heyvanlar aləmi.

3) Ələməfruz - aləmi işıqlandıran, dünyanı işıqlandıran; Günəş

4) Aləmi pənah – hamının pənah apardığı, bütün dünya pənahı. Bax . ə. f lüğ. Səh 18 – 19.

Bəli, bu müqəddəs söz tənlilərindən doğan hikmətlər dünyamızı bizə bəxş edən Allahdır. Budur onun bizə bəxş etdiyi eh-san və bəxşeyişlər ki, biz onun dairəsinin içərisində olan varlıyıq. Bu danılmazdır. Elm deyilən hikmət dünyasını da o, bizə bəxş etmişdir. Bu inkaredilməzdir. Alah dediyimiz müqəddəslikdən doğuldu bu hikmətlər ki, buna Aləməmə dedilər – yəni aləmi bəzəyən gözəl. Bu həyatı gözəllik Allahın yaratdığı on iki bür-cün onun mərkəzində dayanan Günəş və Ayın hərəkətindən cana gəldi dünya dediyimiz bu gözəl dünya. Bu gözəl dünyamızı dünyanın yeganə gözəli Allah yaratdı. Onun yaratdığı dünyalar-dan biri də musiqi dünyasıdır, onu cana gətirəndə musiqi alət-ləridir. Açaq bu musiqi alətlərinin hikmətlərini. Muğam dünya-sının musiqi alətlərinin tacı Dəf, Tar, Kamandır. Nədir bu alət-lərin mənalari. Açaq bu sehirlı dünyanın mahiyyət dünyasını.

Dəf

Mənası kədəri, qəmi dəf etmə, sevinc gətirən deməkdir.

1) Dəf – qaval, Qəvval – nağılçı, nağıl söyləyən.

2) Qəvaribəlbəhr - dəniz dalğalarının üst tərəfi. (Məna dəniz dalğalarının üst tərəfindən doğulan səslərə münasib olaraq götü-rülüb qavalın üzü). Balığın dərisindən, ağ balığın dərisindən düzəlib ilk dəfə qaval. Forması ilə ilkin səcdəgah yeri Aya və Günəşə rəğməyən yaradılıb bu alət.

3) Qaval – dəf iki rəngdə olur. 1) Sarı qırmızıya, xınaya bənzər rəngdə. Bu günəşin əksidir. Əsasını qoyan, hazırlayanlar Günəşə sitayiş edən Atəşpərəstlər, Azərilər olub. Azəri – oda sitayiş edən Atəşpərəst deməkdir.

1) Azər – od; Atəşgədə, Atəşgah; - oda qulluq edən mələk (dini) Günəşin ilkin 9 – cu ayı (22 noyabır - 21 dekabr) bax. f.

lüğgət səh 15

2) Azəri – oda sitayiş edən, atəşpərəst; oda aid olan.

3) Azərbaycanlıların bir adı Azər ayına məxsus olan, azər ayında olan. ə f lüğ səh 15.

4) Azərin – odlu, alovlu şöləsi olan, şöləli qığılcım.

Bütün bu mənalar hamiləliyindən doğuldu Günəş mənasını özündə əks etdirən dəf – qaval. Baxın, dəf deyib kifayətləndiyimiz dəfin hikmət xəzinəsinə. Rəngi qırmızı sarı olan dəf Günəşin rəmzi, rəngi ağ olan dəf Ayın rəmzi deyilmi. Dünyada bu iki varlığa üz tutan İbrahim olmadımı? Onun üz tutmağından doğulmadımı Ay, Dad, Ay, Dad, Bey, Dad, Bey, Dad. Bey Günəş deyilmi? Dəfnən zahidlər çıxdı zikirlər deyə - deyə ortaya. İbrahim dini Günəşin vəsfinin sədaları yüksəldi göylərə. Bəli səs karvanı, qatarı, Simayi – Şəmsi nalələrlə, nalələrdən doğan zəngülələrlə yüksəldi əlçatmaz ulu dərgaha. Beləliklə, ümumiləşdirərək məlum edirəm dəf Günəş və Ay rəmzi. İçərisində olan pullar isə onların dövrəsində olan bürclər və bürclərin ulduzların rəmzidir. Baxın ulu babaların yaratdığı hikmətlərə. Budur onların musiqiyə olan hikmət baxışları.

1) Qoşa – Nağara. Bu alət də Günəş və Ayın rəmzidir. Böyük hissə günəşin, ikinci kiçik hissə ayın rəmzidir. Kənar ip naxışları onların bürclər əhatəsində olmasını andırır.

2) Nağara – iki üzü olan musiqi aləti hər üz zamanında ayrı – ayrı rənglərdə olub və olmalıdır. Bu rənglə gümüşü, ağ, diyəri sarı rəngdə bunlar da, sarı Günəş ulduzunu, ağ ay ulduzunu əks etdirir.

Tar

Tar – Muğamın şah musiqi alətidir. Açaq tarın sirli-sehirli mahiyyətlərini, mənalarını. Tar müxtəlif mənəli sözdür.

1) Tar – tel, sap, əriş

2) Tar – qaranlıq

3) Tarə - tük, sap, əriş, sim (çalğı alətlərində)

4) Qapan və ya tərəzinin dili bax. ə. f. l. səh 582 lüğəti terminlər işarələrinə vardığında tarın teli ərişdən, sapdan olmuş-

dur ki, bu da onun qədimliyindən, tarixin çox-çox dərinliklərindən xəbər verir.

2-ci mənə Tar qaranlıq mənasında, yəni qaranlıq, narahat anlara sanki bir nur – işıq gətirir, insanı qayğılardan sanki uzaqlaşdırır. Tarə - tərəzinin dili işarəsi sanki insanın təlatümlərdən rəvanlığa aparır.

Tarik – tar; bax, ə f lüğ səh 582 - tərək edən, əl çəkən.

Tariki – dünya, dünyadan əl çəkib guşənişin olma və ya guşənişin olan adam. Bütün bu söz tənliyini ümumiləşdirdikdə tar tarixi qədimlikdə, insanı tərki dünyalığa apararı, hissələrə qapayan ilk mükəmməl musiqi alətidir. Azərbaycana aid olan musiqi alətidir. Zərduşların, Həzərlərin oturaq təsərrüfata keçid alətidir.

Tarik – dan ulduzu, Zöhrə.

Tarın qoşa dairəsi günəş, ayın rəmzi. Qoşa – dairənin uzun xətti isə ümumilikdə ox bürcünün əksidir. Başdakı dairələr (şarlar) ulduzların rəmzidir.

Tarə - qaranlıq mənası əlbəttə gündüz işlər qurtarandan sonra, heyvanlar ölüşdən gələndən sonra zərduşlar özlərini şam işığında musiqi dünyalarına qapılmasına işarədir. İkinci mənə isə insanların şərə xidmət edən qaranlıq dünyadan, xeyrə xidmət edən, nura bağlanan xeyirxaxlığa yönələn səslərdir. Tar - tərəzi bürcünü özündə əks etdirir.

Ney

1) Ney – qamış, qarğı; qamışdan qayrılmış tütək.

2) Neyistan – qamışlıq, çoxlu qarğı bitən yer. (Hacıqabul ərazisi) T. Heyerdal əyri qayıqlara baxıb, onların hazırlanmasını qamışla bağlamış, alimlərimizdə qamışların məskənini soruşmuş, aydın olmuşdur ki, bu məskən Hacıqabuldur.

Neyl – nail olma, məqsədə yetişmə. Çobanlar üçün ilkin zamanlarda neyin əlbəttə əvəzi olmamışdır. Sanki neyin onları gündəlik sükutdan azad etmiş, ülvü hissələrə bağlayıb böyük musiqi dünyasına ilkin addım atmışlar bax ə.f.lüğ. səh 465. neyin başqa bir adı tütəkdir. Əslində bu tütək yox, tühəf olmalıdır.

1) Tühəf – misli-bərabəri olmayan, görünməmiş, təəccüb heyret. Yəni zamanında ilkin bu musiqi alətinin qamışdan hazırlanan alətin misli olmamışdır. Tühəfin nəfəs aləti kimi ərşi - fələkə yüksələn ilk səsi olmuşdur. Hətta bu alətin səsinin heyvanların nizamlanmasına da təsiri olmuşdur. Analar-bacılar mal-qaranı sağarkən oxuya-oxuya sağardılar ki, bu heyvanların daha çox süd verməsinə sanki bir təkanverici olmuşdur. Beləliklə, ilkin musiqi insanlara zövq verməklə yanaşı, heyvanlarada təsiri olmuşdur. Sanki bu səslər, onlardan yırtıcılardan olan qorxunu aradan götürmüşdür.

Tütəgin başqa bir sinonimi Türfə olmuşdur.

1) Türfə - tapılmayan, misli bərabəri olmayan nadir şey.

2) Türfəxan - gözəl oxuyan, yaxşı səsi olan.

Bu sözlər isə dediklərimizə sanki təsdiq gətirir bax ə.f. lüğ səh 655.

Tühəf – türfə (Ney, tütək) səkkiz deşik üstə, biri isə arxa tərəfdə olması, səkkiz fələkə. Göy yeddi qat, səkkizinci mələklər, arxa tərəfdə tək isə 9-cu ərşi fələkə olmasına işarədir. Demək bu alətin deşikləri ulduzların rəmzi kimi özünü əks etdirir.

Balaban

Balaban musiqi alətinin adı bölünən adlara şamildir.

1) Bal– könül, qəlb, xatir, ürək.

2) Bal – fikir düşüncə, hafizə yaddaş xatirə.

3) Ban – səs, haray, nalə ə f lüğ səh 34 – 35.

Bu musiqi alətini bu söz tənliyinə görə mənası, könül, qəlb, ruh oxşayan səs mənasını verir. Ümumiləşdirdikdə ürək, qəlb yandıran, kövrəklik, ruh gətirən səs deməkdir. Həmçinin düşündürücü, düşüncələrə dolduran mənasındadır. Balaban da ney – tütək kimi, ulduzların rəmzi kimi əks etdirilmişdir.

Bu musiqi aləti də neyin-tütəyin başqa bir forması kimi yaradılmışdır. Zil səsə malikdir.

Əslində bu alət “Surna” olmalıdır.

Zur – güclü qüvvətli mənasındadır. (Öküz bürcünə işarədir) Sur isə aləti özündə mənalandırır.

1) Sur (30 toy, toy büsatı, qonaqlıq).

2) Sur – öküz bürcü Astronomiyada öküz bürcü.

3) Surax – dəlik, deşik.

4) Suri – şadlıq, sevinc.

5) Surgah – şadlıq yeri

Beləliklə, Surna – şadlıq, toy büsatı, cuşə gətirmə vücuda gətirən alət formasındadır. Adından görüldüyü kimi, öküz bürcünün rəmzini əks etdirir ki, bu da alətin qədimliyinə təsdiq gətirir. Bu alətin də dəlikləri ərşi fələk və ulduzların rəmzidir.

Kaman

Bu dünya Allahın amanındadır,
Gərdişi dövranı zamanındadır,
Bu fani dünyanın can mahiyyəti
Habilin ağlayan kamanındadır.

Əslində bu alətin adı Kəman olmalıdır.

1) Kəman – yay, ox yayı kaman – kamança, yaya bənzər şey. Kəmani asiman - göy qurşağı, qövsü – qüzeh.

2) Kəmani – kaman çalan, çalğıcı ə.f.lüğ.səh 280. Bu alətin mənasını tamamlığa gətirmək üçün Kam sözünə bağlanmaq vacibdir. Bu vəhdətə kaman alınır, mənə öz təsdiqini tapır.

1) Kam – arzu, məqsəd, istək məram

2) Kambəxş - hər kəsin arzu və istəyini yerinə yetirən. ə f lüğ səh 272.

Beləliklə, kəman – kaman qəlb istəklərini arzuları oxşayan musiqi alətidir. Kamança isə, Kam – arzu istək, ça – isə məkan deməkdir. Yəni məkanın arzu istəklərini, ruhunu oxşayan musiqi alətidir. Kaman özündə Əqrəb bürcünü özündə əks etdirir.

Əgər onu üz üstə və ya arxa üstə qoyduqda əqrəbi xatırladır. Uca hissədəki aşıqlar ulduzları əks etdirir. Həmçinin ox bürcünü özündə əks etdirir. Kamanın çubuğu Qövs – yay, kaman, çevrənin bir hissəsi on iki bürcdən günəşin noyabır ayında daxil olan bürc. Qövs – qüzən göy qurşağı, Qövseyn – iki yay, iki kaman. Qövs qövsə məxsus. Çubuğun özü hətta ulduzlara, bürcə işarədir. Kamanın qövsü bu əlamətləri özündə əks etdirir.

Ud

Ud (1) – odun, Hindistanda bitən və yandırıldıqda xoş iy verən ağac adı.

Ud (2) – simli şərq musiqi aləti ə f lüğ səh 656.

Ud isə özündə sırf ox bürcünü özündə əks etdirir.

Sim – tar və s bu kimi simli alətlərin teli.

Sima – musiqi dinləmə, Sufi dərvişlərin neylə ifa etdikləri zikr.

Simak – astronomiyada; bir-birinə yaxın olan iki işıqlı ulduz. Ümumiyyətlə işıqlı ulduz. Bu alətdə qədim alətlərdəndir. Bu alətlərin simi ilkin olaraq ərişdən olmuşdur. Mis telə çatmaq üçün min illər yol keçmişdir.

“Saz – Suz”

Sazın musiqi alətləri içərsində öz yeri, dəsti xətti, tarixi və çox mənalı müqəddəs mənası vardır. Bu alətin mahiyyəti üstündə dayanmağı özümə sanki borc bilirəm. Bu alət haqqında deyilənləri xüsusi formada, məzmununda araşdırmaq istəyirəm.

Saz və Suz sözlərini birlikdə götürmədikdə mahiyyət lazımı şəkildə açılmır. İlkin olaraq Saz sözünə aydınlıq gətirək. Bu söz qədim fars yox Pars (Atəşpərəst) sözüdür. Sırf bizə aid qədim dağlı dilində olan sözdür. Şirvana aid olan sözdür. Daha doğrusu, qədim Qabıssanın tarixinə bağlı sözdür. “Dədə Qorqud”da (Dədə Qədr) bu dilimizə qopuz kimi düşüb. Əslində Qopuz sözü də təhrif olunmuş sözdür. Qopuz deməklə ad kənara çıxır özündə itir. Mənim mülahizəmə görə bu düzgün deyil. Buna görə də bu sözü dərinlən araşdırmaq. İlkin olaraq sazla söhbətimizi başla-

dığımız üçün Saz sözünü Suz sözü ilə birlikdə açaq.

1) Saz – uyğun, uyğunlaşmış, hazır, amədə; barışıq, razılıq, müqavilə.

2) Sazkar – uyğun müafiq.

3) Sazəndə - saz çalan adam, çalğıçı. Bax ə f lüğ səh 532.

İndi isə sözləri bir – birinə bağlamaqla mənalandıraaq.

Uyğun – uyğunlaşmış – yəni oturaq təsərrüfata bağlanan alət.

Hazır amadə - yəni saz çalanın həmişə yanında və ya belində olmasına işarə. Hər hansı bir yerdə harada olursa olsun.

Barışıq razılaşma – yəni mübahisəni həll etmək istədikdə müqəddəs alət kimi saza and içmə. Müqəddəsliyə işarə. Sazı ortaya qoyub and içmək. Beləliklə, saz sözünün ümumi mənasına yaxınlaşdıq. İndi isə Suz sözünü təhlil edək.

1) Suz – yanma, alışma, göynəmə, acıma, acınma, kədər qüssə Suzi - dərün – ürək dərdi, ürəkdə olan kədər.

2) Suzan – yandıran yaxan, göynəyən acışan, kədərli qəmli,

3) Suzən – iynə

4) Suziş – ürək yangısı

5) Suznak – yandıran, təsirli qəmləndirici, bir muğam adı.

6) suzu güduz – yanıb yaxılma, yanıb qovrulma.

Bəli bu söz tənlikləri sazın – suzun tam mahiyyətini xırdalıklarına qədər özündə əks etdirir. İndi isə bu söz tənliklərini bir təsbehə zər kimi düzək.

Yanma, alışma ürəkləri yandıran müqəddəs alətdir saz. İnsanı göynədir, acışdırır. Ürəkdə olan dərde şərik olur saz və onun çıxardığı səslər. İnsanı yandırıb yaxır saz, insanı müqəddəslikdən doğan müqəddəsliyə çağırır saz. Adı kimi sazın pərdələri, səsləri iynə kimi batıb təsir edir insana. Müqəddəs xeyirxahlıq gətirir, düşündürür insanı, sanki bu dünyanın fani keçici olmasını insana çatdırır, onu yaşamaqdan əvvəl yaşatmağa çağırır. Xeyirxahlıqdan doğulan insanı xeyirxahlığa çağırır. Budur sazın sehri dünyası. Budur sazın əvəssiz müqəddəs alət olmasını təsdiq edən amillər. Ona görə də ürəyin üstündə çalınır. Necə deyərlər ürəkdən uzaq olmasın deyə, sazı da solaxay çaldı Ələskər.

“Dədə Qorqud” dastanında saz Qopuz kimi adlanır. Aşığ isə Ozan kimi adlanır. Lakin lüğəti terminlərdə bunların heç bi-

rinin konkret mənalari açıqlanmır. Daha doğrusu lüğəti terminlərdə bunlar lazımınca işıqlandırılıb xalqa çatdırılmır. Əvvəlki yazılarımda qeyd etmişəm ki, avropa şərqşunasları tarixçiləri, bu dastanı ana mənbədən köçürərkən bilərəkdən və yaxud naşılıqdan sözləri və adları təhrif edib əsil mənadən çox-çox uzaqlara aparıblar. Biz də həmin sözləri ana mənbə kimi bağrımıza basıb bütün yazılarımızda təkrar-təkrar verməklə sanki bu təhrifləri doğrulaşdırmışıq. Yeni fikir ortaya çıxanda, onu asanlıqla yox min bir zülümlərdən keçəndən sonra qəbul etmişik və ya bəzi hallarda təhriflərdən kənara çıxmamışıq. Buna aid yüzlərlə misal çəkmək olar. Elə “Dədə Qorqud” (Dədə Qədr və ya Dədə Qadir) dastanında da. Ancaq şərq mənbələrinə, lüğətlərin istinad etmədən, yoxlamadan, təhlil süzğəcdən keçmədən kitablardan kitablara köçürməklə işimizi bitmiş hesab etmişik. (Dastanın adının özü də daxil olmaqla) Dədə - Qədr dastanının gələn yazılarda araşdırarkən inşaallah bunların hamısını zərrə-zərrə üzə çıxaracağıq. Onda yəqin təsdiq edəcəyik ki, bu dastan da müdrük şərq fəlsəfəsi ilə cilalanıb, dövrün zamanın real həyatını necə də gözəlliklə təsvir etmiş ulu babalarımız. Sonuncu araşdırmalar bu dastan üçün demək olar ki, kifayətedici deyildir.

Dastanda qeyd edilir ki, Xanlar – Xanı Bayandır ildə bir dəfə (kərə) toy edib Oğuz (Ağaz) bəylərini qonaqlardı. Yenə toy edib atdan, aygır, dəvədən, buğra qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerə ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq qurdurmuşdu. Oğuz (Ağaz) bəyləri bir – bir gəlib yığınaq olmağa başladı. Yazını təhlil etməmişdən əvvəl Xanlar xanı sözlərini aydınlaşdırsaq pis olmaz. Burada Xanlar xanı ifadəsi düz gəlmir. Bununçün da Xan sözünü təhlil edək.

- 1) Xan – süfrə, xonça.
- 2) Xan – oxuyan, oxucu
- 3) Xan – karvansara bax ə f lüğ səh. 684

Demək bu lüğəti terminlər təsdiq edir ki, Xan fikirləşdiyimiz şəxsiyyət əslində Xanədan – ailə, ocaq, sülalə şahı olmalıdır. Qədim zamanlarda Daş ağaz, İç ağaz, nəslə ildə bir dəfə toy edər (yay aylarında) şadlıq düzəldirdilər. Bu toylarda tək, ayrıca ozan nağıl danışar, dastan söyləyərtilər. Başqa bir dəstə toplu

(ney, nağara, Qaval, balaban, surna toplusu) şənliklər, rəqslər yaradırlar. Tək saz ilə rəqslər olmayıb. Tək ozanla, dəstəni bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Hadisələrin dastan üzrə cərəyan etdiyi məkan Qabıssan və Dağıssandırsa demək ozanın da ilkin adlarını, mahiyyətini burada axtarmaq lazımdır. Dədə Qorqud səh 16. Fikrimizin təsdiqini tapmaq üçün Dastanın başqa bir səhifəsinə müraciət edək səh 123:

“Dədə Qorqud hümmət qılıncın belinə bağladı”. Əslində bu hümmət yox ümmət qılıncı olmalıdır. Ümmət – xalq millət, icma, bir peyğəmbərin dininə mənsub olan adamlardan ibarət icma. Kitabda olan faktlar, fikirlər silsiləsi İbrahim Peyğəmbərin nəslinə aid işarələri özündə əks etdirir. Quran ayələri, İncil ayələri də bunları təsdiq edir? Davamı çomağı ummuzuna (yanına) buraxdı, yayı qarşısına keçirdi, şahbaz aygırını çəkirdi, bütün mindi, xəsmi (düşməni) ayırdı, evini çözdü, Oğuzdan köçdü. Bərdəyə, Gəncəyə varıb vətən tutdu. Məhz bu cümlə sübut etmir ki, söhbət ilkin sivilizasiya tarixindən getməklə Oğuz dediyimiz (Ağaz sözü başlanğıc olmaqla öz təsdiqini tapır) məhz Qabıssan ərazisidir. Bərdədən yol Qabıssana (İlikin yol) deyil, Qabıssandan münbüt torpaqlara yol gedib. Bərdə haqqında, onun tarixi haqqında yüzlərlə əsərlər yazılıb, Alimlik dərəcəsi alınıb, ancaq bu müqəddəs adın mənasına nədənsə varmayaraq naşı, Bərdəyə yaraşmayan bu müqəddəs sözə təhriflə bağalınıb. Fikrimizi təsdiq etmək üçün Bərdə sözünü hallandıraq.

1) Bərd – daş

2) Bərdə - kölə, qul deməkdir. (Fikir verin qəbul etdiyimiz ada)

3) Bərdar – bəli, Bərdə dediyimiz ad, əslində Bərdar olmalıdır. Bərdar fikrimizin mahiyyətini tam təsdiqləyir. Bərdar 2-ci mənə ilə bar verən, meyvə verən, çoxlu meyvə verən. 3-cü mənə keyir verən, mənəfət verən. ə f lüğ səh 52.

Demək müqəddəs yerin həqiqi adı, Bərdə yox, mənası bilinməyən və ya olmayan Bərdə yox, Bərdar olmalıdır. Azərbaycanın ilkin tarixi adlarındanır. Bərdənin yaşını Arxeologiya elmi ilə yox, Mifologiya və folklor izi ilə təyin etmək lazımdır. Mifologiya elmi ilə müqayisədə Arxeologiya çox cavan elmdir. Tari-

xə, onun yaşına Mifoloji baxımdan ilkin olaraq baxılmalıdır. Biz isə Arxelogiyanı önə çəkib, Mifologiyayı geri çəkmişik. Belə olanda əlbəttə tariximiz avropa mənbələrinə əsasən geri çəkiləcək. Fikrimizi dərinləşdirmək üçün bizdən çox uzaqda yerləşən latın Amerikasını sözünü adını təhlil edək. Hansı ki, bu ad tarixçilər tərəfindən, mən deyərdim dünya miqyasında təhlil edilib açılmayıb. Açılanda müəyyən tarixi həqiqət ortaya çıxır. Birinci latın adını, sözünü araşdıraq. Sözün kökü lat – dır.

1) lat – fağır, yoxsul ə f lüğ səh 311

2) lat – İslamiyyətdən qabaq ərəblərin ibadət etdikləri bütərdən birinin adı. Bəzi adamlar indidə bir – birinə latırinki deyir (əlavə olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, İbrahim dinindən qabaq bütün o, dövrün dünyası bütperəst olub). Demək latın sözünün mənası bütperəstliyə işarədir və ya ona vurğulanır. Bəli, T.Heyerdalın fikrincə və ya Qabıssan qalarındakı işarələr əsasən Alyaska, Amerikaya gediş bütperəstlik dövründən gedib. Latın sözü bu fikirə bu mülahizəyə görə bütperəstliyə aid olan sözdür.

Amerika qədim Pars sözüdür. (Atəşperəst) İndiki İran bura Amirkanlar deyir. Demək sözün kökü Amir olmalıdır.

1) Amir – başçı, böyük

2) Amir – abadan, abad yer, Adam yaşayan, zəmi əkilən yer (münbüt, məhsuldar yer) ə f lüğ səh 21. Qurana istinadan Allah buyurdu Nuh tutanından sonra, yayılan dünyanın hər yerinə. Bəli latın Amerikasına yol Nuh tufanından min illər sonra istiqamət yönəldi. Demək bu yerlərə istiqamət Daş və ya İç Oğuz dediyimiz (daş ağaz, iç ağaz məkanından başlamışdır).

Latın Amerikasının ilkin nəslı Şamanlar olmuşdur ki, həmin Şamanlar öz adlarına sadıq qalıb, Şamdan (Qabıssanın bir adı) getdiyini işarə edir. Əgər onların musiqisi diqqətlə təhlil edilsə, onlarda Qəbail daşının rəqsləri (Qaval daşları) və ya Muğamın ilkin çaları öz təsdiqini tapacaqdır. (Şamanın mənası, Şamı andıranlar). Şama, günəşə sitayiş ilkin olaraq Atəşperəstlərin ilkin vətəni Qabıssan olmuşdur. Nuhdan sonra onun üç oğlu Yafəs, Hami, Sami nəslı səpələndi dünyaya. İlkin olaraq Yafəsin böyük oğlu Türk istiqamət götürdü Türkmənistanı, Orta Asiyaya.

1) Türr - ə alından sallanan qıvrım tellər, zülf at yalının üzünə tökülən hissəsi, yelgə. Tel saç bax ə f lüğ 655

2) Hami – Dağissandan şimala, sibirə tərəf.

3) Sami – isə Təbriz, Misir Suriya, Həbəş və Hindistana.

Budur ilkin dünyaya yayılma istiqamətləri. Diqqət yitirsək Muğamda bu istiqamətlərlə dünyaya yayılmışdır. Nəslin şəcərəsi olduğu kimi, Muğamında öz şəcərəsi olmuşdur. Muğam da istiqamətlərlə dünyanın bütün bölgələrinə yayılmışdır. Dədə Qorqud (Dədə Qədr) dastanında yazıldığı kimi, Bayandır xan (şah) Hindistan tənəkisi çəkirdi. Demək bu yerlər uzaq olmasına baxmayaraq, gediş-gəliş olmuşdur. Olmasaydı Qabıssan qayalarında, Qabıssanda Dəvəquşu şəkilli olmaqla, bir çox heyvanların şəkilli olmazdı. Bax C.Rüstəmovun “Qabıssan dünyası” əsərinə və başqa əsərlərinə.

Bəli, bu böyük təhlil gəzintisindən sonra, qayıdaq ana sözlərə Qopuz, Ozan sözlərinə. Diqqətlə araşdırsaq bu sözlərdə də təhrifləri görürük. Qopuz demək olar ki, Türk sözü deməklə ümumiləşdirib həqiqi mahiyyəti və ya lüğəti tarixini göstərə bilmirik. Türk dünyası dediyimiz dünya vaxtı ilə qədim zamanlarda Qopuzu müqəddəs sayıb ona and içmişlər. Bu and içmənin əsl mahiyyəti varlığı nədənsə açılmır. Əgər söz və ya ad müqəddəsdirsə onun konkret lüğəti mənası ortaya qoyulmalıdır. Ancaq nədənsə qoyulmur axı? Demək adın həqiqi mənası insanı axtarışa məcbur edir. Bunu təyin etmək üçün “Qabusnamə” əsərinə səyahət edək. Əsərin 19-cu səhifəsinə baxaq, əsərdə yazılıb. Qabusun qələminin qüdrətini, sözlərinin kəskin və tutarlı olduğunu sübut etmək üçün həmin məcmuədə çoxlu misallar gətirilir. Y.E.Bertels də 1958 ildə çap etdirdiyi “Kabus – namə” kitabının müqəddəməsində ondan geniş sürətdə istifadə etmişdir. Biz də Bertelsin gətirdiyi bir iki misaldan istifadə etməklə Azərbaycan oxucularını Qabusun yaradıcılığı ilə tanış etmək istəyirik. Oyfi Qabusun (Əslində Ovla Qabusun olmalıdır) ovla birinci ilk, ən əlverişli. Hamıdan artıq bəyənən, başqalarından üstün tutulan müqəddəs. Bax ə f lüğ səh 489. (Baxın bu müqəddəs mənalı söz bir iki, hərf dəyişikliyi ilə necə təhrif olunub). İki Əmir, Qabusun fikirlərini yığcam yazmaq da mahir olduğunu göstərmək üçün

belə bir əhvalat danışır. İki Əmir Qabusun əmrinə tabe olmaq istəmir. Qabus katibə deyir ki, onlara xəbərdarlıq məktubu yazıb müti olmalarını məsləhət görsün. Dəbir (katib) məktubu yazıb qurtardıqdan sonra Qabus onun oxunmasını əmr edir. Məktub ona uzun və sözcükləklə dolu görünür. Qələm kağız istəyir və özü bu misranı yazır.

Gəlin yağı olmayın siz Qabusa,
Qabusa ağ olan tez batar yasa .

Bəli, bu beyitdən aydın olur ki, Qabus müqəddəs söz mənası ilə öz təsdiqini tapır. Demək buradan nəticə görünür Qopuz dediyimiz söz, əslində Qabusdur. (Qabus ibn Vəşgəmir şah). İndi isə Qabus adının və ya sözünün arxasınca lüğəti terminlər əsasında gedək. Ərəb və Fars mənbələrində Qabus yox Qabi, Qabü sözləri var. Bundan əlavə Qamus sözü var ki, bu da dəniz, lüğət kitabı, ensiklopediya mənalərini verir. Bax ə.f.lüğ.səh 101 – 104.

Demək buradan məntiqi nəticə Qabus yox Qabis olmasını təsdiqləyir. Qabi – Qabü Allaha yaxın mənasını və ilkin ana mənasını təsdiqləyən sözlərdir. (Qabil mümkün ola bilən, yarayan yararlı. Qabilə, ana Qabü – Qövseyn bax Quran Məhəmməd Peyğəmbərin Məracda allaha yaxın məsafənin təsdiqləyicisi). Demək Qabis Qabusdan doğulan Qabıssanın müqəddəs musiqi alətidir. Qopuz dediyimiz təhrif olunmuş Qabis.

Bu sözlərdən doğulmadımı Kabırstan – Kabıstan rus alimlərin söylədiyi, yazdığı Qabirissan, Gabirissan – Qabıssan yəni qədim Qabıssan Allaha yaxın məkan, dünyanın ilkin ziyarətgah məkanı. İbrahim dininin məkanı. Şeytana daş atdıqları (İbrahim, İsmayıl) Baba dağının, Həzrət babanın məkanı Qabıssan. “Dədə Qədr” dastanında həmçinin Qopuza (Qabısa) Alca – Qopuz deyilir. Minlərlə alimin yazdığı tədqiqat əsərlərində də Alca Qopuz yazılıb. Ancaq Alca sözü və ya adı heç bir ədəbiyyatda açıqlanmayıb təhlil edilməyib. Alca sözünün mənası.

Alca – ocaq nəsil; sülalə bir nəslidən olan adamlar (Ali nəbi peyğəmbər övladı nəsl) ə f lüğ səh 17.

Ca – Yer, məkan ə f lüğ səh 742

Demək Qopuz dediyimiz sözün ümumi mənası ocaq nəslin Qabısı təsdiqləməklə, tarixi qədim dövrə o dövrün nəslə ocaq İbrahimə qovuşur. Məhz Qabusnamə əsərində də göstərilən (Məkan müqəddəs Qabısı – aləti)

Kim xar olsa Qabusa,
Hökmən batacaq yasa.

Beyti də buna işarədir.

Demək sonda Qopuz müqəddəs məkanın, müqəddəs musiqi alətidir. Qabıs olduğu üçün də qədim dövrə zidiyyətli məsələri sonda həll etmək üçün Qabusa and içərdilər.

İndi isə Ozan sözünün təhlilinə varaq. Ozan sözü də Qopuz kimi məna etibarlı ilə ədəbiyyatlarda aydın işıqlanmayıb. Lüğəti terminlər də Ozan sözünə rast gəlinmir. Dədə - Qədr dastanına istinad etsək, Bartold və Ditsin xeyli adları, yerləri, sözləri təhrif etməklə təbii ki, bu adı da təhriflə qeydə almışlar. Onalr adı necə vermişlərsə, ondan sonrakı tədqiqatçılar da olduğu kimi qeydə alıb sanki, daşlaşdırmışlar. Mən yenə istisna edirəm bunlar hamısı qədim Pars (atəşpərəst) sözləridir. Ulu babalarımızdan qalan sözlərdir. Ona görə də məkanı tapmaq üçün məhz o dövrün lüğəti terminlərinə müraciət etməklə həqiqi mənaları tapmaq olar. Bundan əlavə qədim Udinlərdə Ozan sözünə rast gəlmək olur ki, onun da mənası tamamilə başqa istiqamətə yönəlir. Udin dilində Ozan

- 1) Ozan – boyun - Ozanel aksun boyanuna almaq (günahını)
- 2) Ozanel laysun - boynuna minmək, başına çıxmaq.
- 3) Ozanel - laçuresun – boynuna sarılmaq (qucaqlaşmaq)
- 4) Ozanintop - boyun ardı. Bax Udin - Azərbaycan lüğəti 1924-cü il buraxılışı səh 182. Demək Udinlərdə hələ qədim dövrdə bu söz olub ki, bu da “Dədə Qədir” dastanında deyilən ozanın mənasına qəti uyğun gəlmir. Mənim mülahizələrimə görə Arilər, Ari saqilər sayılan udinlərdən (Azərbaycan) o, yana, arxaya tarix yoxdur. İç Oğuz ərazisi sayılır bu yerlər. Məhz bu baxımdan ozan sözünün araşdırılmasına tam ehtiyac duyulur ki, bunun da qədim Pars sözlərində axtarmaq lazımdır?

Beləliklə, bu mülahizələrimizdən sonra Ozanın başqa adda axtarılmasına ehtiyac duyulur. Mənim araşdırmalarıma görə bu ad ozan yox Ovsaf olmalıdır.

1) Ovsaf – vəsflər, (Azərbaycan dilində tək kimi də işlədilir) sifət, keyfiyyət.

2) Ovsəfxan – tərifləyən, vəsf edən, məddah bax ə.f. lüğ səh 489

Demək Ovsəf və ya Ovsəfxan təhrif olunub. Ozan sözü ilə. Adlarımız sırasında olan Səfxan adı da buna əyyani misaldır.

1) Səfvət - saflıq, xalislik, təmizlik.

2) Səfi – saf, təmiz bax ə f lüğ səh 560.

Aşiq sözlərini səf – səf düzür məclislərdə kəlamını xatırla. Demək sözlər hərf dəyişiklilə başqa bir forma alıb. Demək Ovsəf məclisləri vəsf etmək mənası ilə öz təsdiqini tapır. (Səfxan adı da bu mənani daşıyır)

Ovsəfxan - tərifləyən, vəsf edən mənası ilə bir daha təsdiqini tamamlayır (təbii ki, Bartold və Ditsin tərcümə zamanı bu adı Ozan kimi qeyd etmiş təkrarlanmaqla sanki daşlaşmışdır). Sonuncu olaraq onu bildirmək istəyirəm dünya alimlərinə mən Şakir Qabıssanlı (Həmzəyev) Qabıssanı ailə büdcəsinə müdaxilə etməklə demək olar ki, qarış-qarış gəzmişəm həm də gəzirəm. Yazdıqlarımı ümumiləşdirərək bildirirəm. Dastanda Daş Oğuzdan, İç Oğuz xəbərdar edən Bayandır xanın yandırdıqları tonqalların yerini Bakidən (Ümbakidən) Dərbəndə qədər əyani olaraq bir-bir göstərməyə real şəkildə, mütləq şəkildə göstərməyə hazırım. Baba dağından Qabıssanın Gicəki dağı üz – üzə görüşməyini göstərə bilərəm. Onda bilərik ki, “Dədə Qədr” dastanı Qabıssanın halal malıdır. Qopuz – Qabis, Ozan – Ovsəf, Alca Qabıssan deyilmi?

Dünyanın ilk daş Amfiteatrı

Dediyim bu möhtəşəm qalaların silsilə ilə müəyyən ölçü məsafəsi ilə sayı hesabı yoxdur. Dünyanın ilkin Muğam səhnələri, babalarımızın yaratdığı bu səhnələr gözoşşamaqla indi də qalmaqdadır. Araşdırılıb tapılıb Şakir Qabıssanlı, Veysəl Nərmanlı tərəfindən. Daş dövründən qalan səhnələrdir bunlar. Zərduşların səhnələridir bunlar. Bütün bu dediklərimi Allahın verdiyi ilham payı ilə şeir çələnginə düzüb sizə çatdırmağı özümə müqəddəs borc bilib yazıram.

Habilin Qabilin qönçə qışlağı,
Musanın tükənməz zəm – zəm bulağı,
Ceyranların gözəl yaz, yay oylağı,
Füsunkar yaylası Qabıssandadır.

Kürün həm Arazın su qovuşanı,
Beyrəyin ətirli sevgi yovşanı,
Kol dibindən qaçan ürək dovşanı,
Tarixin qocası Qabıssandadı

O, Dədə - Qədirin məşhur dastanı,
Dastanın o böyük Qarca Çobanı,
Haruzu, Beyrəyi, hirsli Qazanı,
Safi – Həmid duası Qabıssandadı.

Dünyamızın ilkin qiblə ocağı,
İncilin yazdığı o cənnət bağı,
İç Oğuz deyilən Xızı oylağı,
Bəşərin anası Qabıssandadı.

On yeddi ölkənin yazılı daşı,
Rəmzi günəş olan odu atəşi,
Tarixin silinməz yazı yaddaşı,
Binəsi, mayası Qabıssandadı.

Qıratın, Duratın dırnaq izləri,
Dağlarda, yamacda çapan qızları,
Burla, Banuçiçək qız ulduzları,
Qəh – qəhi naləsi Qabıssandadı.

Şakirin, Veysəlin arzu diləyi,
Əl çatmaz müqəddəs halal istəyi,
Arzu – kama çatan kömək dəstəyi,
Pirlərin babası Qabıssandadı.

Bəli qoşmalarda qeyd etdiyim tarixi adlar, məkanlar hamsı qədim, ən qədim Qabıssandadır. Zəm-zəm bulağı, bu sehirlı bulağ haqqında daha bir neçə kəlmə yazmaq istərdim. Həyatını Qönçə (Qonçu) qışlağında keçirən İmran kişi, həyatının iyirmi ilini bu bulağa sərf edən Məmmədov Məmməd (Nərimankəndli) kişinin qeydlərinə görə, bu quyu elə gün olub ki, bir gündə 600 ton su verib qışlaqlara, ancaq eyni bərabərdə qalıb. Maraqlıdır bu quyunun suyu yayda buz kimi, qışda isə bu quyudan buğ çıxır, normal dərəcədə olur. İki su qovuşur bu quyuda. Birincisi şor su, ikincisi şirin su. Qovuşanda xüsusi ləzzət verən tama-dada malik olur. Əgər tədqiq edilsə eynilə Məkkədəki su ilə eynidir. Bunun hər ikisini mən özüm yoxlamışam. İmran kişinin dediyi kimi, bu su Nuhdan qalıb. Ancaq Qurana görə bu su Musa çomağını vuran 12 zəm-zəm bulağından biridir və ilkidir. Bu suların 5-7-si məhz Qabıssandadır. Adəmin izlərini, Habilin, Qabilin izlərini burada axtarmağa dəyər. Burada olan əlamətlər müəyyən qədər buraya dəlalət edir. Burada bir və ya bir neçə adamlıq zağa dik divarda çox şey deyir insanlara. Tədqiqata ehtiyac var. Bundan əlavə qoşmada yazdığım cənnət bağı bərdə bir neçə kəlmə yazmaq istəyirəm. İncilə görə Avropanın çəkdiyi filmə görə Adəm cənnət bağı deyilən bağ ərazisi yaxınlığına, dörd qoşa çaydan birinin qovuşduğu ərazi yaxınlığına düşüb. Bu çay mənim mülahizəmə görə Kür–Araz çayıdır. Onun ətrafı yaxınlığıdır. Cənnət bağına gəldikdə onu cənnət meyvələrinə yaxın meyvələrlə müqayisədə götürmək lazımdır. Hansıdır bu bağ, hansıdır cənnət meyvələri ilə dolu olan bu bağ? Hansı ki, kompleks şəkildə bu meyvələr dünyanın heç bir meşəsində yoxdur (nar, gilənar, qoz,

fındıq, ərik, şaftalı, alma, armud, üzüm və b.). Bütün bunlar Qarabağ deyilən ərazidədir. Qarabağ haqqında bir neçə fikir yazmışam bu yazım isə təsdiq gətirici amillərdən biridir. Şirvan folkloruna üz tutanda bunu aydın görürük.

Əziziyəm Qarabağ,
Şəki ,Şirvan, Qarabağ,
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.

Bəli bu folklor nümunəsi - tarixin gizli sirlərindən xəbər vermirmi?

Şəki (Nuha), yaxınlığında olan Qəbələdə Soltan – Nuha yaxınlığında olan Həzrət baba (Baba dağ) şeytana daş atılan dağ. 1390 m hündürlükdə. Onun yaxınlığında İsmayılın adını daşıyan İsmayılı, onun yaxınlığında Şamaxı meşəsi düz Qarabağa (Ağdama, Şuşaya) meşələrdə deyilmi bu meyvələr, Xarıbülbulə qədər olan güllər hər çeşiddə Qarabağ (böyük bağ) cənnət bağı deyilmi? Həm ərazi böyüklüyü, həm gözəlliyi, həm İsa Musa bulaqları, hələ bilmədiyim görmədiyim yerləri suları demirəm, Qışlaqlar, Yaylaqlar bu ərazilərdə deyilmi? Bəli budur İncilin yazdığı cənnət bağı. Nuhun qayığının qərq olduğu Bəhreyn, Bəhri – Xəzər (Həzər) Bəhrimərcan (Mərcan – Həzər) buradadır. Qədim Qabıssan ərazisi Şirvan dediyimiz, Ə. Xəqanın vurğuladığı Bəşərəvan bu yerlərdədir. Nuh, Adəm, İbrahim, İsmayıl bu yerlərdədir. Qubada olan Yəhudi məskənləri bunlara işarədir. Sara, İsak burada doğulub həyata pərvazlanıb. Həcərin, İsmayılın izlərini Qəbələ - İsmayılı da axtarmaq lazımdır. İskəndərin içə bilmədiyi, Xızırın içdiyi dirlik suyu Baba dağındadır. Dirlik suyu isti su buradadır. Bütün bu yerlər ümumilikdə Daş oğuzun (Daş ağaz) qardaşı İç oğuz olub. “Dədə Qorqud” Dastanının ana məkanı bu yerlərdir. Ceyran dərisinə yazılmış “Zənd Əvəsta” ceyranları Qabıssan ceyranlarıdır. Beyrəyin Banuçiçəyə pay verdiyi Ceyran Qabıssan, Xızı Ceyranıdır.

Yenə Rəbbimin verdiyi ilham payımdan götürüb əziz oxucularıma “Qabıssanın” hüsnünə vəsf etdiyim bir parça şerimi qəlbimdən gələn səslə sizə çatdırıram.

Səni dünyalar qədər mən istərəm,
Hər zman bil sinəm üstə bəslərəm,
Gecə gündüz ahuzarla səslərəm,
Səcdəgahım ay Alagüz Qabıssan.

Çoxdandır müqəddəs adın gəlməyir,
Onunçun bir dəfə üzüm gülməyir,
Bunu məndən başq heçkəs bilməyir,
Səninləyəm a, şirin söz Qabıssan.

Qobu edib dərələrə atdılar,
Zatını itirib yerə batdılar,
Aşıma bax belə zəhər qatdılar,
Atları ildırım Şahbaz Qabıssan.
Səninçin mən yandım-yandım alıxdım,
Tək öz taleyimlə özüm barışdım,
Qəmlər dünyasına qəm tək qarışdım,
Sən oldun, sən mənə həmrəz Qabıssan.

Varlıların soyuq daşa döndülər,
Adamlıqdan çıxıb daşa döndülər,
Bilmədim mən ipəkdilər, göndülər,
Onlara tutmadım mən üz Qabıssan.

Həyatımı ancaq sənə bağladım,
Ürəyimi çalın-çarpaz dağladım,
Səndən ilham alıb coşub-çağladım,
Sənin pənahından yalnız Qabıssan.

Sən mənim anam, həm də Yarımsan,
Sən mənim yaz, həm bərəkət Qarımsan,
Dünyanın ilk əzəli, çarımsan,
Yadigarındır Qara- saz Qabıssan.

Yaxşı ki, müdrük oğul Veysəlin var,
Dar gündə kara gələn qeysərin var,
Ucadan uca, başa tac ərin var,
Alqış ona günəşli ruz Qabıssan.

Və yaxudda başqa bir şeirimdə.

Almışdılar səni – səndən Qabıssan,
Qobustan deməklə alındı ad, san
Şakir oğlun verdi sənə ruh və can,
Ay dünyanın qıbləgahı Qabıssan,
Hacıqabulda Xanəgahı Qabıssan.

Alagüz bu dünyanı cilalayıb bizə bəxş edən Allah deməkdir. Qabıssan dünyanın dövrünə görə, zamanına görə verilən addır. Hacıqabuldan, Ümbakidən, Bakidən başlanan mifoloji yer adları istər Suqayıt (Sumqayıt), istərsə də Aqsu (Axsu) tərəfdən gedən yol ətrafındakı kəndlər, rayonlar düz İsmayılı, Qəbələ, Baba dağına qədər düzgün hallanarsa dediklərimiz tam təsdiqini tapar. E. ə. XII Legion, Pompey, Sezar, İskəndər bu yollarla Baba dağına ziyarətə gəlirlər. Qabıssan qayalarındakı işarələr bunu tam təsdiq edir. İlkin həyat mənbələrinin buradan başlanmasına dair çoxlu dəlillər var. Əgər dəqiqliklə araşdırılsa bunlar hamsı öz həllini tapmış olar. (Hacıqabıl, Divannı (Duvannı) Alyat (Ələt), Ümbaki, Baki, Suqayıt (Sumqayıt), Aqsu, Şaməxi (Şamaxı), Qəbələ (Qabilə, Qiblə, Qəblə)) Xak – Məaz (Xaçmaz), Qüba (Quba), Bilgah, istər Bakidə, istərsə də Qubada (Qüba – qüvvətlər yeri) olması bunlara təsdiq gətirir.

Muğamla bağlı Qabıssanın bir sehirlilə - sözlü musiqili möcüzəsinə də öz baxımından, yazı təhlili baxımından baş vurmaq istədim. Bu möcüzə, sehirlilə dünya Allahın ona mənəvi dünyamızda heç nəyi əsirgəmədiyi Alim Qasımovdur. (Mənim aləmində o, Alim olmaqla bərabər Aləm deməkdir, yəni Muğamın yeni ifa dünyası)

Alim firiştə mələkdir,
Alim cahana gərəkdir,
Alim bil, Muğamda təkdir,
Onun da vətəni müqəddəs məkandır,
Qabıssandır, Qabıssandır, Qabıssandır.

2009-cu ildə dünyanın əvəssiz beşinci inci səsinə aldı, daha doğrusu qazandı, Alim Qasımov mənim aləmində vergili bir insandır. Onun qeyri adı davranışları bunu təsdiq edir. O, fərdi yox, bəşəri bir insandır. Çünki bəşəriyyət onu dərk edir, özünü özündə tapa

bilmir. Çünki o, özündən çox başqalarınındır. O özü üçün yaşamaq yox, yaşatmaq üçün dünyaya gəlib. Mən bu təsvirləri artıra bilərəm, lakin artırmıram, ona görə ki, tox adamın fəaliyyəti zəif olunur. İnsanı hərəkətə gətirən mənəvi toxluq yox, mənəvi acliqdır. Alim, sənin avazın zamanlar daxilində olduğu üçün, zaman-zaman açılıb təhlil ediləcək. Sən Qabıssanın çıpaq qayalarında bitən ətirli bir çiçəksən. Bu çiçəyin ətri Qabıssanın sərhədlərini aşıb dünyaya qovuşdu. Bu təbiidir, çünki Qabıssanın sirri, dünya ilə bağlılığı var. Zamanında dünya Qabıssanın dini mərkəzi olub. Şam ölkəsi, Şam diyarı olub bura. Beyt evi ilkin bura olub (beyt evi- Allah evi, qibləgah). Bey – beyzə Günəş, Günəşin evi. Nardaran (Günəşin qarısı), Bil – gah (müqəddəs məkan), Pirallahı (Allahın müqəddəs piri, torpağı) Çeyl, Duvanı, Ümbaki, Bakı və b. adlar bunları silsilələrlə təsdiq edir. Bununla bağlı A.Qasımoğlu olan müqəddəslikdən doğan sevgimi aşağıdakı şeirlə sona çatdırıram.

Alimin səsində cənnətin qoxusu vardır,
Alimin səsində behiştin yuxusu vardır,
Bala itirmiş bir ananın ağısı vardır,
Alim bu Muğam dünyasında əlçatmaz, ən yüksək,
Alim olmaq üçün ancaq, Alim olasan gərək.

Bu səs inanın Həzrəti – Davudun səsidir,
Bu səs ölüyə can verən İsa nəfəsidir,
Alim Allahın ən çox sevdiyi bir kəsidir,
Alim bu Muğam dünyasında əlçatmaz, ən yüksək,
Alim olmaq üçün ancaq, Alim olasan gərək.

Alim coşanda, çağlayanda çaylar lal axır,
Günəş də, elə bil səmadan boylanıb baxır,
Buludlar sanki göz yaşı tək yerlərə axır,
Alim bu Muğam dünyasında əlçatmaz, ən yüksək
Alim olmaq üçün ancaq, Alim olasan gərək.

Bəli, bu Alim dünyasının nəzm bəzəyidir. Alimin sədaları ərşifələkə qovuşan sədalardır. Bu sədalar ona məhz oradan gəlir, oraya da qayıdır.

Beləliklə, musiqi alətlərinin mənalarını və onların bürclərə uyğunlaşdırılmış təsvirlərini qismən də olsa açıqladıq. Bu təsvirlər yəni İbrahim dininin təsvir əlamətləri təkcə musiqi alətləri ilə deyil həm də məişət həyatı ilə də sıx bağlı olmuşdur. O, zamanlar bu din o dərəcədə müqəddəs olmuşdur ki, insanlar bu dinin nişan əlamətlərini həyatın, məişətin bütün sferalarına tədbiq etmişlər. Qılınc, xəncər, xakın dörd - əlamətini özündə əks etdirmişdir. Papaqlar üç rəmzdə tikilmişdir.

Türk, keçmiş Azərbaycan papağı şiş iki dairə papaq üstə asılmış qotaz sarı rəngdə papaq Günəş və ayın, qotaz isə ulduzun rəmzini əks etdirir. Yuxarı orta papaq isə cövza yarı bölünəndə xəyalı olaraq iki dairəni əks etdirir ki, bu da əkiz qardaş (cövza) yer və göyün vəhdətinin rəmzidir. Başqa papaq, rəqs edənlərin papağı iki dairə, üstə tərəfdə xaq (xak) bu da dinin rəmzidir. Aşırıq papaqları xına rəngində, gümüşü rəngə, günəşin və ayın üst tərəfi atlaz və ya məxmərdən qırmızı, sarı və gümüşü rəngdə ulduz, ay və günəşin rəmzi deyilmi? Necə ki, xalq mahnısında Ağ gül, qırmızı gül, bir də sarı gül, İbrahim qurbandır bu gülün üçünə deyilməsi. İbrahim üç ulduza üzünü tutmasına işarə deyilmi? Bundan əlavə ilk qablar təbii ki, tərəkəmələrdə taxtadan düzəltmişlər. Bu məişət əşyaları da təbii ki, ulduzlara əksərən oxşadılmışdır. Piyalələr iki qulplu, dairəsi günəş və ayın rəmzi, qulplar isə cövzanın əksi deyilmi? Bəli, dairə ikinci mənada yer və göyün rəmzi, qulplar isə cövza (əkiz qardaş) rəmzinin əksidir. Qədim qadın parçaları da əksər adları ilə qırmızı, sarı, ağ libaslarda üç ulduza rəməzən boyanardı. Pirlərdə üç dəfə dövr etmə də üç ulduza İbrahimin üz tutmasına işarə olmuşdur. Yeddi rəqəm müqəddəsliyi də göyün yeddi qatına, müqəddəsliyə işarə olmuşdur. Hətta çoban çomağının da, baş hissəsi qotaz kimi yumru olması ulduzun rəmzi kimi oxşadılmışdır. Bütün bunlar sübut edir ki, insanlar min illər, hətta indi də İbrahim dininə rəğbət bəsləmiş, yaradıcılıqlarını bütün sahələrdə bu dinin vəsfinə yönəltmişdir. İbrahim adı məhz o dövrlərdən Azərbaycanın müqəddəs adlarından olmuşdur.

Şirvan xalçalarının əksər naxışları İbrahim dinini əks etdirən naxışlardır. Xalçaların silsilələri açıldıqca mifologiya dediyimiz, əslində həqiqi həyat lövhələri öz əksini göstərir. Bütün bunlar istər

ədəbiyyatda, istərsə də incəsənətin bütün sahələrində lazımı şəkildə işıqlandırılmamış və öz yerini tutmamışdır. Bəli, diqqətlə araşdırılsa bu rəmzlərdən cildlərlə kitablar yazmaq olar. Qədim Qabissanlılar hətta çörək bişirərkən onların formasını da ulduzlara istinadən yaratmışdılar. Qədim çörək olan Yuxa (Lavaş) Günəşin formasına uyğun yayılmışdır. Bazzamac (bax “Dədə Qorqud”) dastanı H.Araslı səh 14 sırf Qabissan çörəyidir, başqa yerlərdə bişirilmir, - qış çörəyini isə sferik (ellepis şəklində) aya istinadən forma yaratmışlar. Təndirə yaptıkları çörəyi günəşin formasında, üstündəki əlin yan tərəfilə çəkdiyə üç, beş, yeddi düz xətlər göyə məxsus mənalarla əks etdirilmişdir (göyün yeddi qatına olan işarədir). Hətta qədim zamanlarda Günəşə boşqab da demişlər, sarı boşqab. Onu da Günəşin formasına və rənginə uyğun yaratmışlar. Qədim Qabissanın el arasında gözəl bir kəlamını da yada salmamaq ən azı günah sayıla bilər. Analar Bazzamac çörəyini bişirərkən, xamırı yoğura-yoğura bu ifadələri işlətmişlər.

A, bazzamac, bazzamac,
Əlim xəmirə, qarnım ac.

Başqa bir misal:
Bazzamacı bişirərəm,
Yarıma göndərəm,
Bəy oğlan bəyənsə,
Mən ona yar gedərəm.

Kündə tutdum
Uzunca yaydım.
Daş üstə bişdi,
Ay para çörək düşdü.

Hətta analar, bacılar xörəyi bişirərkən, çörəyi bişirərkən, xamırı yoğurarkən mahnıların, müqəddəs sözlərlə sanki onları oxşayırdılar. Beyyətlər (bayatılar) deyə-deyə, vəsf edərtilər. Ən qədim dövrdə, zamanda insanlar, əsasən kişilər bir-birinə əl verərkən, əvvəl sağ əlini göyə işarə əlaməti olaraq qaldırır (Günəşə, aya işarə) sonra aşağı endirərkən əllərini irəli uzadıb, əl verib görüşürdilər. Bu əlamətlər indinin özündə də yaşlı adamlarda öz qüvvəsini saxlamaqdadır.

B.Mansurovun Muğam dünyası

Muğam aləmindən söhbət açılanda, bu aləmin görkəmli nümayəndəsi B.Mansurovun xidmətlərindən, Muğamın görünməyən tərəflərini açmağından söhbət açmamaq əlbəttə azından günah saymaq olardı. B.Mansurov və onun nəsil şəcərəsinin Muğam aləmində özünün xüsusi dəsti-xətti olmuşdur. Məhz bu mövzu ilə bağlı onun övladları 3000 mahnının müəllifi bəstəkar Eldar Mansurov və görkəmli tarzənimiz Elxan Mansurov qardaşları ilə görüşməli oldum. Hədsiz dərəcədə xoş təəssüratlar yaratdılar məndə. Özlüyümdə əsilzadə sandım onları, evlərini isə milli musiqimizin müqəddəs ocağı kimi qəbul etdim. Zamanında ilkin yeddi dövlətin şahənşahı olan Daranın nəslinin doqquz şəcərəsini bildiyi haqda məlumatım var idi. Ancaq E.Mansurovun on dörd şəcərəsini əzbərdən deməsi və onlar haqda maraqlı söhbət aparmağı məndə heyrət doğurdu. Planetimizin yeganə şəxsiyyətlərindəndir ki, şəcərəsinin bu qədər, əlçatmaz dərinliklərinə gedə bilir. Bax buna deyirlər el arasında Əsilzadə. Bəstəkar 20-dən çox filmə, 40-a yaxın tamaşaya musiqi yazmışdır. Bu istedad yaradıcılığı yenə də davam etmədədir. Onlarla söhbətdə B.Mansurovun musiqi dünyasından xeyli məlumatlar əldə edə bildim. Həmin məlumatları yazdığım kitabda sizə çatdırmağı əziz oxucular özümə borc bildim. E.Mansurovun “Muğam düşüncələrim” əsərində “Şur və Hüməyun” Saqinaməsi, xüsusilə Saqinaməyə “Ərəbi” də deyilməsi məndə gizli bir qapının açılmasına təkan verdi. Burada Muğamın sehri dünyası yox, tarixi məni düşüncəyə qərq etdi. Açaq bu sehri sözlərin sirlərini. Açaq üçün Saqinamə və Ərəbi sözlərini təhlil edək.

1) Saq – Ərəb və Fars mənəbələrində kök, gövdə, soy kimi nəzərdə tutulur. Bax . ə.f.lüğ. səh 531.

2) Saqinamə - isə qədim şairlərin (məhz qədim şairlərin) Saqi-yə (yəni soy, kökə) xitabən yazdıqları qəsidə, mənzumə.

3) Saqib - çox işıqlı, çox parlaq (tarixin qədimliyinə işarədir) bax ə.f.lüğ. səh. 531.

Demək, istər “Şur”, istərsə də “Hüməyun” Saqinamələri atəş-pərəstlərin tarixinə, onların dünyasına, həyat tərzinə uyğun bir Muğamdır.

Ərəbiyə gəldikdə isə hamı elə başa düşür ki, bunlar ərəb ölkələri və ya ərəb xalqlarından bizə bağlanıb əslində ilkin Ərəblər elə biz olmuşuq tarixi baxımından “Dəvəsi ölmüş ərəbik” qədim bayatı (beyyət) məhz buna bariz bir misaldır. Baxaq lüğəti terminlərə.

1) Ərab - çöldə yaşayan ərəblər ۱۱ ərəblər. İlkin heyvandarlıqla məşğul olanlara deyilib ərəblər.

2) Ərabi - çöllü ərəb. Bax ə f lüğ səh 190.

3) Arib – xalis ərəb bax budur (Arib) düşündüyümüz ərəb bax ə.f.lüğ. səh 23.

Demək hər iki Muğam “Zərduşlara” məxsus olan Muğamdır. Bu ilkin sirri açılan tarixi mənəvi zərlər E. Mansurovun əsərinin ilkin işıqlarıdır. Bu şəcərənin nümayəndələrindən olan Məşədi Süleyman Mansurovun xatirələrində göstərilir ki, XIX əsrin II yarısında, XX əsrin əvvələrində “Saqınamə”lər yalnız instrumental ifada səslənirdi. M.S.Mansurov yazır: keçmişdə muğamlar saat yarım, iki saat çalılıb – oxunardı. Məclisdə əyləşənlərə bir növ fasilə verməkdən ötrü, sazəndələr “Saqınamə” çalarmışlar. Sonralar “Saqınamə”lər sözlə oxunmuşdur ki, bunun da ilk ifaçısı B.Mansurovun müşayəti ilə C.Qaryağdı oğlu oxumuşdur. B.Mansurov on iki il onunla yoldaşlıq etmişdir. Saqınamələr ilk sözləri məhz C.Qaryağdı oğlu qoşmuş ifa etmişdir. Bu saqınamələr yalnız B.Mansurovun yaddaşında qorunub saxlanılmışdır.

Keçən əsrin axırlarında içərişəhərli M.M.Mansurovun evində keçirilən Muğam məclislərində Azərbaycanın bir çox məşhur xanəndə və sazəndələri iştirak edirdilər. Bu sənətkarların bir neçəsinin adını çəkməklə onları yad etmiş olarıq: Kəbleyi Ağabala Ağa Said oğlu, Mirzə Ağa Kərim Hacı Zeynal oğlu, Məşədi Məhəmməd, Mirzağa Hacı Ağababa oğlu, Əziz Məhəmməd, Hacı Hüsü, Məşədi Əli, Cabbar Qaryağdı oğlu, Əbdülbağı, Əsgər Gəncəli, Kor Hacı, Məşədi Zeynal, İsgəndər Ürri, Ağa Cəbrayıl, Hacı Məlik Heydər, Muğməl, Kəbleyi Eldar, Abdülqədir, Çəmən kəndli, Xəlil Müğbil və bir çox başqaları... 1888-ci ildə həmişə şəcislər “Şur” dəsgahını bu şöbə və guşələrlə oxuyur!

“Şur”

1) Şur	11) Əşiran
2) Dəraməd	12) Əbülçəp
3) Bayatı – Türk	13) Bayatı Şiraz
4) Simai Şəms	14) Şəhri (Tehrani)
5) Şahnaz	15) Hacı Yuni
6) Bayatı – Kürd	16) Pak – Hindi
7) Hezare – Ərak	17) Giləyi
8) Hezare – Azərbaycan	18) Cüdai
9) Mübərriqə	19) Gəbri
10) Novruz Əcəm	20) Saqınamə

Bir qədər keçəndən sonra Mirzə Ağakərim də “Şur” dəstgahı oxudu. Onun oxuduğu “Şur” bu hissələrdən ibarət idi.

1) Mayə	11) Şəhr – aşub
2) Dəraməd	12) Şahnaz
3) Cudai	13) Şikəsteyi – Fars
4) Gərayili	14) Əşiran
5) Gövhəri	15) Simai – Şəms
6) Gülpiz	16) Tizek
7) Mübərriqə	17) Hicaz
8) Busəlik	18) Şah Xətai
9) Bayatı – Türk	19) Mehdi - Zərrabi
10) Dügah	

Sonralar, neçə onilliklər keçəndən sonra Kəbleyi Ağabala “Şur” dəstgahını daha da mürəkkəbləşdirib, belə ardıcılıqla oxmuşdur.

1) Mayə	14) Zəmin – Xarə	28) Nişibi - fəraz
2) Dəraməd	15) Şikəsteyi - Fars	29) Hizare - əzrak
3) Cudai	16) Əşiran	30) Hezare- Azərbaycan
4) Gərayi	17) Simayi Şəms	31) Mübərriqə
5) Gövhəri	18) Tizək	32) Muyə
6) Gülpiz	19) Hicaz	33) Novruz - əcəm
7) Mübərriqə	20) Şah – Xətai	34) Əbülçəm
8) Mayə	21) Mavərənnəhr	35) Bayatı Şiraz

9) Busəlik	22) Mehdi Zərrabı	36) Şəhri (Tehran)
10) Bayatı – Türk	23) Gəbri	37) Hacı - Yuni
11) Şəhr - aşub	24) Mənəvi	38) Raki – Hindi
12) Dügah	25) Sarənc	39) Nişabi – fəraz
13) Rühul - Ərvah	26) Dügah	40) Təxti – Kavus
	27) Rühul – Ərvah	41) Bəzəm – Şur

Bax. E.Mansurov “Muğam Düşüncələrim” səh 11- 13.

Məşədi Məlikin vəfatından sonra, onun davamçısı oğlu Məşədi Süleyman Mansurov Bakı Muğam məclisinin rəhbəri oldu.
1935-ci il tarixi ilə “Şur” dəstgahı belə ardıcılıqla düzülüb.

1) Cudai	8) Şikəsteyi - fars
2) Kərayili	9) Əşiran
3) Hüseyini	10) Simai Şəms
4) Səlmək	11) Hicaz
5) Şur Şahnaz	12) Şah Xətai
6) Busəlik	13) Sarəng
7) Bayatı – Türk	14) Baba - Tahir

İndi isə İran “Şur”unu şöbələrini nəzərdən keçirək.

1) Dəraməd	15) Qacar
2) Gerşəme	16) Forud
3) Guşeyi – Rahab	17) Həzin
4) Nəğmə	18) Şare - pəmindəstə
5) Zirkeşe – səlmən	19) Guşeyi Rahab
6) Molla - Həci	20) Cahar guşə
7) Səlmək	21) Müqəddəmeyi - gərayili
8) Gülpiz	22) Rezavi
9) Məclise - əfruz	23) Şahnaz
10) Üzzal	24) Qərrəçə
11) Cafə	25) Şahnaze – guş, ya Aşiq – guş
12) Bozorg	26) Rəngə üsul
13) Dübeyti	27) Gərayili
14) Xara	28) Şəhr – aşub

Muğamın klassik dövrünü Bəhrəm Mansurovun ifa etdiyi “Şur” dəstgahının şöbələri ilə yekunlaşdıraq.

1) Bərdaşt (Nəva ilə)	13) Simai – Şəms
2) Mayeyi – Şur	14) Hicaz
3) Səlmək	15) Hacı Yuni
4) Cüdai	16) Mavərənnəhr
5) Gövhəri	17) Şah – Xətai
6) Gərayili	18) Saqınamə
7) Hacı – Dərvişi	19) Sarənc
8) Şəhr aşub	20) Əbu - Əta
9) Şahnaz – xara	21) Qəməngiz
10) Bayatı türk	22) Dügah
11) Şikəsteyi Fars	23) Zəmin Xara
12) Əşiran	24) Nişabi – fəraz

Mansurovlar aləsinin Muğam dünyasına məhəbbətindən doğulan bu cədvələ baxanda istər-istəməz heyrtləndim həm də qəhərləndim. Heyrtləndim ona görə ki, babalarımız bu muğam və muğam şöbələrinə qulaq asmaqla, onları dinləməklə sanki tarixin dərinliklərindən gələn səlnamələr dünyasına baş vurmuşlar. Tarixi keçmişimiz və bu keçmişimizə bağlı mədəniyyət incilərimizi qoruyub saxlamışlar. Qəhərləndim ona görə ki, B.Mansurovun zəngin arxivi araşdırılıb (bu çox dərin tarixə bağlı bir arxivdir) dərslik kimi istifadə olunmamışdır.

E.Mansurovun əsərində 1922-də Üzeyr Hacıbəyli birinci Azərbaycan Musiqi Məktəbi üçün tərtib etdiyi muğamat proqramına nəzər yetirsək “Rast” və “Mahur-Hindi” muğamlarının bir-birindən necə fərqli olduğunu aydın surətdə görə bilərik.

Rast

- 1) Rast
- 2) Üşşaq
- 3) Hüseyni
- 4) Vilayəti

Mahur - Hindi

- 1) Mahur - Hindi
- 2) Üşşaq yeri
- 3) Mübərriqə
- 4) Əşiran

- 5) Məsihi
- 6) Dehri
- 7) Xocəstə
- 8) Xavərən
- 9) Ərak
- 10) Pəncgah
- 11) Pak – Xorasani
- 12) Qərai
- 13) Rast

- 5) Şikəsteyi – fars
- 6) Ərak
- 7) Rak – Hindi
- 8) Kəbili
- 9) Heyratı
- 10) Mahur – Hindi

XX əsrin 70-ci illərində Bəhrəm Mansurovun ifasında nota yazılmış “Rast” və “Mahur - hindi” dəstgahlarının şöbə və guşələrini nəzərdən keçirək.

Rast

- 1) Novruz – rəvəndə
- 2) Mayeyi – rast
- 3) Bal – Kəbutər
- 4) Qıfıl – Rumi
- 5) Cəkavək
- 6) Zirəfkən
- 7) Gərduniyyə
- 8) Tizək
- 9) Üşşaq
- 10) Hüseyni
- 11) Vilayəti
- 12) Dilkeş
- 13) Kürdi
- 14) Xocəstə
- 15) Mücri
- 16) Xarən
- 17) Ərak
- 18) Pəncgah
- 19) Rak – Xorasani
- 20) Qərai
- 21) Dehri

Mahur - Hindi

- 1) Novruz - əcəm
- 2) Mahur
- 3) Qoşa mizrab
- 4) Cahar mizrab
- 5) Büzrük
- 6) Rast – Hindi
- 7) Mizrabi – gülpiz
- 8) Zəngi bari
- 9) Raki – Hindi
- 10) Hüsniyyə
- 11) Rak – Kəşmir
- 12) Şikəsteyi – fars
- 13) Mübərriqə
- 14) Əşiran
- 15) Hüzarə - Əran
- 16) Ərak
- 17) Zəngi Şütür
- 18) Pəncgah
- 19) Məzrabi – Cəng
- 20) Rak – Abdulla
- 21) Dəstkari

Təəsüf edirəm ki, bu kitab mənə gec çatdı. Erkən çatsa idi, B.Mansurovun çəkdiyi bu muğam şöbələrinin adlarından, onların tarixi mahiyyətindən tarixin açılmayan sirlərini açə bilərdim. Fikrimin təsdiqini tapmaq üçün iki adın üstündə dayanıram.

1-ci Mahur – Hindi. Hamı elə başa düşür ki, bu Muğam Hindistandan bizə keçmişdir (əlbəttə ada görə). Mən qeyd etmişəm ki, Muğam buradan Azərbaycandan şərq ölkələrinə yayılmışdır. Bütün Muğamların adları düzgün açılrsa, onda görerik ki, bu adlar hamsı qədim Atəşpərəstlərə, Zərduşlara bağlı Muğamlardır.

Mahur:

1) Mah – ay.

2) Mahi – kə yan (Yusif Peyğəmbərə şairlər tərəfindən verilən ləqəb)

3) Mahi – çahərdəhşəbə tam dolğun ay, on dörd gecəlik ay, bədr, mahi- xərgahi ətrafı parlaq halə ilə əhatə edilmiş dolğun ay.

4) Mahi - əsəli bəy ilə gəlinin toydan sonra yaşadıkları bir ay.

5) Mahi – siyam – orucluq ayı.

6) Mah – ir məharətli, bacarıqlı.

7) Mahi – pozan, məhv edən, yox edən(Fələk nəzərdə tutulur). Bunların sayını və mənalarını artırmaq olar. Bütün bunlar bəşəri güzərandan xəbər verdiyi halda, Hindistanın (Hindi) bunlara nə adıyyatı. Demək bu ad başqa cür olmalıdır, yəni hindi yox hinni olmalıdır.

Hin – vaxt, zaman, çağ bax ə.f.l. səh. 735. Demək Mahur - hinni olmalıdır. Zaman-zaman ayın vəsfinə yönələn muğamdır. Fikrimizi təsdiq etmək üçün Ə. Xəqanidən stitat gətirək

Pars odu püskürür dodaqlarımdan,
Hind xəncəri edib qəlbimi şan – şan.

Söz burada təhrif olunub. Pars Atəşpərəst mənasındadır. Hind xəncəri yox, hin xəncəri deyilməlidir. Zamanın əzablarıdır

onun qəlbini şan – şan edən. Yaxud Mahur - Himməm. Yəni Hümətlər sahibinin keçdiyi keşməkeşli yolların vəsfidir bu Muğam.

2-ci isə Bayatı Kürddür. Necə başa düşək bayatı və kürd sözlərini? Nə qədər axtarsaq mənə yaranmayacaq bu sözlərdə. Əslində ad belə olmalıdır.

1) Beyyət - yəni Atəşpərəstlər, Zərduşlar.

2) Gürd - yəni qəhrəmanlıq, comərdlik, şücaət, ali cənablıq, məğrurluq. Budur adın tarixi mənə - mahiyyəti. Bu söz tənlikləri muğamın sırf atəşpərəstlərin (Azərbaycan, qədim Qabıssan - Abişurun və Təbrizin) mənəvi yaradıcılığına xas olan bir muğamdır. B.Mansurovun Muğam saqısının cədvəlini təhlil etsək bu şəkildə nə qədər yeniliklər qazanmış olarıq. Ümumiyyətlə, elmi baxımından özünün ali zirvəsini Bakıda formalaşdırmış, bu zirvənin sərkərdələrindən biri də Mansurovlar ailəsi, şəcərəsi olmuşdur desək heç də yanılmırıq.

B.Mansurovun xatirələrinə görə Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi Nəriman Nərimanov bir müddət atasının evində yaşamış, yorğun olan vaxtlarda dönə-dönə onun çaldığı “Mahura” qulaq asmışdır.

S.Ə.Şirvani və Xurşudbanu Natəvan da, M.Məlikin Muğam məclislərində dəfələrlə iştirak etmiş, qəzəllərini söyləmişlər.

Məşədi Məlikin vəfatından sonra, onun davamçısı oğlu Məşədi Süleyman Mansurov Bakı Muğam məclislərinin rəhbəri oldu. Məşədi Süleymanın təşkil etdiyi muğam məclislərində C.Qaryağdıoğlu, S.Şuşinski, Üzeyr bəy, Əbdülbağı, Müslüm bəy, Şinas, Məşədi Zeynal, Keçəçi oğlu Məmməd, Şirin Axundov, Qurban Pirimov və bir çox tanınmış musiqiçilər iştirak edirlər. Məşədi Süleyman təşkil etdiyi məclisləri sonradan xatirə kimi qələmə alırdı. Bu əlyazmaların biri 1925-ci il tarixi ilə qeyd olunub. Hal-hazırda bu tarixi toplular onun nəvələrində qalmaqdadır. Bunlar toplanıb, himayə olunub, çap olunsada dövlət əhəmiyyətli bir iş olar. Azərbaycan Muğamına sanki bir töhfə olar. Yeri gəlmişkən, B.Mansurovla bağlı iki xatirəni də, əziz oxucular sizə çatdırmaq istəyirəm. 1981-ci ildə (təxminən) dünyanın beş qızıl səsini qazanmış (indiki dövrdə) Alim Qası-

movun səsi onun diqqət mərkəzində durur. Ustad “Telişirkətin” rəhbərlərindən olan T.Paşazadəyə, bununla bağlı efir verməsini xahiş edir. Ancaq T.Paşazadə onun gənc olmasını vurğulayıb bu xahişi yerinə yetirmir. Ustad bundan çox pərişan olub, hətta sözünün yerinə düşməsinə görə ağlayır. Sonra E.Quliyevdən bu istedadı üzə çıxarmağını vacib olduğunu xahiş edir. E.Quliyev razılıq verir. Həmin lent qızıl fonda köçürülüb.

1942-ci ilin qışında Səməd kişi muradı gözündə qalmasını deyə madar oğluna toy etməyi qərara alır. Çünki onun yeganə oğlu gedər-gəlməz bir yola, müharibəyə gədirdi. Toyu B.Mansurov müşayət edirdi. Toydan sonra aclıq olan bir zamanda, bəyin anası təzə təndirdən çıxan üç ədəd isti çörək verir ona. B.Mansurov çörəkləri paltosunun qoltuğuna qoyur. Yolda kömürçü bazarının yanında, müharibədə qolunu itirmiş Məhzun kişinin soyuq havada çöldə dayanmağını görüb soruşur, Məhzun kişi bu soyuq havada nə üçün çöldə dayanmısan. Məhzun cavab verir. Bəhrəm utanıram evə getməyə, evdə beş uşaq ac oturub. Bəhrəm bundan bərk sarsılır qəhərlənir, paltosunu açıb üç çörəyi ona verir, dərhal oradan uzaqlaşır. Məhzun onu çağırır, lakin Bəhrəm geri baxmır. Bəli bu gözəl insan, əvəssiz ustad tarizan Muğamın, Muağam dünyasının şah sərkerdəsi kimi, əbədi yaddaşlarda qalacaqdır. Buna onun haqqı vardır.

Əsrlərdən gələn səslər

Akademik T.Bünyadovun əsərində musiqinin Muğam dünyasının gizli səhifələrinə xüsusi diqqət ayrılır. Alim deyir: Çox səfərlərdə olmuşam, ölkələr gəzib iqlimdən – iqlimə keçmişəm. Lakin bir anda olsun elimdən-obamdan ayrılmamışam. Vətənim həmişə, hər yerdə mənimlə gəzib dolanmış, qəlbimə həmdəm, könlümə sirdaş olmuşdur. Qürbətdə onun həsrəti gah duyğularıma qanad verib səmalara uçurdub, gah da qəlbimi dara çəkib, titrədib nə gizlədim, ayrılıq anlarında doluxsunub ağlamışam da. Leylisini itirmiş Məcnunun tək səhralaşib, kimsəsizmişəm. Doğma yurda dönərkən onun hüzurunda diz çöküb müqəddəs sandığım torpağımdan öpmüşəm də, “Yerim də sənsən, göyüm də sənsən” demişəm də.

Əsərdə Məhsəti rübailərdən misal gətirən Akademik T.Bünyadov qeyd edir:

Könülsüz xarabat içrə sən gəlmə,
Dərvişlik rəmzini bilməsən gəlmə!
Başından keçənin yoludur bu yol,
Bu yolda can qurban verməsən gəlmə!

Və ya başqa bir beytdə.

Sərxoşkən iki min Xətiboğlunu
Verərəm bir şirin nəğməyə qurban.

Birinci bənddə, Dərvişlik rəmzini bilməsən, Xarabət mülkünə gəlmə. Bu yolda can qurban verməsən gəlmə. Başından keçənin yoludur bu. Dünyada ilkin olaraq dərvişlər haqq işinin təbliğatçıları olmuşlar. Bəli ilk Dərvişlər İbrahim dininin təbliğatçıları idi. Qapı – qapı gəzib bu dini təbliğ edənlər idi. İbrahim idi Rəbbinə görə başından, canından keçən. Bu yolun keşməkeşləri idi Muğam pərdələrində gəzən. Hər şeyi hətta iki min Xətiboğlunu bir şirin nəğməyə qurban edir şair.

Xətib – Məscidə xütbə oxuyan, gözəl danışan, natiq, nişanlı nişanlanmış. İstər istəməz haşiyədən kənara çıxıb bir misal çəkməli oluram.

Şah Dara bir gün öz silahdaşları ilə ova çıxır. Ov zaman bir ceyranı qovurlar. Ceyran son nəfəsinə qədər qaçır, sonda özü üçün çəmənlikdə uzanan bir dərvişin qucağına sığır. Dara dəstəsiylə ona çatır. Onlardan biri ceyranı dərvişdən geri istəyir. Dərviş ceyranı vermir. Ona bildirirlər ki, qarşında duran şəxsə fikir ver. Deyir, bilirəm qarşımda duran şahlar – şahı Daradır. Sual edirlər onunla müqayisədə bəs sən kimsən? Deyir mən dünyanın ən əzəmətli adamı. Dara sual verir nəynən sübut edərsən bunu? Dərviş deyir “Səndən qaçanlar mənə sığır”. Dara deyir dəyməyin ona, mən var – dövlətin yarsını sözə verərəm, yarsını oxumağa, muğama verərəm. Bəli bütün hikmətlər öz təsdiqini ali zirvəsini yalnız və yalnız musiqi dünyasının Muğamında, onda əks olunan sözlərdə tapa bilər.

Əsərdə M.Nəvvabın musiqi dünyasına baxışı xüsusilə diqqətə layiqdir. Mir Möhsün Nəvvab (1833-də Şuşada doğulmuşdur). “Kəşfül həqiqeyi-məsnəvi”si əsərində şerlə musiqi dünyasının, muğamın sanki musiqi xəritəsini yaradır.

Musiqi elimini bilsən rəvadır,
(çünki) sənin məqsədin elmdir, xanəndəlik deyil,
Dörd ünsür olduğu üçün dörd də məqam var
Üç doğulanla birgə yeddi ad edir.
Bu üçü o dördə vursan
Hasılı on iki olar
Beləliklə on iki muğam de ki,
Sənə belə bir sirr aydın olsun.
Şöbələrinin sayı iyirmi dörddür,
Qırx səkkiz guşəsi məşhurdur
Altı bəhri və üsulu var (hamsı birlikdə) doxsan eylər.
Qəbul edirsənsə, bir – bir deyim.
Avazların sayı on beşə çatır.
Bu qaydaları əldən buraxma.

Muğamların adları

Bil ki, birinci “Rast” ikinci “Üşşaqdır”
“Busəlik”, “Hüseyni”, həmçinin “İsfahan”.

Daha sonra “Zəngülə”, “Pəhləvi” gəlir əzizim
Sonra “Büzrük”, “Əraq”, “Şahdiz” gəlir.
“Nəva və Hicaz” kiçikdir

On iki muğam bunlardır, ey pak iş görməyi sevən insan.

Şöbələrin adları

“Mübərreh”, “Zabul”, “Səba”,
“Mütəhəyyir”, “Nişapur”.
Daha sonra “Üzzal və Əcəm”.
Həmçinin “Nöhöfi”, “Bayatı” “Neem”
Sonra “Məğlub”, “Məchur”, “Hisardır”.
“Əşiran”, “Ərəb”, “Xarəni”, da say.
“Pəncgah”, “Düguh”, “Çahargah”
Həm “Humayun”, “Tərkib”, “Segah”, da var.
“Müxalifi”, sonra da “Neyrizi” oxu.

Bunlardan sonra isə guşələri yaxşı bil.

Guşələrin adları

Guşələri “Şürurla” (sevinclə) oxusan,
Sonra “Məstane” olanlara “Heyrət” lə bax keç,
“Sinehr”i, “Zəm – zəmi”, “Növrəsi” də say.
“Kəbir” və “Fəthi” də ürəyində saxla.
“Nahəvəndi” və “Çəkavəki” də hesaba al.
“Xocəstə”, “Fərəhdır” bunları tez tap.
“Təxtgah”, “Qəsr”, “Ouc”, “Əbd”, “Raz”,
“İqbal”, “Tuf”, “Türk”, “Saz” da var,
“Xürrəm”, “Əfzun”, “Made”, “Xosrovi”.
“Şahənşah, və “Şahidarı” da eşit.
“Hüsn”, “Nur”, “Rah”, “Nur”,
“Mərufla”, “Bəstəniqar” da var.
“Eşq”, “Zir”, “Xürrəm”, “Hal”, “Sər”,
Sonra, “İşrətgah” və “Nazik” dən xəbər tut.

“Güşad”, “Məhtər”, “Ağuşdar”.
“Xürrəm və Əbd” yadigar qalsın.
Sonra “Həziz”, “Hudi”, “Həsir”.
Daha sonra “Rübayəndə” gəlir, yadda saxla.

Avazların adları

“Şur”, “Şahnaz”, “Gərduniyyə”.
“Şüşütər”, “Səlmək”, “Mənsuriyyə”.
“Məvarnəhr”, sonra da “Hacıban”,
Bəxtiyari, “Tövq”,
“Maye”, “Bali – Kəbutər”, “Mehriz”,
Sonra “Səfil” və “Novruz” gəlir.
Bunların bəzisi “Ouc” (yüksək)
Bəzisi “Həzizdir” (alçaq)
Ya “Zir” (yuxarı) ya (bəmdir) (aşağı), ya “Tul”
(uzun), ya ərizdir (geniş)
Ya “Miyaxanə” (orta məqam), ya əsfal (aşağı pillə) olar.
Ya “Şeşdəng” olar ki, o çox mükəmməldir.

Ey pak yolu, bütün bu bəhr və üsullara görə Dəstgahlar müxtəlifdir. Kim bunları yaxşı bilsə, bilik sahibi olar, bütün qaydalar onun qarşısında açılar. Bütün bu qaydalar və tərkiblər başı çıxan üçün asandır, vəssalam.

Nə lazım idisə, Nəvvab dedi. Sən də yadda saxla və qoyma gizli qalsın.

Bəli bu hikmətli baxışlar, sanki Muğam dünyasının nəzəri xəritəsini özündə bütöv bir tamlıqla əks etdirmişdir.

Qabusnamədə Muğam görüntüləri

Qabusnamə əsərində də Muğam dünyasına xüsusi yer ayrılmışdır. Muğamların harada, hansı muğamların oxunmasına işarələr verilmişdir. Musiqiçilərin məclisdə əxlaq davranışlarına dair tövsiyələr verilmişdir. Hər təbəqənin özünün musiqi dünyasının olmasına işarələr verilmişdir. Bu baxımdan Qabusnamədə musiqiyə ayrılan hissəni oxuculara çatdırmağı özümə borc bildim.

Ey oğul, bil, əgər çalğıçı olsan, xoştəbiət, şəxsiyyəti ol, imkanına görə həmişə təmiz geyin, xoşiyli ətir vur, şirindilli ol. Bir evə mütrib kimi dəvət olunsan, üzünü turşudub, qaşqabağını tökmə, həmişə ağır havalar və ya yüngül havalar çalma, eyni cür hava çalma qayda deyildir. Adamların təbiəti eyni olmaz. Məclislər də müxtəlifdir. Ona görə musiqidə usta və halal əhli olanlar bu sənətdə müəyyən qayda düzəltilmişlər: əvvəlcə Xosrovani dəstgahını çalarlar-bu, şah məclisləri üçün düzəlmişdir. Ondan sonra ağır havalar gəlir. Bu havalarda avazla oxumaq olar, onlara “rah” adı verilmişlər. Bu “rah”lar qocaların və ağır təbiətli adamların ruhuna yaxın olar. Deməli, bu ağır havaları onlar üçün yaratmışlar. Lakin insanların yalnız qocalardan və ağır təbiətli adamlardan ibarət olmadığını gördükdə demişlər ki: yaxşı, bunları qocalar üçün yazdıq, indi də gəlin cavanlar üçün bir şey düzəldək. Sonra axtarmağa başladılar, yüngül səpgidə yazılmış şerlərə havalar düzəldilər və onları “xəfif” adlandırdılar ki, hər ağır “rah”dan sonra bir yüngül “xəfif” çalınsın. Dedilər: “Qoy hər çalğı məclisində həm qocalara, həm də cavanlara bir şey nəsib olsun”. Sonra uşaqlar, qadınlar və zərif qəbli kişilər bəhrəsiz qalması deyə, təranelər yaranmağa başladı. Təraneləri bu cür adamlara həsr etdilər ki, onlar da zövq alıb ləzzət çəksinlər. Odur ki, tərənə vəznindən daha incə və ruh oxşayan ahəng yoxdur. Deməli, həmişə eyni növlü hava çalma və oxuma. Mən deyən kimi et ki, hamı sənə qulaq asmaqdan razı qalsın.

Hansı məclisdə otursan fikir ver. Dinləyicilər qırmızıüz və pörtmüş olsalar, əksərən bəmdə çal, sarı üz və solğun olsalar, zilə keç, qarayağız, arıq və göyərmiş kimi görünsələr, orta pərdəyə vur, ağbəniz şişman və tərleyən olsa, bəmə tut, çünki rum alimləri və musiqi mütəxəssisləri bu sənəti dörd cür təbiətli adamlar üçün yarat-

dıqları kimi, bu dörd pərdəni də həmin dörd cür təbiətli adamlar üçün düzəltmişlər.

Doğrudur, mənim indi dediklərimin mütriblik qayda-qanununa dəxli yoxdur, lakin istədim onlardan da xəbərin olsun.

Bir də harada olsan, çalış çoxlu əhvalatlar danış, zarafatlar edib lətifələr söylə, qoy mütriblik işin bir az yüngülləşsin. əgər xanəndəlik etsən və şer yazmaq bacarsan, öz şerinə məftun olub onu hər yerdə oxuma. Sənin öz şerindən xoşun gəldiyin kimi, başqalarının xoşu gəlməyə bilər. Bir də ki, xanəndələr şairlər ravisidir, öz şerlərinin ravisini deyildir. Əgər nərdbaz olsan, mütribliyə getdikdə iki nərd oynayan görsən, mütribliyi buraxıb nərd öyrətməyə başlama, şahmata da qurşanma, bil ki, sənin mütribliyə çağırışlar, qumarbazlığa yox. Bir də öyrəndiyin havanı yaxşı yadda saxla, qəzəl və tərənənin ahəngini pozma, elə etmə ki, hava bir yerdə oxunsun, mizdrab başqa yerə vurulsun.

Birinə aşiq olsan, həmişə öz halına müvafiq oxuma, bu sənin xoşuna gələ bilər, başqalarına yox. Hər havanı müxtəlif mənalarda oxu, məsələn, fəraq, vüsəl, məzəmmət, məlamət, rədd, narazılıq, razılıq, vəfa, cəfa, hədiyyə, bəxşiş. Xələt, şadlıq və şikayətə aid çoxlu şer və qəzəl əzbərlə, vaxta, fəslə münasib, məsələn, bahar, payız, qış, yay kimi şerlər öyrən. Nə vaxt necə oxumaq lazım olduğunu bil. Baharda xəzan, payızda bahar, yayda qış, qışda yaya aid oxuma, hər qəzəlin öz yerini bil. Misilsiz musiqi ustadı olsan da, yenə məclisdə oturanların kim olduğuna diqqət yetir. Onlar mütribliyin (musiqinin) incəliklərinə bələd olan əyyan, əşraf və dünya görmüş qocalardan ibarətdirsə, mütriblik et, yaxşı “rah”lar çal, gözəl havalər oxu, lakin əsasən qocalığa aid və dünyadan şikayət edən qəzəllər de. Əgər cavanlar və uşaqlar olsa, əsasən, yüngül havalər çal, elə qəzəllər oxu ki, o qadın və ya şərəbı tərənnüm etsin. Ordu başçıları, cəngavərlər olsa, müharibə etməyi, qan tökməyi və cəngavərliyi tərifləyən Mavəraənnəhr dübeytlərini oxu. Ürəkçəkən olma, həmişə Xosrovani havalər çalıb oxuma, bir də mütriblik şərti o deyil ki, hökmən əvvəlcə rast pərdəsində bir şey çalasan, sonra qayda üzrə bütün pərdələrdə, məsələn, Badə, İrak, Üşşaq, Zirəfkəndə, Busəlik, İsfahani, Nəva və Bəstə pərdələrində çalıb mütriblik şərtini yerinə ye-

tirmiş olasan, sonra təranelərə keçəsən. Sən beləliklə, mütriblik şərtlərini yerinə yetirənə qədər camaat məst olub dağılır.

Fikir ver, gör kim hansı “rah”ı istəyir, hansı “havanı” sevir, qə-dəh ona çatanda sən də onun istədiyini çal ki, o da sənə sən istədiyini versin. Musiqişünaslıqda ən böyük məharət dinləyicinin arzu və istəyini, zövq və diləyini təmin etməkdir.

Məclislərdə olduğun zaman şərab içməkdə, badənin böyüyündən yapışmaqda əliuzunluq etmə. Şərab az iç ki, çox pul qazanasan. Elə ki, pul qazandı özünü vur şəraba. Hava üstündə məstlərlə öcəşmə. Çətin olsa da oxu, narahat olma, qoy nə deyirlər desinlər, elə ki, şərab içdiniz camat kefləndi, öz həmkarınla yarışa başlama, deyişmədən pul çıxmaz. Çalış davakar mütrib olma, sənin davakarlığın mütriblik haqqını batırır, baş-gözün əzişdirilər, çörək ağacını sındırırlar, paltarın cırılmış halda evə getməli olarsan. Çalğıçılar məstlərin muzdurudurlar, bilirsən ki, davakar muzdura da muzd verməzlər. Əgər məclisdə biri səni tərifləsə, ona minnətdarlıq et ki, başqaları da tərifləsinlər. Əvvəlcə, hələ nə qədər ki, keflənməyiblər, pulsuz təriflə, elə ki, kefləndilər, tərifdən sonra pul da verərlər.

Evə dağılışanda, məstlərə xas olan adətə görə sərxoşlar səndən əl çəkməyib bir “rah” və ya “təranə” çaldırmaq istərsələr əsəbləşmə, məqsədinə çatana qədər yorulmadan çal və oxu. Mütriblərin ən yaxşı xeyirxahi məstlərlə rəftarlarındakı səbrdir, səbr olmasa, gəliri də olmaz. Bir də deyiblər ki, çalğıçı gərək kar və lal olsun, yəni eşitmək lazım olmayan şeyi eşitməsin, görmək lazım olmayan şeyi görməsin. Bir yerdə olarkən, gördüyü, eşitdiyi şeyləri başqa yerdə danışmasın. Belə mütribin müştərisi həmişə başı altında olar. Yaxşısını isə Allah bilir.

Muğamın Beyyətlər (bayatılar) dünyası

Gülün gözəlliyi dəstəsindədi,
Bülbüllər də onun xəstəsindədi.
Bayatı deyilən sirli aləmin,
Qayəsi Zamiqin bəstəsindədi.

Onun mahnıları ürək oxşayır,
Tərkidünyalıqda ruhu saxlayır.
Onun bəxş etdiyi o duyğuları,
Mələklər aparıb göydə saxlayır.

Hörmətli ustad tarzənimiz Zamiq Əliyevin bəstələdiyi bir mahnı məni güclü bir şəkildə özünə cəlb etdi. Məhz Zamiq Əliyevin bəstələdiyi bu mahnı məndə bayatıları araşdırmağa maraq yaratdı. Yanılmamışdım bu mahnıdan ilham payımı götürüb, bayatılar aləmindən incilər tapıb, Muğam dünyasına bağladım. Ustad Zamiq Əliyevin bəstələdiyi bu mahnıda qeyri adi mənə görüntüləri yeni bir aləmin açılmasına təkan verdi. İstedadlı bəstəkar – tarizən mahnı vurğularını tarixi baxımdan, fəlsəfi baxımdan çox dürüst bir şəkildə ritmlərlə, ahənglik yarada bilmişdir. Bu mahnının izi ilə yüzlərlə, minlərlə bayatılar içərsindən otuza qədər bayatını seçib, araşdırıb ana mövzuya bağladım. Hansıdır Zamiq Əliyevin bəstələdiyi bayatı üstündə mahnısı?

Arazı ayırdılar,
Su ilə doyurdular.
Mən Yardan ayrılmazdım,
Zülm ilə ayırdılar.

Bu mahnıda Arazı, Kürdən ayırmaq mənasında başa düşmək bəsit bir fikirdir. İkinci tərəfdən su və ya qum ilə doyurdular (bəzi insanlar suyu, qum ilə əvəzləyirlər) kimi düşünmək yanlış atdımdır. Mahnıda əslində ağıla gəlməyən yetkin bir mənə vardır ki, müəllifin bəstələməsindəki, vurğular bu istiqamətə yönəlir. Diqqətlə mahnıya qulaq asanda bunları asanlıqla duymaq olur. Əslində mahnının sözləri belə olmalıdır.

Aranı ayırdılar.

Ara – burada bəzək, zinət, qiyməti olmayan mənasındadır. Büt-pərəstlərin İbrahimi oda atmasına vurğulanır. Bu mənalər, yəni Allahın elçisini özlərindən uzaqlaşdırmaya işarədir.

Su ilə doyurdular.

Yəni şərləyib ayırdılar. Su burada şərə deyilir. (suçuladılar onu) Allahın elçisi, Peyğəmbəri olan bir müqəddəs insanı Allahsızlıqda günahlandırdılar.

Mən yarıdan ayrılmazdım,
Zülm ilə ayırdılar.

Yəni mən onları Allaha üz tutmaqlarını başa salmaq istədim. Məni bu işə Allah özü sövq edib, Allahın buyurduqlarını mən sizə çatdırıram ey büt-pərəstlər. Siz məni şərləməklə, oda atmaqla cəhənnəmin qapılarını öz üzünüzə açırırsınız. Məhz bunlara görə mənim müqəddəs yolumu min bir işgəncə ilə kəsirsiniz. Bu mahnıdan sonra, minlərlə Beyyətlər içərsində ayırdım, seçdim İbrahim yoluna işıq saçan bu inciləri. Qeyd etdiyim kimi, Azərbaycanın elə bir mənəvi həyat sahəsi yoxdur ki, İbrahimin keçdiyi yollar orada işıqlanmasın. Mətləbdən uzaq olmasın deyə açaq bu ana mövzunun sirli – sehirlidünyasını. Bunlar olmuşdur zamanın ilk beyyətləri (bayatılar).

Bədbəxt oldum elə mən,
Düşdüm dildən – dilə mən.
Bir bağa bağban oldum,
Həsrət qaldım gülə mən.

Arzu istəyinə, məqsədinə çatmaq üçün məşəqqətlər zindanında əzab-əziyyət çəkən İbrahime aiddir bunlar. Bu bayatıda sözlərin yeri dəyişdirilib. Əslində bu belə olmalıdır.

Bir bağa bağban oldum,

Yəni bağ Allahın eşqdən yaratdığı göy məkanıdır. Bu məkanda mövcud olan ulduzlar sistemidir (Bürclərdir). Söhbət ulduzlara aşıqlıqdən gedir.

Düşdüm dildən – dilə mən.

Yəni bütperəstlərə zidd getməklə Günəşə, Aya aşıqlıyım bu aşıqlıqlə Rəbbə üz tutmağım söz-söhbətə, dildən-dilə düşməyimə səbəb oldu. Hamı məni qınamağa başladı.

Bədbəxt oldum elə mən,
Həsret qaldım Gülə mən.

Bu sətirlər, onun ölümə məkumluğuna işarədir. Yəni onu bütperəstlər oda atmaqla, həsrət girdabına atmaq istəyirlər.

Bir ah çəkdim ürəkdən,
Göy tərpendi dirəkdən.
Yarsız yaram sağalmaz,
Həkim gəlsə fələkdən.

İbrahim oda atıldıqda, gön dəriyə sarınıb döyüldükdə, qəti surətdə fəryad qoparıb qışqırmayıb. Çünki Rəbbi ona hədsiz səbr və dözümlə vermişdi. Yalnız oda atıldıqda ürəkdən bütperəstlərə acıyıp ah çəkmişdir. Bu ahdan ona Rəbbdən güc gəlib qalibiyyət zirvəsinə çatdırmışdır. Göy tərpendi dirəkdən buna işarədir.

Yarsız yaram sağalmaz,
Həkim gəlsə fələkdən.

Yəni bütperəstlərə güzəşt ümüdi qalmayıb. Mən yer məkanının qurbanına çevrilmişəm. Sonda ümüdünü itirməmişdir. Onun ümüd işığı Göydəndir, bunu duyur hiss edirdi İbrahim. Bu fikrimizi aşağıdakı beyyətə bir daha təsdiq edir.

Bir vecsiz daşdı dünya,
Çürük ağacdı dünya,

Kimə deyim dərdimi,
Tamam qan – yaşdı dünya.

Bütpərəstlərin Allaha zidd hərəkətlərinə işarədir bu. Dünya deməklə dünya bütpərəstləri nəzərdə tutulur. Onlar cansız daşlara, ağaclara sitayiş etməklə, özlərini cəhənnəm girdabına sürükləyir, Allahın elçisinə min – bir əzab, əziyyət verirlər. Bunları bilir İbrahim, lakin dərini bölüşdürməyə ətrafda bir adam yoxdur. Atalığı Azərdə ona qulaq asmır. Bu səhifədə verilən beş beyyətini bir – birini tamamlamaqla irəli sürülən ideyanı sanki özündə əks etdirir. Hansıdır bu Beyyətlər.

Kərəm deyər: gələn az,
Qara geyib gələn az.
Əsli bir aş bişirdi,
Yağın tökər, gələn yaz.

Və yaxud 2- ci bənddə.

Kərəm deyər: binə gəlsin,
Köç tutsun, yenə gəlsin.
Keşşin, tərsa qızı,
İmana, dinə gəlsin.

Bu beyyətləri təhlil etmək üçün sözləri ayrı – ayrılıqda açmalı oluruq.

Kərəm - alicənablıq, comərdlik; lütf mərhəmətli, mehriban.

Kərəm der: gələn az,
Qara geyib gələn az.

Alicənablıq, comərdlik rəmzi olan Rəbbim, lütf mərhəmət göstərənə, insanların üz tutmasını işarə edir. Lakin bunu başa düşmək istəmir bütpərəstlər. Sanki Qara geyib zülümətə bağlanıblar.

Əsli bir aş bişirdi,
Yağın tökər gələn yaz.

Əslində burada Keşiş qızı kimi başa düşülür. Əslində burada böyük gizlinti, sətrəlti böyük işarə vardır. Bu işarələr açıldıqda böyük bir mənə, mahiyyət ortaya çıxır ki, bu da fikirlərimizə tam təsdiq gətirir. Əslində burada qız yox, böyük bir varlığa təsdiq gətirir.

Əsl (i) - kök; dib, kökük 2) əsas mahiyyət. 3) başlanğıc, bir şeyin əsl (surətinin əksi). həqiqət, doğruluq. 3) Soy, nəşib, bir şeyin əsas qismi, bir şeyin zəti. Bax ə.f.lüğ. səh 195. Bu söz tənliyinə vərşaq əslində buradadır dünyanın yaradıcısı kimi özünün göstərir. Rəbbə işarə edilir. Yəni Rəbbdən vərş gəldi ki, artıq mənə üz tutmaq vaxtıdır. Sizi yaradan cansız bütələr yox, Nur mənəbəyi olan Rəbbinizdir.

Yağın təkər gələn yaz.

Yəni çox keçməz bunu verdiyim, bəxş etdiyim güc əsasında dərk edərsiniz.

Kərəm də: binə gəlsin,
Köç tutsun, yənə gəlsin.

Yəni, Rəbbim alicənablıq, comərdlik, lütf mərəhmət göstərər mənə, öz bəyanını əyan etmək üçün sizə elçi göndərər. Alicənablığa qiymət vərşib üzünüzü Rəbbə tutmağı işarə edir. Artıq təkəllahlığın təməlini qoymaq vətədir

Keşişin tərşə qızı,
İmanə, dinə gəlsin.

Keşiş əslində “Kiş” iş olmalıdır.

Kiş – din məzhəb. Kişiş həmin dini icra edənə deyilir. Bütərəstlərin dinini icra edənə deyilir. Şəkiddə (Nuhada) Kiş kəndinin adı vər orada olan məbəd buna bariz misəldir. Qədim Pars sözü vər ya adıdır.

Tərşə qızı deməklə, tərşlikdən əl çəkib həqiqi dinin başında duran Uca Tanrıya səcdə etsinlər.

Kəşmiri şalın ollam,

Üzündə xalın ollam.
İlqarın doğru olsan,
Vəfalı yarın ollam.

Əslində kişmiri şalın ollam burada; yəni sənin yükünü üzərimə götürərəm. Günəşə üzünü tutaraq sənin istəklərini ödəyən olaram.

İlqarın doğru olsa,
Vəfalı yarın ollam.

Allah tərəfindən İbrahimə gələn vəhlərə işarədir. Yəni sənin dediklərini qəbul etdim. Nəzərlərin mənim üstümdə olsa əbədi sənə sadıq qalaram.

Kirpiyin qoşa çəkdi,
Bıcağın daşa çəkdi.
Yara mən ürək verdim,
Doğradı şişə çəkdi.

Bütpərəstlərin İbrahimi incidməsinə bağlıdır bu sözlər. Yəni sənin himayəni hiss etmirəm. Bütpərəstlər məni təqib edir, incidirlər. Artıq onlar məni öldürmək istəyirlər.

Yara mən ürək verdim,
Doğradı şişə çəkdi.

Yəni mən sənin varlığını ortaya qoymaqla, işgəncələrə məruz qaldım. Çıxılmaz vəziyyətdə qalmışam.

Kirpiklərin sırada,
Çəpər çəkdim orada.
Nə tez ilqarı pozdun,
Mən yetməmiş Murada.

İbrahimin ölüm fərmanına işarədir bu beyyəti. Rəbbə gileylənir İbrahim. İşarə edir ki, sən vəhlərnən məni qoruyacağına söz ver-

mişdin. Quran ayələrindən birində qeyd edilir biz İbrahimi şər qüvvələrdən qoruduğ ona zaval gəlməyə imkan vermədik.

Mən aşiq, elçi məni,
El dağı el çəməni.
O qaş, o göz, o kripik,
Eylədi elçi məni.

Günəşə işarədir bu. İbrahimin Günəşə üz tutmasına işarədir. Dünyada Adəm və Nuhdan sonra İbrahim Rəbbə üz tutmaqla sanki elçi düşmüşdü.

Apardı Tatar məni,
Qul eylər, satar məni.
Vəfalı dostum olsa,
Axtarıb tapar məni.

Bu beyyəti üstündə dayanmaq istəyirəm. Aparadı Tatar məni deməklə aşiq nəyi vurğulayır? Kimdir Tatar? Dünyanın ilk tayfalarındandır Tatar (Ərazisi Qubadır, Quba ətrafıdır). “Dədə Qorqud” dastanında Tatlara xüsusi yer verilir. Bolşeviklərin rəhbəri V.İ.Lenin də bizi Tatarlar adlandırmışdır. Dastanda saqqallı Tat keşiş tez-tez vurğulanır. “Qurani Kərim” də bunlar “Dağlı Qövmi” kimi qeyd edilir. Demək bu məsələ adi yox güclü təhlilə ehtiyacı olan mövzudur. Qədim Albanların 26 tayfasından biridir Tatlar. Baxın bunlarıdır Rusyanın dediyi Tatarlar. Əslində bu Tat – Arilərdir. Arsak dediyimiz əslində Ari – Saqilərin bir qoludur Tatarilər. Bax Avestaya.

- 1) Tat əslində Taə (t) olmalıdır mənası ilkin itaət edənlər.
- 2) Taəbəd – həmsəlik, sonsuz olaraq itaət edən. İşarə Baba dağınadır.
- 3) Taət – boyun əymə.
- 4) Taətqah- itaət edilən yer; 2) İbadətqah (Baba dağına işarədir. “Dədə Qorqud” dastanında bu dağ Qazılıq dağı adlanır. Yəni arzu istəkləri həyata keçirən dağ bax ə f l səh 581.) İndi isə onun ətrafındakı iki şəhər adının mənalarını nəzərdən keçirək.

1) Quba əslində Qüva olmalıdır mənası – qüvvətlər verilən yer deməkdir. (Yenə Baba dağına işarədir)

2) Xaçmaz - əslində Xak – Məzdir yəni müqəddəs torpaq.

Bu lüğəti terminlərə görə Tatlar Şirvana aiddir, qədim Qabısanın ilkin tayfalarından olmuşdur. Udinlərin söyləmələrinə görə əsasən Tat keşiş isə bütperəstlərin din rəhbərinə deyilib. Xristianlıqla heç bir əlaqəsi olmayan sözdür. Altay sözü də buradan gedənlərə işarədir. Al - peyğənbər ocağı, Təa (tay) Ala üz çevirənlər, baş əyənələr mənasındadır. Bütperəstlik dövründə Haminin nəslindən olanlardır (Nuhun oğlu) səpələnib o yerlərə. Beyyətində deyilən apardı tatar məni, qul kimi satmağa məhz buna işarədir. İbrahimin bütperəstlərə qarşı – qarşıya durmasına işarədir.

Aşiq dağdan aşanda,
Sular coşub daşanda,
Cənnəti alar aşiq,
Yarla qucaqlaşanda.

Bütperəstlərlə döyüşə işarədir. Yəni İbrahim bu döyüşdə Rəbbə xidmət etdiyini bəyan edir. Sonda buna görə, bu iztirablara dözdüyünə görə Cənnətdir məkanı aşiqin.

Aşiqəm, tərsə məni,
Novruzda tər səməni.
Kərəməm of demərəm,
Öldürsə tərsa məni.

Yəni Rəbbin yolunda dönmərəm bütperəstlər (Tərsa) öldürsədə məni.

Aşiq iş idi düşdüm,
Qəmə tuş idi düşdüm.
Ya yazımda var imiş,
Ya qarğış idi düşdüm.

İbrahimin aşıqlıyınə işarədir bu. Yəni aşıqlıyım ilə çətinə, çətin yola düşdüm. Həyatımı qəm girdabına saldım.

Ya yazımda var imiş.

Yəni alın yazımda doğuldu bu iş. Bəlkə də kiminsə qarğışına tuş gəldim.

Əziziyəm, əzəldən,
Bir gül tapdım xəzəldən.
Göz doymaz, ürək dönməz,
Sənin kimi gözəldən.

Yəni Xəzəli, aşıq bütprəestlərə qarşı mübarizəyə işarə edir. Bir gül tapmağını Rəbbə üz tutmasına vurğulayır Aşıq. Sənə olan vurğunluğum əbədidir, bu yoldan məni heç kim döndərə bilməz.

Əzizim, binə gəlləm,
Gedərəm yenə gəlləm.
Aç qapını gir içəri,
İmana, dinə gəlləm.

Rəbbini arzulayır, onu görmək istəyir aşıq. Bu istək İbrahimin Meracda Rəbb ilə qovuşmasına sonda bağlanır.

Əzizim, o da damı,
Cənnətin oda damı.
Ayrılıq yandıran tək,
Yandırmaz od adamı.

Bu beyyətində Aşıq işarə edir ki, Rəbbindən ayrı düşməkdənsə odda yanmaq ondan daha yaxşıdır. Yəni Rəbbə üz tutmaqla oda atılmağa doğru addımlayır aşıq. Bu belədə oldu. Rəbbə sadıqlıyı isə onu odda yanmağa qoymadı.

Əzizim qanadınnan,
Qan damır qanadınnan,
Xəyalım gəzən yeri,
Quş qəzmir qanadınnan.

İbrahimin Meracından xəbər verir bu sözlər. Mələklər qanadında ora çatmışdır İbrahim. Cənnəti gəzib görmüşdür. Yəni ruhən gəzdiyi o yerləri quş qanadınnan gedib görmək mümkün deyildir.

Əziziyəm qara qız,
Tellərini dara qız.
Könüllü bağban ollam,
Qoynundakı nara qız.

Qara Qız burada Günəşə işarədir. Bu bir neçə dəfə vurğulanır. Tellərini dara qız, onun şüalarına, həyat verən şüalarına istiqamətlənir. Könüllü bağban oldum, yəni sənə vurğunluğum haqqın yoludur, dönməz bir yoldur. Qoynundakı nara qız. Nar Günəş deməkdir ki, bu da İbrahimin Günəşin timsalında Rəbbə üz tutmağına işarədir.

Əzizim çiçəyidi,
Bu gülün ləçəyidi.
Mən sevdiyim o gözəl,
Bir elin göyçəyidi.

Əziziyəm güləm mən,
Sən bülbül ol, güləm mən.
Kədərim çox, qəmim çox,
Necə deyim güləm mən.

Elin göyçəyi, dünyaya həyat verən Günəş nəzərdə tutulur. Yəni sənə aşiq olduğum üçün, həyatım bütpərəstlər aləmində qəmə, qüsbəyə düşər olub.

Əziziyəm, daş üstə,
Kirpik oynar qaş üstə.
Sən nə vaxt göz eylədin,
Mən demədim baş üstə.

Kirpik oynar qaş üstə, Günəşin buludlar arasından görünüb, yox olmasına işarədir. Günəşin aydın görünməsi aşiqin hər an diqqətini cəlb etməsinə işarədir.

Əzizim dam da mələr,
Urumda, Şamda mələr.
Aşiqin göz yaşları,
Mərmərə axsa dələr.

Şam qədim Qabıssan, Urum isə Vizantiyalı Anadolu türkləridir.
Bu iki məkan İbrahimin Günəşə aşığıliyinin məkanının işarəsidir.

Əzizim, alma Qara,
Geyməyə alma qara.
Xəlvəti bir yar sevdim,
Saldılar qalmaqala.

İbrahimin Günəşə ilkin aşığıliyidir ki, onun bu eşqi dildən dilə düşməyinə səbəb oldu.

Əzizim bütlər sənə,
Ay olsun bütlər sənə.
Baş əyib səcdə qılsın,
Kəbədə bütlər sənə.

Bu beyyətində lazımı məsələlərə işarələr olunur. Dünyanın ilkin Kəbəsi büt-pərəstlərə qalib gələn, Təkallahlığın banisi İbrahimin, ondan əvvəl Nuhun, Nuhdan da əvvəl Adəmin də ilkin düşündüyü yer Babab dağı olub. Dünyanın ilkin həyat mənbəyi olan Qabıssanın bir ucu indiki Şirvan digər ucu Nuha (Şəki), digər tərəfi Baki və Dağıssan olub. Bu yerlər (Azərbaycan Buzlaşmanı görməyib. Həyatın ilkin məkanı bura olub. Buzlaşmadan kənarda qalıb). Həbil və Qabilin əkin yeri dağ – aran olub. Əslində bu ad dağ – aran yox, dağ – aram olub.

Aram – qərar tapma, sakit olma, rahatlanma. Bir yerdə sakin olma. ə. f. l. səh 22. Adəm 1390 m hündürlükdə olan Baba dağına Rəbb tərəfindən sakin edildi. Bəli ordan dörd km aşağı düşüb İncildə yazılan Cənnət bağına gəldi. Şəki, Qəbələ, İsmayılı meşələrində olan meyvələr, (dünyanın heç bir yerində bu meyvələr kompleks şəkildə yoxdur) həmin yerlərin havası sübut edir ki, Cənnət bağı buradır. Aşağıdakı bayatı da bunu təstiqləyir:

Çıxdım kəpəz dağına,
Baxdım cənnət bağına.
Bənövşə calaq olyb
Qızılgül yarpağına.

Adəmin ana məkanı buradır. Nuh tufanı burada sona çatıb. İbrahim İsmayıl ilə burada şeytana daş atıb. Dünyanın hacılığı burada olub. Qəbələdə olan Bazar düzü adlanan yer, dövrünün ziyarətə gələnlərinin bazar meydanı olub, qədim yerlərdir bu yerlər. Araşdırılma baxımından sahibsiz qalıb bu yerlər. Bəli beyyətində deyilən bu misralar bunu təsdiq edir.

Baş əyib səcdə qılsın,
Kəbədə bütlər sənə.

Əzizim, bağ gəzərəm,
Məcnunam, dağ gəzərəm.
Ciyərdən yaralıyam,
Kim deyər sağ gəzərəm.

Fizuli Məcnunu səhralıqda gəzir. Bu Məcnun dünyanın ilk Məcnun surətidir. İlk Məcnun bayatında deyildiyi kimi, dağda gəzir. Bu Məcnun, dünyanın ilk Məcnunu Quranda yazılan Günəşə üz tutan, bütprəstlərə əks gedən İbrahim idi. Bayatı onun güzərinə işarədir.

Əzizim, kəmərdi,
Şəmsidi , qəməridi.
Dəmiri nəm çürüdür,
İgidi qəm əridir.

Şəms ilə Qəmə (Ay və Günəş) İbrahim aşıqlığının əsasıdır. Dəmiri nəm çürütdüyü halda, aşıqı qəm çürüdür.

Əziziyəm, Şama gəl,
Pərvanətək şama gəl.
Günorta vədəliyəm,
Get dolan axşama gəl.

Diqqət yetirdikdə beyyətinin birinci beyətində böyük bir məsələyə işarə vurulur.

Əzizim şama gəl. Sual olunur hansı şama, Suriyada olan Şama, yoxsa başqa bir Şama. Əlbəttə burada eyham Qabıssanın ilk adı olan Şama vurğulanır sözlər. Pərvanətək şama gəl İbrahimə işarə

edilir. Yəni bu Şamın pərvanəsi olmuşdur. İbrahim əlbəttə məcazi mənada Şam – Şəm Günəşdir ki, bunun pərvanəsi Quran ayələrinə, klassik mənbələrə əsasən İbrahim olmuşdur.

Günorta vədəliyəm.

Günorta İbrahim Günəşə üzünü tutur, axşamlar isə Aya, ulduza sözlərdə olan vurğular məhz bu dediklərimizə işarədir.

Şamdan başqa, Qabıssanın digər adı Ziyarətlir məkanı olub (Yəni Ziyarətlər məkanı olub). Nəhayət sonda Qabıssan adını almışdır, Qobustan məkanı isə dərələr, yarganlar məkanı adlandırmaqla məntiqdən uzaqlaşmaya yönəlirik. “Avesta” kitabında Zərdüştün vəh alması qeyd edilir. Araşdırmalar göstərir ki, Zərdüşt yox Zərduşlar olub ki, bunlar əkinçilər və maldarlar olmuşlar. Onların Peyğəmbəri isə İbrahim olmuşdur. İbrahim (Zərdüşt) Muğların təqibinə, onu öldürəcəklərinə görə Kəyana (İrana) mühacir edir, məhrəm bir yerə. (yəni qohumları olan yerə). Kəyan şahı onu qəbul edir, dinini bəyənir və bu dinin dünyaya yayılmasına fərman verir. İbrahim buraya gəlməklə, qalibiyyət qazanmaqla Savalan dağı ikinci müqəddəs dağı kimi şöhrətlənir. Birinci dağ isə qədim kəbə Babab dağdır (Həzrət baba). Bu məsələ Ə.Xəqaninin əsərlərində də, öz yerini tapır.

Səadət qibləsi Savalan dağı,
Kamalda kəbə tək qazanıb şöhrət.
Kəbə yaşıl geyər, ağ bürünər o,
Çünki eyham tutan geyər ağ xələt.

Bu beyətlərdən eyham olunur ki, Savalan Sadət dağdır, Kəbə yox. Ona görə ki, məhz İbrahim dininin şöhrətlənməsi haqda fərman burada Kəyanda verilmişdir. İbrahim Muğların təzyiqində Kəbəsi olan Baba dağı onun məkanını tərk edib buraya pənah gətirmişdir. Kəbə yaşıl geyər Baba dağının ətrafı olan Cənnət bağına işarədir. Qədim Şirvan folklorunda deyildi ki, kimi.

Baba- baba can baba,
Əynində yaşıl əba.

Xəqaninin zamanında artıq Qabıssan qayaları dondurulmuşdur. Bununla da Qabıssanın dini şöhrətinə sanki möhür vurulmuşdur. “Qurani Kərimdə”də fikrimizin təsdiqinə yönələn ayələr vardır.

Bəqərə 142

Tezliklə səfeh insanlar deyəcəklər: Onları (müsəlmanları) öz tutduqları qiblədən (Beyətül - Müqəddəsdən Kəbəyə tərif) nə döndərdi?

De: Şərq və Qərb Allahındır, istədiyi şəxsi (bəşər cəmiyyətinin xeyrinə olan) doğru yola hidayət edir. Bir müddət Qüdsə üz tutmaq məsləhət idi, ondan sonra isə Kəbəyə üz tutmaq məsləhətdir. Bu ayə göstərir ki, dinləri tarixi baxımından bir – birindən ayırmaq yox, əksinə tarixi baxımından onları bir – birinə bağlamaq lazımdır. Sual olunur Avropa tarixçiləri Adəmin izlərinin Hindistanda olduğu halda, (əgər həqiqət belədirsə?) nə üçün Cənubi Azərbaycanda onun izlərini axtarırlar? Bununla bağlı yenə də şairimiz Ə.Xaqaniyə üz tutaq (şərin davamı)

Min illər ömr edən bu qoca qarı,
Desə - bakirəyəm, yolandır əlbət.
Gəldi daxmasına Xızır ilə Musa,
O, fəqir dərviş tək çəkdi xəcalət.
O qarının böyük burnu var,
Gizlədər burnunu örtüklə hər bəxt.
Dedim ki, çadranı üzündən götür,
Kim dedi qız kimi üzünü gizlət!
Dedi ki, dörd aydan sonra bir külək,
Qapanda çadramı görünər surət.
Xaqani, gəl onda bu bakirəyə,
Şerini çadra et, göstər məharət!

Bəli Bey adının vətəni Türkiyənin, onun millətinin dediyi Can, Azərbaycandır. İlk Beyt evini də Azərbaycanda axtarmaq lazımdır. Baba – dağı (Həzrət baba) “Dədə Qorqudda” deyilən Qazlıq dağı buna şahiddir.

Əzizim, hara gəlsin,
Şama nahara gəlsin.

Qışı zəhlə tökəndi,
Deyin bahara gəlsin.

Bəli Şamın (Qabıssanın qışı Sibir şaxtası kimidir). Qışı zəhlə tökəndi, yayı isə gözəl olur. Dağları gülə - çiçəyə bürünür. Bütün bunlar dediklərimizin təsdiqinə işarədir.

Əzizim, sözə düşdü,
Gözlərim gözə düşdü.
Səslədin, səsə gəldim,
Əzrail izə düşdü.

Rəbbi idi İbrahimi səsləyən Dastanlarda deyilən buta verdilər budur. Rəbbə aşiq olduğna görə Bütperəstlərin aləmində əzrail sanki izinə düşdü.

Əzizim gül atdılar,
Yatmışdım, oyatdılar.
Mənim rahat qəlbimi,
Yerindən oyatdılar.

Aşiqin Rəbbə vurğunluğuna işarədir.

Əzizim, qəm daşıyam,
Gözüyün, nəm yaşıyam.
Hanı mənimtək aşiq,
Yer boyda qəm daşıyıram.

Əzizim, barsız adam,
Heyvasız, Narsız adam.
Qalaysız qaba bənzər,
Dünyada yarsız adam.

Birinci beyyətdə qəmli, həmişə gözü yaşlı aşiqdən gedir bütün yer üzünün bütperəstlərinə düşmən kəsilib. İkinci beyyətdə Heyvasız, Narsız Aya, Günəşə işarə etməklə, lazımsız qaba bənzərdir, Allaha üz çevirməyən insanları daha doğrusu bütperəstləri.

Əzizim, yarasızlar,

Gün dəyər, yara sızlar.
Yaralının dərđini,
Nə bilir yarasızlar.

Əzizim sini – sini,
Doldur ver sini – sini.
Mənə öz yarım gərək,
Neynərəm özgəsini.

Əzizim elə gəlđi,
Cığalar telə gəlđi.
Yara bir məktub yazdım,
Dağ – daş da dilə gəlđi.

Birinci beyyətidə yaralının dərđini bilməz yarasızlar deməklə ətrafın onu başa düşmədiyini vurğulayır. İkinci beyyətidə aşiq bilir ki, sizin varlığınızın yaradıcı Rəbbdir, bütlərə səcdə etmək mənasızdır. Üçüncü beyyətidə mən Rəbbə üz tutmaqla bütperəstlər də daxil olmaqla onların daşlarında sanki mənə qarşı çıxır.

Əzizim qara çəkər,
Karvanı hara çəkər?
Əsli zülfün darayar,
Kərəmi dara çəkər.

Yəni qara qüvvələr məni ora – bura çəkirlər. Əsli zülfü darayar. Yəni əsli zatımız olan Rəbbimin sanki bunlardan xəbəri yox kimi rahat oturub. Kərəmi dara çəkər. Yəni sənin amal sahibini, comərd, alicənab bəndəni dara çəkirlər, ölümə sürükləyirlər səndən isə bir xəbər yoxdur.

Əziziyəm, qaş qara,
Kırpık qara, qaş qara.
Beş ildir yar sevmişəm,
İndi çıxıb aşkara.

Bəli bu beyyəti (bayatı) bütün dediklərimizə inkaredilməz bir təsdiq gətirir. Bu mübaliğəsiz İbrahimə aiddir. İbrahimindir ki, on altı yaşında ona vəh gəlir. Qeyri-adi hərəkətləri ilə bütperəstləri (Muğları) çaş-baş salır. Sehirli hərəkətləri ilə onları mat qoyur. Onu şeytana xidmət etməkdə günahlandırıb öldürmək istəyirlər, lakin buna nail ola bilməyirlər. On altı yaşından iyirmi bir yaşına-dək bu eşqin odunda çırpınır (beş il buna işarədir). Nəhayət iyirmi bir yaşından, otuz bir yaşına dək Guşənişin olub dağlara çəkilir. Nəhayət otuz bir yaşından Peyğəmbərliyini qazanır. (Bax Avesta 1995-ci il.) İndi çıxıb aşkara onun Peyğəmbərliyi qazanmasına işarədir.

Əzizim, yaz aranda,
Yay dağda, yaz aranda.
Bir kəlmə sirr sözüm var,
Yar ilə öz aramda.

Bu sözlər zərduşların həyatını özündə əks etdirir. Yayda onlar sürülərini yaylaqlara, meşə, dağlara aparır. Yaza qədər isə aranda qışlaqlarda olurlar. Yəni hər iki məkanda hər gün Rəbbini axtarır, onla gizli səslərlə əlaqə yaradır.

Əzizim, qalmaz idi,
Dərd canda qalmaz idi.
Sənsiz bir gün, bir saat,
Güldüyüm olmaz idi.

Əzizim, alma qala,
Boşqabda alma qala.
Mən səni gizli sevdim,
Kim saldı qalmaqala?!

Birinci beyyətidə aşiq Yarsız bir gün qalmadığı vurğulanır. İkinci beyyətidə ilkin olaraq İbrahim Rəbbə vurğunluğunu gizli saxlayır. Ancaq onun Məcnunanə sevgisi bütperəstlərdən gizli qala

bilmir. Çox keçmir ki, onlar tərəfindən bu əvəssiz sevgi qalmaqla səbəb olur.

Əzizim dastan oldum,
Eldən ulusdan oldum.
Sənə ilqar bağladım,
Ən əziz dastan oldum.

Bəli İbrahimin Rəbbə vurğunluğu eldə dildən-dilə düşdü. İstər ilkin çağlarda, büt-pərəstlərin girdabına düşməyi, istərsə də Peyğəmbərlik qazanması sonda, dastana çevrilib dildən-dilə düşdü. Büt-pərəstlər, hətta onlardan olan qohum və dostları da ondan uzaqlaşdılar.

Əzizim, hər aylar,
Hər həftələr, hər aylar.
Baş yastıqda göz yolda,
Dilim səni haraylar.

Bu beyyətində aşiq İbrahim hər gün, hər həftə, hər ay Rəbbi ilə danışır. Yəni onun eşqindən hətta yatmaq istərkən belə Rəbbini axtarır, sanki onunla danışır.

Əzizim meşələrdə,
Şam yanar şüşələrdə.
Hamı yar qoynundadı,
Mən qaldım küçələrdə.

Bu beyyəti İbrahimin tərki-dünyalığına vurğulanır. On bir il o, tərki-dünya olub sonda, Peyğəmbərlik qazanmışdır. Hamı öz işində, gücündə, evində ailəsi ilə, o çöllərdə guşənişin olub.

Əziziyəm gün kimi,
Şölə saçır gün kimi.
Yarla yarın görüşü,
Olar ayla gün kimi?!

Əzizim səndən ötrü,
Dümanam çəndən ötrü.

Mən buraya gəlməzdim,
Gəlmişəm səndən ötrü.

1-ci beyyətində Ayı və Günəşi işarə etməklə Rəbbə qovuşmaq arzusundadır aşiq. İkinci beyyətində ağır günlərinə, quyuya salınmağına, dustaq edilməsinə, sonda oda atılmasına işarə vurmaqla məlum edir ki, bunlar hamsı bütələrə qarşı çıxmaqla Rəbbə üz tutmağıdır.

Əzizim oxu tar,
Oxu bülbül, oxu tar.
Ürəyimə ox atma,
Qəm tünlүkdü, ox itər.

Aşiq dramatik həyatının hər an əzablı keçdiyini bəyan edir. Bütperəstlərə bildirir ki, aşıqlıyın qəmi, yəni ona bağlılığım o, qədər güclüdür ki, sizin ölüm fərmanınız onunla müqayisədə heç bir şeydir. Ona görə də mənə ox atmayın, qəmli sinəmdə oxun yer tutmasına ehtiyac yoxdur.

QƏBƏLƏ, (QƏBLƏ) İSMAYILLI PEYĞƏMBƏRLƏR YURDUDUR!

Əziz dostum, "Təhsil problemləri" qəzetinin Baş redaktoru, yazıçı Malik Rəcəbə rəğbətindən yarandı bu yazı.

Dahi şairimiz Əfzələddin Xaqani Şərvan kəlamını işlətməklə bir neçə naşı şair və tarixçinin Şirvan sözünü işlətməsini səhv fikir kimi isbat etməyə çalışır. Mən böyük şairimizin söz karvanının arxasınca gedərək bu fikrin təsdiqinə çalışacağam. Keçən yazımda bildirdim ki, Sovet dövrünə qədər bizim adlarda "van" sözü olmamışdır. Sovet dövründə van sözü və ya şəkilçisi özünə yer tutduqdan sonra müqəddəs adlar təhrif olunmuş və öz haqiqi mahiyyətini itirmişdir. Hansıdır bu sözlər? Bunların bir neçəsini açmaqla ana mövzumuza daxil olaq.

Van gölü - əslində bu tarixi göl Əvan gölüdür. Yeni tarix, zaman, bəşəriyyətin əvvəlinə işarə olunan göldür. 2) Erevan, əslində İrovan, keçən yazıda bu sözün tam mahiyyətini açıqlamışıq. 3) Naxçıvan, əslində Naxçıevan olmalıdır, yaxud, Naxçıgah (Gah isə məkandır). Nəhayət, Şirvan isə Bəşərəvandır. Yeni, bəşəriyyətin əvvəlinə aid olan şəhərlər. Ona görə də bu sözlərin heç biri konkret şəkildə nə tarix dərslərlərində, (ədəbiyyatlarda) nə də ki, ədəbi dilimizdə mənasını tapmamışdır. Adların təhrif olunmasında olan gizlilər müqəddəs Azərbaycan tarixinin (istər Zənd-Əvəsta, istər Dədə Qorqud, istərsə də Qobusname) lazımi şəkildə öyrənilməsinə xələl gətirmişdir. Hətta tarix elə pis günə salınıb ki, dövr də, izi-tozu olmayan ermənilər Qəbələdə (əslində Qabile və ya Qəblə olmalıdır.) Pompey kimi dünya miqyaslı bir sərkərdənin güya üzərinə hücum keçmiş və onu geri oturtmuşlar. Çox maraqlıdır. Bəli, Pompey, İsgəndər, Y.Sezar, XII legion Azərbaycanda olub, ancaq onlar bura döyüşə yox, ziyarətə gəliblər. Qabıssan qayalarındakı işarələr və müqəddəs sözlər bunu tam təsdiq edir. Qurani-Kərimdən gətirəcəyimiz bir sıra misallar fikrimizə bir daha aydınlıq gətirəcək. Həmçinin

Qəbələ (Qəblə, Qabile-ana) Alban, Nic (Niji) və İsmayılı adları fikirlərimizə təsdiq gətirəcək, böyük məramımızı aydınlaşdırmağa kömək edəcək.

Bəqərə 150. (Bəli) və harada çıxsan (namazda) özünü məscidi harama tərəf döndər. Harada olsanız özünüzü ona tərəf döndərin ki, insanların zalımlarından (məntiqsiz söz danışılardan) başqalarının sizə (irad tutmağa) bir dəlili olmasın. (Müştəriklər deməsinlər ki, İbrahim dininin iddiasını etdiyi halda, onun qibləsi ilə müxalifdir) və ya "kitab əhli" kəlməsi vəd edilmiş peyğəmbərin qibləsi Kəbə olmalıdır. Deməli, bu şəxs həmin peyğəmbər deyil deməsinlər. Ayədən aydın olur ki, İbrahim dini olub. Bu dinə etiqad edənlər də olub. Bu etiqadçılar bizim ulu babalarımız olub. Bəs görəsən bu qibləgah harada olub? Bizim sivilizasiyadan qabaqkı nəsillər İbrahim ocağına harada sitayiş ediblər? Fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün Əfzələddin Xaqaniyə müraciət edək Əfzələddin Xəqani anasının sitayiş etdiyi dini təsvir edir:

Atəşpərəstliyə etmişdi vərmiş,
Ederdi daima oda pərəstiş.
Myastu yolunda əyləşərdi şad,
Sürünü dilini bilirdi azad.
Bir gün İncildən üz döndərən zaman,
Onu cəlb etmişdi özünə Quran.
İsaya daima min dua etdi,
Xəlilin yolu ilə inamla getdi.
Xaçə kəsildikdə beləcə düşməni,
Xaç kimi, çarpaz olmuşdur hamanı.

Yeni xristianlıqdan üz çevirmiş olsa da, yenə İsaya dua edirdi, lakin İbrahim Xəlili də unutmur, ona sədaqət göstərirdi. Mən də şairin obrazlı ifadəsilə desək, Qibləgahı Məkkə, Mədinə sayıb ona, o pak və müqəddəs ocağa üz çevirərək İbrahim qibləgahının arxasınca gedib onun ulu məkanını tapmağa yönəlirəm.

İbrahim sur. 35.

Və ya (yada sal) o zaman ki, İbrahim dedi: "Ey rəbbim, (sonralar Məkkə adlandırılacaq.) bu Şəhəri təhlükəsiz et və məni və oğlanlarımı bütlərə ibadət etməkdən uzaq saxla. Bəli, bütlərə stayiş etməkdən azad et. Büt sitayışı ilk dəfə yazılara olub, bu yazıların məskəni Qabissan qayalarıdır. Sonralar əşya şəklində düzəldilərək evlərdə saxlanılmışdır. Yazılarımda, elbəttə, Zənd-Əvəstəyə ərəb və fars mənbələrinə əsasən sübut etməyə çalışdım ki, bütperəstliyin ilk məkanı Azərbaycandır. Azər, İbrahim vətəni Azərbaycandır. Bəgere 126. (xatırlayın, o zaman ki, biz bu evi, əzəmətli kəbeni Beytülənq-qədim Kəbə) insanların dönüş yeri və əmin-amanlıq məkanı etdik və dedik, İbrahim məqamından (onun arxasından, ya sağ və ya sol tərəfdən) namaz üçün yer seçsin və İbrahim ilə İsmayıl tapşırıdık ki, mənim evimi itaət edənlər, yaxınlıqda olanlar, yaxud ibadətə çəkilənlər, səcdə edənlər üçün pakizə edin. Mənim apardığım tədqiqatlar nəticəsində belə aydın olur ki, dövrün qibləgahı yuxanda deyildi ki, kimi öndə qədim Kəbə-Baba dağ arxa tərəf isə Safi, həm də Ataşgahdır. Dəniz sahilinin olması ilə paklığa işarətdir. O, ətrafda (Baba dağı) olan qədim şəhərlərdən biri dilimizdə Qəbələ kimi səslənən qədim şəhərdir. E.ə. dövrlərdə olan xəritələrdə, qədim tarixçilərin (Ptolomey, Strabon) əsərlərində bu ad Xabala, ruslarda Qabala, bizdə isə Qəbələ kimi səslənir. Qəbələ sözünün mənasının arxasınca düşdüm. Bir neçə alimdən soruşdum, Qəbələ sözünün mənası tapılmadı. Qəbələ qədim Alban dövlətinin paytaxtı olub. Alban sözü dəhi filosof-tarixçi Abbasqulu Ağa Bakıxanovun da əsərlərində tam aydınlığı ilə aydınlaşdırılmır. Alban Quba yaxınlığındakı Alban kəndi ilə müqayisə olunur. Mənim fərziyyəmə görə Alban sözü ona görə açılmır ki, sözü bütöv şəkildə açmaq sadəcə mümkün deyil. Elə adlar var ki, ad bölünmədən açılmır. O, cümlədən Alban, Girdiman və İsmayılı adları. Bu adlar lazimi şəkildə açıldıqda məqsədimizə bir az aydınlıq gətirir.

1) Al-ocaq, nəsil; 2) Sülalə- bir nəsilədən olan adamlar. Ali-Nəbi-Peyğəmbər övladı nəslə. (Sual olunur hansı ali nəsil,

hansı peyğəmbər nəslində?),

2) Bani-Quran tikən, binasını qoyan. Səbəbkar, təşəbbüsçü. Bax.Ə.fars I. Səh 17, 35.

Bu iki sözdən yaranıb Alban, istiqamət, ocaq, nəslə (Peyğəmbər ocağına yönəlir) birbaşa yönəlir. Əlavə olaraq başqa bir adı bura qoşmalı oluruq. Albanlar 26 tayfadan ibarət olub ki, onların əcdadlarından olan nəsil indiki qədim Nicdə yaşayırlar. Gəlin bu sözü də açaq.

a) Niji-(Nijad)-nəsil, nəşəb, soy.

b) Nücabə - (Nəcibin Cəmil.) nəşəb adamlar.

Əsilli adamlar, aristokratiya.

Sual olunur- necib nəsil, hansı soy, kimin soyu? O dövrün aristokratiyası kimlər ola bilər. Bu söz də Alban sözü ilə tam uzlaşır. Ə.f.I. səh 478. 488.

4) Nücum - (nəcmın səmi.) ulduzların hərəkətindən bəhs edən elm.

5) Nüşur- dini etiqada görə qiyamətdə ölümlərin dirilməsi. Beləliklə, Allahı, onun yaradışına işarə olunur.

Udin sözüne gəldikdə isə, ud - Şərqlə musiqi aləti, ud - odun deməkdir. Meşəliyə işarədir. Ağac bolluğuna işarədir. Ə.f.I. sinonimi ula - ilk, ilkin, birinci mənasını verir. Bu söz tənlikləri Albanların köklərinin istiqamətini qismən təyin edir.

İndi isə Qəbələ sözünü təhlil edək. Qəbələ sözündə heç bir məna görünmür. Ona görə ki, bu müqəddəs söz ana mənbədən götürülməyib. Sadəcə Avropa və rus mənbələrindən təhlil olunmadan bizə çatdırılıb. Əslində bu söz Qəblə və yaxud Qabilə kimi səslənməli adlarda olan mənalar Alban və Nij sözü ilə tam üst-üstə düşür.

a) Qəblə - əvvəl, qabaq. (Qədimliyə işarədir).

b) Qəbləmilad - miladdan əvvəl, eramızdan qabaq. (Yenə də qədimliyə işarə).

v) Qəblə - İmövət Axirətdən (ölümdən) əvvəl, ölməkdən qabaq. İlk yaranışa işarədir. İndi isə Qabilə sözü ilə bağlı fikirləri aydınlaşdırıraq.

1) Qabilə - ana

2) Qabil - 1) Qəbul edən. (Məhəmməd peyğəmbər mē-

racıdı, Allah dedi ey bəndəm, dərğahımda Qəbulsan bax, N.G.İsgəndərnəmə).

2) Mümkün ola bilər. (Həyatın olmasına işarə).

3) Qarşılayan. 4) Yarayan, yararlı. (Qabili ehtiram, hörmət edilməli). Demək Qible deməkdir. Baxın bu söz düsturları müqəddəslikdən və tarixin qədimliyindən xəbər vermirmi? Bu söz tənliyində dayanaq. Beləliklə, Alban, Nij, Qəblə, Qabile, Qible birbaşa müqəddəslikdən, peyğəmbərlərə işarədən xəbərlər verir?!

Görəsən bu hansı peyğəmbərlərə işarə ola bilər? Burada hansı peyğəmbərlər ola bilər? Bunu tapmaq üçün Alban – Qəbelə (Qəblə) ətrafında olan adlara yaxınlaşaq. Onda istəyimizə nail olarıq. Bəli, bu peyğəmbər İsmayılın adını daşıyan İsmayılı rayonudur.

İsmayılı:

1) İsm - ad (işarə, kimə işarə.)

2) İsmi - məkan yeri, məkanı.

3) İsmi - Samid, əsl, kökü.

4) İsmə - eşitdirmə, dinlətmə (Peyğəmbərliyə işarə).

5) İsm - ət, - günahsızlıq, məsumluq, 3 mühafizə, himayə. (ə.f.l. səh 251 bax.)

Mayıl

6) Ma (y) i - zülal a)saf, duru su.

Mabeya - 3) yüksək vəzifəli adamların oturduğu yer.

7) Mabədə - vəqə olan, baş verən (hadisə)

8) Mayə - 2) Zaf, Məva - məskən, mənzil, yurd.

9) Maü 2) İnsan. ə.f.l. səh 321.bax.

Mənə elə gəlir ki, bu sözlər və sözlərdən olan mənalardan təhlilə ehtiyacı qalmır. Bunlar hamısı İbrahimin oğlu İsmayılı işarədir. Fikrimizi təsdiq etmək üçün Qurani Kərimə müraciət edək.

Bəqərə 126.

Və (xatırlayın) o zaman ki, İbrahim dedi: "Ey Rəbbim, buranı (bu diyarı) təhlükəsizliyi və əmin - amanlığı olan bir şəhər et və onun əhalisinə Allaha və axirət gününə iman gətirənlərə hər növ meyvə və məhsullardan ruzi ver.

Buyurdu: (Elə də edəcəyəm) və kim kafir olsa, onu bir az bəhələndirəcək, sonra isə odun əzabına düşər edəcəm və ora pis qayıdış yeridir. Bəli, peyğəmbərin istinad etdiyi yer Qəbələ və İsmayılı deyildirmi ki, hal-hazırda bu yerlərin zəhmətkeş insanları bu yerlərə Allah tərəfindən verilmiş təbii, müxtəlif meyvələr əsasında dolanacaq verib. Dünyanın yeganə yerlərindəndir ki, (yerli adamlar bunu təsdiq edər) il boyu istənilsə, bu qidalar hesabına təbii şəkildə qidalanmaq və yaşamaq olar. Məgər bunlar Qurandan göstərilən misallarla üst-üstə düşürmü və ya təsdiq etmirmi?! Zən-əvəstədə, incildə göstərilir:

"İbrahimə (Avrama) vəhy gəldi, oğlanlardan biri, arvadlarından birini, növələrindən bəzilərini götür, get Kəyana (kitabda kənan yazılıb, düz deyil) orada sənə böyük nəsil və hədsiz var-dövlət verəcəm. Bəli, İbrahim böyük oğlu İsaqı apardı Kəyana. Sual olunur, haradan getdi Kəyana İbrahim? Bunu aydınlaşdırmaq üçün Qurani Kərimə müraciət edək.

İbrahim sur. 37.

Ey Rəbbimiz, həqiqətən mənim övladlarımdan birisini (İsmayıl anası ilə birgə) sənə möhtərəm və toxunulmaz evinin yanında əkinsiz bir dərədə sakin etdim ki, - ey Rəbbimiz, namaz qılsınlar. Buna görə də elə et ki, insanların bir qisminin qəlbləri ona meyil etsinlər və müxtəlif məhsullardan onlara ruzi ver, bəlkə şükir etsinlər. Bəli, o vaxt artıq insanlar Baba dağına ziyarətə gəlirdilər. Dünyada ilk dəfə insanlar burada şeytana daş atdılar. İndi də burda şeytana daş atma var. Bu torpaqlar dünyanın ən qədim və müqəddəs yerləridir. Burdakı kənd adlarının əksəriyyəti bunu təsdiq edir. Lakin bunları toplayıb ortaya qoyan yoxdur. Bəli, yuxarıdakı misal təsdiq edir ki, buranın insanları Allahın təbii şəkildə bəxş etdiyi bazar ruzisi (meyvələri) ilə dolanır və Allaha şükir edirlər. Bu yerin ən qədim dövlətlərindən olub Girdiman dövləti. Açıqlıq bu söz və bu dövlətin ətrafında səslənən təhrif olunmuş adlar? Yox, açılmayıb. Beləliklə, Girdiman sözünü açaq.

1) Girdar - Allah, Xəliq.

2) Girdar - 1) İş, əməl, hərəkət.

- 2) Güc, qüvvət, qayda, təhər, tərz.
Gərd.
- 1) Gərd - 1) Toz- torpaq. 2) Dərd, hüzn, ələm, (xaçın əlamətlərindəndir)
- 2) Gərd - gəzən, dolanan.
- 3) Gərdeş - zəmanə, gərdeşi dövrən.
- 4) Gərdin - felek, tale
- 5) Girü - dar, hökmranlıq, hökm sürmə, hakimiyyət.
- 2) Çarpışma, əlləşmə 3) Cah - cəlal, təmtəraq, dəbdəbə.
- 6) Gürd - igid, pəhləvan, qəhrəman.
- 7) Güruh - camaat, böyük dəstə.
- Mabeyn
- 3) Yüksək vəzifəli adamların oturduğu yer.
- 4) Mayə - zat.
- 5) Məva - məskən, mənzil, yurd.
- 6) Maü - insan.

Dünyanın ən qədim məbədi olub Alban məbədi. Dəhşət burdadır ki, bu məbədə Xristian kilsəsi adı verildilər. Alban məbədi Zərduşların məbədidir axı. Zərduşların peyğəmbəri də İbrahim olub. Xaç işarəsinə gəldikdə bu dünyanın ilk mifoloji işarəsidir. Bu işarə olanda xristianlıq olmayıb axı! Kilsəyə gəldikdə bu söz Monastır və ya Serkiv deyil axı. Ana dilimizdə səslənən Alban məbədidir. Çaşqınlıq ondadır ki, kilsə sözü açılmayıb. Adı bir söz açılmadığına görə tarixi tamamilə alt-üst ediblər. Ermənilərin bu müqəddəs sözə və abidəyə müdaxiləsinə gətirib çıxarıb. Necə ki, "Dədə - Qədiri" Qorqud ediblər. Bir fikir verək, dilimizdə Qorqud sözü varmı? Bu söz iki yerə bölünəndə nə alınır? Qövmü (nəsl) qoyun edən biz deyilikmi? Qara qövm, Aq qövm olub. Qara qoyun, aq qoyun yox! Çox təəssüf! Beləliklə, kilsə sözünü açaq.

- 1) Kils - kirəc daşı, əhəng.
- 2) Kils - kirəc daşı növündən olan daş torpaq və s. Demək kilsə sözü indi düşündüyümüz mənanı yox, bu məbədin bu materiallardan tikilməsi mənasını verir. Dünyanın ilk məbədidir ki, bu materiallardan tikilib. Buna görə də kilsə adlanır. Müqəddəs söz olan Məbed. (Bax ərəb -fars lüğ.səh 289.)

Məbəd - İbadətqah (gah məkandır) İbadətxana. Özünüz təyin edin, böyük, müqəddəs mənalar kəsb edən adlar yerli-yersiz nə həla salınıb! Gec deyil bu əlaqları vətən tarixindən təmizləmək. Gec deyil, mənim Azərbaycan xalqım!

* * *

"Bəqərə 130. İbrahim dinindən öz qədir-qiyətini bilməyən və özünü nadanlığa vurandan başqa kim üz döndərə?! Şübhəsiz, biz onu bu dünyada(peyğəmbərlik, imamlıq və hikmət üçün) seçdik və onu axiretdə (də) mütləq saleh (bədə) lərdən olacaqlar".

Bəqərə 140.

"Deyirsiniz ki, İbrahim, İsmayıl, İshak, Yəqub və (Yəqubun nəvələri olan) əsbaz yəhudi, ya da xaçpərəst olublar?

De: Siz daha çox bilirsiniz, yoxsa Allah (onların yəhudilik və xaçpərəstlikdən uzaq olduqlarına şəhadət verilmişdir və siz bunu bilir, gizlədirsiniz)! Allah tərəfindən yanında olan (hər hansı) bir şəhadəti gizlədəndən daha çox zalım kim ola bilər? Allah etdiyiniz əməllərdən əsla qafil deyildir". Belə, bu aya çox şeydən xəbər verir. Bəs onda kimdir İbrahim? Hardadır İbrahim? Məkanı hara olub İbrahimin?

Ali İmran 67.

"İbrahim nə yəhudi, nə də xristian idi. Allaha təslim olan həqərəst idi və ya Hənəfi idi".

Həqqə və Hənəfi tək ulduz deməkdir. Tək ulduzun ən böyüyü Günəş idi. Ateşpərəstlərin, (bütəpərəstlərin) sitayiş etdiyi günəş.

Ənam 78.

Elə ki, Günəş çıxan və (üfüqlərdə) işıq saçan halda gördü: Bu mənim rəbbimdir. "Ey mənim Qövmüm, (nəslim) həqiqətən mən sizin Allaha şəriki qoşduqlarınızdan uzağam". Ateşpərəstlərin vətəni Qabissan, Abişürun (Apşeron) və Təbriz olub.

1) Təb- isti, münbit torpaq.2) Rıza - bir döşdən süd əməni.

Qabissan - Abişürun (Apşeron), Təbriz qardaşları İbrahimi bütələri sındırdığına görə oda burada- Azərbaycanda atıblar.

Buna Azər odu dedilər. (Azər İbrahimin atası, əmisi, qaynatasıdır). İbrahim üzünü Günəşə burada tutdu. Buna bey dedilər. (Bey sözü buradan doğuldu) Günəşə üzünü tutub beyət etdi. Beyzə Günəş deməkdir. Günəşin atəş, od kimi adları olub. Bax: Ərəb.- f. lüğ., səh 38.

Beyt- ev. Beyti-Xudəvend, Allahın evi (Kəbənin digər bir adı Sualhara olub, bu ev). Azər-bey-can (ca-məkan, (can isə 1 ruh, 3) yaşayış, (Ə.f.lüğ.749.)

Həyat, 5) Azər-beyi təsdiq edən əsil mahiyyət. Budur Azər- bey- canın əsil mənası, mahiyyəti. 80 milyonluq Türkiyə Azərbaycan deyir, bura müqəddəs və ilkin adıdır dünyanın. Atropat, Atropatenadan Azərbaycan doğula bilməz. Doğulsaydı, ona şübhə etməzdilər. Demək, İbrahimin bu mülahizələrdən sonra izlərini bu məkanda axtarmaq lazımdır. İbrahim yeganə peyğəmbərdir ki, bütün dünya onun ocağına ziyarətə gəlib. İsgəndər Daranı məğlub edəndən müəyyən vaxt sonra Nizami Gəncəvinin İsgəndərnamədə dediyi kimi:

Aqillər məsləhət gördülər ona,

Dön İbrahim ocağı Azərbaycana.

İsgəndər İranda bütün Atəşgədələri yandırdı. Ona görə ki, saxta idi. Baki - (Baki hüzn yeri, ağlayan, ağlaşan deməkdir. (Atəşgaha görə verilib). Baki-da məna yoxdur. Bakidədir məna. Badu-Kubədən də Baki ola bilməz. Daha doğrusu, doğula bilməz. İsgəndər Baki Atəşgahına toxunmadı, çünki ana atəşgah idi. İbrahim ocaqlarından idi. Qabissan-Abişürün, Qəbələ, İsmayılı, Şamaxı, Dağıssan, Şirvan dediyimiz Bəşərəvan idi. Yeni Bəşəriyyətin əvvəlinə aid olan məkanlar. İkinci məqalədə açıqlamışam. Azərbaycanın ən qədim qışlaqları Qabissanda, yaylaqları isə Qəbələ, İsmayılı Baba dağının ətəklərində olub. Dədə Qorqud dastanındakı açıqlamalar tam bunu təsdiq etdi. (Bax, Ulu Oğuz qəzeti, 14 fevral, 26 fevral, 17 mart) Mətləbdən uzaqlaşmayaq deyər, kiçik mülahizələrdən sonra qayıdaq ana mövzuya - Qəbələ və İsmayılıya. Keçən mövzunun davamı olaraq Qəbələdə olan Bunut və Soltan Nuxa kəndlərinə ekskursiya edərik. Bu kəndlərin çoxlarına məlum olmayan müqəddəs məkanlarının üstündə dayanıram.

Çox təəssüf ki, mən Qəbələ və İsmayılıda cəmi bir dəfə olmuşam, qısa müddətdə. Ona görə də geniş açıqlamalar verməyə gücüm çatmır. Hər halda az olmağına baxmayaraq Qəbələ və İsmayılı camaatına lazım olan məlumatlarla işarələr verə biləcəm. Beləliklə, Bünüt və Həzrə piri haqqında söz iki hissəyə bölünür. Var bölünən sözlər, var bölünməyən sözlər. Bunları qarışdırmaq qeti olmaz. 1) Bün - 1) bünövrə, təməl.

2) Dib, alt. Nəyin altı, təbii ki, Baba dağına işarədir. 3) Son intəha.

3) Bünyan -1) Bina, özül, təməl, başlanğıc. Başlamaq, sual olunur. Nəyin başlanğıcı, nəyin təməli, özülü?

4) Bün - nəvə, oğulluq, övladlıq. Hansı övladlıqdan söhbət gedir? Bu kənd qədim Alban dövlətinin ən qədim kəndlərindən deyilmə? Bəlkə yanılıram? Mən orada olmuşam. Ancaq bilərəm ki, əksəriyyət kəndlər və bu kəndlərdəki daşlar, hasar və qeyri hasar pirlər ən qədim pirlərdəndir. Baba dağında şeytana ilkin olaraq bu kəndlər və bu kəndlərin insanları daş atıblar.

2) Bünyad - özül, kök, əsas bina, təməl. 3) Bünüvvət, oğulluq, övladlıq.

İkinci tərəf Bünüxt olmalıdır. (Bün-üxt) 1) Üxrəvi - axirətə mənsub olan, axirətlik. 2) Üxt - bacı deməkdir. 3) Üxüvvət - 1) qardaşlıq 2) ixlas, sədaqət.

Bünüt və ya Bünüxt adlarının mənaları bunlardır.

1976-cı il ASE, səh 215. qeyd edilir:

"Qədim və erkən orta əsr mənbələrinin məlumatlarına görə (Alb. Alb - nın əsas vilayətləri aşağıdakılardır: Kambisena (kombeçan) Kabalika, Hecəri (Həcəri) müəyyən daxili muxtariyyətə malik olmuşlar". Mən burada Hecəri (Həcəri) adının üstündə dayanıram. Təbii ki, ensiklopediyada yazılan Həcər sözü ilə heç kim maraqlanmayıb. Bəlkə bu ad təsadüfü düşüb. Yox, bu tam zərurətdir. Ötən məqalədən aydın oldu ki, İbrahim, Həcər, İsmayıl mehz bu ərazidə olub.

Bün-üxt (üxt, bacı) sözü təbii ki, Həcərdən xəber verir. Bundan əlavə bu ərazidə olan Həzrə pirinin üstündə dayanaq.

Belə olan halda üç söz üz-üzə dayanır. Hecər, Həzər, Həzrə. Bu sözlər təhlil edildikdə müəyyən həqiqətlər qismən üzə çıxır. Bu sözlər qədim Parsların (Ateşpərəstlərin) və ya Qədim Pəhləvi dilidir, dərinə getdikdə bizim öz sözlərimizdir. Bu lüğəti terminlərdə Həzrə yox, Həzər, Həzrət və Həzin sözləri var. Bax.ə.f.lüğ.səh 717-718.

İndi isə bu sözlərin söz tənliyini hallandıraq, onda qismən istəyimizə nail olacağıq. 1) Həzər- hüzn. 2) Həzər1 - saqınma, çəkinmə, ehtiyat etmə (dini) 3) Həzər 2 - 1) Şəhərdə yaşayan; şəhər əhalisi, 2) Şəhər mədəniyyəti 3) Oturaqlıq. Mən dəfələrlə demişəm Həzər sözü, ruslarda "h" hərfi olmadığı üçün "x" hərfi ilə əvəz olunub. Ona görə də Həzər - Xəzərlə əvəz olunub. Həzər Zərduşlar dövrünün sözləridir. Qəbilə, tayfa münasibətlərindən, oturaq təsərrüfata (sivilizasiya) keçmək deməkdir. Bu baxımdan Qəbələni (Qəblə, Qabilə) sivilizasiyanın ilkin şəhəri saymaq olar. Bu pirlər də məhz o dövrə əsaslanan pirlərdir. Həzər fərdi ad kimi yox, vilayət əhəmiyyətli sözdür. Ensiklopediyada Alban ərazisi Qəbələdən Xəzər dənizinə (Bakiya qədər) və Dağıstana qədər ərazini əhatə edir. Belə, ilkin ərazilər dünya miqyasında Qabissan və Dağıssan kimi və ya Dədə Qorqudda yazılan Daş Oğuz, İç Oğuz kimi qeyd olunur. İlkin şəhərlər, Qəbələ, Şamaxı, Dərbənd birlikdə Şirvan yox, Bəşər - əvan olubdur. "Van" sözü sonradan dilimizə süni şəkildə daxil olub. Bəşərəvan Bəşəriyyətin əvvəli mənasını verir. Dünyanın ilkin kitabı olan Zənd-Əvəstani (Əvəsta əvvəl, ilkin deməkdir) da Avesta ediblər.

4) Həzərat - həzrətlər, ağalar, cənablar. Həzərat ilk dəfə Nuh peyğəmbərə deyilib. (Həzrət baba) Bu sözün tənliyindən sonra respublika əhəmiyyətli bu pirlərdə Hecərin izlərini axtarmaq olar? Fikrimizi aydınlaşdırmaq və ya həqiqətə yaxınlaşdırmaq üçün "Qurani Kərim"ə müraciət edək.

Mömün surəsi - 29.

Və dedi: "Ey rəbbim, mənə (bu gemidə və sonra yerdə) xeyir dolu (çox bərəkətli) məkanda endir. Sən yerləşdirənlərin ən yaxşısısan". Nuh - Belə, Nuhun hansı məkənlərdə endirilməsini göstərən yerlər, müqayisə edin, Baba dağın ətəklə-

rində olan yerlərdir. Görək harada bu surə öz təsdiqini tapır. Baba dağının ətəkləri Şəki, İsmayılı, Qəbələ dünyanın yegane yerlərindəndir ki, heç nəyi olmayan ilk insanlar, təbii nemətlər hesabına il boyu yaşaya biliblər. Buna görə də mən Nuxa, Soltan Nuxa adları üstündə dayanıram. Bu adlar Nuh peyğəmbərdən xəbər vermirmi? Soltan yox, Sultan-Nuha olmalıdır. Sultan - hökümdar, padşah deməkdir. Dünyanın, bəşəriyyətin Nuh peyğəmbər sultanı olub. İkinci bir Sultan olubmu, Sultan - Nuhaya deyilsin? Bu adlar, toponimlər, mənalar bir-birini necə tamamlayır? Rus dilində Nuha - Nuxa olmayıbımı? Bu kəndin adı onunla bağlı deyilmi? Nuhun tarixindən xəbər vermirmi?

Dəqiq araşdırılsa, buradakı pirlərin çoxu Nuh, Həcər, İbrahim, İsmayılın izlərindən xəbər verir. Əfzələddin Xaqaninin əsərlərini diqqətlə təhlil etdikdə görürük ki, ümumi adı Bəşərəvan olub. Bəşəriyyətin əvvəli. Qəbələ və İsmayılı şəhərləri 9-cu üst qatdadır. Səkkiz qat aşağıda heçqıl Qəbələdir (Qabile və ya Qəblə) Tədqiqat olunsa, lazımi şəkildə əsil həqiqət üzə çıxar.

Nuxa sözü Sovet dövrünün adamlarına doğmadır. Bəlkə, Nuxa yox, Nuh və ya Nuha olmalıdır. Bir hərfin dəyişməsi müqəddəs mənanı necə yox edir! Dahi şairimiz İmaməddin Nəsimi nalə çəkərək deyirdi: Qafil, oyan. Dünyanın zati isimdə, beyanı hərlərdədir.

Bəli, dünya sözdən yaranıb. Allah "ol" və ya "var ol" deməklə dünyanı yaratdı. Bunlardan bir hərf dəyişin, onda görürsünüz necə mənfi, bağışlanılmaz inkar yaranır. Bəli, bu adlar, bu yerlər göstərir ki, müqəddəs peyğəmbərin oylağı olub bu yerlər. Bir az da dərinliklərə baş vuraq, əsil həqiqəti tapmaq üçün. Şəkinin ən qədim kəndi olan Kiş kəndini təhlil edək. Mütləq açılıbmı bu kəndin adının mənası və ya orada olan Alban məbədinin mənası? Əlbəttə, yox.

1) Kiş - 1) din, məzhəb; 2) adət, vərdiş; 3) oxqabı, (ə.f.lüğ. səh 291) tirkeş, oran. Bu lüğəti sözlər çox meqamlardan xəbər verir. Bu sözlərə söykənsək, Kişin tarixini ox, kaman dövrünə şamil etmək olar. 2) Kiş - ver ölkə, məmləkət. 3) Kiş

- əkin 4) Kıştvar - əkilmiş, əkin yeri, tarla.

Kış sözünü önündə birləşdirən bu adlar, yerlər, sözlər onun mahiyyətinə xeyli təkan verir.

Birinci sözdə yeni kış sözündən doğmurmdu dilimizdə işlənən keşiş sözü? Bu söz lazımı formada açılıbmı? Təhlil edilibmi? Axı bu söz xristian sözü deyil. Bu ana sūdū kimi təmiz olan Dədə Qorqud dastanında olan sözdür. Bizim dilimizə aid olan sözdür. Ancaq hamı elə başa düşür ki, bu söz xristianlara məxsusdur. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün Dədə Qorqud əsərindən bir neçə söz misal gətirək. Hansı ki, bu sözlər işlədilir, lakin mənası açıqlanmır.

Saqqalı boz, gümüş rəngli torağay,

Ca, uçdu getdilər.

Burada saqqalı boz keçiyə deyilir. (Ala-bula, boz keçi, əslində, buz keçiyə deyilir). Alimlərin ən müxtəlif şəkildə dediyi, ancaq aç bilmədiyi boz ayın (buz ay) mənası isə mart, Novruzda keçi tullanan ay. Heyvanlardan ilk dəfə keçilər tullanmaqla yazın gəlişini bildirir. Adi sözdür, lakin indiyə qədər lazımı şəkildə açılmayıb. Ca uçub getdilər. Yeni göydə gümüş nöqtəli torağaylar, yerdə saqqalı keçilər (Ca) sürətlə getdilər. Ərazi Xızı erezisidir. Başqa məqalələrimdə bunun təsdiqini vermişəm.

Başqa bir cümlədə saqqalı dağlı keşiş işlədilir. Belə saqqalı dağlı keşiş. Sorağı Zərduşlardan, "Əsli -Kərəm" dastanından gələn keşiş; erməninin bu dövrdə izi- tozu olmayıb.

İndi isə bu sözü açaq.

Kış - din, məzhəb. Alban kilsəsi. Xaç- əslində bu söz xakdır. Xak işarəsi açılmayıb. İyirimi cür çıxarılışını vermişəm. Kökü Qabıssanla bağlıdır. Şirvan xalçaları başdan-başa xaç işarəsidir. 1-ci məna - Göy, yer, insan, çürümə, Allah dərghına qovuşma. Bu işarə bizdən min, bəlkə də milyon il sonra xristianlarda dini simvol kimi işlədilib. İsa peyğəmbər Yerusəlimdə təkəllahlığı təbliğ edəndən min illər qabaq Azərbaycanda, Qəbələdə, Qabıssan və Dağıssanda təkəllahlıq var idi. Xaç,-xak da var idi.

Məhəmməd Hadi.

Bu matəmghahı-dünyaya gülürdü
sanki ölmüşlər.

Yer üstündə bəşər ağlar, gülər
xaka gömülmüşlər.

Belə olan halda, udınlərə, kişdə olanlara o zaman necə xristian demək olar? Düşmən də bundan məhərettə istifadə edib səni səndən alıb. Beləliklə, kiş, din, məzhəb İslama aid olmayan deməkdir. Bax, çaşdırıcılıq bundadır. Bu, o demək deyil ki, İslama aid olmayan xristian deməkdir. Bu məzhəb, din sırf İbrahim dinidir, Zərduşların dinidir, Azərbaycanın dinidir. İlkin (dünyanın) dindir. Simvolu Xaç olub.

Keşiş isə kişiş, yəni bu dini təbliğ edəne, icra edəne deyilib. Dağlı keşiş bax, budur. İlk mollamız küşiş olub. Bunun, bu sözün xristianlığa aidiyyatı yoxdur. Bunu danmaq Dədə Qorquda (Dədə-Qədr açıqlanıb) zidd getməkdir. İbrahim gecə iken İsmayılıni tərk etdi. Hecəri, İsmayılı Quranda yazıldığı kimi bir dərədə qoydu getdi. Nə üçün o dövrdə Azərbaycan, atəşpərəstlər iki yerə bölünmüşdü? Muğlar və Parslar. Şimali Azərbaycan Muğlar (Mil, Muğan). Mil sərhəddə qoyulan dik daşlara deyilir. Muğan indi olub. Ptolomeyin, Strabonun xəritələrində Pars körfəzi olub, indi də xəritələrdə Persitski zaliv yazılır. Farsda heç bir mənə yoxdur. Avestada (Əvestada) yazılır: Muğlar İbrahimin ölümünə (şəraba qarşı çıxdığı üçün) fərman vermişdilər. İbrahim, Hecər, İsmayılın təkidilə oranı tərk etdi. Gizli yol ilə getdi. Bu gizli yol, İsmayılıdan Baba dağına qədər olan yol, sonra Baba dağının o biri tərəfində Qubadan İsakı və Saranı götürüb Bakı yolu ilə Keyyana getdi. O zaman Yəhudilər Qubada yaşayırdılar. Bəli İbrahimin ikinci arvadı Yəhudi qızı Sara idi. Məhz bu idi İbrahimin Yəhudilərlə qohumluğu. başqa bir kəsə yol, və ya yəhudilərlə başqa bir qohumluq varsa qoyulsun ortaya. İsanı və Saranı nökrələri ilə birlikdə götürüb Keyana, İrana getdi. Sual olunur ki, onları haradan götürdü. Bu gizli yol hara ola bilər? İncildə isə yazılır: Avraama vəh gəldi, oğlanlarından birini, arvadlarından birini, nökrələrini götür, Keyana get. Orada səni böyük nəsil və var-dövlət gözləyir. Sual: İbrahim

Kəyana (İrana) haradan və nə səbəbə görə getdi?

Qarşımda 1976-cı ildə buraxılmış ASE durub. Bu kitabda yazılan adlar və sözlərdəki mənalar-yerli-yerində olmadığı üçün narahatçılıq keçirir, bacardığım qədər bu ziddiyyətli sözlərin düzgün hallandırılmasına çalışıram.

1-ci olaraq Alban dənizi adlandırılan Xəzər dənizinin Antik mənbələrdə adı çəkilir. Bu ad Alban-Qafqaz tayfalarının adı ilə əlaqədardır. Bəli, Alban Qafqazın ən qədim (nəinki Qafqazın, hətta dünyanın) dövlətidir. Xəzərə gəldikdə isə Xəzər sözündə heç bir məna yoxdur. Rus dilində, əlbəttə "H"- "X" ilə əvəz olunub, əslində, Həzər olan dönüb Xəzər dənizi olub. Xalq isə Həzərlər olub. Dünyanın ilkin, ən qədim xalqı. Çünki söz öz mənası ilə bunu təsdiq edir. Həzər-oturaq təsərrüfata keçmək. Şəhər həyatı. Demək, Həzərlər fayfa-qəbilə həyatından oturaq təsərrüfata keçən ilk xalqdır. Bu baxımdan, bu dəniz Xəzər yox, Həzər dənizi adlanmalıdır. Daha doğrusu, Həzərlərin dənizi. Yəhudi icmaları ilə söhbətdə onlar da Həzərlərin üstündə xüsusi olaraq dayandılar. A.A.Bakıxanovun qeydlərinə əsasən bu dənizin (Həzərin) indiyə kimi iki yüzdən çox adı olub. T.Heyerdalın fikrinə görə Xəzər (Həzər) dünyanın sahillərində insan yaşayan ən qədim dənizidir. Qobustan qayalarındakı işarələr və sözlər bütün bu fikirlərimizi təsdiq edir. Bütün bunlar müxtəlif qəzet xülasələrində geniş şəkildə bir-bir açıqlanıb, oxuculara çatdırılmışdır. ASE-si səh. 214. Alban kilsəsi başlığında fikirlərin üstündə düşündürücü şəkildə dayanıram. Qeyd edilir: "Qədim xristian kilsələrindən biri" IV əsrin əvvəlində, çar dövründə xristianlıq Qafqaz Albaniyasının dövlət dini elan olundu. Maraqlıdır, hansı IV, eramızdan əvvəl, yoxsa sonra? Aydın yazılmayıb. Çünki mənbə saxtadır. Alban kilsəsi, kilsə yox, məbəddir. Kilsəyə gəldikdə açıqladıq ki, kilsə "monastr" deyil, kəric daşı və əhəngdən hörülmüş ibadət yerinə deyilir. Yuxarıda göstərilən fikirlər tarixə subyektiv müdaxilə deyilmi? O dövrdə xristianlıq dini olubmu? Əlbəttə, olmayıb! 2-ci yazılı fikir. Bütperəst məbə-

lərin torpaqları və əmlaklarının xeyli hissəsi kilsənin sərəncamına keçdi. Təkallahlıq dininin vətəni ilkin olaraq Azərbaycan olub. Sadəcə olaraq dinşünaslar hadisələrə istinad etdiyindən, İbrahimin ana vətəni düzgün araşdırılmamışdır. Qurana istinad etdikdə, Zənd-Əvəstaya istinad etdikdə İbrahimin vətəni Azərbaycanda əksini tapır. Fikrimizi təsdiq etmək üçün Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərinə istinad edək:

"Zəndin əfsunları atılsın suya,
Alınsın yaxud bir dəftərxanaya.
İbrahim dinini doğru yol bildi,
Ateş tüstüsünü dillərdən sildi.
Aqillər məsləhət gördülər ona
Oradan tərپənsin Azərbaycana".

Bəli, şair çox düzgün olaraq qeyd edir ki, İbrahim dini olub, qədim insanlar bu dinə sitayiş ediblər. İsgəndər, Pompey, Y.Sezar, XII legion bura - Azərbaycana ziyarətə gəlib. Mən bu sualla bir çox alimlərə, hətta yəhudilərə müraciət şəklində bildirmişəm. İsa Peyğəmbər Yerusəlimdə təkallahlılığı təbliğ edəndən min illər qabaq Azərbaycanda təkallahlıq var idi. Ensiklopediyada qeyd edilən xristian kilsəsinə gəldikdə isə bu məbəd olub, zərduşların məbədi. Xaçın isə ilkin məkanı Qabıssan və Dağıssandır. Xaç, dünya mifologiyasına görə ilkin dini simvoldur. Ensiklopediyanın özündə xaçın fəlsəfi mənası açıqlanmayıb. Ona görə ki, bu Şərqə məxsusdur. Xristianlar min illər sonra öz dinini yaradanda bu işarəni məhz Şərdən, daha doğrusu Azərbaycandan götürüb. XXI legion bu işarəni öz əlləri ilə Qabıssan qayalarına nəqş edib gedəndə, xristianlıq dini mövcud olmamışdır.

Ensiklopediyadan başqa bir misal gətirək. Səh214. 506-də "Div"ın məclisində gürcü və erməni kilsələri ilə birlikdə başqa şərq kilsələri (İsgəndəriyyə, Antioxiya) kimi monofizitliyi qəbul etdi.

"Div" sözü (divin məclisləri) Azərbaycan xalq nağıllarının və "Zənd Əvəstə"nin mənfi qəhrəmanlarıdır. Bu sözə də ilk

dəfə məhz bizim mənbələrdə rast gəlinir. Bunlar bizim doğma və müqəddəs kitablarımızdır.

Görəsən, ensiklopediyadakı bu erməni dövləti harada olub? Paytaxtı hara olub? Axı bunlar cəfəngiyyətdir! Nə üçün bu qara fikirlər bu kitaba düşüb? Ona görə düşüb ki, Stalinin gizli "Səni səndən almaq" şüarı idi bu. 50-ci illərdə Qutqaşen rayonunda erməni millətindən olan qəsəbə sovetinin sədri udinlərin pasportlarını yuxarıdan kiminsə göstərişi əsasında təcili yığıdı. Müeyyən müddətdən sonra onlara yeni pasportlar verildi. Həmin yeni pasportlarda adların axırına "yan" şəkilçisi artırıldı. Bundan sonra onlar bu qara şəkilçiyə məcburi tabe etdirildilər. Nic kəndində Kilsə "xaç"ının üstü palçıqlarıb "yeni xaç" şəklində həkk edildi. Adını da qoydular xristian xaçı. Budur əziz qəbəlilər, udinlərin ermənileşməsi. Budur xaçın xristianlaşma tarixi. Udinlər sırf ləzgi dilli (qığırdaqlı) xalqlardır. 26 tayfa olub qədimdə onlar. Ən qədim xalqlardır. 52 hərf alban əlifbasında, 52 hərf udinlərdə, 52 hərf də ləzgilərdədir. Ermənilər isə udinləri özlərinə yaxın çəkməklə qədim millət olduqlarını sübut etməyə, həmçinin o ərazinin guya onların olduğuna cəhd göstəriblər. Əlbəttə, bunlar erməni təfəkkürünün yox, avropanın erməniyə "rəğbətindən" yaranan ssenarilərdir. İndi artıq fəmilialar qayıdıb udinlərə, "ari" şəkilçisi ilə.

Ari2 - həri, hə (təsdiq, Adəmi) ə.f.l. səh.23.

Bu luğəti terminlər mənim əvvəlki yazdıqlarımı təsdiq edir. Ari ən qədim və bizə məxsus sözdür. İndi bərpa olunan "xaç" qədim udinlərə məxsus xaçdır, kökü Azərbaycan mifologiyasında əks olunub. Xaçın 20 cür çıxarılışını vermişəm. Bu çıxarışlar heç bir mənbədə yoxdur. İndi isə "Div" sözünü və ya adını izah edək. "Zənd-Əvəstada" yazılır: "Zərdüşt deyir: Divlər ölkəni düzgün idarə etmədilər. Onlar müharibələr aparmaqla şəərə xidmət etdilər. Burada isə div, "faronlar", həmçinin "şahlar" nəzərdə tutulur. Onlar bu hərəkətləri ilə ədalətsiz yol tutaraq, Allahı zidd gətdilər. Biz yeni yol tutmalı və o, mənfə qüvvələrə qalib gəlməliyik". Bu İbrahimin bəyan etdiyi ilk düzgün yol idi. Quranda yazılır:

Hədid surə, 26.

"Həqiqətən biz Nuhu və İbrahimi göndərdik və peyğəmbərlik (məqamını) və (səməvi) kitabı o ikisinin nəslində qoyduq. Beləliklə, onların beziləri doğru yola düşdülər, çoxu isə itaətsiz idilər". Bəli, səməvi kitab bu iki peyğəmbər və onların nəslə üçün göndərilib. Soruşmaq lazımdır bu hansı kitabdır? Niyə bu kitab lazımı şəkildə işıqlanmayıb? Məgər bu kitab "Zənd Əvəsta" deyilmi? Həmin kitabda İbrahimin ayələri əks olunmurmdu? Bəli, bu kitab "Zənd Əvəsta"dır. Bunlar haqda mənbələr əsasında əvvəlki məqalələrimdə geniş şəkildə məlumatlar vermişəm. Bu "Div"lər haqda məlumatın ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur axı. Bunlar hamısı Azərbaycanın müqəddəs tarixinin təzyiqlərə məruz qalmasından xəbər vermirmi? "Div"lərin Alyen (Aqven) məclisləri. Əslində, bu söz belə olmalıdır:

Aliyə - yüksək, uca.

Aliyat - böyük mənəb sahibləri

Aliqədr - yüksək dərəcəli, hörmətli, böyük adam Yəne Ensiklopediyadan başqa bir misal:

"451-də Xalkedonda çağırılmış IV Ümumdünya kilsə yığıncağında - xristian aləmində qərb və şərq kilsələrinin yığıncağı..." Əslində bu Xalkedon yox, Xanagahda olmalıdır.

1) Xanagah - Bir şeyx və ya mürşüdün rəyasəti altında olan dərvişlərin yaşadığı və ibadət etdikləri yer, təkyə deməkdir. (hacıqabulda xanəqah piri var)

2) Xanədan - 1) Ailə, ocaq. 2) Sülalə. 3) Qonaq seven, qonaqpərust deməkdir. Bütün bunlar "Zənd Ərəsta"da özünə yer tutmuş sözlər və adlardır. Adamların ilkin sityaışı mənbələrə əsasən "Ay, Səma, Günəş" olmuşdur ki, bu da İbrahimin Ulduza, Aya və Günəşə üz tutmasını əks etdirən mənalardır ki, bunu tarixi baxımdan təbii saymaq olar. Albanların ən qədim 26 tayfasından biri "Qar-qarlar" olmuşdur. Bu ad da tarixin ən qədimliyindən xəbər verir. "Qar" mağara deməkdir. (Qarqarlar Alban dövlətinin 26 tayfasından biridir ki, bunlarda əsasən Qabıssan və Dağıstanda yaşamışlar). "Ma" isə axar

suya deyilir, Ma-axar su. Qar - su üstündə olan mağar. Hökmən deyil ki, mağara qayalarda olan mağara olsun. Əsasən qədim mağaralar yerin altında qazılıb, üstü örtülən mağaralar sayılmalıdır. İndiki çoban qazmaları kimi. O, daha isti olur. Demək, udinlər meşədə yaşayan tayfalar, Qarqarlar isə mağarada yaşadıklarına görə belə adlanıblar. Bəli, mənim mülahizələrimə görə Ablanları, Qəbələni dünyanın ən qədim məskəni saymaq olar.

Ötən yazımda Alban, Altay, Alyaska sözlərinin bir-birinə bağlılığına işarə etmişdik.

Sözün kökü Al, Bani - binası qoyulan, əsası qoyulan. Demək, bundan sonra gələn adlar məhz bu adın ətrafında hallanmalıdır. Bu istiqamətdə həmin adları təhlil edək.

Altay - ocaq, nəsil.

Təa - 1) Bir işi arzusu ilə görən könüllü. 2) İtaət edən. (Kime və nəyə itaət edən? Təbii ki, Ala) 3) Taət - itaət, boyun əyən, könüllü uzaqlaşanlar və ya yayılanlar. Uzaqlaşmasına baxmayaraq Al-a itaət etmişlər. Bani - əvvəl isə Alban olmuşdur.

Alyaska - 1) Al-ocaq, nəsil.

1) Yaser - var-dövlət. 2) Sol tərəf, sol əl.

2) Yasəver - ümüdsüzlük getirən, məyusluq getirən, mətəm töredən.

3) Yasrū, Yaser - 1) Rahatlıq 2) Servet, dövlət, rifah. Bəli, bu lüğəti terminlərdən aydın olur ki, Al nəslə daha uzaqlara yayılmağa başlamışdır. Məqsəd daha varlı yerlər tapmaq, rahat yaşayış yerləri kəşf etmək olub. Sol tərəf fikri bir daha bunu təsdiq edir. Bəs məyusluq mənası nəyə işarədir? 2-ci tərəf sözü bunu beyan edir. Mən bunu T.Heyerdalın Qəbələdə, Nic-də (Niji) yerli sakinlərə söhbətinə əsasən, həmin yerli sakinlər ki, onlarda qonaq qalmış və öz kitabını bağışlamışdır. O qeyd etmişdir ki, bizim əjdadlarımız buradan Amerikaya getmişlər. Sual: Hansı istiqamətlərlə?

Mən bu sualın cavabını hörmətli akademikimiz Budaq Budadovla söhbətimdə də eşitmişəm. Hadisə belə olub. İki min

nəfər T.Heyerdalın əcdadları "Əyri qayıqlarla" Xəzər dənizi vasitəsilə Volqaboyunca üzüb Şimala üz tutublar. Qışda "Bering boğazı" donanda oradan Amerikaya adlayıblar. Cəmi iki min adamdan altı yüzü oraya çatmışlar. Qalanları, yəni min dörd yüz adam isə yolda qırılmışdır.

"Yaska" sözü məhz buradan doğmuşdur. Yeni "yas" və ya Yasəvər - məyusluq gətirən, ümitsüzlük gətirən. Bu adlar Qədim Pəhləvi dilinə məxsus sözlər və ya adlardır. Budaq Budaqov maraqlı bir məsələyə də toxundu. O dedi: - T.Heyerdal Qabissan qayalarında əyri qayıqlara baxarkən dedi. (Qabissan qayalarında yüzə qədər başında Günəş şəklində olan qayıqlar var) Dünyanın 17 ölkəsində, o cümlədən Alyaskada olan şəkillərdə Günəş dördüncü ki, bunların da əsaslı fərqi var. Başda Günəş ən qədimliyə işarədir. Sual verdi ki, bu qayıqlar hökmən xüsusi qamışlardan hazırlanıb, onlar da yaxın ərazidə olmalıdır. Axtardıq, həmin qamışları "Hacı Qabuldan" tapdılar. Demək, onun əcdadları bu qamış qayıqlarla Volqaboyuna, oradan da, fasilələrlə bu uzaq məsafələrə gedib çıxıb olmuşlar. Demək, Kolumbdan qabaq da o yerlərə gedənlər olub. Çünki Kolumb gedəndə orada artıq insanlar var idi. Əgər Qurana, İncilə, Tovrota istinad etsək Yer üzərində olan insanlar Adəmin və ya Nuhun törəmələridir. İkinci Adəm və ya Nuh olmayıb axır. Demək, Alim-səyyah düz deyir. Amerikadakı şamanlar o, şamanlardır ki, dünyada ilk dəfə Şama-Şəms, Şəmsi-xurşuda sitayiş ediblər, Azərbaycanda olublar. Şaman sözünün də mənası Şamı-andıranlar deməkdir. O, Şamanlar ki, T.Heyerdalın dediyi kimi məhz Alyaskaya buradan gəliblər. Başqa bir misal:

- Tayvan:

Tə - bir işi öz arzusu ilə görən, könüllü. 2) İtaət edən (sual: nəyə, kimə)

2) Təət - itaət, boyun əymə.

3) Təəgah - itaət edən yer 2) İbadətgah.

4) Təəvəd - həmişəlik, sonsuz olaraq.

Əvan - işə əvvəl, başlanğıc.

Beləliklə, bu söz tənlikləri düzgün araşdırılsa, Azərbaycanın dünyanın ilk mənə ocağı olması öz təsdiqini tapacaq.

Azərbay - Can. Can sözünün mənası Ruhun daxil olduğu məkan deməkdir. Ruh bu məkana aiddirsə, demək, Adəmin izlərini burada axtarmaq lazımdır. Bu fikirdə cəsarətim ona görədir ki, Qurani diqqətlə izləsək, bu hökmən öz təsdiqini tapacaq. Ona görə də mən fikirlərimin təsdiqini aydınlaşdırmaq üçün çoxlarının diqqətindən yan keçən müqəddəs Qurana üz tuturam:

Alpanı Albanla bağlamaq olmaz. Al - ocaq, nəsil.

Pa - ayaq. Payı - Piyada, piyada . Demək, ucqar aşağıda olan ocaq, pir. Ümumilikdə "Bani" sözü göstərir ki, bünövrə Albandır. Qalanları ondan yaranıb.

Nəhayət, sonuncu ad, möhtəşəm ad, Atilla haqqında.

Atıl - 1) Tənbel, ədalətli 2) İşsiz, boş dayanan. 3) Bihudə. Bu şəkildə adın Atilla kimi qəhrəmana nə aidiyyəti? Bax ərəb-fars lüğ. səh 26.

Əslində, bu ad belə olmalıdır?

Ati - gələcək, gələcək zaman.

Atiyən - öndə, üzərində, aşağıda.

Demək bu ad da təhrif olunub, əslində - "Atiyən" olmalıdır. Türk dünyasının Koroğlu adlı Atiyən olub. Koroğlu yox, Kəroğludur bu ad. Kəroğlu döyüşə girib, geri çəkilib, yenidən döyüşə atılana deyilir. Məğlub edilməyə, döyüşdən qorxmayana deyilir Kəroğlu.

Əziz qəbeleli dostum Malik Rəcəb, sizə rəğbətimdən yarandı bu yazı. Bu fikirlər qəlpə-qəlpə toplanıb bir yerə. Heç də asan yığılmayıb bu sözlər və fikirlər.

T.HEYERDAL ZATINI QƏBƏLƏDƏ VƏ QABISSANDA TAPDI

Dünyanın bu məşhur alimi özünün qeydlərinə görə çox keşməkeşli yol keçmiş, çətinliklərlə qarşılaşmış, nəhayət, uzun ziddiyyətlərdən sonra fikirlərini dünya alimlərinə qəbul etdirmişdir. 85 yaşlı arxeoloq, tarixçi, ensiklopedik alim T. Heyerdal son 20 ildə bir neçə dəfə Azərbaycana səfər etmiş, hər dəfə də o təsdiq etmişdir ki, Skandinav irsi öz mənbəyini Azərbaycan adlanan regiondan götürüb. İlk dəfə Heyerdalda bu fikir Bakıdan 30 mil kənarda öz qaya rəsmləri ilə məşhur olan Qabissanı ziyarət etdikdən sonra əmələ gəlmişdir. Qayalar üzərindəki qayıq rəsmləri eynilə ona Norveçdəki qaya rəsmlərini xatırlatmışdır.

İllər keçdikdən sonra səyyah Norveç və Azərbaycan arasında daha bir bağlayıcı əmil tapır. Norveç mifologiyasında skandinav allahı Odin haqqında yazılır ki, o Roma işğal-

çılarında canlarını qurtarmaq üçün Azərbaycan torpağından öz adamlarını Norveçə yola salıb. Alimin fikirlərinə onu əlavə etmək istəyirəm ki, dini kitablara görə Nuh tufanından sonra, Nuh və onun Qövmünə dünyanın hər tərəfinə yayılmasını buyurdu. Buna görə də, insanlar təkcə təzyiqlərə görə yox, daha məhsuldar yerlərə getmək ideyası ilə dünyanın müxtəlif yerlərinə yayılmağa başlayıblar.

Alim-səyyah daha sonra qeyd edir: - Birinci dəfə mən Azərbaycana 1981-ci ildə gəlmişəm (bundan başqa 1994, 1997 və 1999-cu illərdə də gəlmişdir).

O vaxtlar Azərbaycana "dəmir pərdə"nin o biri üzündən çox az qonaqlar gəlirdi. Məni Azərbaycan Elmlər Akademiyası dəvət etmişdi. Mən, Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü idim. Mənim üçün milliyyətçilik, siyasi partiyalara yox, insanlara inanırdım. Bu vaxtlar şərqdə və qərbdə dünya alimləri ilə mübarizə aparırdım, ona görə ki, mən inanırdım -sivilizasiyaya qədər millətlər arasında sülh əlaqələri mövcud idi. Əsrimizin əvvəlində heç kim inanmırdı ki, 5000 il bundan əvvəl düzəldilmiş qayıqlardan insanlar indi də istifadə edə bilərlər. Beləliklə, mən okeanda miqrasiya nəzəriyyəsi haqqında "dəmir pərdə"nin hər iki tərəfində dünyanın bütün alimləri ilə mübarizə aparırdım. Qəflətən SSRİ Elmlər Akademiyasının prezidenti Keldişdən maraqlı təklif aldım. O, kosmosa peyk buraxdığından "dəmir pərdə"nin hər iki tərəfində məşhur idi. Sovet alimləri ilə əlaqələrim və əməkdaşlığım yarandı. İnsanların nə vaxtdan okeanlararası səyahət etmələri məni düşündürməyə vadar etdi. Avropalılar hələ bir dəfə də olsa, kimsəsiz ada tapmamışdılar. Sakit, Atlantik və Hind okeanındakı minlərlə adalarda insanlar yaşayırdılar. Bu da məni naviqasiya gəmiçilik haqqında düşünməyə məcbur etdi.

Alimin adalarda insanların olması fikrini təbii saymaq olar. Məntiqə görə, dinə görə, dünya Adəmdən, Adəm nəslinə məhviyyətdən sonra Nuhdan yaranıbdı. Demək, bu adalarda insanların olması, yuxarıda göstərdiyimiz fikirle üst-üstə düşür. İnsanlar məhsuldar torpaq və sərvət qazanmaq üçün dünyaya səpələniblər. (Avropa Mifologiyasına görə, ən qədim

dövürdə, buzlaşma Dağıstana qədər olmuş, buzlaşma çəkil-dikcə insanlar daha uzaqlara getməyə başlamışlar.) Kolumb və başqa səyyahlar yeni torpaqlar kəşf edəndə artıq orada insanlar var idi. Demək, Kolumbdan əvvəl dəniz, okean əla-qələri olmuşdur. Çünki dünyanın ikinci Adəmi, Nuhu olma-mışdır.

Bununla əlaqədar olaraq T.Heyerdal belə qərara gəlir ki, piramidaları tikən misirlilər, yüksək səviyyəli incəsənət və texnologiyalara malik olmuşlar. Belə texnologiyalara malik olanlar primitiv qayıqlar düzəltməzdilər. Deməli, bizim elmi nəzəriyyəmizdə nə isə qeyri-düzgünlük var və mən bu nəzəriyyənin düzgün olmadığını sübut etməyə başladım. Düzəltdiyimiz Kon Tiki salında biz Polineziyaya çatana kimi suyun üzərində 101 gün qaldıq. Misirin Papirus İnstitutunda demişdilər ki, popirus çubuğu iki həftə suda qalandan sonra suyu özünə çəkir və batır. Mən alimlərin bu fikrinə etiraz etdim və papirusdan qayıq düzəltdim. Biz iki ay bu qayıqda üzdük və hələ də qayıq suyun üzərində idi.

1970-ci ildə əvvəlki komanda ilə papirusdan düzəldilmiş qayıqda Mərakeşdən Barbadosa qədər olan məsafəni qət edib Atlantik okeanına keçdik.

Bu ekspedisiya vaxtı mən təkcə qayıq üzərində yox, komanda üzərində də eksperiment apardım. Mən ateistlər də daxil olmaqla müxtəlif dinlərdən olan qara və ağ derili adamları qarışdırmışdım. Onlardan biri Şimali Amerikadan, biri Sovet rusiyasından, digərləri isə ərəb və yahudi idilər.

Bu qayıq çox böyük qayıq idi. Biz Tiqrez çayının axarı ilə İran körfəzinə, Pakistan və Hindistan istiqamətində üzdük.

Hind okeanı boyu üzdükdən sonra geriyyə, Qırmızı dəniz sahillərində sivilizasiya olan yerlərə yaxınlaşdıq. Qayıqda olan 11 nəfər başqa-başqa millətlərin nümayəndələri idilər. Buna baxmayaraq, 5 ay qayıqda mehriban yaşadım. Amerikadan xəber aldım ki, səyahəti davam etdirmək olmaz, ona görə ki, Qırmızı dənizin hər iki sahilində müharibə gedir...

T.Heyerdalın Azərbaycan səfəri.

Okeanlarda olan üç ekspedisiyadan sonra mən Azərbay-

cana dəvət aldım. Bu dövlətin alimləri ilə yaxşı münasibətdə olduğum Qobustanda (Qabissanda) qayalar üzərindəki rəsmləri görmək üçün Azərbaycana gəldim, Elmlər Akademiyasının prezidenti müxtəlif insanlarla tanış olmaq və bu ölkənin gözəl təbiətini göstərmək üçün mənimlə Azərbaycanın bütün zonalarını gəzdirdi.

İlk gelişimdə papirusdan düzəldilmiş qayıq rəsmlərini öyrənməyə başladım, hansılara ki, qədimdə Aralıq dənizində rast gəlmək olardı.

Azərbaycana ikinci səfərimdə öyrəndim ki, azərbaycanlılar özlərini Azəri adlandırırlar. Mənim yadımdadı, məktəbdə bizə deyirdilər ki, biz bilmirik ki, tariximiz nə vaxtdan başlayır və harada mifologiyaya qurtarır. Ancaq sənədlər göstərir ki, bizim tariximiz qədimdir və eramızdan 800 il əvvəl başlayır. (Bu daha qədim olmalıdır.) Alimin fikrinə qoşularaq onu əlavə etmək istəyirəm ki, nədir Azəri, nədir Azər odu, tarixi ədəbiyyatlarda bu adlar lazımi şəkildə heç də işıqlanmayıb.

Lüğətdə:

1) Azər - 1) od; 2) Atəşgədə, atəşgah. 3) Oda qulluq edən mələk (dini).

2) Azərxş - 1) İldırım, şimşək. 2) Çaxmaq daşı.

3) Azəri - 1) Oda sitayiş edən, atəşpərəst. 2) Oda aid olan. 3) Azərbaycanlıların bir adı. (Bax. ə.f.luğ. səh 15-16.)

Çox məramlardan xəbər verir bu lüğəti sözlər. Dərinə vardiqda izaha ehtiyacı yoxdur. Tam aydınlıq gətirmək üçün açaq bu müqəddəs mənalı sözləri.

1-ci variantda - od, atəşgah, od mələyi.

2-ci variantda Azərxş - 1) İldırım, şimşək. Dini təfəkkür baxımından ildırımın, (mələklərin təsiri ilə) Atəşgahda təbii yerdən çıxan qaza toxunmasından yaranıb dünyanın ilk odu, Azəri. ("Zənd Əvəsta"da Avestada olan dünyanın ilk odu və onun məkanı). Bəli, bu oddan dillərə, mifologiyaya qızıl hərflərlə dünyanın hər yerində yazıldı "Od Allahı", o cümlədən, Avropada.

3-cü variantda - oda sitayiş edən, atəşpərəst. Azərbaycanlıların bir adı. Dünyada ikinci Azəri olmayıb. Skandina-

viya xalqlarının mifologiyasında özünə yer tutan Azər bu idi. Ateşperəstlərin, vətəni Qabıssan və Təbriz olan ateşperəstlərin Azəri mehz bu idi. Bu baxımdan təkçə Skandinaviya xalqları yox, bütün dünya xalqlarının əcdadlarını burada axtarmağa haqqı var.

Skandinaviya tarixinin başlanğıcı.

T.Heyerdal yazır: "Tarixi kökümüzün mənşeyi eramızdan 8000 il əvvələ gedib çıxır. (Daha qədim olmalıdır) Uşaqlıqdan mənim yadımdadır ki, mifologiya Odin Allahının adı ilə başlayır. Odindən başlayaraq 31 nəsil, sonra birinci şahzadə ailəsi meydana gəlir. Odinin yazılanında deyilir ki, o, Şimali Avropaya Azər adlanan yerdən gəlib. Mən bu yazıları defələrlə oxudum və belə qərara gəldim ki, bu heç də mifologiya yox, əsil tarix və coğrafiyadır".

Azər Odunun ikinci variantının bu baxımdan izahına ehtiyac duyulur. Ateşperəstlər məlumdur ki, dünyada ilk dəfə bütlərə üz tutub. Bütperəstliyi Allahı danmaq yox, Allahı axtarmaq kimi də ilkin olaraq başa düşmək olar. Fikrimizi təsdiq etmək üçün, Ə.Caminin "Yusif və Züleyxa əsərinə müraciət edək.

Bütler, bütperəstlər, bütqayıranlar.
Nurun etməsəydi büt üzündə əks,
Pərəstiş etməzdi o bütə bir kəs.
Bütyonan mehrindən olsa bixəber,
Onu bütyonmağa nə vadar edər?
Bütün qarşısında durub çoxları,
Büt deyil, çağırır pərvədigarı.
Bütperəst olduğum qələtdi, allah!
Bu mənə çəkilməz möhnətdi, Allah!

Qeyd etdiyimiz bu şeirdə, fikrimiz bir daha təsdiqini tapır.

Skandinaviya xalqları öz mifologiyasında Allahın adını çəkirlər.

Bu baxımdan ikinci variantı belə izah etmək olar. Azər dünyanın ilk müqəddəs adlarındandır. Azər İbrahim peyğəmə-

berin əmisi, həm də atalıdır. Dünyada ilk dəfə İbrahim bütləri qınb üzünü Günəşə (oda) tutmaqla: - Rəbbim, senin şerikin yoxdur! - dedi. Bununla dünyanın dini baxımdan qorxulu möcüzəsi yarandı. Butpərəstlər onu cəzalandıraraq oda aldılar. Od yanandan sonra insanlar İbrahimi Əli qucağında oturmuş (sağ-salamat) gördülər. 2-ci variant bu idi. Yəni onun balasının oda atılması, təkallahlığın əsasının qoyulması. Azər Odeya (T.Heyerdalın dediyi) məhz bu iki variantı tətbiq etmək lazımdır. Hər ikisi dünya müqəddəsliyindən doğulur. Belə olan tərzdə nə üçün də, mənim ötən məqalələrimdə yazdığım kimi, Avropa buraya ziyarətə gəlməsin?

Budur mayası "Azər", qayesi - "Bey", ruhu "can" olan Azərbaycan adı. Bu müqəddəs adı biz necə təhrif edib, mənası bilinməyən, mənşeyi bilinməyən Atropat sözü ilə əvəz edək? Bu ən azı günah deyilmə? Atropat tarixini yazan özü inanırmı yazdığı bu sözə? Nə üçün hər şey bizdə olduğu halda, özümüzü kənar mənbələrdə axtaraq? Əcnəbi bir alim odlu-alovlu şəkildə yazıb dünyaya bəyan edir ki, bu mifologiya yox, əsil həqiqətdir. Təkallahlıq burada yaranıbsa, demək İbrahimin də izlərini və dinini burada axtarmaq lazımdır.

T.Heyerdal yazır: - "Qobustandakı (Qabıssan) qaya rəsmlərini müşahidə edərkən mən sübut etdim ki, bu yazılar 1800 il bundan əvvəl İslandiyada yazılmış tarixə çox oxşayır. Biz bilirik ki, şimal adamları qafqazlılar adlanırlar. Burada da tarix, arxeologiya, coğrafiya bir-biri ilə uzlaşır. Bu vaxt ərzində bizim 11 dövlətin Elmlər Akademiyaları ilə əlaqələrimiz var idi. Ən gözlənilməz hadisə Çin dövləti ilə əlaqəyə girməyimiz oldu. Çinlilər Karımsk səhrasında ağsaçlı mumiyələr tapmışdılar. Bu insanlar soyuq iqlim və duzlu torpaqda yaşamışdılar. Çin arxeoloqlarını təəssüfləndirən cəhət o idi ki, bu mumiyələr vikinqlərin idi. Amma bu hələ hamısı deyil. Mumiyələrin üstündə toxunma paltarlar var idi. bu paltarların rəngi, toxuculuq metodları çox spesifik idi.

Çinlilər əvvəlcə özləri mumiyələri öyrənməyə başladılar, sonra isə mumiyələrin əyinlərindəki paltarlar üzərində tədqiqat aparmaq üçün Amerikadan ekspertlər dəvət etdilər. Ekspert-

lərin fikrincə, bu paltarlar İrland keytlərinə aiddir. Sonra biz irlandlılarla əlaqədə olduq və onlardan İrland saqilərini götürdük. Saqilər də yazılır ki, irlandlıların əcdadları sayəzianlardır. Burada yenidən onların kökləri Qafqaza qayıdır. Mən bu məsələnin üstündə dayanmaq istəyirəm. Bu iki sözün yan keçmək tarixdən uzaqlaşmaq deməkdir. Bu sözlər də tarixi mənbələrdə lazımi şəkildə işıqlandırılmamışdır.

Saqilər nə deməkdir?

Mayası saxtılıqla yoğrulmuş ermənilərin özlərini adlandırdıqları təhrif olunmuş Arsaqdır. Yeni qədim xalq. Əslində, bu söz Ari-Saqilərdir (yalançı Arsaq)

1) Ari - çılpaq, yalın; 2) boş; 3) məhrum (ilk insan)

2) Arii - həri, hə (təsdiq əlaməti, bax: ə.f.luğ. səh22.)

Saqi.

Saqi - saqiyyə dövrən - zamanə.

Bu iki söz ümumilikdə ilk insanın, Adəmin və onun nəslinin təsdiqi deməkdir. Bu da vətəni Qabıssan və Qəbələ olan udinlərinə şamil edilməlidir.

Sayızan sözüne gəldikdə isə, sözün kökü Sayədir. 1) Kölgə (kiminsə kölgəsi). 2) Himayə (vosta). Bu fikri mən "Bəşəriyyət başlanğıcını hardan götürmüşdür?" məqaləmdə açıqlamışam. Bəli, Sayə - zianlar Nuhun 3-cü oğlu Haminin nəsil sərəsindəndirlər. Dağıstan istiqamətində şimala tərəf üz tutmuş, qışda Berinq boğazı donanda müəyyən yolla Alyaskaya adlanmışdılar.

T. Heyerdal yazır: - "Mənim fikrimcə Azərbaycan dünyanın hər yerindən insanların gəlib getdiyi mərkəz idi. Sizdə olan metal romalıları bura cəlb edirdi. Lakin alim-səyyah Azərbaycanın dünya ilə əlaqəsinə sanki birtərəfli yanaşır. Dini baxımdan yanaşmır. Çünki bu barədə kifayət qədər məlumatlı olmayıb. O, romalıların və b. buraya gəlməsini metallarla bağlayır. Halbuki İsgəndərin dəbliqəsi Çin poladından olub. İkinci bir tərəfdən, metalın ana mənbəyi məhz Avropadır. Bu baxımdan metalın önə çəkilməsi, subyektiv amildən başqa bir şey deyildir.

Sivilizasiyanın buradan başlanmasına işarə vurur. Lakin o

dövrün sivilizasiyasının hansı dinə, bu dinin hansı məkanda yerləşməsinə müdaxilə etmir. Ona görə ki, alim-səyyah və onun ətrafındakı alimlər, Qabıssan qayalarındakı din işarələri, sözləri oxuyub təhlil edə bilmirlər. Əgər həmin işarələr və müqəddəs sözlər azacıq işıqlandırılısaydı, onda bu məsələyə diqqət yetirilərdi. Qayalarda olan göz oxşayan ceyran şəkillərinə diqqət yetirsəydilər, təhlil etsəydilər, Zənd Əvestada (Avestada) olan Ahu-Məaz yada düşərdi. Ahu-Məaz dinin sığınacaq yeridir.

Zərduşlar (Zərdüştlər) Ahu-Məazla Allaha üz tuturdular. Bu məsələ bizim çox qədim mahnımızda özünü aydın göstərir.

● Ay Ala Göz (əslində, Güz olmalıdır) Yarım

● Ahu ceyranım:

● Bu iki beyt mənim fikirlərimi demək olar ki, tam təsdiq edir. Açaq bu sözləri.

● Ay Ala Güz Yarım.

● Ala-Allah tərəfindən yer kürəsini ehsan, bəxşeyiş kimi insanlara verməsidir.

Güz isə - bəzəyib, cilalayib bəxş etmək deməkdir. O vaxt Məkkəyə aparılan qızıl ceyran bütü buna sübutdur. Orada (qayalarda) ərəblərin yazdıqları "Dua Qöftə Rəft" sözlərinə baxsaydılar, (dua etdim, getdim) bu məsələ bir daha təsdiqini tapardı. T.Heyerdal qayıqlara və onun ətrafında olan işarələrə dini baxımdan yanaşsaydı, tərəddüd etmədən yəqin edərdi ki, romalıları, XII legionu, İsgəndəri, Pompeyi bura gətirən qüvvə məhz İbrahim dini, Quranda göstərilən Nuha və İbrahimə göndərilən (mələklər vasitəsilə) səmavi kitab "Zənd Əvesta"da (Avesta) olan müqəddəslikdir.

T.Heyerdal qeyd edir: - "Bir şey aydındır. Naviqasiya (gəmiçilik) sivilizasiyadan qabaq olub. Biz həmişə inanırıq ki, ilk dəfə sivilizasiya gəlmişdi və insanlar sivilizasiyanın yüksək nöqtəsinə çatandan sonra, qayıqlar düzəltməyə başlamışlar".

Bu fikir düzgün deyil. Bu o vaxt olmuşdu ki, insanlar okean qayıqları düzəldib başqa dövlətlərlə ticarət əlaqələri yaratmışdılar. Belə əlaqələrlə və sülh əməkdaşlığı ilə sivilizasiya

inkişaf edirdi. Burada alimin fikirlərinin təsdiqinə bir neçə əlavələr etmək istərdim ki, dini baxımdan yanaşsaq, ilk insan həyatı, axını Nuh və onun üç oğlundan başlayıb. Bu şəxslər (müqəddəslər) tufandan çıxmış insanlardır. Tufandan sonra ayaqlarını məhz gəmidən (qayıqdan) yere qoyublar.

Nuh sənətkar - dülgər olub. İbrahimin atalığı (əmisisi) da, özü də dülgər olub. Bunların genində, şüurunda ilkin emək fəaliyyəti taxta işi, qayıq olub. Ən asan qida da balıq olub. Əlbəttə, alim yüz faiz düz deyir ki, Naviqasiya sivilizasiyadan qabaq olub.

Dünyada birinci peyğəmbər zamanca Adəm olub. Dini baxımdan isə, birinci peyğəmbər İbrahim olub. Çox təəssüf bu din, dinşünaslar tərəfindən lazımi şəkildə işıqlandırılmayıb. İşıqlandırılıbsaydı, dünyaya aydınlıq gətirən pəncərələr açılardı.

C.Rüstəmovun "Qobustan (Qabıssan) Petroqlifləri" əsərində T.Heyerdal baxışlarına xüsusi yer verilir. Əsərdə T.Heyerdalın "Azərbaycan International" jurnalında yazdığı Azərbaycan əlaqələri məqaləsində vikinqlərin birinci kralının ulu babası Azer Odinin qatlama gəmidə Şərqi Zaqafqaziyadan - Aser adlanan yerdən getdiyi göstərilir. Alim yazır ki, mən qatlama qayığın yalnız fotosunu göndərmişdim. Daşdaşlıqda 7-ci şəkil.

1999-cu ildə T.Heyerdal 6 sualla bizi müraciət etdi:

- 1) Skandinaviya tarixində əvvəllər Skandinaviya xalqlarının Azərbaycanla əlaqəsinin olub-olmaması
- 2) Azərbaycan azərlər ölkəsi deməkdirmi?
- 3) Azər tək, Azəri cəm halındadırmi? Bu sual düşündürücü, sadə və müxtəlif mənalıdır.

Azər -1) Od: 2) Atəşgədə, atəşgah: 3) Oda qulluq edən melek.

Azəri isə (alimin dediyi cəm deyil, yeni mənadır, tamamlayıcı məna) 1) Oda sitayiş edən, atəşpərəst: 2) Oda aid olan: 3) Azərbaycanlıların bir adı.

Burada ali məna təsdiqlənir. Atəşpərəstlərin (Muğların, Parsların) atəşgaha sitayışı. Dünyanın ilk təbi yanar oduna sitayiş: 4) Azər ayında olan.

Demək, Azərlərin odun yaranması ayı, günü də olub. (Bax: ə.f.lüğəti, səh. 15-16.) Bu cavab T.Heyerdala göndərilseydi, inanıram ki, onu tam qane edərdi.

4) Tarixə qədərki dövrdə Skandinaviya xalqlarının Azərbaycanla əlaqəsi olubmu? (Mifoloji, folklor baxımından). Cavab verilməyib. Bu sualla bağlı haşiyədən kənar çıxaraq bir misal gətirirəm. Təhsil Problemləri İnstitutunun alimi Ənvər Abbasovla söhbət edərkən o, mənə maraqlı bir misal çəkdi. Ənvər müəllim danışır ki, biz Avstraliyada idik, teyyarə limanında qeydiyyatdan keçirdik. Bir nəfər bizə mehriban münasibətlə yaxınlaşaraq soruşdu: - Siz haradansınız? Azərbaycandan olduğumuzu bildirdik. O, heyəcanla dedi: - Mənim ulu babam danışdıqlarına həmişə Azərbaycan, Ateşgah deyirdi. Böyük arzu ildə, bir dəfə də olsa, oranı görseydim, bütün arzularıma çatmış olardım söyləyərdi. Başqa bir misal hava yolları işçilərimiz Norveçdə yemək sifariş verərkən, qulluqçu bildirib ki, sizə lavaş gətirirəm? Biz sual etdik, siz haradan bilirsiniz lavaş nədir? Cavab verdi, bu bizim ulu çörəyimizdir. Bu sadə misallarda, böyük həqiqətlər, görüntülər var. Əgər məsələyə dərin etnoqrafik baxımdan yanaşılsaydı, dini baxımdan, təbii ki, alim suallarının cavablarını qənaətbəxş qəbul edərdi. Quranda göstərilən İbrahim dini olub. Onun səmavi kitabı olub. Bu dinə, bu kitaba dünya ibadət, sitayiş edib.

Bərəqə 140

"Deyirsiniz ki, İbrahim, İsmayıl, İshak, Yəqub və (Yəqubun nəvələri olan) Əsbat yəhudi, ya da xaçpərəst olublar. De: Siz daha çox bilirsiniz, yoxsa Allah. (ki onların yəhudilik və xaçpərəstlikdən uzaq olduqlarına şəhadət vermişdir və siz bunu bilirsiniz və gizlədirsiniz?) Allah tərəfindən yanında olan (hər hansı) bir şəhadət gizlədəndən daha çox zalım kim ola bilər. Allah etdiyiniz əməllərdən əsla qafil deyildir".

Qurana istinad etsək, gizlədilib bu müqəddəs din. Ocağı Azərbaycan olub bu dinin. Şəhadəti Baba dağ, Bibi Heybət, Ateşgahdı bu dinin.

Alim sualı düz qoyur. Neynəyək ki, ateizm kimi qəddar və yalançı bir nəzəriyyə bağladı bu dinin yollarını 70-80 il.

Mifologiya, folklor, dinşünaslıq, elm bir-birindən ayrılarda tapmaq olmur bu sifərin qapılarının açarını.

5) Qobustandakı (Qabissan) Roma yazılarını kim ne vaxt yazmışdır? Yazılan onlar özləri yazıb. Onlar burada olub, lakin heç bir başqa iz yoxdur. Heç nəyə toxunmayıblar. Yalnız ermenilər də onların qabaqlarına çıxmayıb. Onlar bura müqəddəslik naminə gəliblər, İbrahim dininə ziyarət etməyə gəliblər, Ateşgaha gəliblər, Baba dağına gəlib 3990m yük şəkildə şeytana daş atıblar. Orada olan zəm-zəmm suyundan içiblər. Budur onların gəlişlərinin səbəbləri. O dövrdə bizim alimlər buna necə cavab verə bilirdilər?

Nəhayət, 6-cı sual. Doğrudanmı Azərbaycanda xaçpərəst olan qəbilə yaşamış və özlərini "Azər" adlandırmışlar? Çox mücərrəd və düşünülmüş, məqsədli sualdır, bu sual. Bir millət və ya xalqı asan məğlub etmək istəyirsənsə, onun tarixini ondan yaxşı bil. Bir xalqın tarixini ondan yaxşı bilsən, onda onun parçalanması, məğlub edilməsi sənin əlində olacaq. Ancaq bu fəlakəti törədənlər, özləri də fəlakətə düşər olacaqlar. Quran ayələri bunu təsdiq edir.

Bəli, Quranda yazılıb, Dağlı qövmü. Dədə Qorqudda var saqqalı "Dağlı keşiş". Qədim Parslardır bu qövm. Lakin onlar sizin dediyiniz xaçpərəst deyil. Xaç olmayıb - Xak olub bu söz. Xak - toz, torpaq. 1-ci tərəfi insan toz-torpaqdan yaradılıb. Sonda ölümlə torpağa qarışıb toza çevrilir. Budur dediyiniz xaç xak və onun mənası. Əfzələddin Xaqani, Nəsimi, Nizami, Firdovsi əsərlərində işlədilir bu söz. Dünyanın ilk dini simvolu olub bu söz, bu işarə. Heç bir ensiklopediyada yoxdur bu sözün açmaları. Mən yazılanmda iyirmi cür mənalarnı vermişəm bu sözün. İbrahim dininin işarəsidir. Bu ondan min illər sonra xristianlıq yarananda bu işarəni şərqdən aparıblar özlərinə. Mənbələr bunu sübut edir. Qabissan qayaları bunu sübut edir. XII legion xristianlıq olmayan dövrdə, bu işarəni Qabissan qayalarında öz əlləri ilə çəkiblər. Bu məsələyə geniş şəkildə qayıdacam. Azər sözüne gəldikdə isə, cəm şəkildə götürülməlidir bu söz. Azər-od, mələk, ildırım, atəşgah. Mələklərin təsiri ilə, Allahın əmri ilə, ildırımın çaxması ilə, yerdən

çıxan qaza toxunmaqla yarandı dünyanın ilk müqəddəs odu. Buna Atəşgah dedilər. Atəş-od, gah isə məkan deməkdir. Dünyanın ilk od məkanı. Dünyanın ilk kitabı oldu Zənd-Əvəsta. Zənd (od, çaxmaqdaşı) - Əvəsta - əvvəl, başlanğıc. Yeni odun, od məkanının ilk dünyaya bəxş olunan dini kitab. İbrahim vəhələrini özündə əks etdirən kitab.

C.Rüstəmov qeyd edir ki, T.Heyerdalın 4 sualına mənə məlum məlumatlar əsasında cavab yazdım, 5-ci sualı üçün isə Qobustan muzeyi üçün hazırladığım Qobustandakı Roma kitabəsi haqda buklet göndərdim. 6-cı sualı ilə belə cavablandırıdım: Azərbaycan xalqı Azəri nəslindəndir. Azəri və azlar Azərbaycan etnoqenezində ilk və əsas rol oynamışlar. Onlardan törəyən midiyalılar, albanlar, atrapatənlər və kaspilər Azəri, yəni Azərbaycan dilində danışan azərbaycanlılardır. Onlardan IV əsrdə albanlar xaçpərəstliyi qəbul etmişlər. Maraqlıdır, Suriyada xaçpərəstliyi qəbul etmək hansı səbəbdən doğur? Nə üçün məhz Ablanlar xaçpərəstliyi qəbul edib. Axı bu xaç işarəsi Qabissandan tutmuş, Azərbaycanın əksər bölgələrində olub. Demək xaçın-xakın mənası və tarixi başa düşülmədiyindən bu fikir doğulub. Növbəti məqələmdə bu məsələni daha qabarıq işıqlandırmağa çalışacağam. Bütün bunlar tarixə bigənəlikdən doğmurmdu?

Bir dəfə M.C.Bağirov İ.Cəfərzadəni yanına çağırıb istehza ilə deyir. - Yoldaş Cəfərzadə, eşitmişəm gileylənirsiniz ki, Qabissandan tarixi daşları aparıb ev tikirlər. Qayalarda bir neçə cızıq tapmışınız deyə istəyirsiniz ki, müharibədən qayıtmış, Hitlerə qələbə çalmış əsgərlərimiz üçün ev tikməyə? Bunun ardınca Böyükdaş dağının üstündə daş karxanasının açılması daha böyük zərbə oldu. Bununla da sanki Qabissan dastanına balta çalındı. C.Rüstəmov yazır: - Açığını deyim, bu etirafa kimi Heyerdal çox soyuqqanlı idi, gülmürdü, üzgözündən şübhə tökülürdü. Yalnız bu uzun mübahisədən sonra göstərdiyimiz etirafı etdi və əllərini qaldırıb (olduğu kimi deyirəm) iki kəlmə dedi. Tərcüməçi də onun kimi əllərini qaldırıb tərcümə etdi: "Mən təslim". Sonra Tur bildirdi ki, hər şey indi ona aydın oldu, qayıqların tarixi ilə də, tədqiqatçıların

nəticələri ilə də razıdır. Demək Qobustanda (Qabıssan) qayıq təsvirlərinin ən qədim olmasını və tarixini o bizə yox, biz ona dedik. O isə güman etdiyini bildirdi ki, ola bilsin Qobustan, kökləri çox qədimə gedən və indiyə qədər məlum olmayan, Mesopotomiyadan da qədim mədəniyyət ocağıdır. Onun bizdən qabaq bizə dediyi əsas fikir bu idi. Hər iki alimə öz baxışından bildirərdim ki, bu fikrə də şübhə yoxdur. Dədə Qorqudda buna işarə edilir. "Şamı günlüyü yer üzünə tikdirmişdi". Şam-Günəş əhli yer üzünə səpələnmişdi. Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərində deyildiyi kimi, Nildən kəndə qədər, Çindən ta "Zəndə" (Zənd çaxmaqdaşı, Səngeçal) qədər İsgəndərin toyuna gəlmişdi. Misir (böyük şəhər, görsən kimə görə) İrak-uzaq diyar (kimə görə), Babilistan-Faron qapısı, Azərbaycanda ondan yəni fərondan qabaq olan Divlərə görə yox. (Bax "Zənd Əvəsta" (Avesta)) Göstərdiyim bu işarələr T.Heyerdalın bu fikrinə təsdiqedicidir. Və ya şübhəni aradan götürür. Əyri qayıqlar (Nuh qayığının davamı) ilk dəfə Dəclə-fəratda, Qırmızı dənizdə yox, məhz Xəzərdə (Həzər) üzüb. Beləliklə Qabıssanda böyük alim T.Heyerdal zətinin izlərini tapmış oldu. Bu təsdiqdən sonra istiqamətini Qəbələyə, Nic (Nici) kəndinə udlərə yönəltdi.

T.Heyerdalın Qəbələ təəssüratlarını dərinlən təhlil etmək üçün dostum, texnika elmləri namizədi Veysel Nərimanlı ilə ailə büdcəsinə müdaxilə etməklə Qəbələnin Nic kəndinə yola düşdük. Biz ora toy olan gün getdik. Yerli adətə görə qız toyunda düyü sıyığı yeyildikdən sonra, hamı kilsəyə (Məbədə) ziyarətə gedir. Bizə də bu lazım idi - həm adət-ənənə, həm də dini ayinlər. T.Heyerdalı da məhz bu şərtlər maraqlandırır. Çünki bu adətlər, Zərduşlardan qalan adətlər idi. Biz də bu adətlərin bütün şərtlərinə - istər maddi, istərsə də mənəvi tələblərinə əməl etdik. Bu adətlərin xristianlığa söykənən tərəfləri yox idi. Sərfayi, Qazax, qollara kəlayağı bağlanması, bəy oxşanması, şabaş, Azərbaycan rəqsləri və s. adamı kövrəltməyə bilmirdi. Sonuncu rəqs məhz tərəkəmə oldu. Məndə bu qədim havaya qarşı yeni fikir yarandı. 1-ci tərəf Zərduşlara məxsus tərəkəmələrin, əkinçi və heyvandarların,

2-ci tərəf sonda tərک etmə, şənliyin sonunda oynanılan oyun havası. Bunlar hamısı ruh oxşayırdı. Rəqslər öz yerində, mənə rıqqətə gətirən udinlərin "yallı" rəqsi oldu. (Yallı, Yahu, Ya Allah, aman Allah deməkdir). Azərbaycanda və türk dünyasında on iki yallı növü var. Bunların yeddisi Qərbi Azərbaycanda yayılıb. Bu rəqsin orijinallığını ən çox Naxçıvanda, Şirvanda, Qabıssanda saxlayıblar. Əlbəttə, əsası Qabıssanda qoyulub bu rəqsin. 12 yallı rəqsi on iki bürçğ özündə əks etdirir. Əllər yuxarı qaldırılır. Bu, Yahudur. Ya Allah, ay Allah, aman Allah. Üç dəfə dövr etməklə, üç dəfə əllərin göyə qaldırılması, dövr etməsi, istər rəqsdə, istər ziyarətlərdə, pirlərdə, İbrahim p.ə. üç ulduza, Aya və Günəşə üzünü tutaraq, "Rəbbim, sənın şərikin yoxdur", deməsindən qalıb. Tekallahtlığın yaranmasından bəxş olunub dünyaya. Dünyada Allaha xitab bu rəqslə, qəbail-qəbilə daşının sədaları altında başlayıb. İlk nitq mədəniyyəti, ilk musiqi, ilk rəqs - bu üçlük mədəniyyətin əcdadı sayılır ki, vətəni Azərbaycan, Qabıssan və Abişürundur (Apşeron). Rəqs "məne cürət ver, məne qüvvət ver, güc ver, ay Allah" deməkdir. Dünyanın ilk fəlsəfi idi bu hərəkətlər, sədalar. Udin Yallısının (Yahu) öz mahiyyəti var. Rəqsdə bəy-gəlin ortada, 12 nəfər onların dövrəsində rəqs edirlər. Əlbəttə, bu rəqsin mahiyyəti haqqında sual verdim, cavab ala bilmedim. Sonra açıqladım ki, əcdadlarımızın dərin mənalı rəqsidir. Bəy "ay" deməkdir. Gəlin isə "Günəş" deməkdir. Bəy gecə, gəlin gündüz rəmzidir. Ulduzlar Günəşin, ayın dövrəsində sanki dövrə vururlar. Bəy-gəlinin ətrafında gəncələr sanki durna qatırı kimi hərəkət edirlər. Onların da yallısı özünəməxsusdur. Bütün yallılardan fərqlənirlər. Toyda udin icmasının ağsaq-qallanna yaxınlaşdıq. Böyük səyyah, alimin xatirələrindən danışmağı xahiş etdik. İlk olaraq maraqlı bir faktı açıqladılar. T.Heyerdal qeyd edib ki, mən Qabıssan qayalarında ilkin olaraq "Baltanı" gördüm. Eyni formalı balta rəsmi Norveç qayalarında da var. Bu mənim üçün ilkin əlaqənin təəssüratını yaratdı. Mən bildim və bildirdim ki, əcdadlarımız buradan əyri qayıqlarla yola düşüblər. İki min nəfərdən çoxu yollarda qırıb,

600 nəfər salamat qalıb. T.Heyerdala rəğbətini bildirmək üçün ilk dəfə olaraq bu böyük alim-səyyahın adının mənasını açmağı özümə borc bildim. Tur-Hey-er Dal bölgü sözlərinin hər üçü qədim pars sözləridir. Pars Ateşpərəst deməkdir. O zamanlar "Fars" sözü olmayıb. Dünyanın ilk insanları olub muğlar, parslar, başqa sözlə, parsilər. Fars sözündə məna yoxdur. Muğ, pars - hər ikisi atəşpərəst deməkdir. Yəni qollardır. Səcərə budaqlandır.

Parsa-zahid, abid. İlk abidər və zahidlər İbrahim dinindən yaranıb. Onlar bu dinin ilk təbliğatçıları olub. Əfzələddin Xaqani yazır:

Pars odu püskürür dodaqlarımdan,

Hind xəncəri edib qəlbimi şan-şan.

Pars burada atəşpərəst mənasını verir. Beləliklə, alimin adının mənasını açıqlayaq. Udinlərdə muğ sözüne rast gəldim. Qədim dilimizdə atəşpərəst deməkdir. 2-ci tərəf muğ səkkizlik deməkdir. Bəli, Nuhun tufanından sonra gələcəyin muğları 8 nəfər qalmışdılar. Nuh, arvadı, üç oğlu və üç qəlini. Qabissan qayalarında əyri qayıqların altındakı 8 xett də buna işarə deyilmə? Başqa bir məqam, udinlər hər ilin dekabr ayında 30 gün oruc tuturlar. Oruculuqda qan çıxan əti yeməzlər. Yedikləri hədik, düyü, göyərti olar. Onlar da səhər-axşam iki dəfə yemək yeyirlər. Bu işə zərduşların dini adətləri olub. İbrahimdən qalıb.

1) Tur-dağ (türuq, yollar) 2) İgid, zirək.

2) Heyət - şəkil, qiyafə, sifət.

3) Dal - delalət edən, sübut edən.

Maraqlıdır, adın açılmış mənası, şəxsiyyətin fəaliyyəti, məqsədi, məramı ilə tam üst-üstə düşür. Qəribədir, alim adının bu mahiyyəti, mənanı daşmasını bildirdimi? T.Heyerdalın müşahidə apardıqları bir neçə udinlə geniş söhbət apardım. Bu şəxslərdən ikisinin adını açıqlayacam ki, bu adlar da çox məramlardan xəbər verir. Bunlardan biri Rafiq Danaqari Yaşa Durmuşarı idi. Qəsəbənin ağsaqqalı və icma üzvləri idilər. Yetmiş dörd yaşlı Yaşa Durmuşarı altı kitab müəllifidir. Çox şeyləri bilirdi. Suallar verdim, başqalarında

olduğu kimi, tarixin dərinliklərinə baş vura bilmirdilər. Ona görə ki, onların tarixinə çox haqsız müdaxilələr olub. 1950-ci illərdə təyin olunan qəsəbə sovetinin sədri bütün pasportları dəyişdirərək, onların fəmilialarına riyakarcasına "yan" şəkilçisi əlavə etdi. Məkirli, məqsədli, haqsız gediş idi bu. Təəssüflər ki, o dövrün tarixçiləri bunu görə bilməmiş və ya görüb susmuşdular. Hər iki fəmiliyada olan Ari sözü böyük və qədim, müqəddəs sözlərdir. 1990-cı illərdə Avropanın məqsədli istiqaməti ilə ermənilər təhrif olunmuş arsak sözü ilə meydana çıxdılar. İki tərəfin ideoloji savaşı başlandı bu söz ilə. Dünyada Arsak sözü varmı, varsa hansı dildədir bu söz? Tələb olunsaydı, təbii olaraq sözün mənası olmayacaqdır. Tarixdə belə formada söz olmayıb axı. Əslində, bu sözlər dünyanın ən qədim kitabı olan "Əvəsta"da təhrif olunub. "Avesta" sözü yoxdur. Bu müqəddəs kitabın, özü də Qurana istinadən "səmavi" kitab olub. Onu da gizlədiblər. Bunu sübut etmək üçün Qurana müraciət edək. Bəqərə - 140. Deyirsiniz ki, İbrahim, İsmayıl, İshak Yəqub və (Yəqubun nəvəsi olan) Əsbat Yəhudi, ya da xaçpərəst olublar. De: Siz daha çox bilirsiniz, yoxsa Allah. (ki, onların yəhudilik və xaçpərəstlikdən uzaq olmaqlarına şəhadət vermişdir. Və siz bunu bilir və gizlədirsiniz?) Allah tərəfindən yanında olan (hər hansı) bir şəhadət gizlədəndən daha çox zalim kim ola bilər. Allah etdiyiniz əməllərdən əsla qafil deyildir. Bəli, bu ayə böyük gizlilərdən xəbər verir və ya aydınlıq getirir. Başqa bir ayə, Hədid-26.

Həqiqətən biz Nuhu və İbrahimi göndərdik və peyğəmbərlik məqamını və Səmavi kitabı ikisinin nəslində qoyduq. Beləliklə, onların bəziləri doğru yola düşdülər, çoxu isə itaətsiz oldular. Bəli, Səmavi ilkin kitab olub. Hansı bəs bu səmavi kitab? Dünyanı niyə maraqlandırmır? Bu Səmavi kitab ciddi təhrif olunmuş, "Avesta" dediyimiz "Zənd Əvəsta"dır (Zənd-çaxmaqdaşı, od. Əvəsta-əvvəlinci, ilkin yaranan.) Atəşgah-açıqlamalar əvvəlki yazılarda verilib. Azərbaycanın halal və müqəddəs kitabı mənasını verir. Ceyran dərisinə yazılmış kitab.) Ari və Saqi (Ariilər, Saqilər) "Zənd-Əvəsta"da ilkin ola-

raq ad şəklində verilib. Onda bəlkə də ondan sonra ilkin olaraq "yeddi dövlət var idi. (Bax: Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə".

Deyilən Arsaq, həmin Arilər, yeganə olaraq bu fəmiliiyanı məhz udinlər daşıyır. Udin əslində Ud – odun deməkdir, meşəliyə işarə. Əslində bu ad T. Heyerdalın dediyi kimi, Odi – Odilər olmalıdır. (Hər f təhrif olunub)

1) Ari-çılpaq, yalın. 2) Boş. 3) Məhrum (Adəmə işarə)

2) Ari-həri, hə. Təsdiq edir Adəmi. Buna görə də bu ada hücum yaranıb. Ancaq söz bizim ana sözüümüzdür. 2) Saqilər - Saqiye-dövrən (zəmanənin saqisi), zəmanə. Demək, zəmanənin ilk insanı. Budur, bu sözlərin ideoloji tənliyi və fəlsəfi. Saqinamə - qədim şairlərin saqiye xitabən yazdıqları qəsidə, mənzumə.

3) Saq - gövdə, kök. (Bax: ə.f.l. səh. 22-531.

Çox təəssüf ki, böyük alim-səyyaha bu haqda lazımi şəkildə məlumatlar verilməyib. Özü də bu açıqlamalara nədənsə müdaxilə etməyib. Bütün bunlar haqda yerli əhaliyə lazımi məlumatları verə bildim. Ermənilər və ya mürtəcə tarixşünaslar nə qədər müdaxilə etsə də, onların adətləri yüz faiz Azərbaycanın indiki və ən qədim adətləridir. Bu haqda udin adət-ənənələrinin filmə çəkilməsinin vaxtı çoxdan çatıb. Hüzrlər - üç, yeddi, qırx, evlərə ehsan paylama, xərəyi yerə qoyma, qəbir qazarkən, ələ verməmə, gözə torpaq tökmə, il vermə, tabutu üç dəfə yerə vurma, bu adətlər Azərbaycanın zərduşlardan doğma adətləri deyilmi? Xristianlarda bu adətlərin heç biri yoxdur. Bu müdaxilələr, udinlərə, Qəbələ və Şirvana müdaxilə deməkdir. Burada gizli, lakin görünməli müdaxilələr artıq var. İndiki yazılarımda qismən də olsa açıqlamalar verəcəm. Sual olunur, ari fəmiliaları bura necə verilib? Yerli əhali bunun ulu nəsilərdən qalıqlarını təsdiq etdilər. Bunlar da Nuhun və İbrahimin məhz bu ərazilərdə olmasına təsdiq getirir. "Zənd Əvəsta"da (Avestada) yazıldığı kimi, muğların ölüm fərmanından sonra, İbrahim peyğəmbərin dediyi kimi, İsmayılı, Həcəri əkinsiz yerdə qoyub getdim. Kəsə yolla Saranı, İsakı gedib götürüb, yenə kəsə yolla Kəyana

(İrana) getdi. Kəsə yollar hara ola bilər? Qəbələ, İsmayılıdan, Baba dağının, o biri tərəfi təxminən 50 km Qubaya tərəf. İsaak və Sara orada idi. Onları götürüb, kəsə və gizli yolla Bakiyə, oradan kəyana getdi və Gəsştəbla (İran şahı) görüşdü. Dinin (zərdüştlük dini) Gəsştəba qəbul etdirdikdən sonra, bu din, İranın (kəryanın) təsiri altında olan yeddi dövlətə və 72- xalqa o dövrdə qəbul etdirilirdi. Daha doğrusu, 72 xalq bu dini könüllü qəbul etdi. Bundan sonra "Baba dağı", udin məbədi dünya ziyarətəhəsinə çevrildi. Bu idi İbrahim dini və onun gücü, qüdrəti. Avestada deyildiyi kimi, Zərdüşt Hərandan getdi Kəyana. Əslində, Hərən yox, Hərım olmalıdır. Hərım-məhrəm yer, yaxın adamları gedəcəyi yer deməkdir. Bəli, bu kitab və söz təhlil olunmalıdır, araşdırılmalıdır, onda həqiqəti sübut etmək, o qədər də çətin olmaz.

İndi də dilimizdə bu sözlər işlədilir. Arın, abırın olsun. Arın, yəni əslin, kökün olsun, fikrini düz söylə və ya əməlin düz olsun kimi ifadələri biz işlətmirikmi? Ən qədim ifadələr indi də qaranlıq şəkildə ifadələrimizdə işlədilir. Bəli, bizim tariximizə biganəliyimizdən istifadə edən ayıq-sayıq düşmənlər tariximizə heyəsizcasına müdaxilə edirlər. Tarixçilərimiz isə əsas mənbə kimi rus tarixşünaslığını önə çəkirlər. Söhbət Azərbaycan tarixindən, fəlsəfəsindən gedirsə, Azərbaycanda olan ərazilər, ərazilərdəki tarixi abidələr lazımi şəkildə fəlsəfi təhlillə açılarsa, başqa mənbələrə o qədər də ehtiyac qalmır.

"Zənd Əvəsta"da (Avestada) "Dədə Qorqud"da olan açılmayan sözlər, adlar, məkanlar diqqətlə və düzgün araşdırılsa, başqa mənbəyə ehtiyac qalarmı? "Dədə Qorqud" yarımçıq boylarla olsa da, orada istənilən qədər mənbə var. Hansı ki, o mənbələrə Avropa tarixçiləri, dilçiləri heç yaxın gədə bilməyiblər. Əgər bu adlar, məkanlar məna etibarını ilə düzgün olaraq açılarsa, (təhrif olunmuş tərcümələrlə yox,) onda dünya tarixinin pəncərələri öz-özünə açılacaq. Burada heç bir çətinlik yoxdur. Udinlərin bir gözəl adəti də məni özünə cəlb etdi. Bəy tərifi zamanı yaşlı ağsaqqal və ağbirçəklər xələt verərkən türklərdə olduğu kimi, bəy yaşlıların əylilib əlindən öpür. Əldən öpmə yalnız kök etibarını ilə türk dünyasına məx-

susdur. Bebeliklə, mən və mənəvi dostum, sirdaşım, ağsaq-qalım Veysel Nərimanlı ilə kilsəyə (məbədə) yollandıq, 1-ci dəfə idi həyatımda udin məbədinə göürdüm.

COTARİ kilsəsi. Cotari kilsəsinin girecəyində bu ad yazılıb. "Cod" sözünün udinlərdən mənasını ala bilmədim. Əslində, bu ad Gərdari - Arilərin Ələm, dərd, hüzn yeri.

2) Gerd - toz, torpaq (xaçın əlaməti). 2) Gerd - gezen, doluşan (gərđişi dövrən). Gərdankeş - sözə QULAQ asmayan (Adəmə işarə).

Gərdun - fələk, tələ.

Nəhayət, gird - gar, Allah, Xalid. Azərbaycan Respublikası Alban-Udlı xristian icması

Comari

Gotari

Gerges

Məbədə ona görə deyirəm ki, kilsə, nə şəkil monastr, nə də serkiv deyildir. Kilsə sadəcə olaraq, əhəng tozu ilə kərıc daşına deyilir. Bizim sözü müzdür. Sadəcə kilsə material, memulat deməkdir. Biz isə onu başqa mənada başa düşürük. Demək, bu kilsədən tikilmiş məbədə deməkdir. Dünyanın ilk məbədi hansı ki, bu məbədi, Y.Səzar, Pompey, XXI legion, İsgəndər ziyarətə gəlib, Baba dağında şeytana daş atıblar. Şah İsmayıl da burada şeytana daş atıb, buranı ziyarətə gəlib. Ən qədim Kəbədir bura, İbrahim ocağıdır bura, ulularımızın qibləgahı olub bura. Bilmək lazımdır ki, qibləgahlardan qabaq qibləgah olub. O yeganə qibləgah ki, bütün dünyanın ziyarətgahı olub bura. İncildə deyilən "Cənnət bağı" məhz buradır. İndi də dünya tarixçiləri buranı axtarırlar. "Xoşbəxtlik insanın bir addımlığındadır, lakin insan onu görmür". Hüseyn Cavidin dili ilə desək;

Xoşbəxtlik əldə olan bir quşdur,

Əlindən kim uçursa, o, sərxoşdur.

Yorulmadan araşdıraraq tariximizi, açaq tariximizin qatı açılmayan səhifələrini, nə qədər açsaq, onda tapacağıq özümüzü. Yol verməyə bizi özümüzdən almaq şüarına, yol verməyə! Yol versək, heç vaxt bir daha tapa bilməyəcəyik

özümüzü. Bununçün bir şərt lazımdır, sevak tariximizi, sevak ayn-seçkilik olmadan özümüzü.

Məbədın heyətinə daxil olanda, istər-istəməz şübhələr məni qovmağa başladı. 1-ci olaraq xaça baxanda Qabıssın xalçaları gözümün önünə gəldi. Bəli, həmin naxışlar, bezəklər bizim xalçalarla eyni şəkildə idilər. Köklü surətdə fərqlənirdi Avropa, xristianlıq xaçlarından. Hansı ki, bu çeşniler, xaç rəsmləri "Zərduşlar" dövründə çöküb bizim xalçalara. O zaman xristianlıq olmayıb, xaç da xak kimi ifadə olunub. 1) Xak - 1) torpaq, toz. 2) Yer küresi. 3) Ölkə, diyar. 4) Çürümüş, yox olmuş, torpaq olmur.

2) Xaki - 1) Torpağa məxsus, torpaqdan olan. 2) torpaq rəngli. (Hər insanın rəngində torpaq var) 3) Dünyəvi, dünyaya aid. 4) Adam, bəşər.

Heç bir mənbədə yoxdur bu mənalər. Yoxdur heç bir kitabda bu mənalər. Məhəmməd Hadi demişkən, Xakə kömül-müşlər. Klassik mənbələrdə çox işlənilir, "xak" sözü. Xakın-xaçın 20 mənası var. Hamısı evvəlki yazılarımda açıqlanıb. Məbədın heyətindəki qədim qəbirə (döş daşı) baxanda heyret-tə gəldim. Ən qədim, ən qiymətli, cizgiləri, heyretləndirici naxışları ilə fərqlənir bütün xaçlardan bu xak. Lakin bu xaçın işarələri heç yerdə açılmayıb. Bu qeyri-adi, əsil ana xaçdır. Minlərlə, milyonlarla insanlar, xüsusilə xristianlar baxıb bu xaça. Bəs niyə açılmayıb bunun müqəddəs şrifləri, işarələri? Bunu ancaq mütləq tarixi, vətənə sevgi baxımından açmaq olar.

Kilsənin keşişi 29 yaşlı Serqeylə görüşüb içeri daxil olduq. Əsas məbədın qarşısı zəncirle kəsilmişdi. İrəli keçməyə icazə vermədi. İsa peyğəmbərin şəklinin qarşısında dua asılmışdı. Dedim ki, gözlerim görmür, o duaya baxmaq istəyirəm, daha doğrusu, onu oxumaq istəyirəm. İcazə vermədi. Adətə görə ora icazə olmadığını bildirdi. Razılaşıb dərhal heyəcanlı sorğuya başladım. Heç bir sualıma nə icma üzvləri, nə də keşiş cavab tapa bilmədi. Dedim, peyğəmbər bəşəri addır. Bunları bir-birindən ayırmaq azı günahdır. Ona görə ki, dövrlərə görə peyğəmbərlər bir-birinin davamçılardır. Allah

hər dövr üçün öz tarixi peyğəmbərlərini-elçilərini insanları haqqa gətirmək üçün göndərib. Demək, hər birinin özünün, ayrı-ayrı funksiyası və tarixi mərhələsi var. Bunları qarışdırmaq nə dərəcədə düzgündür? İsa Peyğəmbərin bu məbəddən, onun tikilməsindən zamanında xəbəri olmayıb axı. Bu məbəd tikiləndə İsa Peyğəmbər hələ doğulmamışdır. Bu sadəcə, monastr deyil, kilsə materialından tikilmiş məbəddir. Zərduşların məbədi, Həzərlərin (oturaq təsərrüfata keçid, şəhər həyatı deməkdir nəzərlər) məbədidir axı. Xaçə gəldikdə isə, xaç 1-ci olaraq xristianlara aid olmayan, ilk dini simvol olub. Xaçətraflı mənaları ilə fərqlənən, naxışları, işarələri olan ilk dini simvol. Xaçpərəstlərdən əvvəlki əcdadlarımız bu xaçə dua ediblər. Xristian xaçı sonralar dini simvol kimi, dini davamiyyət kimi buradan götürülüb.

Çox maraqlıdır, təəssüf ki, səyyah-alim T.Heyerdal nə üçün bu məsələyə toxunmayıb? O, bunları bilməyə bilməzdi axı. Adı bir eşyanın təkrarını, 7-8 min km aralıda oxşarlığını görür, ancaq bu böyük mahiyyəti, tarixi düynü görə bilmir? Çox təəssüf. Xaçın tarixinə və ondan sonrakı xaçların yarıdıcılarının tarixinə gəlin baxaq və müqayisə edək. Bu Alban xaçı. (Al-ocaq, nəsli, bani isə onu quran deməkdir). Bəli, bu peyğəmbər ocağı Avropanın dediyi, bizimkilərin təkrar etdiyi zərdüştdən (Zərduş olmalı, peyğəmbəri isə İbrahim olub) qalıb axı. Həmin tarixi cədvələ bir anlığa nəzər yetirək.

1) İbrahim İsadən 583-660 il əvvəl olmuşdur.

2) İsadən 595 il başqa məlumata görə 660 il qabaq əvvəl peyğəmbər olmuşdur (İbrahim). (Bəs onda onun dininin simvolu nə olub?)

3) İbrahim İsadən 585 il qabaq Gəştəsbı (İran şahı, daha doğrusu, Kəyan şahı. Əslində, gəstəb olmalıdır. Avestada yanlış yazılıb. Gəctəb-tərs, gəc, xasiyyəti tünd, pis olan deməkdir. Bax: ə.f.ə səh.) 288. dinə, öz dininə gətirib. Ondan sonra bu din dünyaya yayılıb.

4) İbrahim filosof Platondan 6000 il əvvəl olmuşdur.

5) Troya müharibəsindən 5000 il əvvəl olmuşdur.

6) Makedoniyalı İsgəndərdən 258 il əvvəl olmuşdur.

(Bax: Avesta 1995-ci il. Səh. 10-13.) Dövrünə görə ilkin olaraq bu dinə 7 dövlət, 72 xalq pərəstiş edib.)

Bu faktlardan sonra keşiş 29 yaşlı Serqey birçə söz dedi: - Bunları mən bilmirəm axı. Dedim, bilmədiyimizə görə də düşmən bundan məharətlə istifadə edir.

Başə saldım ki, mən bura bu məsələlərə görə gəlmişəm, mənə şərait yaradın. Bu 1-ci sizin üçündür. Siz ermənilərə lazım deyilsiniz. Sizin tarixiniz onlara və onların havadarlarına lazımdır. Ermənilər və onun havadarları bu tarixi mənim-səyəcək, sonra tarixin müəyyən pilləsində sizi silib, Şirvan bizimdir, Qəbələ bizimdir, deyəcək. Bax, irtıcaçı məqsəd budur. Qarabağ əsarətdə, Naxçıvana, Gəncəyə qara əl uzanır, qalır Şirvan (Beşərevan), ora da gizli lağım atılır. Keşiş sanki silkələndi, fikrə getdi. Mən maraqlanaram dedi. – Maraqlanmaq azdır, bu tək senin gücün çatan iş deyil. İcazə verin, zənciri götürün buraya müqəddəslik naminə yaxınlaşım, oxuyum, - dedim. Sağ olsun, bu söhbətdən sonra bildi ki, haqq yolundayam. Zəncir götürüldü. Veysəl müəllim də təmkinlə bu işə müdaxilə edib mənə əvəzsiz kömək etdi. Əziz oxucu, həmin duanın çox hissəsini, onların tərcüməsi ilə, sonra da öz tərcüməmlə sizə təqdim edirem. Özünüz mahiyyətinin düzlüyünü təyin edin. Onda görərsiniz ki, bu dua tarixi qabaqlamaq üçün atılan bəsit addımdan başqa bir şey deyil. Həm də bəsit və təhrif olunmuş bir duadır.

"Udın duası!"

"Ala Bakala beş Bava".

Göydə olan bizim babamız.

"Vi si İvelqin Baki"

Senin adın müqəddəs olsun.

Sual verdim, Baki sözü ilə dua düz gəlmir axı. Bax, buna görə də Baki-Bakı olub, həm də "Badi kube" olub. Təhrif olunub. Çünki Bakının arxasında 2-ci məbəd Ateşgah durur.

Böyük alim, nə üçün bunlarla maraqlanmayıb. Axı bu sözlər, iki dəfə Baki adı çəkilən dua Zərduşların, İbrahim dininin qayəsidir.

"Vi Padçağlığan hari".

Sənin Padşahlığın olsun.

"Vi Əitqan Baki oğala". (Yenə Baki-Baki yox).

Baxın bir hərflə dəyişikliyi nələri alt-üst edir. Yaxşı baxın, İmaməddin Nəsimi düz deyir, dünyanın zati isimdə, bəyanı hərflərdədir.

Sənin iradənin olsun yerdə. Sözlə fikir qəti düz gəlmir.

"Hətər ki, qöynülə".

Necə ki, göydədi.

"Quluq şuma yox hərqi tada". (Şum, çörək deməkdir)

Gündəlik çöreyi bizə hər gün ver.

Ayələrin birində deyilir, insan Allahdan pul-para istədikdə acığı gəlir. Hər bir adamın çöreyi onun tefəkküründə və əməyindədir.

Bu uduqların tam yazmadığım duasıdır. Az hissəsi yazılmamış qaldı.

İndi isə sözbəsöz, hərfləhərflə tərcümə etdiyim duanı, əziz oxucular, sizə çatdırıram. Hansı ki, bu dua əsil İbrahim duaları "Zənd Əvəsta"-nın (Avesta) dualarıdır. Xristianlıq dualarından əvvəl yaranıb (böyük fəlsəfəsi ilə). Hansı ki, İsa Peyğəmbər İbrahimin davamçısı kimi, 6000 il sonra bu duaları oxuyub. Yəqin ki, bu məbədi, İbrahim ocağını da ziyarət edib. Güc alıb ondan. Xristianların təkallahtığını yaradıb.

Demək, təkallahtıq İsadən 6000 il qabaq olub, simvolu da xaç olub. Xristianlıq bu simvolu məhz Qabissandan, Qəbələdən aparıb. Musaya şəhadətlik edən qızıl öküz bütü də Qabissana məxsusdur. Qabissan qayaları, onun tarixi bunu təsdiq edir.

Bələliklə mənim tərcümə etdiyim dua ilə tanış olun.

1) Ey Yaradan Xəliq, Allah, ilkin olaraq bu səfəli, könül açan, göz oxşayan səf dünyanı əhsan, bəxşeyiş kimi. (birinci duada olan "Ala" sözü budur) bizə bəxş etdin. Sən bizim dünyamıza bəxşiş olaraq qapı açdın. (Baxın nə qədər fərq var)

2) Sənin varislərin kimi, nəslimiz 30 günün hər günü şeytanı kənar etməklə, pislikləri uzaqlaşdırmaqla, namaz, dua ilə sənin sığınacaq ocağına, (Baki budur) sənin müqəddəs adına sitayiş edirik.

3) Əkinçi və rəncbərləri, çalışqan insanları, sənin mələklərin, keşikçilərin himn etsin, qorusun. Sehrli qüvvəyə malik qüvvələrin, (udinlərin ana xaçında bu sözlər və mənalar tam əksini tapır) bizi müdafiə etsin. Həmişə sənın padşahlığın bizim üstümüzdə olsun. Bu ayədə Zərduş duaları, Zənd-Əvəstada (Avesta) olduğu kimi tam əksini tapır. Çünki onların duaları yuxarıdakı dua kimi fərdi istəyə yox, mehz əkinçi və rəncbərlərə yönəlir.

Çox təəssüf ki, tariximizin əksər fəlsəfələri açılmayıb. Açılıbsa da dərin mənalar yox, bəsit mənalar daşıyır.

4) Sənın ocağına (yənə Baki) sitayiş etməklə sənın nəzarətin, gücün üstümüzdə olsun. Sənın varlığına sığınırıq. (Sırf qabıssanlıların indiki dualarıdır).

5) Ey bizi Yaradan, əsli, zətı pak ilahi və onun mələkləri, bizə qorxusuz, xoşbəxt həyat verməklə bizi qoruyun. Sığındığımız yerlər, sənın müqəddəs övliyaların, pirlərindir, həmin pirlərin rəhbərləridir. Biz sənə qurban kəsmək və dualarla sitayiş edirik. Bəli, udinlər xristianlardan köklü fərqli olaraq qurbanlar kəsirlər. Qurban bayramını qeyd edirlər. Evlərə qurbanlıq göndərirlər. Beyin, gəlinin ayaqları altında qurban kəsirlər. Müəyyən deyimlərə görə qurban götürürlər. O qurban kəsmə ki, İbrahimdən qalıb. Həmin ənənələrin əksidir bu udinlərdə. Dediym kimi adətlər sırf Zərduşların adətidir. Zərduşluğu onlar bilir və qəbul edirlər.

6) Hər iki dünyada bizə ruzini və xoşbəxtliyi bəxş et. Baxın, əziz oxucular, bu dualara! Məgər bunlar, udinlərin dualarından götürülən bu ayələr "Zənd Əvəsta"da olan Zərduşların duaları deyilmə? Axı bunu necə inkar etmək olar? Bunu sübut etmək məgər çətindir? Əsla, yox! Sadəcə, güclü təbliğat lazımdır. Birde ki tarixi olduğu kimi yazmaq. Mən keşikşə dedim: - Baki haradadır? Bakını işarə etdi. 2-ci Baki varmı, dedi, yox. 2-ci Bakinin olduğunu söylədim. Bir Baki budur. Alban məbədi. 2-ci Baki isə atəşgahdır. Safi Həmidir, hansı ki, o yerə Ümbaki deyirlər. Yəni, ana Baki. Budur Bakinin fəlsəfəsi, tarixi mahiyyəti.

Nəhayət, sonda ağsaqqal Yaşa Durmuşari, keşikş Serqey.

Veysel Nərimanlı və mən, mənim ricamla kilsənin (məbədin) həyətinə qədim qəbirlərə baxdıq. Üstündəki xaç göstərərək dedim: - Axı bu xaç duanın üstündə asılan xaç deyil. Sual verdim, bu xaçın naxışlarının mənalarnı bilirsinizmi? Dedilər yox. Bunların mənalarnı niyə açılmır? Açılmasının vaxtı deyilmi? Qəflətən diqqətimi qəbirin üstündəki mamırlar cəlb etdi. Süni mamırlar idi. Mənim bundan xəbərim var idi. Qısqırmış alma sokunu daşın üstünə səpəndən bir müddət sonra yumşaq ot bitir, bununla da olur qədim abidə. Xahiş etdim, qaşıyaq bu otları. Bəli, saxtaliq üzə çıxdı, mənası bilinməyən erməni (müasir) yazıları aydın görünür. Ermənilərə aidiyyəti olmayan qəbirin üstündə təzə görünən 1895-ci il erməni yazısı. Demək, bütün qəbirlərə əl gəzdirilib. Saxtalaşdırılıb. Zamanını, vaxtını, vədəsini gözləyirlər, 7 min şəkilin içərisində bir şəkil görəni, pərəstiş etdiyim alim T. Heyerdal üçün bunu görmək çətin idi? Əsla yox. Bəs nə üçün alim bunlara diqqət yetirməyib, təəssüf. Çox təəssüf. Bu yazıları yazarkən daxildən nə qədər əzab çəkdiyimi təəvvür edin. Udinləri müasir baxımdan araşdırmağın vaxtı çatmışdır. İnanıram ki, tarixçilərimiz səsimize səs verəcək. Onlara hər cür köməyə hazırım.

Bunlar Zərdüşlərin mahnıları deyilmi?

Sarı gəlin qız yox, Günəş deməkdir

Tannının onlara qismət etmədiyi hər şeyə sahib çıxmaq istəyən ermənilər tək-cə torpaqlarımıza və mətbəximizə şərik çıxmaqla işlərini bitmiş hesab etmirlər. Onlar maddi - mədəniyyət abidələrimizə sahib çıxmaq üçün də dəridən - qabıqdan çıxırlar. Son vaxtlar onların diqqət mərkəzində olan "Sarı gəlin" mahnısıdır. Niyə ermənilər məhz bu mahnıya göz dikiblər?

Məsələnin mahiyyəti o qədər də sadə deyil. Özlerini guya dünyanın qədim xalqı kimi təqdim etmək istəyən ermənilərin əsil niyyətlərini başa düşmək üçün bu məqaləni oxumaq kifayət edir.

Ele sözlər, bayatılar, mahnılar var ki, gündelik həyatda xüsusi yer tutur. Lakin bu müqəddəs mənəvi abidələr lazımınca öyrənilmədən, tədqiq edilmədən xalqa çatdırılır. Əlbəttə, bəsit formada və bu zəiflikdən istifadə edən düşmənlər həmin abidələri özlərinə tərəf asanlıqla çəkirlər. Belə boşluqlar ədəbiyyatımızda, ədəbi dilimizdə yüzlərlə, hətta minlərlədir. Tarixi baxımdan yanaşsaq, hər bir söz, ad və mahnı ulu babalarımızın müqəddəs və fəlsəfi təfəkküründən süzülərək bizlərə gəlib çatmışdır. Lakin tələskənlik və naşılıq ucundan bunlara bəsit formada yanaşırıq. Bir neçə mahnının üstündə dayanaraq fikrimin təsdiqinə çalışacam. Hansıdır bu mahnılar? "Sarı gəlin", "Apardı sellər saranı", "Sona bülbüllər". Bəli, bu mahnılar istər tarixi baxımdan, istərsə də fəlsəfi baxımdan əvəzsiz mahnılardır. Bu üç mahnı sonradan yaranan minlərlə mahnı dəyərində müqayisə olunan mahnılardır. Götürək 1-ci olaraq "Sarı gəlin" mahnısını. Televizorda bu mahnı təhlil ediləndə heyəcanımı saxlaya bilmədim. Necə də bu müqəddəs sözlərə asanlıqla, bəsit və düşünülməmiş şəkildə təhlil verirlər. Əgər məsələyə düzgün yanaşılı bilinməyirsə, ona toxunmaq lazım deyildir. Televi-

zorda bu mahnının təhlilini verən alim və musiqişünaslara bildirmək istəyirdim ki, heç olmasa, həyatda olan bir şeyi deyin. Olmayanla nə işiniz var. Necə yəni, saçın ucu hörüləndə qızı ərə verirlər, hörülməyəndə yox. Mahnı buna işarədir? Haradan götürülüb bu fikir, tariximizdə, ədəbi həyatımızda varmı bu fikir? Əlbəttə, yox. Bu mahnı Azərbaycanın ən qədim mahnısıdır axı! Bundan qədim mahnı yoxdur axı! Azərbaycanın adının yaranmasını təmsil edən bir mahnıdır axı! Fikirimizi aydınlaşdırmaq üçün gəlin Quranın Ənam-78 ayəsinə müraciət edərək: Elə ki, Günəş çıxan və (üfüqlərdə) işıq saçan halda gördü, dedi: "Bu mənim rəhbərimdir". Ey mənim Qövmüm, həqiqətən mən sizin Allaha şerik qoşduqlarından deyiləm. Bəli, İbrahim üzünü Günəşə tutmaqla bəyyət etdi. Təkəllahliliği qəbul etdi. Bundan sonra Azərbaycan xalqı dünyada ilk dəfə Günəşi müqəddəs sayaraq onu vəsf etməyə başladılar. Ona Şəms, Şam, Sarı Qovun, Nar, sonuncu fikrimizə görə "Sarı Gəlin" dedilər. Sarı gəlin - bu mahnıda Günəş nəzərdə tutulur. 1) Saçın ucun hörməzlər. Saç burada günəşin şüalarıdır ki, onun ucun necə hörə bilərlər. O zaman 72 şüa (vəh. İbrahimin) 72 xalq olub. Bunlar üçün o vəhlər göndərilib. Yaşlı adamlar indi də bunu zikirlərində deyirlər. Beləliklə, saç Günəşin şüalarını əks etdirir.

2) Gülü sulu dərməzlər. Yəni gün çıxmamış, gülü dərməzlər. Buda Günəşin açılmasına, onun səhər-səhər açılmasına işarədir.

3). Səni mənə verməzlər. Əlbəttə, günəş dünyanıdır, o müqəddəsdir, heyat mənbəyidir. Onu fərdi adama necə verə bilərlər?

İkinci mənada İbrahim p.ə bununla bütperəstliyə qarşı çıxaraq işarə edir ki, sənin müqəddəsliyini onlar qəbul etməyəcəklər.

Əyil üzündən öpüm,

Qaranlıqda görməzlər.

Əlbəttə, Günəş qaranlıqda görünür. Bu da gündüzlər, Günəşə bəyyət edilmədən xəbər verir.

Bu dərənin uzununu,
Çoban qaytar quzunu.

Əlbəttə, Günəşin batmasına işarədir. Quzular, Günəş batmağa gedəndə geri qayıtmalıdır. Bəli, budur bu müqəddəs mahnının fəlsəfi mənası! Bunu daha geniş şəkildə izah etmək olar. Bu mahnı tarixi baxımdan Zərdüşlər dövrünə şamil edilməlidir. Sarı yox, sarı olmalıdır.

1) Sarı-gedən, hərəkət edən günəş nəzərdə tutulur.

2) Sarı(2) - sirayət edən, təsir edən. (Günəşin təsiri)
Ə.f.lüğəti, səh 535.

Heyatımızda rolu olan, təsir edən mənasındadır. (Qız nəzərdə tutulmur.)

Əgər Sarı gəlinə eşq elan olunursa mahnıda bunun əksi görünür:

Nə ola, bir gün görə
Nazlı yarın üzünü
Neynim, aman, aman,
Neynim, aman, aman,
Sarı gəlin.

Sual olunur, əgər Sarı gəlin qızırsa, ona eşq elan olunursa, onda aşiqin görmək istədiyi nazlı yar kimdir?

Buradan fikrimiz öz təsdiqini tapır ki, nazlı yar İbrahimin üzünü, görmək istədiyi yar Allahdır.

Bu sevdə nə sevdadır,
Ay nənən ölsün Sarı gəlin.

Yəni bu dəhşətli, qorxulu sevdadır, bütperəstliyə qarşı çıxma sevdasıdır.

Budur Sarı gəlinin həqiqi mahiyyəti, həqiqi mənası. Tarixi baxımdan qiyməti olmayan bu mahnını ona görə ermənilər özlərinə çıxmaq istəyirlər, onlara bu mahiyyəti başa salanların əli ilə.

II mahnı isə Sona bülüllərdir!

Qədim Şirvan folklorunda, həm də Azərbaycan folklorunda xüsusi yer tutan bu sözlər (mahnıda) birinci mahnıdan da qədim dövrə şamil edilir.

Dəryada gəyim qaldı,
Biçilməmiş zənim qaldı.

Söhbət birbaşa Nuhun tufanına işarədir. Dəryada qərç oldu Nuhun gəmisini. (əslində Qövmü olmalıdır)

Su addım hara dəydi?
Əlim divara dəydi
Dilim, ağzım qurusun,
Nə dedim yara dəydi.

Su burada şərə deyilir. Yeni nə şər iş etdim ki, yıxıldım, əlim divara dəydi.

Dilim, ağzım qurusun,
Nə dedim yara dəydi? (Yar Allah deməkdir)

Biz nə etdik ki, Allaha xoş gəlmədi. Bizi bu tufanla (Nuhun tufanı ilə) üz-üzə qoydu. Məhz bu məsələni dahi şairimiz Ə. Xəqani öz əsərlərində çox, qabarıq şəkildə təsvir etmişdir.

Bəd niyyətli adamların yaxşılığı olar bəd,
Yalanlara fəxr etməyi onlar etmişdir adət.
Oğurluqda yox işləri, ataları bilinmir,
Nə Adəmdən törəmişlər, nə İsadən budur sirr
Bu dünyada rəhbərlərə rahib olur hər biri,
O dünyada axar su tək dəyərsizdir işləri.
Arıların quraq ildə düzəltdiyi şan təkin,
Onların da beyinləri bomboş olur bil yəqin.
Məscid evi onlar üçün olmuş uşaq beşiyi,
Həm yatırlar orada, həm də bulayırlar hər şeyi.
Bağlarında, Nuh nəslə tək, ağacların yox barı,
Sevincləri bir qarının təndirinin rüzgarı.
Açar ilə qıfıl kimi erkək, dişidir onlar,
Tutduqları fəna işdən bağlılıq hasil olar.

Məhz bu, Su (Şər) addımlara görə "Nuhun tufanı" Allah tərəfindən qaçılmaz idi!

Və yaxud

Evləri köndələn yar,
Bizə gün göndərən yar.

Məna burada belədir. Tufanda bir qarının evindən başlayan dağıntı bütün evlərə sirayət etdi. Hər şey dağıldıqdan sonra, Günəşin görünməyi azadlığa, azad olmasına işarə idi. Burada bizə gül yox, gün göndərən yar olmalıdır. ("Yar" bütün mısralarda Allaha işarədir). Əgər gül olsaydı, deyərdi mənə gül göndərən yar, nə dedim Yara deydi. Mən ötən məqalələrimdə Nuhun Qövmünün (nəslinin) nələr etdiyini, Əfzələddin Xəqaninin sözləri ilə aydın şərh etmişəm Bəli, həmin nələrə görə Nuh özü Allahın qarşısında aciz qalıb tufana razılıq vermişdir.

Bu hadisə Adəm peyğəmbər cəzalandırılıb yer kürəsinə göndəriləndən 1250 il sonra baş verib. Bu ilk sivilisasiyanın sonu, gələcək sivilisasiyanın nəsillərinə Allah tərəfindən edilən xəbərdarlıq.

Burada gəmiri, xalq nəzərdə tutulur. Dəryada qərq oldu Nuhun qövmü (nəsl). Aydın məsələdir ki, Qurana, İncilə görə Nuhun qayığı salamat gəlib yüksək dağda dayanır. Demək, qərq olan xalqdır.

Biçilməmiş qaldı onun zəmisisi. Demək hadisə may, iyun ayında olub ki, zəmi biçilməmiş qalıb. (Qövmün zəmisisi nəzərdə tutulmalıdır)

Elə yar, yar deyirlər,
Heç məni demirlər.

İnsanlar suda batanda hamı əllərini göyə tutub yar, yar deyərək qışqırır. Xilas olmaları üçün Yara yalvarırlar (Allaha deyirdilər o zamanlar Yar). Heç məni demirlər. Bu sözlər Nuha işarədir. Axı mən (Nuh) sizə yalvarırdım, haqqa qayıdın. Qayıtmadınız. İndi Allah, Allah deyirsiniz, heç məni demirsiniz. Mən sizə yalvaranda məni söyür və məsxərəyə qoyurdunuz.

"Ay sona bülbüllər". Bu mahnı da 1-ci mahnının tarixi dövrünə şamil olunur.

3-cü mahnı isə, "Apardı Səllər saranı" mahnısıdır. Bu mahnının da mahiyyətini fərdi adamda axtaranlar yanılırlar.

Mahnı təhlil edilərkən mütləq ana söz və sözün mahiyyəti, onun, lüğəti mənası tapılmalıdır. Sözün mənası açıqlananda fikir dərhal ortaya çıxır, onun, tarixi ilə yanaşı Sara sözünün mənası ərəb - fars lüğətində bir neçə mənada işlədilir. Əvvəla mahnıda işlədilən söz Sara yox, Səra olmalıdır. Sara tamam başqa mənalı sözdür, bu mahnı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Fikrimizi təsdiq etmək üçün hər iki sözü təhlil edək:

Sar-a- sığırçın deməkdir.

Sar-a - dəvə deməkdir.

Bu sözlər sübut edir ki, Sara yox, Səra olmalıdır. İndi isə Səra sözünə nəzər yetirək.

1) Səra1 - 1) ev, 2) Saray, Qəs.

2) Səra2 - Nəğmə oxuyan

Bəli, mahnının sözləri və mənası bunlardır.

Gedin, deyin Xan çobana,
Gəlməsin bu Mil, Muğana.
Apardı sellər Saranı
Bir ala gözlü maralı

"Dədə Qorqud" dastanında çoban "Qaraca Çoban" kimi verilir, Qara böyük deməkdir. Demək məkanın Böyük Çobanı. Bu mahnıda Xan Çoban deməklə mahnını orta əsrlər dövrünə şamil etmək olar.

Mil-Muğan isə, Muğlara şamil edilir. (Muğ-atəşpərəst deməkdir. Muğlar-Atəşpərəstlər) Mil isə o zamanlar parsılar (atəşpərəstlər) öz sərhədlərini daşlan dik (mil) qoymaqla təyin edirdilər. Mil-Muğan sözünün tarixi mahiyyəti bunlardır. Gəlməsin bu Mil-Muğana, apardı sellər Saranı, yəni yurdu-muz, evlərimiz (2-Səra) sevincimiz, şənliyimiz yasa döndü, hər şeyi sel apardı. Xan Çoban yaylaqdan dönməsin, orada qalsın. İnsanlar pərən-pərən düşüb. O zamanlar çox vaxt Mil-Muğanda yurdlar əsasən çayın ətrafında salınırdı. Güclü sel gələndə hər şeyi yuyub apardı.

Bəli, mən bu üç mahnının, əlbəttə, fəlsəfi mahiyyətinə söykənərək təhlilini verdim. Bunlar tarixi, fəlsəfi və müqəddəs

mahnılardır. Bu mahnılara besit formada yanaşmaq ən azı günahdır.

4-cü mahnı isə "Yarın baxçasında üç gül açıbdır" mahnısıdır. Oxucuya ilkin olaraq, aydınlıq getirmək üçün İmaməddin Nəsiminin qəzələrindən iki beyt misal gətirsək, təbii ki, yerinə düşər.

Sən mana yar ol ki, bir dəxi yar istəməz,
Könlümün dildarı sənsən, özgə dildar istəməz.

Rahibi - deyr oldu, ondan özgə zünnar istəməz.

Şair burada "Yar" sözünün sırf dinə, yeni Allaha aid olduğunu vurğulayır. Beytin təhlili göstərir ki, Cənnət bağının tamaşası üzünün gülzandır. Kim ki, o gülzarı tapdı, başqa gülzar istəməz. Saçının xəyalını üreyində gəzdirən rahibi oldu, ondan başqa zünnar istəməz.

(Zünnar xristianların riyazət əlaməti olmaq üzrə, altdan bədənlərinə sarıdqları sərt qurşaq). Bu beytlərin işığı ətrafında "Yarın baxçasında üç gül açıbdır" mahnısının təhlilinə aydınlıq gətirək.

"Üç gül"

Yarın baxçasında üç gül açıbdır.
Ağ gül, qırmızı gül, bir də sarı gül.
Hər birisi bir - birindən öyməli,
Ay alagöz yarım, Ahu ceyranım.
Ağ gül, qırmızı gül, bir də sarı gül.

Bəli, bu bənd mahnıda "Zərdüş"lərin tarixindən sanki xəbər verilir. Bunu ona görə qeyd edərim ki, Zərdüşlərin mənim tədqiqatıma görə Peyğəmbəri "Peyğəmbərin İmamı" İbrahim olmuşdur. Bu mahnı İbrahimin üzünü ulduza, aya və günəşə tutmasından xəbər verən mahnıdır.

Ənam 78

Elə ki, günəş çıxan və (üfüqlərdə) işıq saçan halda gördü, dedi: "Bu mənim rəbbimdir. Ey mənim Qövmüm (nəslin) həqiqətən mən sizin (Allaha) şərikiniz olduğunuzdan deyiləm". İbrahim Ulduza, Aya üz tutduqdan sonra Günəşə baxıb onun timsalında Allaha dünyada ilk dəfə üzünü tutmuşdur, Nuhdan sonra yarı baxçasında üç gül məhz bunlardır. Burada "Yar" Nəsimidə olduğu kimi, Allaha deyilir. Bəli, ilk dəfə "Yar" məhz allaha deyilib. Burada baxça Allahın "İövhu Qələm" ilə çəkib, yaratdığı kainatdır, Ulduz, Günəş, Ay sistemidir. Buna üç bacı da deyilirdi o zamanlar. Ağ gül, qırmızı gül, bir də sarı gül. Ağ gül burada aya deyilir. Qırmızı gül ulduza deyilir və ya ulduza istinad edilir. Sarı gül isə ulduzlara şahı, atəşpərəstlərin İbrahimin ardınca sitayiş etdiyi şam-şəms deyilən günəşdir. Üç gül dünyada, varlıqlar aləmində əvəzi olmayan ulduzlardır. Hər birisi bir-birindən öyünməli.

Yeni İbrahim bunların hər birinə ayrı-ayrılıqda üz tutmuşdur.

"Ay ala göz yarım", "Ahu ceyranım".

Burada Ay, ala sözü, ala bəxşişə deyilir. Yəni Allahın insanlara bəxş etdiyi kainat nəzərdə tutulur. (maddi aləm)

Güzin (göz yox)- isə seçən, ayırb bəyənən, 2) bəzənmiş. Yəni Allah bu maddi dünyanı bəzəyib, cilalayib insanlara bəxş etdiyi maddi dünya nəzərdə tutulur.

Ahu ceyranım isə o zamanlar "Zərduşlar" Atəşgah (dini ocağa) "Ahu-Məaz" deyirdilər. Yəni "sığınılan, sığınacaq yeri". İnsanlar Allaha yerdə "Ahu Məaz" vasitəsilə müraciət edirdilər. Onların isə bu müqəddəs müraciəti "Ceyran bütü" vasitəsi ilə idi.

Ahu-Ceyran - qızıl ceyran (Məkkədə ceyran şəklində olan qızıl büt. Bax Ərəb. f.lüğ. səh 28) Ahu-bər-ceyran balası. Həməl bürcü. Bəli, çəkdiyimiz bu misallar fikrimizi bir daha təsdiq edir.

Ahu-əfğan-ah-nalə, fəryad. Mahnı bu notlar üzərində qurulmalıdır. Mahnının ikinci bəndini təhlil edək.

Ağca gülün qapısından baxmalı,
Qızıl gülü dəstə tutub baxmalı,
Sarı gülü tər buxağa taxmalı
İlah, sarı gülü taxmalı.

Ağ-burada

əslində aq olmalıdır baxımsız, ayrı olan, Can isə məkən deməkdir. Ağca burada Aqca olmalıdır. Aqca tabe olmayan bağımsız, ayrı mənəsidir.

Burada ay nəzərdə tutulur. Məlum məsələdir, Günəş səhər gürgnğr, axşam isə görünmür. Ulduzlara yalnız axşamlar görünür. Ay isə səhər və axşam qapılan insanların üzünə açır. Həm də o birilərinə nisbətən ay daha yaxındır insanlara. Kainata görə uzaqdır, insanlar məhz 1-ci onun qapısından keçərək baxırlar.

"Qızıl gülü dəstə tutub baxmalı", bu ulduzlar toplusuna işarədir. İnsanlar gecələr bütün ulduz sisteminə tamaşa edirlər.

"Sarı gülü tər buxağa taxmalı" .

Bu günəşdir ki, analarımız, bacılarımız, gəlinlərimiz məhz günəş, aypara şəklində qızıdan boyunlarına boyunbağı taxırlar ki, bu da buxağın altına düşür.

İlah Sarı gülü - bu vurğu İbrahimin məhz "Sarı günəş"ə üzünü tutub, Rəbim, sənın şerikin yoxdur, deməsinə yönələn vurğudur.

İlah – sarı gül

İlah – Allah, tanrı deməkdir.

İlahə- qadın Allah, sənəm

İlahi- 1) Allaha aid, Allaha dair; yerdə olmayan, yerdə tapılmayan (günəş timsallı)

Həhayət, üçüncü bəndə nəzər yetirək. "Ağ gülü benzədim göydə laçına". Bəzən qanad şəklində yarımçıq görünür. Bu isə meğrurluq və gözəllik rəmzi Laçına işarədir.

"Qızıl gülü düzdüm yarın saçına". Sevgililər, gülləri saçə düzürler ki, bu da ulduzların rəmzi, onlara işarədir. Gül toplusuna, ulduzlar toplusuna işarədir. İbrahim Qurbandır gülün

Üçünə. Bu işə bütünlüklə fikrimizə təsdiq gətirir. Bəli, İbrahim özünü bu üç ulduza qurban etmişdir. Bununla o, dünyada ilk dəfə bütperəstliyə qarşı çıxıb, özünü, fikrini təkallahlığa yönəltdi. Buna görə də onu xam göyə sarıyıb döydülər. Fikirindən dönmədi. Çünkü bu yolda özünü qurban demişdir. Ən nəhayət, onu yulğundan tonqal qalayıb, oda atdılar. Od yanıb qurtaranda gördülər ki, İbrahim sağlam qalıb. Yer isə gülüstana dönüb (bax: "Dədə Qorqud" dastanına). Bundan sonra nəinki yerli adamlar, hətta, zaman mövcud olan 72 xalq və dövlət iman getirdilər. Onun vətəni Azərbaycan Qiblegah oldu. Bu haqda geniş məlumat verilib. Budur, bizə adı görünən mahnı, lakin ruha təsir edən, analoqu olmayan, fəlsəfi mənə daşıyan mahnıların mənaları.

5-ci mahnı "Həsretindəyəm" mahnısıdır. Diqqət yetirək bu mahnının sözlərinə.

Sənsiz uzun gecə yuxum çəkilər.

Üstümə dünyanın odu tökülər.

Sənsiz aşiqinin Yar belı bükülər.

Olarım qurbanın, səninlə hər anın

Həsretindəyəm, həsrətindəyəm.

Bu mahnıda hiss olunur ki, İbrahim peyğəmbərin təzə-təzə Allaha sevgisi yaranır. Məlum məsələdir ki, ilkin sevgi hisləri odu olur. O da ki, hər anda insanı yandırır, özünə təbəçilikdən çıxarır. Bir an rahat buraxmır. Xüsusilə sevginin Məhəmməd Fizulinin təbirincə desək, ən yüksək zirvəsi olan Allah sevgisi. Bəli, İbrahimin sevgisi heç vaxt sönməyən Allah sevgisi idi. Adəmdən, Nuhdan sonra.

Sənsiz uzun gecə yuxum çəkilər,

Üstümə dünyanın odu tökülər.

Bu beyt yuxarıdakı fikrin təsdiqi kimi özünü bir daha göstərir.

Sənsiz aşiqinin, yar, belı bükülər

Olarım qurbanın, səninlə hər anın.

Həsretindəyəm, həsrətindəyəm.

"San gəlin"də olduđu kimi, bu nə sevdadır bilmirəm. İbrahim hər dəqiqə Allahla bağlanır. Bu yerin, səmaya yönələn ilk ruhi yolu idi. İbrahimi rahat buraxmır. Yarsız (Allahsız) belinin büküləcəyinə, yaşamağa yer qalmayacağını hiss edirdi İbrahim. Allaha aşiq olduğunu, bağlandığını qorxulu, dəhşətli şəraitdə hər dəqiqə bütperəstlər onun ölümünə fərman verəcəyi bir şəraitdə açıq-aydın izhar edirdi. Allahın (Yarın) həsrətində olduğunu bildirirdi.

Olaram qurbanın, səninlə hər anın.

Özünü dünya tarixində ilk dəfə qurban edən məhz İbrahim olub. O, ürəkdən özünü hər an Allah yolunda qurban verməyə hazır idi.

Aşiqin dərdlərə varsa dözümü

Sevgilim, yollarda qoyma gözümü.

Beli bu mahnılar "xalq dastanları"na açılan qapılar idi. İbrahim dini qəbul etdikdən sonra, onun vəsfinə, Güneşə, Aya, Ulduza həsr olunan ilk sivil mahnılar idi bunlar. Bu mahnıları oxuyan, elbette yerli-yerində, dürüst oxuyan müğənnilərini İbrahim aşiqləri saymaq olar.

6-cı mahnı isə "Sevdiyim üçün" mahnısıdır.

Aman, aman ayırdılar

Könlüm səni arzular

Ölürəm sənin üçün.

Aman, aman ayırdılar. Aman - burada camaat nəzərdə tutulur. Artıq bu mahnıda İbrahimin son nidalarıdır. Ölümə gedən yoldadır. Bütperəstlər vermişdir artıq bu fərmanı.

Könlüm səni arzular,

Ölürəm sənin üçün.

Artıq İbrahim Allahın yolunda, ölümünü təstiqləyir. Ancaq yenə Allahı arzulayır. Vədinə naxələf çıxmır. Çıxa da bilməzdi. Əgər Allaha bağlanan insan fikrindən dönsə, Quran ayələrinə görə kafirlər sırasına düşər. Bunu da İbrahim bildirdi. Onun

Üçün də fikrindən dönmürdü. Ona verilən işgəncələrə ancaq və ancaq o dözə bilərdi.

Dostlarım düşmən oldu, ey Yar!

Səni sevdiyim üçün ey, Yar!

Bütləri qırdığına görə hamı ondan üz döndərmişdi. Ən etibarlı dostları da. Çünki İbrahim onların "yalançı Allahlarına" qarşı çıxmışdır. Allaha çatdırdı İbrahim nidaları, feryadları Allahın seçdiyi gövhər idi insanlar içərisindən. İbrahim dediyi kimi etdi. Özünü qurban vermişdir tərəddüdsüz.

Qərənfil əsədi neynim.

Səbrimi kəsdi neynim.

Qızıl gül biçim-biçim

Ölürem ey, yar sənin üçün

Qızıl gül biçim-biçim. İbrahimin gecə feryadı idi bu. Ulduzlar idi biçim-biçim. Səbrim kəsildi. Artıq vaxt qalmayıb, səhər hökm icra olunur.

Dostlar, qohumlar yaxın gəlmir. Dünyaya düşmən kəsilib İbrahim. Hamı onun ölümünü gözləyir.

Gül gülə, bülbül gülə,

Gül xərə dolaşmış.

Gül güldən ayrı?

Heç yaşarmı ayrı?

Xar burada dörd mənə daşıyır.

Bu kiçik bayatıda baxın nə hikmət var. Baxın ulu babalarımızın hikmətli fəlsəfi dünyasına.

Gül-gülə, bülbül gülə

Gül xərə dolaşmış.

Burada İbrahim və Allah timsallı güllərdir. Yəni bu vəhlər, bağlılıq, bu gözəlliklər, baxın xərə dolaşmışdır.

Xar1 - 1) tikan; 2) göyəm ağacı.

Xar2 - yeyen, gemirici.

Xar3 - zəlif, həqir, alçaq (adam)

Xar4 - Çaxmaq daşı, bərk daş. 2) İpək parça növlərindən biri. Baxın bu söz tənliyinə Mahnıda bu mənalar hamısı var.

Gül 1-ci tikana dolaşmışdır. Yəni ona Allah sevgisi biganəlikdə qaldı. 2-ci mənə artıq şeytana xidmət edən insanlar ona və Allaha qarşı çıxmaqla (onu öldürməklə) axirət oduna üz tuturlar.

3- cü mənə -bu insanları zəlif, həqir adlandırır. Sanki onlara yazığı gəlir.

4-cü bu zəlif insanlar İbrahimin iradəsini, onun odunu söndürə bilməyib, oda da bağladılar ki, bu da mənasız bir şeydir. Əvəzi olmayan, qiymətçə ipəyin qədərini bilməyib oda atmaqla, çıpaq qaldılar.

Nəhayət, İbrahimin son nidası:

Bu dağda maral gəzər,
Tellərin darar gəzər,
Mən yara neynəmişəm!
Yar menden kənar gəzər!

Sanki sonuncu dəfə Allaha üz tutur. Onun varlığına şübhəsi olmadığını bir daha bəyan edir.

İbrahimi döyüldükdən sonra, şeytanın əmri ilə (Şeytan və ona xidmət edən Faronun əmri ilə) onu oda atdılar ki, "Dədə Qorqud" dastanında bu fikir daha qabanq şəkildə göstərilib.

Ucalardan ucasan
Uca Tanrı!
Kimsə bilməz necəsən,
Görklü tanrı!
Sən Adəmə tac qurdun.
Şeytana lənət qurdun.
Bir suçdan öteri dərgahdan sürdün,
İbrahimi tutdurdun.
Xam gönə çulğadın,
Götürüb oda atdırdın,
Odu bustan qıldın.
Birliyinə sığındım, əziz Allah,

Xocam mənə mədəd!- dedi. Mədəd-kömək, yardım deməkdir. Bəli, əziz oxucular, budur İbrahimin ulduzların timsalında Allaha üz tutmağın müqəddəs mənalı. Bu mahnılar lazımi şəkildə formalaşdırılsa, mahnı yox, müqəddəs mənalı dastanı yaratmış olarlar. Açımaq lazımdır müqəddəs mənalı mahnıların fəlsəfəsini. Çoxdur bizim belə mahnılarımız. Xalq mahnısı deməklə kifayətlənmək olmaz. Çatdırmaq lazımdır xalqın milli sərvətlərini, xalqa. Şərqi müdrük fəlsəfidir bunlar. Bu fəlsəfələrin ana məkanıdır Azərbaycan. Şərqi fəlsəfəsinin mənbəyidir bunlar. Tarixi isə belkə də yüz min illərdir bu mahnıların. "Zənd - Əvəstaya" görə, İbrahimin çox gözəl nitqi, həm də gözəl məlahətli səsi olub.

Təkallahlığın vəsfidir bu ecazkar mənalı mahnılar.

Ədəbiyyat

- 1) A.A. Bakıxanov “Seçilmiş əsərləri” 1984. Bakı yazıçı.
- 2) A.A. Bakıxanov “Gülüstani – İrəm” (Qabıstan səh 141 156).
- 3) A.A. Bakıxanov “Kainatın sirləri” Bakı, Elm 1985 (bax şam səh 54, 56)
- 4) Axund Əbdülssəlam Axundzadə “Müqəddəs Peyğənbərlər Tarixi” Azərnəşr Bakı 1993.
- 5) “Avesta” Azərnəşr Baı 1995.
- 6) Azərbaycan Mifoloji Mətnləri Bakı Elm 1988.
- 7) Afət Sadıqovlu “T. Heyerdal Azərbaycanda” Bakı 2003.
- 8) Azərbaycan Xalq mahnıları Bakı 2004 I – II cildlər.
- 9) A.Salamzadə “Diri baba Türbəsi”.
- 10) A S E.
- 11) Aktual qəzeti 2009.
- 12) B. Şirvani “Leyli və Məcnun”. Azərnəşr 2003.
- 13) Bayatılar Bakı – 1985
- 14) “Qurani Kərim”. Ayətullah Mirzə Əli Meşkini Ərdəbili. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Mərkəzi.
- 15) “Qabusnamə” 2005.
- 16) “Qabıssan Qaya rəsmləri”.
- 17) “Qabıssan xalçalarındakı işarələr”.
- 18) “Dədə Qorqud” kitabı (Ensiklopedik lüğət). Öndər nəşri.
- 19) Ə. Xəqani “Seçilmiş əsərləri” Azərnəşr 1978.
- 20) Ə. F. lüğəti 1966.
- 21) Ə. Fərzəli “Gəmiqaya Qobustan” hərfləri.
- 22) Ə. Cami “Yusif və Züleyxa” Öndər Nəşriyyat Bakı 2004.
- 23) Əhdi – Ətiq və Əhdi – Cədid. Moskva 1997.
- 24) İncil Bibliya Tərcümə İnstitutu 1996.
- 25) “Kitabi Dədə Qorqud” Azərnəşr Bakı 1962.
- 26) Georgi Keçaari “Yaddaşlarda Yaşayanlar” Bakı Gəncilik 2003.
- 27) Georgi Keçaari “Udinlərdə ənənəvi toy mərasimləri” Agan 2003.
- 28) Georgi Keçaari “Udinlərdə Ənənəvi yaş mərasimləri” Agan 2004.

- 29) L.Kərimov “Azərbaycan xalçaları”. I – II – III cild.
- 30) “Muğam Sənəti” Bakı 2007 (Proqram).
- 31) N.Gəncəvi “ İskəndərnamə”.
- 32) T.Heyerdal Şəki – 2000.
- 33) T.Bünyatov “Əsrlərdən gələn səslər”.
- 34) Udincə - Azərbaycanca – Rusca lüğət. Bakı – 1974 Elm Nəşriyyat.
- 35) Fəzlullah Rəşidəddin “Oğuznamə” Azərnəşr 1992.
- 36) C.Rüstəmov “Qobustan Petroqlifləri”. Bakı 2003.
- 37) C. Rüstəmov “Qobustan dünyası” 1994.
- 38) İ.Nəsimi “Seçilmiş əsərləri”.
- 39) Ş.Qabıssanlı “Bəşəriyyət Başlanğıcını Haradan Götürmüşdür”. Müəllim Nəşriyyat – 2009.
- 40) “Təhsil Problemləri” qəzeti 2008 may – 2009 avqust silsilə məqalələri.
- 41) “Azərbaycan məhəbbət dastanları” “Elm” nəşriyyatı, Bakı - 1979

Mündəricat

Ön söz.....	11
Müqəddimə.....	20
Muğama sevgi, Allaha olan sevgidir!.....	22
Muğamın açılmamış sirləri.....	27
Dünyanın ilkin üç müqəddəs odu.....	37
Dastan.....	56
Muğam tarixin səhifələrində.....	63
Canda olan Düğah.....	74
Segah.....	76
Çargah.....	82
Şur muğamı.....	91
Dəşti.....	103
Şikəstəyi fars (əslində Şikəstəyi Pars olmalıdır).....	108
Sarənc.....	115
Zabul.....	118
Şahnaz.....	119
Mahur.....	120
Simayi şəms.....	122
Qatar.....	125
Nəva.....	129
Hümayun.....	130
Mənsuriyyə.....	131
Heyratı.....	137
Əraq.....	138
Beyyət (Bayat) Şiraz Muğamı.....	140
Bayatı qacar.....	141
Zəmin xarə.....	143
Mirzə Hüseyn.....	147
Üşşaq.....	150
Şirvan Şikəstəsi.....	151
Şirvan haqqında (A.A.Bakıxanovun “Gülüstani – İrəm” əsərindən).....	162
Mani zərbi muğamı.....	165
Ovşarı zərbi – muğamı.....	168

Mübəqqidə, Əşiran.....	172
Həşim Segahı.....	173
Bayatı Əcəm.....	174
Dilruba.....	178
Gəbri.....	180
Araz barı zərbi muğamı.....	186
Xocəstə.....	188
Musiqi alətləri bürclərin rəmzidir.....	189
Qaval.....	189
Dəf.....	190
Tar.....	191
Ney.....	192
Balaban.....	193
Zurna, Surna.....	194
Kaman.....	194
Ud.....	195
“Saz – Suz”.....	195
Dünyanın ilk daş Amfiteatrı.....	204
B.Mansurovun Muğam dünyası.....	212
Əsrlərdən gələn səslər.....	221
Qabusnamədə Muğam görüntüləri.....	225
Muğamın Beyyətlər (bayatılar) dünyası.....	228
Bayatılar.....	247
T.Heyerdal zatını Qəbələdə və Qabissanda tapdı.....	268
Bunlar Zərduşların mahnıları deyilmi?.....	293

Kitab “Müəllim” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Çapa imzalanmışdır 17.06.2010. Sifariş № 40.

Kağız formatı $60 \times 84^{1/16}$. 19,5 ç.v.

HƏMZƏYEV ŞAKİR AĞACAN OĞLU

1953-cü ildə Bakının Ümbəki qəsəbəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi Qabıssanın Nərimankənd kəndində başa vurmuşdur. 1970-1974-cü illərdə Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir.

Müxtəlif yerlərdə müəllim işləmiş, 1990-cı ildən Bakı İdarəetmə və Texnologiya Kollecinə tarix-fəlsəfə müəllimi işləyir.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab müəllifin üçüncü (I kitab – “Bəşəriyyət başlanğıcını haradan götürmüşdür?”, II kitab – “İbrahim Peyğəmbər xalq mahnılarında”) kitabıdır.